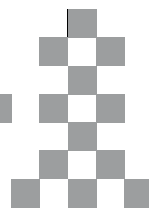

Studia Carpathico-Adriatica

2020

I.

Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied
pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky
a Ministerstve vedy a vzdelávania Chorvátskej republiky

Studia Carpathico-Adriatica, Vol. I.

Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: História a perspektívy

Studia Carpathico-Adriatica

Vol. I.

Slováci a Chorváti
na ceste k samostatnosti:
História a perspektívy

Slovaci i Hrvati
na putu u neovisnost:
Povijest i perspektive

Editori
Martin Homza a Željko Holjevac

Bratislava 2020

Studia Carpathico-Adriatica je ročenka Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied

Redakčná rada:

Marta Botíková, Miroslav Dudok, Krešimir Filipec, Ivan Gerát, Jadranka Grbić Jakopović, Željko Holjevac, Martin Homza, Zrinka Kovačević Stričević, Maja Rupnik Matasović, Mirijana Repanić Braun, Andrej Vrtef, Svorad Zavarský

© Martin Homza & Željko Holjevac

© Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied, Bratislava 2020

Recenzovali:

Ante Nazor & Pavol Matula

Grafická úprava: Tereza Fedora Homzová

Sadzba: Matúš Brilla

Jazyková redakcia slovenských textov: Ivana Labancová

Vydala: Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied

Tlač: Stredná odborná škola polygrafická Bratislava

Motív na obálke je motivovaný prvým strieborným denárom Kolomana Haličského (MONETA REGIS P SCLAVONIA, okolo roku 1235). Motív z frontspisu pochádza z náhrobku Štefana Zápoľského (po roku 1499).

ISBN 978-80-89728-23-7

Obsah

ŽELJKO HOLJEVAC: Uvodník	9
MARTIN HOMZA: Niekoľko slov k vzniku Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied	12

SLOVÁCI A CHORVÁTI NA CESTE K SAMOSTATNOSTI: HISTÓRIA A PERSPEKTÍVY / SLOVACI I HRVATI NA PUTU U NEOVISNOST: POVIJEST I PERSPEKTIVE

NIKICA BARIĆ: Hrvatski put u samostalnost	20
EMÍLIA HRABOVEC: Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska	25
JULIJA BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ: Uloga Katoličke crkve u stvaranju suvremene Republike Hrvatske	55
MIROSLAV LONDÁK – ELENA LONDÁKOVÁ: Slovensko v predjarí (1963 – 1967)	62
PETER JAŠEK: Kontakty slovenského a chorvátskeho politického exilu v 70. a 80. rokoch	75
BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Rozdelenie Česko-Slovenska v medzinárodnom kontexte: náčrt problematiky	87
ONDREJ PODOLEC: Štátoprávne mílniky Slovenska v 20. storočí (paralely s Chorvátskom)	106
ANA HOLJEVAC TUKOVIĆ: Završetak Domovinskog rata u Hrvatskoj: Vojne operacije i mirna reintegracija	123
TOMÁŠ ČERNÁK: Politická situácia a prejavy násilia na futbalových štadiónoch na začiatku 90. rokov v Chorvátsku a na Slovensku	133
ALBERT BING: Put Hrvatske u Europsku uniju	146
ALEKSANDAR JAKIR: Izazov bavljenja problematičnom prošlošću u Hrvatskoj	163

RECENZIE A SPRÁVY / RECENZIJE I NOVOSTI

MOSKOVIĆ, Boris: <i>Mezi Titom a Tudjmanem: Chorvatsko v letech 1989 – 1990: Chorvatsko v letech 1989 – 1990</i> (Ondřej Vojtěchovský)	174
KOPŘIVOVÁ, LENKA – LEISSEROVÁ, Eliška (eds.): <i>Barvy chorvátske MORAVY</i> (Ján Botík)	176
UGREŠIĆ, Dubravka: <i>Baba Jaga zniešla vajce.</i> (Zvonko Taneski)	178

MARIN HOMZA: Slovenská historička v chorvátskej encyklopédii Kvetoslava Kučerová (* 25. mája 1935 – † 21. decembra 2019)	181
ANDREJ SOLÁR: Tamo daleko, daleko – od mora Ferdinand Takáč (* 1920 – † 6. apríla 2013)	184
ANDREJ SOLÁR: Postavenie Slovenského národného múzea – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku v štruktúrach slovenského múzejníctva	186
ZUZANA CHUDÁ: Kaleidoskop slovenských udalostí v Chorvátsku v roku 2019	190
Obhájené záverečné práce z kroatistiky na Katedre slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v roku 2019	195
OBRAZOVÁ PRÍLOHA / SLIKOVNI PRILOG	197

Uvodnik

Úvodník / Editorial

Prvi broj časopisa *Studia Carpathico-Adriatica*, koji se nalazi u rukama čitateljima, sadrži članke napisane na podlozi priopćenja na znanstvenoj konferenciji *Hrvati i Slovaci na putu u neovisnost: povijest i perspektive*. Konferencija je održana 18. lipnja 2019. na Sveučilištu Comenius u Bratislavi. U ovom broju šest slovačkih i pet hrvatskih autora analiziraju hrvatski i slovački put u neovisnost, imajući na umu povijesne korijene i buduće perspektive.

Slom komunizma u Istočnoj Europi, demokratski izbori, raspad Jugoslavije u krvavom ratu i mirna podjela Čehoslovačke bili su okvirni uvjeti u kojima su ranih 1990-ih godina Hrvatska i Slovačka od federalnih jedinica Jugoslavije i Čehoslovačke postale neovisne države. Na njihovu putu u neovisnost, među ostalim aspektima, važnu je ulogu imala slovačka i hrvatska emigracija, kao i Katolička crkva i ostali čimbenici. Danas su obje zemlje članice Europske unije i pred njima su novi izazovi i nove perspektive.

U svojem uvodnom prilogu o hrvatskom putu u neovisnost, Nikica Barić u najszažetijim crtama kronološki prikazuje događaje koji su krajem 1980-ih godina doveli do duboke gospodarske, društvene i političke krize u Jugoslaviji. Kriza je početkom 1990-ih godina dovela do raspada zajedničke države Južnih Slavena i međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske kao nove države koja

je svoju samostalnost izborila u ratu za neovisnost.

Emília Hrabovec u radu o slovačkoj emigraciji i putu u neovisnost Slovačke napominje da je polazna politička situacija slovačke emigracije bila mnogo složenija od situacije većine drugih naroda u Srednjoj i Istočnoj Europi. Slovačka emigracija – slično hrvatskoj emigraciji – nije se morala boriti samo protiv komunističkoga režima nego i za povrat vlastite državnosti. U tom je svjetlu od posebne važnosti bilo osnivanje Svjetskoga kongresa Slovaka koji se založio za ideju državne neovisnosti Slovačke pozivajući se na općepriзнato načelo samoopredjeljenja i načelo pune ravnopravnosti naroda.

Analizirajući najznačajnije aktivnosti i stavove Katoličke crkve u posljednjim godinama Jugoslavije i prijelomnim zbivanjima u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih godina, Julija Barunčić Pletikosić u svojem članku naglašava da je Katolička crkva igrala važnu ulogu u procesu stvaranja Republike Hrvatske kao samostalne države.

Opisujući slovačko rano proljeće kao katalizator češko-slovačkoga proljeća 1968. i federalizacije Čehoslovačke, Miroslav Londák i Elena Londáková napominju u svojem članku da je, uz liberalizaciju komunističkoga režima i stvaranje socijalizma s ljudskim licem, još jedna često izostavljena velika tema bio proces emancipacije slovačke nacije, koji je

* Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu (Republika Hrvatska).

u ono vrijeme kulminirao federalizacijom Čehoslovačke.

Peter Jašek u svom članku portretira kontakte slovačke i hrvatske političke emigracije 1970-ih i 1980-ih godina. Tekst se bavi širim kontekstom odnosa između Svjetskoga kongresa Slovaka i predstavnika emigranata iz raznih zemalja Srednje i Istočne Europe u sovjetskom bloku. Studija također uključuje rekonstrukciju specifičnih slučajeva međusobne suradnje Slovaka i Hrvata na Zapadu.

Beáta Katrebová Blehová prikazuje problematiku razlaza Čehoslovačke tijekom 1992. u međunarodnom kontekstu. Iz dokumenata pohranjenih u arhivima bivšeg Ministarstva međunarodnih odnosa koji dokumentiraju sastanke premijera Vladimíra Mečiara s diplomatskim predstavnicima Europe i Izraela vidi se da slovačka vlada nije bila dovoljno spremna za podjelu zajedničke države Čeha i Slovaka i da je inicijalno preferirala konfederaciju umjesto neovisne države. Iz dokumenata se također vidi da su vlade susjednih država Slovačke, kao i pojedinih velikih sila, imale na umu mogućí raspad Čehoslovačke, ali su pozvale na ustavnu akciju, što je bilo više nego razumljivo u kontekstu nasilnoga raspada Jugoslavije.

U članku o međašima razvitka državno-pravnoga statusa Slovačke u 20. stoljeću Ondrej Podoloe bilježi da je Slovačka poput Hrvatske bila dijelom multinacionalnih država – Austro-Ugarske i Čehoslovačke – u kojima je autonomija bila vrhunac ambicija slovačkih političkih predstavništava. U predvečerje Drugoga svjetskoga rata uspostavljena je neovisna Slovačka pod njemačkim pokroviteljstvom. Poslije rata je komunistička Čehoslovačka iskusila razvojni put od centralistički vođene države do federacije. Kao rezultat podjele Čehoslovačke

1993. nastala je neovisna Slovačka kao moderna europska država.

Nakon što je zaustavila srpsku i crnogorsku agresiju do kraja 1991., te postigla međunarodni legitimitet priznanjem od strane država Europske zajednice i primanjem u *članstvo* Ujedinjenih naroda, temeljni cilj hrvatske politike pod vodstvom predsjednika Franje Tuđmana bio je ostvarivanje punoga suvereniteta i teritorijalnoga integriteta u međunarodno priznatim hrvatskim granicama. U svojem članku o završetku hrvatskoga Domovinskog rata Ana Holjevac Tuković se fokusira na vojne operacije, prije svega na vojno-redarstvenu operaciju „Oluja“ u kolovozu 1995., kao i na mirnu reintegraciju istočnoga dijela Hrvatske pod ingerenciju hrvatskih vlasti.

Studija Tomáša Černáka ocrtava političku situaciju i nasilje na nogometnim stadionima ranih 1990-ih u Hrvatskoj i Slovačkoj. On uzima u razmatranje primjere nogometne utakmice između *Dinama* iz Zagreba i *Crvene Zvezde* iz Beograda 1990. i utakmica između *Slovana* iz Bratislave i *Sparte* iz Praga kao i *Ferencvárosa* iz Budimpešte 1991. i 1992.

Prilog Alberta Binga bavi se dugotrajnim procesom pristupanja Hrvatske Europskoj Uniji. Uz pregled najznačajnijih događaja i tranzicijskih procesa prije ulaska 2013., apostrofirani su različiti problemi s kojima se Hrvatska suočavala na svojem „europskom putu“ imajući na umu oscilacije u raspoloženju hrvatskih građana i držanje međunarodne zajednice prema Hrvatskoj.

Aleksandar Jakir u članku o izazovu bavljenja problematičnom prošlošću u Hrvatskoj ukazuje na suprotstavljene interpretacije „bolnih“ ili „osjetljivih“ tema hrvatske povijesti 20. stoljeća. One ne izazivaju samo rasprave u historiografiji nego i rasprave u javnosti u Hrvatskoj.

Štoviše, prijepori oko različitih interpretacija prošlosti često se pretvaraju u neku vrstu nadmetanja pojedinaca i skupina u domaćoj političkoj areni.

Studia Carpathico-Adriatica je komparativni slovačko-hrvatski časopis. S obzirom na mnogobrojne slovačko-hrvatske paralele i veze u prošlosti i sadašnjosti, časopis je korak naprijed u međusobnom umrežavanju Hrvatske i Slovačke

u području humanističkih znanosti i njihovu zajedničkom predstavljanju pred europskom i svjetskom znanstvenom zajednicom. Zahvaljujući na dobroj suradnji svim autorima i partnerima, a jednako tako i svima koji su na bilo koji način pomogli, prvi broj *Studia Carpathico-Adriatica* sa zadovoljstvom i ponosom predajemo znanstvenicima i najširoj zainteresiranoj javnosti.

Niekoľko slov k vzniku Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied

Nekoliko riječi o postanku Slovačko-hrvatskoga odbora
za humanističke znanosti / A few words about the establishment
of the Slovak-Croatian Commission of the Humanities

Dvadsaťte storočie v Európe začalo prvou balkánskou vojnou v roku 1912. Skončilo sériou občianskych vojen na západnom Balkáne medzi národmi, ktoré tvorili Juhoslovanskú zväzovú republiku v prvej polovici 90. rokov a bombardovaním zvyšku Juhoslávie v roku 1999 vojskami NATO. V jeho priebehu začali a skončili dve svetové vojny. S veľkou slávou boli nastolené, menej slávne prebehli, no a napokon na smetisku dejín skončili sociálne experimenty v podobe totalitných režimov. 20. storočie prinieslo nepochybne významné zlepšenie úrovne ľudského života. Na druhej strane však toto storočie prinieslo aj najvyššiu pýchu ľudského rozumu. Z obrovských plánov Človeka však niektoré nevyšli. Nepodarilo sa napríklad ani obrátenie tokov riek. Našťastie. Slovenské i chorvátske dejiny tak môžu plynúť prirodzeným tokom. Dunaj je bezpochyby pomyselným stelesnením veľkého sentimentu slovanskej Európy.¹ A ako má táto rieka svoje pravé a ľavé prítoky, má toto jeho pomyselné telo svoje ľavé

a pravé končatiny. Všetky slovenské rieky okrem Popradu tečú do Dunaja ako jeho ľavé prítoky, ale do Dunaja tiež vteká veľká časť riečnej siete súčasného Chorvátska, ako jeho pravé prítoky. Tento prirodzený vodný režim, či niekto chce, alebo aj nechce, zväzda k vzájomnej mnohostrannej interakcii ľudí, ktorí bývajú na ich brehoch. Bolo to známe už Rimanom, ktorí po prvý raz politicky, kultúrne, nábožensky, ale aj ekonomicky a vojensky integrovali dunajský svet. Bolo to vždy jasné aj Svätej stolici, ktorá dodnes snáva svoj sen o obnovení Ilýrskej provincie. No bolo to tiež jasné panónskemu kráľovi neskoršiemu svätcovi Ladislavovi I., najvýznamnejšiemu reprezentantovi nitrianskej línie Arpádovcov, ktorý svoju politickú kariéru začínal v Poľsku. V roku 1091 však úspešne pripojil Chorvátske kráľovstvo k svojej monarchii – stále sa kryštalizujúcemu slovansko-uhorsko-rumunskému „commonwelthu“. Jeho nástupca, uhorský kráľ Koloman Knihomil dal tomuto spojeniu ešte právny rámeč.² Takto sa Slováci

* Martin Homza, Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Slovenská republika).

¹ Pozri D. A. MAČINSKIJ: „Dunaj“ v ruskom folklóre. In: *Russkij sever: Problemy etnografii i folkloru*, roč. 1981, s. 110 – 171.

² Pozri Andriana STETA: The Pacta Conventa as the Result of the Arpadian Dynasty's Policy. In: *Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections*. Ed.: Martin HOMZA – Ján LUKAČKA – Neven BUDAČ. Bratislava – Zagreb: Department of Slovak History, Faculty of Philosophy, Comenius University in Bratislava – PostScriptum, 2013, s. 81 – 84.

a Chorváti dostali do jedinej monarchie, žili v nej, vytvárali duchovné i ekonomické dobrá a vytrvali v nej bok po boku s inými národmi až do roku 1918.

Viac ako osem storočí trvajúce spolužitie nezostalo bez následkov. Medzi Slovámi a Chorvátmi sa vytvorili mnohostranné a mnohvrstevnaté väzby. Preto zaiste nie je náhoda, že nie jeden Slovak cestujúci do Chorvátska tu zažije svoje *deja vu*. Nie inak ako Chorvát prichádzajúci na Slovensko. Pocity sa však musia vypovedať. Od hľadania slov, verbalizácie, však treba prejsť k pochopeniu príčin toho, prečo je to tak?³ A tu je aj hlavný z dôvodov prečo vlastne prišlo k vzniku Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied (ďalej SChKHV)? O tom ako k nemu nakoniec prišlo a ako má verejnosť túto komisiu chápať, ale tiež o tom, aké sú vlastne ciele tejto komisie, budú nasledujúce riadky.

Iniciátori vzniku SChKHV mali pri revitalizovaní vzájomných slovensko-chorvátskych väzieb v oblasti humanistiky sťaženú úlohu. Malo to viacero príčin. Asi najvážnejší bol ale starší rozkol v Kominterne (Informbyre), potom čo sa Josip Bros Tito, vodca juhoslovenských komunistov, rozkmotril s Jozefom Visarionovičom Stalinom. Titova Juhoslávia sa stala *de facto* nepriateľom Sovietmi nastolených režimov vo východo-strednej Európe. Medzi takéto patrilo aj pofebruárové Československo.⁴ Hoci sa vzájomné väzby medzi oboma krajinami začali po smrti Stalina naprávať, nikdy

nedosiahli predvojnovú úroveň, ba ani úroveň z rokov 1945 – 1948. K dobrým znakom pozitívneho vývoja vzťahov medzi Československou socialistickou republikou a Zväzovou socialistickou republikou Juhoslávia patrilo v časoch politického odmäku v šesťdesiatych rokoch 20. storočia kreovanie Československo-juhoslovenskej historickej komisie. Stalo sa tak v roku 1966. Jej činnosť však bola poznačená prílišným formalizmom diktovaným oficiálnym komunistickým svetonázorom. V konečnom dôsledku viac zakrývala národný charakter vzájomných historických väzieb, ako ich pomenúvala.⁵ Celkom logicky preto skončila svoju činnosť v čase secesie oboch nadnárodných subjektov – Juhoslávie i Československa. Ďalšou slabinou komisie bola jej jednoznačná orientácia na historické vedy a opomínanie ostatných humanitných vied. Napriek tomu možno povedať, že činnosť tejto komisie bola dôležitým precedensom k vzniku SChKHV.

Iným limitujúcim prvkom, ktorý oneskoroval započatie prác nad vytvorením SChKHV už po vzniku samostatnej Chorvátskej a Slovenskej republiky bolo akési pretekanie sa krajín bývalého komunistického bloku z východo-strednej Európy v tom, čo najskôr sa etablovať ponajprv v západných politických a kultúrnych inštitúciách. Inými slovami, na určitý čas prirodzený severo-južný, stredomorský (mediteránsky) vektor našich dejín, zamenil vektor západný (okcidentálny.) To viedlo k opomínaniu

³ Pozri k motivácii poznávacieho procesu *Teologická suma Tomáša Akvinského* I, 1 – 13. Ed., trans. a koment.: Peter VOLEK. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2017, s. 237: „Totiž v človeku, keď vidí účinok, vzniká prirodzená túžba po poznaní príčiny.“

⁴ Pozri ČERNÁK, Tomáš: Roztržka medzi Titom a Stalinom a jej dopad na udalosti v ČSR počas roka 1948. In: *Človek, spoločnosť, doba: Zborník štúdií z 3. vedeckej konferencie mladých historikov, zorganizovanej Katedrou histórie FF UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. októbra 2013 v Košiciach*. Ed.: Zuzana TOKÁROVÁ – Martin PEKÁR. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ, 2014, s. 256 – 264.

⁵ Pozri napríklad Suško, Ladislav: Správa z 9. zasadnutia Československo-juhoslovenskej historickej komisie. In: *Historický časopis*, a. 24, 1976, s. 476 – 478.

úlohy etablovania oficiálnych štátnych inštitúcií, ktoré by sa zaoberali prednostne výskumom a popularizovaním severojužných kultúrnych väzieb v dejinách Slovákov a Chorvátov. K tomu možno dodať ešte jeden, nie celkom zreteľný, ale o to citeľnejší faktor, ktorý do určitej miery komplikoval nadviazanie oficiálnych väzieb v oblasti humanistiky. Slovenská kultúrna obec totiž v budovaní svojho staronového vzťahu ku chorvátskej kultúrnej obci pocítovala, ak to tak možno vôbec nazvať, akýsi apriórny chorvátsky postvojnový syndróm, ktorý sa prejavoval v „zahľadenosti“ sa do seba po skončení občianskej vojny v bývalej Juhoslávii. Víťazstvom Chorvátov v tomto konflikte sa však dejiny neskončili. Preto treba povedať, že tieto chorvátske „izolacionistické“ a sebastredné tendencie boli relatívne rýchlo nahradené hľadaním prirodzených spojencov v ďalšom historickom smerovaní Chorvátskej republiky a tým aj jej kultúrnej politiky. V tomto ohľade našli Chorváti v Slovákoch pomerne rýchlo svojich starých (ne)známych priateľov.

V praxi potom vyzerala história, ktorá viedla k vzniku SChKHV, nasledujúco. V roku 2008 nadviazala Katedra slovenských dejín prostredníctvom Martina Homzu väzby s Katedrou histórie Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity. Zaiste v tom veľmi významnú úlohu zohralo predchádzajúce stretnutie sa Martina Homzu s Nevenom Budakom, v starom hlavnom meste bývalej spoločnej monarchie v Budapešti na pôde Medieval Studies Stredoeurópskej univerzity. Úlohu mediátora medzi nimi na seba pritom zobrala Tatiana Hutyrová, študentka Martina Homzu z Bratislavy

a jedna z prvých „lastovičiek“ zo Slovenska, ktoré sa odvážili študovať históriu v Záhrebe. Výsledkom intenzívnej spoločnej komunikácie oboch strán bola na konci apríla – začiatkom mája 2009 spoločná historická exkurzia študentov historických odborov z Bratislavy a Záhrebu po východnom Slavónsku (obr. 1 – 3). Jedným z najdôležitejších výsledkov tejto neformálnej spoločnej slovensko-chorvátskej vysokoškolskej akcie bola dohoda Martina Homzu a Nevena Budaka o zorganizovaní konferencie *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780)*.

Tá sa uskutočnila 20. – 24. júna v Bratislave a Levoči (obr. 4 – 6). Zúčastnilo sa jej 45 vedcov zo Slovenska, Chorvátska, Maďarska, Čiech, Ruska, Ukrajiny, Poľska, Rumunska a Srbska. Jej organizátormi boli Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Katedra histórie Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity. Vyšiel z nej, dnes už pamätný, reprezentatívny, skoro 450 stranový zborník *Slovakia and Croatia*, vol. I.⁶ Okrem vedeckých výsledkov však stretnutie slovenských a chorvátskych historikov prinieslo aj definovanie mechanizmov a cieľov ďalšej spolupráce. Obe strany ich zhrnuli do *Dohody o spolupráci medzi Katedrou slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Katedrou histórie Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity*. Táto dohoda vytvorila neformálne východisko, na ktorom táto spolupráca stála až po vznik SChKHV. Okrem iných bodov obsahovala aj záväzok, že chorvátska strana zorganizuje vedeckú konferenciu s názvom *Chorvátsko a Slovensko: Historické paralely a vzťahy (od roku 1780 po súčasnosť)*

⁶ *Slovakia and Croatia*, vol. 1: *Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Ed.: Martin Homza – Ján Lukačka – Neven Budak. Bratislava – Zagreb: Department of Slovak History, 2013.

a záväzok, že obe strany sa budú usilovať vytvoriť právny rámec, ktorý by mal smerovať k vzniku spoločnej komisie humanitných vied: „ktorej cieľom bude *interdisciplinárne bádanie a výskum nášho (slovenského a chorvátskeho) spoločného (kultúrneho) dedičstva*“ (obr. 7 – anglická verzia zmluvy). Tri verzie zmluvy v slovenskom, chorvátskom a anglickom jazyku v decembri roku 2011 podpísali za slovenskú stranu dekan Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Jaroslav Šušol a vedúci Katedry slovenských dejín Ján Lukačka; z chorvátskej strany dekan Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity Damir Boras a vedúci Katedry histórie Damir Agičić.

Zriadenie SChKHV sa tak postupne stalo predmetom vyjednávania zahraničných odborov ministerstiev školstva Slovenskej i Chorvátskej republiky. Už v roku 2013 slovenská a chorvátska strana na ministerskej úrovni schválila *Program spolupráce medzi Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Ministerstvom vedy, vzdelávania a športu Chorvátskej republiky na roky 2014 – 2017*, ktorý v článku 11 postuloval vznik SChKHV:

„Zmluvné strany zriadia a následne budú podporovať činnosť Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied, ktorej zasadnutia sa budú konať pravidelne, v oboch krajinách v súlade so štatútom komisie. Zloženie komisie a počet jej členov stanovia zmluvné strany po vzájomnej dohode.“⁷

Takto iniciatíva vedeckých pracovník v Bratislave i v Záhrebe získala konečne

právne východisko k svojmu povolaniu do života. Kreovanie novej komisie vyzeralo na dosah. Cesta k jej vzniku sa však ukázala ešte ako trnistá.

K jej zrodu napokon rozhodujúcim spôsobom napomohol nový človek, ktorý sa zaangažoval do vecí organizácie druhej medzinárodnej chorvátsko-slovenskej konferencie. Bol ním neskorší predseda chorvátskej časti SChKHV Željko Holjevac. Konferencia sa konala tentoraz v Záhrebe, a to v dňoch 7. – 11. mája 2014. Zúčastnilo sa jej 28 vedcov z Chorvátska, Slovenska a Čiech. Jej organizátormi boli Katedra histórie a Katedra záposlovanských jazykov a literatúry Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity a Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Aj z tohto podujatia vyšiel v roku 2017 druhý, rovnako pamätný tristo stranový zborník, známy dnes vo svete ako *Croatia and Slovakia*, vol. 2.⁸

Konečné rozhodnutie zodpovedných orgánov o vzniku komisie do určitej miery ovplyvnili slávnostné promócie z oboch vedeckých výstupov. Konali sa v hlavných mestách Bratislave i Záhrebe. Tá v Bratislave sa konala v Rektorskej sieni Univerzity Komenského za účasti rektora, dekanov oboch fakúlt, ministra školstva Dušana Čaploviča a veľvyslanca Chorvátskej republiky v Bratislave Jakšu Muljačića, ale aj ambasád i ďalšieho diplomatického zboru (obr. 8 – 13).

Prelomovým rokom vo veci SChKHV sa nakoniec ukázal až rok 2018. Už 19. januára 2018 totiž v Záhrebe prišlo k stretnutiu ministrov školstva Chorvátskej a Slovenskej republiky, na ktorom bola predĺžená vyššie citovaná zmluva

⁷ Archív autora. Pozri internetová stránka SChKHV (v procese).

⁸ *Croatia and Slovakia*, vol. 2: *Historical Parallels and Connections (from 1780 to Present Day)*. Ed.: Željko HOLJEVAC – Martin HOMZA – Martin VAŠŠ. Zagreb – Bratislava: FF Press, 2017.

Program spolupráce medzi Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Ministerstvom vedy, vzdelávania a športu Chorvátskej republiky, tentoraz až na roky 2018 – 2022. Článok 11 o kreovaní SChKHV v nej zostal ako nenaplnený, ako záväzok z predchádzajúceho obdobia. Tým vzrástla aj jeho aktuálnosť. Úlohou zainteresovaných sa tak stalo dokončiť proces ratifikácie tejto zmluvy a doviesť ju do bodu konečného oživenia. V tomto procese však bolo potrebné vyriešiť ešte niekoľko vážnych bodov. V prvom rade sa dohodnúť na spoločnom štatúte, na počte členov komisie, ďalej na stratégii obsadzovania a neobsadzovania vybraných humanistických disciplín tak, aby zostala zachovaná ich vzájomná parita, no a v neposlednom rade od toho sa odvíjajúcich návrhoch na obsadenie jednotlivých postov v budúcej komisii konkrétnymi osobami z chorvátskeho i slovenského sveta humanistiky.

S cieľom vyriešiť tieto a ďalšie úlohy sa 20. júna 2018 na pôde Univerzity Komenského konalo pracovné stretnutie za účasti dekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Jaroslava Šúšola. Za chorvátsku stranu sa ho zúčastnili Željko Holjevac z Katedry histórie Fakulty humanitných a sociálnych vied, z jeho katedry ešte kolega Ivica Šute, ďalej Zrinka Kovačević Stričević z Katedry slovenského jazyka a literatúry z tej istej fakulty a z Ministerstva vedy a vzdelávania Chorvátskej republiky Miroslav Lovrić. Slovenskú stranu zastupovali okrem dekana, vedúci Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Martin Homza a za

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR sa rokovania zúčastnili Martina Stiffelová a Katarína Baranyaiová. Ako na to poukazuje *Záznam z prijatia zahraničnej pracovnej návštevy* vypracovaný Katarínou Baranyaiovou, vytyčené problémové okruhy sa úspešne podarilo vyriešiť. Zúčastnení dokonca navrhli miesto (Bratislava) a približný čas (jar 2019), rovnako ako nosnú tému prvého zasadnutia SChKHV (*Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: história a perspektívy*).⁹

Po pracovnom stretnutí oboch delegácií nasledovala prvá slovenská promócia *Croatia and Slovakia*, vol. 2. Konala sa v Sieni vedeckej rady Univerzity Komenského za účasti ministerky školstva Martiny Lubyovej, rektora Univerzity Komenského Karola Mičietu i veľvyslanca Chorvátskej republiky v Bratislave Aleksandara Heinu. (obr. 14). Slovenská ministerka pri tejto slávnostnej príležitosti povedala:

„Táto publikácia je naozaj jedným z mála diel, ktoré dokumentujú to, čo sa u nás dnes deklaruje ústami verejných činiteľov Slovenskej a Chorvátskej republiky, že máme záujem o západobalkánsku tematiku, že máme záujem o výskum histórie tejto oblasti a o pokračovanie našich spoločných vzťahov.“¹⁰

Dňa 21. novembra roku 2018 sa následne na pôde Záhrebskej univerzity odohrala posledná zo sérií slávnostných promócií *Croatia and Slovakia*, vol. 2. Do jej programu bol zaradený bod slávnostného uvedenia SChKHV do života. (pozri

⁹ Archív autora. Pozri internetová stránka SChKHV (v procese).

¹⁰ ODDELENIE VZŤAHOV S VEREJNOSŤOU RUK: *Profesor Martin Homza predstavil novú publikáciu o slovensko-chorvátskych vzťahoch*. Pozri https://uniba.sk/detail-aktuality/back_to_page/univerzita-komenskeho/article/profesor-martin-homza-predstavil-novu-publikaciju-o-slovensko-chorvatskych-vztahoch/?fbclid=IwAR1qfIHT7cxoXttoxEgslpOaEEE_DEhuvRNf6Fv-kxn7VZ65wXViRl7JrRY.

program obr. 15). Za krstný list komisie preto možno pokladať *Deklaráciu o vzniku Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied*. V Rektorskej sieni Záhrebskej univerzity ju 21. novembra 2018 o 11. hod. 15 min. prečítal veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátskej republike Peter Susko. Končí slovami:

„Sto rokov po rozpade Rakúska-Uhorska vzniká v spoločnom stredoeurópskom prostredí, ktoré je integrálnou súčasťou Európskej únie, komisia tvorená šiestimi slovenskými a šiestimi chorvátskymi členmi, aby iniciovala a koordinovala vedecké a výskumné aktivity v odboroch história, jazykoveda, neolatinistika, dejiny umenia, etnológia a archeológia. Týmto dňom je uvedená do života Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied. Želáme jej veľa úspechov v budúcich aktivitách.“¹¹

21. november 2018 o 11. hod. 15. min. tak možno pokladať za deň a hodinu, od ktorých komisia SChKHV počíta dobu svojho trvania. (obr. 16 – 18).

Pri príležitosti záhrebskej promócie knihy *Croatia and Slovakia*, vol. 2 a deklarovania vzniku SChKHV sa neskôr tiež stretli v kancelárii rektora Záhrebskej univerzity aj rektori Záhrebskej univerzity Damir Boras a rektor Univerzity Komenského v Bratislave Karol Mičieta. Rokovania bol ďalej prítomný tlačový tajomník Univerzity Komenského Branislav Slyško, riaditeľ Inštitútu sociálnych vied Iva Pilara v Záhrebe Željko Holjevac, vedúci katedry Slovenských

dejín Martin Homza, budúci tajomník slovenskej časti komisie Andrej Vrteľ, Ministerstvo školstva SR zastupovala Martina Štiffelová. Rektor Karol Mičieta počas rokovania okrem iného povedal:

„S Chorvátskom nás spája vyše 800 rokov spoločnej štátnosti v rámci bývalého uhorského kráľovstva i tradícia spoločnej politiky v rokoch meruôsmych či v rámci krajín Malej Dohody po roku 1918. V súčasnosti sme spoločne členmi našej európskej rodiny. Slovensko kontinuálne podporovalo európskej integračné ambície Chorvátska. Nie je náhoda, že Slovenská republika ako prvá členská krajina ratifikovala 1. februára 2012 prístupovú zmluvu Chorvátska s Európskou úniou.“¹²

Po tomto stretnutí už veci nabrali strmý spád. 28. novembra 2019 nomináciu na posty vedúceho komisie dostal Željko Hojevac v odbore história, Zrinka Kovačević Stričević v odbore literatúra a jazyk, Mirijana Repanić Braun v odbore umenoveda, Maja Rupnik Matasović v odbore neolatinistika, Krešimir Filipec v odbore archeológia a Jadranka Grbić Jakopović v odbore etnológia. Zrinka Kovačević sa stala zároveň tajomníčkou chorvátskej časti komisie. V decembri roku 2018 podpísala dekréty slovenským členom komisie ministerka školstva vedy, výskumu a športu Martina Lubyová.

Od vzniku iniciatívy po jej realizáciu tak uplynulo skoro 10 plných rokov. Novému právnenému stavu, v ktorom sa komisia ocitla však už zodpovedala aj nová kvalita príprav I. zasadnutia komisie.

¹¹ Archív autora. Pozri internetová stránka SChKHV (v procese).

¹² Pozri Slyško, Branislav: *Rektor UK prof. Karol Mičieta na Univerzite v Záhrebe*. Pozri https://uniba.sk/detail-aktuality/back_to_page/univerzita-komenskeho/article/rektor-uk-prof-karol-micieta-na-univerzite-v-zahrebe/?fbclid=IwAR1IdUh2Cz8YQoHsXXqE6lpYwrxAjOTijRyii9I_Vt7AE-SAEUFUg-iE8yE.

To sa uskutočnilo v dňoch 17. – 19. júna 2019 v miestnosti Vedeckej rady Univerzity Komenského v Bratislave. Skladalo sa z dvoch častí – verejnej a neverejnej. Na začiatku verejnej časti, ktorá sa konala za účasti vysokých štátnych i univerzitných predstaviteľov boli štátnou tajomníčkou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky Oľgou Nachtmanovou slávnostne odovzdané dekréty členov slovenskej časti SChKHV. (obr. 19 – 21) Udeľovania členských dekrétov Martinovi Homzovi, predsedovi slovenskej časti komisie, Andrejovi Vrteľovi, tajomníkovi komisie a Ivanovi Gerátovi, Miroslavovi Dudokovi, Marte Botíkovej, Svoradovi Zavarškému v odboroch história, archeológia, umenoveda, literatúra a jazyk, etnológia a neolatinistika sa zúčastnil aj chorvátsky veľvyslanec na Slovensku Aleksandar Hein.

Po tomto slávnostnom akte už úlohu moderátora prvej časti vedeckej konferencie s témou *Slovensko a Chorvátsko na ceste k samostatnosti: História a perspektívy* prevzal čerstvý predseda chorvátskej časti SChKHV Željko Holjevac. Vystúpenia verejnej časti zasadnutia komisie sú už ale obsahom predkladaného prvého čísla ročníka *Studia Carpathico-Adriatica*, preto o nich ďalej už nebude reč.

Obsah druhej, neverejnej časti prvého zasadnutia SChKHV je súčasťou proto-

kolu z tohto zasadnutia, spolu s ďalšími dôležitými dokumentami a ďalším materiálom bude dostupný webovej stránke komisie, ktorá je v súčasnosti v procese budovania. Otvorenosť a prístupnosť práce komisie pre verejnosť ďalej bude zabezpečovať facebooková stránka komisie spravovaná v duchu najlepších tradícií spoluzitia dunajských národov v troch jazykoch – slovenskom, chorvátskom a novej latinčine, ktorou je anglický jazyk. Zmyslom takejto práce je to, aby komisia neustrnula v akademickej skostnatenosti, ale zostala otvorená na podnety zvonku a tak reflektovala aktuálne potreby slovenskej i chorvátskej spoločnosti, ktorá sa podobne ako iniciátori vzniku tejto novej humanistickej platformy strednej Európy stále znovu a znovu pýta, prečo sú veci okolo nás také, aké sú? Slováci a Chorváti žili v jednej monarchii viac ako osemsto rokov. Chorvátsko vstúpilo do Európskej únie 1. júla 2013 a od toho času žijeme v jednom štáte opäť. Cieľom SChKHV preto zostáva v čo najväčšej miere sprístupniť kultúrne dedičstvo oboch národov nielen im samým navzájom, ale na široký európsky trh historických kultúrnych hodnôt ponúknuť čo najviac kvalitného tovaru z našej širšej slovensko-chorvátskej minulosti. O tom, že oba národy majú Európe i svetu čo ponúknuť, dúfam, dnes už nikto nepochybuje.

SLOVÁCI A CHORVÁTI NA CESTE
K SAMOSTATNOSTI: HISTÓRIA
A PERSPEKTÍVY

SLOVACI I HRVATI NA PUTU
U NEOVISNOST: POVIJEST
I PERSPEKTIVE

Hrvatski put u samostalnost

Croatian Way to Independence / Chorvátska cesta k samostatnosti

This paper, in the most concise terms, chronologically presents events that led to the deep crisis in Yugoslavia in the late 1980s, which in the early 1990s led to the breakup of the country and to the creation of the independent Republic of Croatia and its international recognition.

Keywords: Yugoslavia, Croatia, Serbia, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman

Sredinom 1970-ih u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji provedene su opširne ustavne i zakonske promjene. Novi jugoslavenski ustav donesen je 1974. godine. Tim ustavom republikama su dana široka prava u vođenju svojih poslova.

Bitna značajka sistema bila je krilatica o „bratstvu i jedinstvu“ jugoslavenskih naroda i narodnosti i suzbijanje svih nacionalizama kao ozbiljne prijetnje jugoslavenskoj zajednici. Režim nije nametao stvaranje „jugoslavenske nacije“, ali također nije odobravao pretjerano isticanje nacionalne pripadnosti, budući da je u tome vidio prijetnju nacionalizma koji bi mogao ugroziti jugoslavensku zajednicu.

Važna značajka sistema bio je sistem socijalističkog samoupravljanja, a u sklopu promjena 1970-ih uveden je pojam udruženog rada na sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu, s krilaticom da sav dohodak ostvaren tim radom pripada radničkoj klasi koja ga je ostvarila svojim radom.

Savez komunista Jugoslavije (SKJ) kao vladajuća partija bio je organiziran u saveze komunista u jugoslavenskim republikama i pokrajinama. Iako su republikama ustavom iz 1974. dana znatna prava,

postojala su i savezna tijela vlasti sa sjedištem u Beogradu, kao glavnom gradu. Također je važna savezna institucija bila Jugoslavenska narodna armija (JNA).

Jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito umro je 1980. godine. Tito je bio vođa jugoslavenskih komunista i partizanskog pokreta, koji su na kraju Drugoga svjetskoga rata revolucionarnim putem preuzeli vlast. Titov autoritet bio je neupitan i on je tijekom cijele svoje vladavine u svim ključnim trenucima ili kriznim situacijama donosio konačne odluke o daljnjem smjeru politike. Nakon Titove smrti uvedeno je kolektivno predsjedništvo Jugoslavije u kojem su se nalazili predstavnici svih republika i autonomnih pokrajina.

Nakon Titove smrti kao prvi veliki problem ukazala se ozbiljna gospodarska kriza. Već tijekom 1970-ih bilo je prisutno zaostajanje jugoslavenskog gospodarstva, ali je tada uslijedilo razdoblje povećanog zaduživanja stranim kreditima. Tako su 1970-te bile obilježene velikim investicijama i solidnim standardom građana, ali je takva slika blagostanja bila prividna. Na kraju je država na prijelazu iz 1970-ih u 1980-te bila pogođena trgovinskim i platnim deficitom

* Nikica Barić, Hrvatski institut za povijest (Republika Hrvatska).

i velikim vanjskim dugom. Gospodarska kriza, praćena visokom inflacijom, nastavila se tijekom 1980-ih. Konačnu je SKJ 1988. godine odlučio da se napusti socijalističko samoupravljanje i da se prijeđe na tržišno gospodarstvo.¹

Također je 1981. došlo do takozvane kontrarevolucije u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovo, koja je većinski bila naseljena albanskim stanovništvom. Kosovo se nalazilo u sastavu Srbije, a albanski prosvjednici zahtijevali su da ta pokrajina dobije status republike.²

Istovremeno se u Beogradu postajali sve aktivniji opozicijski, intelektualni i umjetnički krugovi. Kritizirali su nedemokratičnost komunističkoga sistema, a s druge strane i odnos toga sistema prema Srbiji i općenito srpskom narodu u Jugoslaviji. Smatrali su da je srpski narod, kao najveći u Jugoslaviji i kao narod koji je za tu državu dao najveće žrtve tijekom Prvoga i Drugoga svjetskog rata, na kraju ostao obespravljen i oštećen, za što je okrivljavana Titova vladavina. Zato je kritizirano ustavno uređenje iz 1974., kojim su autonomne pokrajine unutar Srbije – Kosovo i Vojvodina – dobile široku samostalnost u odnosu na vlasti u Beogradu. Tijekom 1986. u javnosti se pojavio Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti. U tom dokumentu analizirana je kriza u jugoslavenskom društvu, a zatim se on usredotočio na položaj Srbije i srpskoga naroda u Jugoslaviji. Ocijenjeno je da je taj položaj izrazito nepovoljan i da je srpski narod jedini u Jugoslaviji koji „nema svoju državu“.

Osim što je upozoravao na težak položaj Srba na Kosovu, u Memorandumu je rečeno da je i položaj Srba u Hrvatskoj iznimno nepovoljan, štoviše da je stanje za te Srbe bilo lošije samo tijekom Drugoga svjetskog rata, za vrijeme ustaškog režima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Nakon pojave Memoranduma komunističko rukovodstvo Srbije osudilo je taj tekst, ocijenivši ga kao nacionalistički dokument koji razbija Jugoslaviju te je zatražena ostavka rukovodstva Srpske akademije nauka i umetnosti.³

No, u drugoj polovini 1987. vodstvo Saveza komunista Srbije preuzeo je Slobodan Milošević. I dok je vodstvo komunista u Srbiji i prethodno težilo povratiti kontrolu nad autonomnim pokrajinama, Milošević je ovo pitanje počeo rješavati izvan institucija. Nezadovoljstvo Srba s Kosova, te nezadovoljstvo zbog nepovoljnog gospodarskog stanja iskorišteno je za takozvanu „antibirokratsku revoluciju“. Radilo se o nizu masovnih okupljanja, odnosno demonstracija čiji je pritisak trebao s vlasti ukloniti omrznete „birokrate“, a zapravo poslužiti Miloševićevim ciljevima. Pod pritiskom tih masovnih demonstracija ostavku je tijekom 1988. podnijelo rukovodstvo autonomne pokrajine Vojvodine, a početkom 1989. i republike Crne Gore. Rukovodstvo SKJ odobrilo je promjene ustava Srbije, te je ona 1989. preuzela upravu nad svojim pokrajinama Vojvodinom i Kosovom. No, na Kosovu je ovo vodilo u nove prosvjede albanskog stanovništva i sukobe sa snagama sigurnosti. Nakon svih ovih

¹ BILANDŽIĆ, Dušan: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918 – 1985*, Zagreb: Školska knjiga, 1985.; RADELIĆ, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: Od zajedništva do razlaza*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, 2006.

² MARIJAN, Davor: *Hrvatska 1989. – 1992: Rađanje države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017., s. 77 – 79.

³ DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: „Spasioci nacije“. *Intelektualna opozicija Srbije i ožvoljavanje nacionalizma*, Beograd: Fabrika knjiga, 2004., s. 123 – 154; MARIJAN, Davor: *Hrvatska 1989. – 1992*, s. 77 – 83.

događaja Srbija je u Predsjedništvu Jugoslavije raspolagala s četiri od ukupno osam glasova.⁴

U međuvremenu je došlo i do krupnih promjena u Sloveniji, najsjevernijoj i najrazvijenijoj jugoslavenskoj republici. U njoj su se razvijala alternativna društvena i kulturna strujanja. U sklopu njih težilo se zaštititi slovensku nacionalnu posebnost, a istovremeno je kritiziran dogmatizam komunističkoga sistema. Komunistički sistem u toj republici pokazao se otvorenijim za različite oblike demokratizacije. Nakon pojave Slobodana Miloševića i njegove težnje da ostvari prevlast u Jugoslaviji, do najvećeg sukobljavanja došlo je između Slovenije, koja svoja prava nije željela prepustiti eventualno centraliziranoj Jugoslaviji i Beogradu.⁵

Za to vrijeme u Hrvatskoj komunističko rukovodstvo ostalo je vjerno principima Jugoslavije kakvi su bili zacrtani Ustavom iz 1974. godine. Krajem 1960-ih i početkom 1970-ih u Hrvatskoj je bio prisutan nacionalni pokret koji je težio ostvariti veća prava Hrvatske unutar Jugoslavije, u čemu je sudjelovalo i tadašnje republičko i partijsko rukovodstvo. No, krajem 1971. predsjednik Tito je prekinuo taj pokret. Hrvatsko rukovodstvo moralo je podnijeti ostavke, a uslijedio je progon brojnih osoba koje su se istaknule u hrvatskom nacionalnom pokretu, mnogi od njih su isključeni iz Saveza komunista, a mnogi su, pod optužbom za hrvatski nacionalizam, osuđeni na zatvorske kazne. Nakon toga

nova rukovodstvo Hrvatske odlučno je djelovalo na suzbijanju svake pojave hrvatskog nacionalizma.⁶

U Hrvatskoj je u znatnom broju živjelo i srpsko stanovništvo. Prema popisu stanovništva iz 1981. godine Srbi su činili 11,5% stanovništva Hrvatska. U dijelu općina u središnjem dijelu Hrvatske srpsko stanovništvo bilo je većinsko, dok su u nekim drugim dijelovima bili znatno zastupljeni u stanovništvu. Već tijekom 1989. godine bilo je vidljivo da se Miloševićeva „antibirokratska revolucija“ prelijeva i u Hrvatsku, među Srbe u toj republici, dok su beogradski mediji napadali komunističko rukovodstvo Hrvatske kao „antisrpsko“, pri čemu se uvijek podsjećalo na razdoblje Drugoga svjetskoga rata, kada je ustaški režim Nezavisne Države Hrvatske progonio i ubijao Srbe.⁷

Kao odgovor na pritisak Beograda, Slovenija je poduzimala mjere na zaštiti svoga suvereniteta, a komunisti u Sloveniji i Hrvatskoj odlučili su da idući izbori za republičke parlamente budu slobodni, odnosno višestranački. Ovo se događalo u okolnostima kada su komunistički režimi u zemljama Varšavskog pakta bili u krizi, odnosno kada su u nekima od tih zemalja komunisti također dopustili stvaranje alternativnih političkih stranaka.⁸

Početkom 1990. godine u Beogradu je održan 14. izvanredni kongres Saveza komunista Jugoslavije. Miloševićev pokušaj da preuzme kontrolu nad partijom završio je neuspjehom, budući da su delegati Saveza komunista iz Slovenije

⁴ MARIJAN, DAVOR: *Hrvatska 1989. – 1992*, s. 83 – 91.

⁵ FISCHER, JASNA (gl. ur.): *Slovenska novejša zgodovina 2. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1948 – 1992*, Ljubljana: Mladinska knjiga – Institut za novejšo zgodovino, 2005.

⁶ MARIJAN, DAVOR: *Hrvatska 1989. – 1992*, s. 125 – 155.

⁷ BARIĆ, NIKICA: *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005, s. 39 – 52.

⁸ MARIJAN, DAVOR: *Hrvatska 1989. – 1992*, s. 169 – 171.

i Hrvatske napustili kongres. Time je *de facto* prestala postojati partija koja je vladala Jugoslavijom od 1945. godine.

Tijekom 1989. u Hrvatskoj je osnovana Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) pod vodstvom Franje Tuđmana. Tijekom Drugog svjetskog rata Tuđman se borio u Titovoj partizanskoj vojsci, nakon rata bio je oficir u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, a zatim je u Zagrebu radio kao povjesničar na čelu povijesnog instituta. Tuđman je postupno počeo djelovati kao hrvatski nacionalist, te se sukobio s režimom, bio je isključen iz Saveza komunističkih pokreta, a kasnije je zbog svoga političkog djelovanja osuđen i na zatvorsku kaznu. HDZ je nastupio kao široki nacionalistički pokret koji će zaštititi prava Hrvatske pred rastućim pritiskom Srbije i na prvim višestranačkim izborima održanima tijekom travnja 1990. osvojio je vlast.⁹

Neposredno prije održavanja demokratskih izbora u Hrvatskoj, vodstvo Srbije odlučilo se za novu strategiju. Umjesto održavanja Jugoslavije pod prevlašću Srbije, odlučeno je da, u slučaju osamostaljenja Hrvatske, u krnjoj Jugoslaviji trebati zadržati „srpske krajeve“ u Hrvatskoj.¹⁰ Pri ovome je Milošević mogao računati na potporu JNA. Oružane snage Jugoslavije sastojale su se od savezne vojske i jedinica teritorijalne obrane. Ovo je bilo u skladu s konceptom „naoružanog naroda“ kao obrambene strategije koju su razvijali jugoslavenski komunisti. U razdoblju kada su u Hrvatskoj održani višestranački izbori, JNA je oduzela oružje jedinica teritorijalne obrane, čime je nova hrvatska vlast bila gotovo posve razoružana.¹¹

Tako je rukovodstvo Srbije imalo dvostruka mjerila. Na Kosovu je ukinuta autonomija i ta pokrajina podređena Beogradu, iako je u njoj živjelo većinsko albansko stanovništvo. Nasuprot tome, kada je riječ o granicama Hrvatske, Beograd ih nije imao namjeru poštovati, budući da je u nekim dijelovima Hrvatske srpsko stanovništvo bilo većinsko ili znatno zastupljeno.

Od sredine 1990. do sredine 1991. trajali su neuspješni pregovori vodstva jugoslavenskih republika o budućem uređenju države. Suprotstavljena stajališta nisu omogućavala rješenje. Slovenija i Hrvatska bile su naklonjene labavoj zajednici ili osamostaljenju, Srbija i Crna Gora zagovarali su čvršću i centraliziraniju federaciju.¹²

U međuvremenu je već u ljeto 1990. izbila oružana pobuna Srba u Hrvatskoj, na području sjeverne Dalmacije, a nakon toga Srbi su počeli jednostrano osnivati svoje autonomne pokrajine na hrvatskom teritoriju, uz cilj da ta područja, u slučaju osamostaljenja Hrvatske, ostanu u Jugoslaviji, odnosno u zajedničkoj državi sa Srbijom.¹³

Slovenija i Hrvatska su 25. lipnja 1991. proglasile samostalnost. Nakon toga uslijedila je kratkotrajna intervencija JNA u Sloveniji, ali je ubrzo postignut sporazum o povlačenju savezne vojske iz te republike. Nasuprot tome Milošević i JNA nisu namjeravali popustiti u Hrvatskoj. U razdoblju od lipnja do prosinca 1991. eskaliraju sukobi u Hrvatskoj koji vode u otvoreni rat. Na jednoj su strani bile slabije naoružane hrvatske snage, a na drugoj

⁹ Ibidem, s. 155 – 168.

¹⁰ BARIĆ, Nikica: *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, s. 75 – 76.

¹¹ Opširnije o ulozi JNA vidi: MARIJAN, Davor: *Slom Titove armije, Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008.

¹² MARIJAN, Davor: *Hrvatska 1989. – 1992.*, s. 325 – 342.

¹³ BARIĆ, Nikica: *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, s. 62 – 108.

snage Srba iz Hrvatske koje su imali potporu Beograda i JNA. Na početku krize u Hrvatskoj jedinice savezne vojske djelovale su kao snaga koja će onemogućiti „međunacionalne sukobe“, ali je u stvarnosti JNA pružala potporu pobunjenim Srbima u Hrvatskoj, da bi se konačno sasvim svrstala na njihovu stranu.¹⁴

Ipak, unatoč goleme premoći u naoružanju, JNA u napadnoj operaciji koju je pokrenula početkom listopada 1991. nije uspjela poraziti hrvatske snage. Ipak su srpske snage i JNA uspjele zauzeti oko jednu trećinu hrvatskog teritorija. Pri tome su zauzimana i područja na kojem srpsko stanovništvo nije bilo većinsko prije izbijanja sukoba. Velik broj Hrvata protjeran je s područja kojim su ovladali Srbi i JNA, a mnogi hrvatski civili su pobijeni. Rat je donio brojna razaranja i stradanja. Ipak se ističe sudbina grada Vukovara u istočnom dijelu Hrvatske, neposredno uz granicu sa Srbijom. Srpske snage i JNA su više mjeseci opsjedale grad kojega su branile hrvatske snage, pri čemu je grad gotovo posve razoren u topničkim i zračnim napadima.¹⁵

U međuvremenu je Europska zajednica pokrenule pregovore oko rješavanja krize i rata u Jugoslaviji. Pri tome je usvojeno načelo da neće biti priznate promjene granica ostvarene nasilnim putem, odnosno da su granice jugoslavenskih republika ne mogu mijenjati jednostranim potezima. Prema kraju 1991. godine Njemačka je pokazivala sve veću spremnost priznati nezavisnost Slovenije i Hrvatske, pri čemu se zahtijevalo da te republike jamče manjinska prava, što se u slučaju Hrvatske odnosilo na prava

Srba. U skladu s ovime Hrvatska je donijela ustavni zakon o pravima etničkih i nacionalnih zajednica.¹⁶

Zemlje Europske unije priznale su Hrvatsku kao samostalnu državu 15. siječnja 1992. godine. U međuvremenu je početkom 1992. sklopljeno primirje između Hrvatske i JNA. U rješavanje krize uključila se i Organizacija Ujedinjenih naroda. Tako je dogovoreno raspoređivanje mirovnih snaga UN-a u Hrvatsku, na područja koja su bila pod nadzorom Srba.

Raspoređivanje „plavih šljemova“ donijelo je privremeno smirivanje krize, ali ta misija UN-a nije mogla biti uspješna. S jedne strane stajala je težnja Hrvatske da područja pod srpskim nadzorom vrati pod svoju vlast, a s druge strane Srbi, koji su na područjima koja su kontrolirali krajem 1991. proglasili Republiku Srpsku Krajinu, nisu željeli odstupiti od svoje državnosti i potpune odvojenosti od Hrvatske.¹⁷

Tijekom 1992., s izbijanjem rata u Bosni i Hercegovini, pažnja međunarodne zajednice usredotočila se na krizu u toj zemlji, gdje su razmjeri rata i stradavanja bilo još puno veći nego u Hrvatskoj 1991. godine. Tek 1995. Hrvatska će vojnim operacijama pod svoju kontrolu vratiti većinu krajeva koje su Srbi držali od 1991. godine, a te će godine uz posredovanje međunarodne zajednice biti uspostavljen mir u Bosni i Hercegovini i dogovoreno da područja pod srpskim nadzorom u istočnoj Hrvatskoj, uz granicu sa Srbijom, a koja su ostala pod srpskim nadzorom, budu postupno vraćena pod hrvatsku vlast, što je uspješno okončano početkom 1998. godine.

¹⁴ MARIJAN, DAVOR: *Hrvatska 1989. – 1992.*, s. 503 – 520.

¹⁵ Ibidem, s. 503 – 520.

¹⁶ Ibidem, s. 521 – 551.

¹⁷ BARIĆ, Nikica: *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, s. 143 – 166.

Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska

The Slovak Exile and the Way to the Independence of Slovakia /
Slovačka emigracija i put u neovisnost Slovačke

In spring 1945, in the face of the advancing Red Army, the renewal of Czechoslovakia and its rapid bolshevisation, the first mass wave of Slovak exiles left Slovakia. Three years later, after the definitive communist takeover, it was followed by a second emigration wave. The common objective of the overwhelming majority of the Slovak exile was the determination to struggle for the renewal of the Slovak Republic on democratic and Christian grounds and against communism, differences appeared only in the view of how to achieve this goal.

The starting position of the Slovak exile was much more difficult than the situation of the majority of other exiles from Eastern and Central Europe. It resulted from the fact that the Slovaks, like the Croatians, had to struggle not only against the Communist regime, but also to regain their own independent statehood. In this battle they had to face a disfavoured international political constellation based on the preservation of the political and territorial status quo, the lack of understanding from many Western political factors who perceived the situation in Central Europe only in the logic of the Cold War or as a geopolitical playground for their own interests, as well as numerous political adversaries: First of all the Czech exile that in its overwhelming majority stood on the Czechoslovak platform and arrogated for itself the right to speak also on behalf of the Slovaks, and the Czechoslovak state, that felt far more threatened by the uncompromising anti-Communism and Christian morals of the Slovak exile and its efforts to internationalize the Slovak question and to regain an independent state, than by the activities of the Czech exile, and that did not refrain from any measures against the Slovak exile comprising violence.

In the middle of the Fifties, the first significant turning point in the history of the Slovak exile occurred. While at the beginning of the Fifties an optimistic view reigned with regard to a possible political change in Europe, the defeat of the Hungarian and Polish uprisings, hard reprisals in Slovakia, the passive stance of the Western countries, the shift of political interest towards the Third World as well as the gradual appearance of the new policy of peaceful coexistence demonstrated that the realisation of the expectations of the Slovak exile had to be postponed until a distant future would dictate otherwise. The second turning point was represented by the events in 1968/69. The federalisation of Czechoslovakia confirmed that the exile claim of self-determination corresponded with the will of the nation, but the military intervention in Czechoslovakia followed by a new exodus showed the persistent lack of freedom. The foundation of the Slovak World Congress represented in this light a historical step. For the first time it united practically the whole Slovak exile and created a strong platform

* Emília Hrabovec, Univerzita Komenského v Bratislave, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Katedra cirkevných dejín (Slovenská republika).

for its political and cultural activities. The Congress claimed the state independence of Slovakia. However, considering the international development and the existence of Czechoslovakia, which was recognized by the international community of states, it did it above all with reference to the generally recognized principle of self-determination, as well as the principle of full equality within the family of nations.

Keywords: Political exile, Anti-communism, Cold War, Slovak statehood, Slovak Liberation Committee, Slovak National Council Abroad, Slovak World Congress, Štefan B. Roman, international politics

Rozhodnutím víťazných veľmocí bolo Slovensko v roku 1945 opätovne začlenené do obnoveného Československa, od ktorého veľmoci očakávali, že posluží ich politickým a ideologickým zámerom lepšie, než samostatný slovenský štát. Obnovené Československo sa stalo súčasťou sovietskej zóny vplyvu a etabloval sa v ňom politický systém, ktorý pod pláštikom „ľudovej demokracie“ zavádzal prvky sovietskeho politického a ekonomického systému, komunistom prenechával rozhodujúce mocenské páky, značný počet obyvateľstva pozbavil základných občianskych a národných práv a zaviedol politickú retribúciu a protikatolícke opatrenia, ktoré dláždili cestu definitívnemu prevzatiu moci komunistami, zavŕšenému vo februári 1948.

Na jar 1945, pod dojmom postupu Červenej armády, obnovy Československa a jeho rýchlej boľševizácie, opustila Slovensko prvá masová vlna politickej emigrácie v moderných slovenských dejinách, dovedna niekoľko tisíc osôb, medzi nimi nielen ľudia, ktorí boli nejakým spôsobom spätí s prvou Slovenskou republikou, ale aj intelektuálne elity, univerzitní profesori, vedci, spisovatelia a početná skupina mladých univerzitných absolventov a študentov. Ich spoločným menovateľom bolo bezpodmienečné

odhodlanie bojovať za obnovu Slovenskej republiky na demokratickom a kresťanskom základe a proti komunizmu; rôznili sa iba v názoroch na to, akým spôsobom to dosiahnuť. V ich radoch sa čoskoro sformovali dve relevantné exilné skupiny, obe na čele s osobnosťami, ktoré zdieľali spoločný osud politikov, ktorí sa dostali do nemilosti Berlína, pretože obhajovali slovenské záujmy a kládli odpor prenikaniu nemeckého vplyvu na Slovensko a v rokoch 1939 – 1940 museli opustiť aktívnu politiku.

Najdynamickejšou postavou slovenského exilu prvých povojnových rokov bol nepochybne Ferdinand Durčanský, jeden z prvých slovenských politikov, ktorí prekonali tradičnú vnútrošľoventskú zahľadenosť slovenskej politickej scény a vniesli do nej zahraničnopolitický rozmer. Ako bývalý slovenský minister zahraničia a univerzitný profesor medzinárodného práva bol Durčanský presvedčený o potrebe zmedzinárodniť slovenskú otázku¹ a predložil ju *eo instanto* kľúčovým politickým hráčom, ktorí rozhodovali o osudoch Európy, teda Mierovej konferencii v Paríži, najvyšším predstaviteľom víťazných mocností, Organizácii spojených národov a ďalším medzinárodne relevantným inštitucionálnym a individuálnym protagonistom,

¹ Porovnaj ĐURČANSKÝ, Ferdinand: *The International Aspects of the Slovak Question*. New York: Slovak Liberation Committee, 1954.

od amerického štátneho sekretára Georgea C. Marshalla po pápeža Pia XII. Ďurčanský vychádzal z tézy, že podľa princípov medzinárodného práva bola politická situácia, ktorá sa vytvorila na Slovensku po roku 1945, protiprávna a Slovenská republika naďalej existovala. Ďurčanský žiadal veľmoci, aby v súlade so želaním veľkej väčšiny Slovákov, s medzinárodným právom a záväzkami *Atlantickkej charty* a *Charty Spojených národov* nezaobchádzali so Slovenskom inak, než s ostatnými bývalými spojencami Nemecka, ktorí neboli pozbavení práva na štátnu existenciu, ale aby ho uznali ako porazený štát a uzavreli s ním mierovú zmluvu, alebo v prípade pochybností usporiadali na Slovensku plebiscit pod medzinárodným dozorom.² Ako veľmi

dynamický politik zaplavil Ďurčanský a jeho Slovenský akčný výbor (ďalej SAV), založený v Ríme začiatkom roku 1946, neskôr premenovaný na Slovenský oslobodzovací výbor (ďalej SOV), západný politický svet obrovským počtom memoránd, apelov a listov,³ vytvoril buletin *Slovak Information Service*, ktorý informoval svet o situácii na Slovensku, nadviazal kontakty s predstaviteľmi iných východoeurópskych exilných skupín, severne od Ríma založil rozhlasovú stanicu, ktorá vysielala na Slovensko,⁴ začal dokonca vytvárať slovenské vojenské jednotky v zahraničí⁵ a časť svojich aktivít preniesol aj na Slovensko, kde sa sformovalo podzemné hnutie, ktoré malo pred svetom demonštrovať, že jeho organizácia nebola izolovanou skupinkou

² RÉPUBLIQUE SLOVAQUE. MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES: *Aide-Mémoire sur l'existence de la République Slovaque et sur la nécessité de conclure le traité de paix avec elle*, Paris 1946; COMITÉ D'ACTION SLOVAQUE: *Aide-Mémoire sur la nécessité du plébiscite en Slovaquie*, Paris 1946; SLOVAK ACTION COMMITTEE – SLOVAK NATIONAL COUNCIL IN LONDON – SLOVAK LEAGUE OF AMERICA – CANADIAN SLOVAK LEAGUE: *Memorandum presented to the peace conference concerning the rationality of existence of Czecho-Slovakia*, Paris 1946.

³ Okrem vyššie uvedených titulov pozri aj SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Address of the Slovak Action Committee to the Council of Foreign Ministers*, [s.l. & s.d.]; SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Petition of the Slovak Action Committee to His Excellency Mr. Trygve Lie Secretary General of the United Nations*, [s.l. & s.d.]; *Memoriae sacrae excellentissimi viri sacerdotis selosissimi hominis status christiani exemplarissimi Dr. Josephi Tiso qui falso accusatus occisus crematus summam gloriam adeptus est ad omnes qui in universo orbe sunt catholici sincera pietate dicatum*, [s.l. & s.d.]; SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Appeal concerning the Deportation of the Slovak Population by the Soviet Authorities presented by the Slovak Action Committee to the Economic and Social Council of the United Nations*, [s.l.] 1947; SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Appeal of the Slovak Action Committee to the civilized World Concerning the Deportation of the Slovak Population in Sudeten by the Czechs*, [s.l.] 1947; SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Open Letter from the Slovak Action Committee to the Representatives of the Members of the United Nations*, [s.l.] 1947; SLOVAK ACTION COMMITTEE: *Proposal to the Security Council of the United Nations for the creation of a Central-European Confederation*, [s.l.] 1947, a iné. Porovnaj Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale Roma (ďalej ASMAECI), Affari Politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, busta 14, Demande adressée à l'Assemblée Générale des Nations Unies concernant la création d'une commission d'enquête sur la persécution religieuse en Slovaquie et l'exclusion de la Tchéco-Slovaquie des Nations Unies., August 1949.

⁴ Porovnaj Okál, Ján: *Výpredaj ľudskosti*. Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1989, s. 340 – 355.

⁵ GÉCI, Jozef: Slovenská európska činnosť a doktrína o celoeurópskom zjednotení. In: *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko: Materiály z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 5. – 6. júna 1995*. Ed.: Ján Bobák. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1996, s. 244 – 245; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beata: *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 67.

emigrantov, ale tešila sa širokej ľudovej podpore. Podobne ako mnohí relevantní západní politici vrátane niektorých britských vojenských a politických špičiek Ďurčanský v bezprostredne povojnovom čase očakával rýchlu eskaláciu politického a možno dokonca aj vojenského konfliktu medzi Západom a Sovietskym zväzom,⁶ a chcel, aby Slováci, ktorí by ako kresťanský národ stáli na západnej strane, boli na túto eventualitu pripravení.⁷

Inak hodnotil situáciu bývalý slovenský vyslanec pri Svätej stolici Karol Sidor, ktorému Vatikán až do odchodu do Kanady v roku 1950 poskytol politický azyl a okolo ktorého sa postupne sformovalo druhé slovenské politické centrum v exile. Sidor mal lepšiu východiskovú situáciu, pretože sa mohol oprieť o morálnu prestíž svojho vatikánskeho pôsobiska, o dobré meno, ktoré si na ňom získal aj u spojeneckých diplomatov,⁸ o živé kontakty s talianskou politickou špičkou okolo rodiacej sa kresťanskej demokracie (Alcide de Gasperi, Guido Gonella, Mario Scelba) i o skutočnosť, že ho Svätá stolica fakticky naďalej ticho uznávala ako zástupcu Slovenska a v Ríme sa všeobecne očakávalo, že vytvorí exilnú slovenskú vládu.⁹ Na veľké sklamanie mnohých

doma i v exile však Sidor v prvých povojnových rokoch zotrval v politickej nečinnosti, obmedzujúc svoje aktivity na nepochybne potrebnú sociálno-charitatívnu pomoc v prospech slovenských emigrantov. Aj Sidor mal politický cieľ pracovať za obnovu Slovenskej republiky, vystúpenie politického exilu v bezprostrednom povojnovom období však nepovažoval za oportúnne a zotrvávanie na právnej kontinuite Slovenskej republiky za reálnopoliticky schodné a politický zápas o štát chcel predbežne viesť prostredníctvom starších slovensko-amerických organizácií v USA, najmä váženej Slovenskej ligy v Amerike, a Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorú v zime 1943/44 založil Peter Prídavok. Istú rolu v Sidorovej vyčkávacej taktike hrala nepochybne aj obava, aby neohrozil svoj politický azyl vo Vatikáne, predovšetkým však podcenil prevratnosť politických zmien v stredovýchodnej Európe, takže začas dokonca v sebe živil nádej na návrat do slovenskej vnútornej politiky na pôde novej katolíckej politickej strany, ktorá by prevzala dedičstvo predvojnovnej Slovenskej ľudovej strany. Iba keď sa ukázalo, že politický systém Národného frontu žiadne vyhladky na parlamentný zápas nedával,

⁶ RZHESHEVSKY, Oleg – MYAGKOV, Mikhail Yu.: The End of the Grand Alliance. New Documents and Materials. *The Second World War in the XXth century history: Bulletin du Comité international d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, nr. 30/31 (1999/2000), s. 11 – 26.

⁷ K činnosti Ferdinanda Ďurčanského a jeho organizácie pozri POLAKOVIČ, Štefan: Záznam o činnosti SAV-u. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Ed.: František VNUK – Štefan POLAKOVIČ. Lakewood-Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988, s. 111 – 225.

⁸ V tomto zmysle sa vyjadril aj britský veľvyslanec pri Svätej stolici Sir Arcy d'Osborne v rozhovore s československým chargé d'affaires Františkom Schwarzenbergom, ktorý o tom podal správu ministrovi zahraničia Janovi Masarykovi. Schwarzenbergsche Familienarchive Murau, Nachlaß Franz Schwarzenberg, Karton Vatikán, 4. politická správa chargé d'affaires Františka Schwarzenberga Ministerstvu zahraničných vecí v Prahe, 14. marca 1946. Porovnaj HRABOVEC, Emília: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora (1939 – 1945) a SIDOR, Karol: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Ed.: Jozef M. RYDLO – František VNUK. Bratislava: LHS, 2012, s. 255.

⁹ HRABOVEC, E.: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora (1939 – 1945), s. 257, 266 – 270; ASMAECI, Gabinetto, busta 47, Karol Sidor Alcideму de Gasperimu, 20. október 1944, a de Gasperi Sidorovi, 4. novembra 1944.

ba Sidora samotného odsúdil na dlhoročný trest väzenia, a keď po definitívnom prevzatí moci komunistami vo februári 1948 prišla do zahraničia nová emigračná vlna, v ktorej boli už aj nekomunisticí politici, ktorí predtým spolupracovali s Národným frontom, dospel Sidor k presvedčeniu o potrebe politického vystúpenia v exile a dal mu inštitucionálny základ v podobe Slovenskej národnej rady v zahraničí (ďalej SNRvZ). Na verejnosť vystúpila na Vianoce roku 1948 s deklarovaným cieľom „oslobodiť Slovensko spod komunistickej diktatúry a českej preponderancie“, vytvorí demokratický slovenský štát a začlení ho ako rovnoprávneho člena do medzinárodnej organizácie.¹⁰ K prestíži novej organizácie prispelo, že ju podporili takmer všetci slovenskí diplomati, ktorí po roku 1945 zostali v zahraničí, viacerí známi intelektuáli, bývalí spolupracovníci Slovenského revolučného odboja, organizácie mladých exulantov – univerzitných študentov a čerstvých absolventov, ktorí v rokoch 1945 – 1948 vytvorili hustú komunikačno-spravodajskú sieť

medzi Slovenskom a exilom a sprvoti spolupracovali skôr s Ďurčanského organizáciou,¹¹ väčšia časť slovensko-amerických organizácií a väčšina slovenských emigrantov z pofebruárovej vlny 1948, čím sa pred svetom demonštrovalo, že aj Slováci, ktorí po roku 1945 pôsobili na Slovensku, vrátane politikov činných na pôde Národného frontu, stáli na platforme slovenskej štátnosti a otvorene to prejavili, len čo k tomu dostali v zahraničí príležitosť.¹²

Východisková situácia slovenského exilu na Západe bola oveľa zložitejšia, než situácia väčšiny exilov z krajín východného bloku. Vyplývalo to už z elementárnej skutočnosti, že Slováci boli v roku 1945 v rozpore s programovými vyhláseniami víťazných veľmocí ako *Atlantická charta*, *Štyri slobody* či *Charta OSN* i s vôľou veľkej väčšiny národa znovuzачlenení do obnoveného Československa, takže všetky garnitúry povojnového slovenského politického exilu mali (podobne ako Chorváti) na rozdiel od väčšiny ostatných exilov, bojujúcich iba proti komunistickému

¹⁰ Porovnaj prvý verejný dokument organizácie s názvom *Prvý ohlas SNRvZ na slovenskú emigráciu so zvláštnym zreteľom na slovenskú pospolitost' v Spojených štátoch a Kanade* (The First Appeal of the Slovak National Council Abroad to the Slovak Emigration with particular consideration to the Slovak Community in the United States and in Canada), publikoval VNUK, František: Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948); *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Ed.: František, VNUK – Štefan, POLAKOVIČ. Lakewood-Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988, s. 105 – 108.

¹¹ K činnosti Slovenského revolučného odboja pozri denník jeho člena KOMANDERA, Rudolf: *Denník 1945 – 1947*. Bratislava: ÚPN, 2012. Porovnaj tiež spomienky jedného zo zakladateľov SRO JANKOVIČ, Ladislav: *Spomienky a úvahy*. JOŠTIK, Jozef – JANKOVIČ, Ladislav: *Dva životy – jeden osud*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, [s.d.], s. 135 – 164.

¹² Viac k Sidorovi a jeho činnosti pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beata: *Slovenská emigrácia v Taliansku*, s. 21 – 62, 137 – 153; VNUK, František: Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948), s. 1 – 108; HRABOVEC, Emília: Jozef Tiso a Svätá stolica. *Jozef Tiso: Kňaz a prezident*. Ed.: EADEM. Bratislava: PostScriptum, 2017, s. 123 – 131; EADEM: Santa Sede e Cecoslovacchia 1945 – 1965. In: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia, 1945 – 1965: Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965*. Ed.: EADEM – Giuliano BRUGNOTTO – Peter JURČAGA. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana (= Atti e Documenti, 44), 2018, s. 62 – 64, 74; KIRSCHBAUM, J.[ozef]: Via Tanaro – kus Slovenska v Ríme: *Karol Sidor: Politik, novinár, spisovateľ*. Ed.: Jozef PAUČO. Middletown, Penn.: Literárny Almanach Slováka v Amerike, 1962, s. 94 – 101. K činnosti Slovenskej národnej rady v zahraničí pozri Slovenský národný archív Bratislava (SNA), Slovenská liga v Amerike (SLvA), k. 12, 14, zápisnice zo zasadnutí politických orgánov SNRvZ v päťdesiatych rokoch.

režimu v ich krajinách, nevyhnutne dvojitý cieľ: popri dôslednom zápase proti komunizmu i zápas za znovuzískanie vlastnej nezávislej štátnosti. V tomto zápase museli čeliť nepriaznivej medzinárodnej politickej konštelácii, postavenej na báze uchovania politického a územného *statu quo*, početným politickým odporcom a dramatickému nedostatku finančných zdrojov. Na rozdiel od po februárového českého exilu, aspoň čiastočne dotovaného zo štátneho rozpočtu USA, podporovaného ideologicky spriaznenými mimovládnyimi organizáciami a opierajúceho sa tiež o československé finančné zdroje, nazhromaždené v zahraničí v predchádzajúcich rokoch, slovenský exil žil iba z tvrdej práce vlastných rúk a z bezhraničného idealizmu a dnes temer nepredstaviteľného nasadenia. Dokonca československý komunistický režim musel v internej *Orientačnej správe o čs. emigrácii* zo septembra 1966 uznať, že kým špičkoví českí politickí emigranti zväčša priamo či nepriamo vykonávali služby pre zahraničné politické centrá, slovenskí exilní politici boli od svojej exilej činnosti finančne nezávislí a „do separatistického hnutia se zapojují z přesvědčení“.¹³

Nekompromisný antikomunizmus a kresťanské hodnotové zameranie slovenského exilu ohrozovalo ideologické

základy komunistického režimu oveľa radikálnejšie, než väčšinovo ľavicovo-socialistický český exil, ktorý si za svoje „pokrokové“ stanoviská niekedy dokonca vyslúžil pochvalu pražských ideológov.¹⁴ Predovšetkým však slovenský exil svojím úsilím o povýšenie slovenskej otázky na medzinárodnú úroveň a obnovu samostatnej slovenskej štátnosti ohrozoval samotnú existenciu československého štátu. Tak ľudovodemokratický ako komunistický režim v Československu preto vynakladali obrovské úsilie, aby činnosť slovenského exilu znemožnili. V prvých povojnových rokoch sa Praha usilovala najmä o násilné vydanie jeho príslušníkov do Československa,¹⁵ neskôr investovala obrovské prostriedky, aby slovenskú emigráciu sledovala, prenikla do jej radov, vnútorne ju rozkladala a navonok politicky a morálne kompromitovala tak pred vlastným obyvateľstvom ako predovšetkým v zahraničí, a tak ju politicky i existenčne znemožnila a paralyzovala jej činnosť. V Prahe sa v skutočnosti zrodili aj mnohé protislovenské difamačné aktivity, za ktorými domnelo stáli západní novinári, lobistické skupiny alebo silná talianska komunistická strana.¹⁶ V niektorých prípadoch sa československé tajné služby neštítali ani otvoreného fyzického násillia ako

¹³ II. správa HS StB, Orientační zpráva o čs. emigraci, 5. september 1966. Prague Cold War, dostupné online na http://www.praguecoldwar.cz/Soubory/660901_Cs-emigrace.pdf (6. október 2019).

¹⁴ Komunistický denník *Rudé právo* (Praha) publikoval v roku 1956 článok, ktorý chválil české (československé) vysielanie Rádia Slobodná Európa z 31. októbra 1956, ktoré vysvetľovalo marxisticko-leninské učenie a kritizovalo „odchýlky“ za Stalina, vyjadril iba počudovanie, prečo títo páni emigrovali. *Rudé právo*, (4. november 1956).

¹⁵ Porovnaj spomienky ČULEN, Konštantín: *V amerických zaisťovacích táboroch*. Bratislava: Matica slovenská, 2004; OKÁL, Ján: *Leto na Traune*. Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1986, s. 86 – 276; IDEM: *Výpredaj ľudskosti*; ŠPRINC, Mikuláš: *K slobodným pobrežiam*. Bratislava: Matica slovenská, 2004. Pozri tiež KATREBOVÁ BLEHOVÁ, B.: *Slovenská emigrácia v Taliansku*, s. 63 – 78, 129 – 139; HRABOVEC, E.: *Santa Sede e Cecoslovacchia 1945 – 1965*, s. 62 – 64.

¹⁶ HRABOVEC, Emília: Generálne zhromaždenie SKS v Ríme 1975 v kontexte slovenského a medzinárodného vývoja. In: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: ÚPN, 2018, s. 106 – 111; HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. 2. rozšírené vydanie. Bratislava: Lúč, 2017, s. 255 – 281.

boli únosy či atentáty – najznámejším bol smrteľný útok na agilného a úspešného vedúceho nemeckej pobočky Slovenskej národnej rady v zahraničí Matúša Černáka, ktorého československá štátna bezpečnosť v roku 1955 zlikvidovala výbuchom listovej bomby.¹⁷

Najtvrdším protivníkom slovenského exilu však paradoxne nebolo Československo samotné, ale český – alebo ako sa sám nazýval „československý“ – po februárový exil, ktorý stál na platforme prvej Československej republiky respektíve povojnového systému Národného frontu a svoj hlavný politický cieľ, ba priam *raison d'être* svojej existencie, videl v zabezpečení trvalého prežitia unitárneho Československa a v boji proti „slovenskému separatizmu“. Ako sa vyjadril český národný socialista a sovietofil¹⁸ Hubert Ripka: „Musíme držet Československo i kdyby (...) šel s námi jediný Slovák.“¹⁹

Protagonisti tohto českého exilu si dôsledne nárokovali právo hovoriť aj v mene Slovákov, ktorých považovali buď za integrálnu súčasť mýtického „československého národa“ alebo za málo

vyspelú etnickú skupinu, ktorej osud je nevyhnutne spätý s Československom. Citadelou týchto názorov bola Rada svobodného Československa založená v roku 1949 vo Washingtone, v ktorej dominovali českí národní socialisti okolo Petra Zenkla a českí sociálni demokrati, napospol zväčša bývalí blízki spolupracovníci prezidenta Edvarda Beneša alebo exponenti vlády Národného frontu. Títo ľudia akýkoľvek nezávislý slovenský prejav v exile okamžite denuncovali ako „ohrozenie demokracie“, „absenciu správneho politického myslenia“, „všeobecný nedostatok kultúry“ či „formu primitivizmu“ a varovali západné demokracie, aby nerobili žiadne kompromisy so slovenským exilom, ak je ich cieľom „obnoviť demokraciu v strednej a východnej Európe“.²⁰ Takéto tvrdé vyjadrenia českého exilu vyplývali z politicko-ideologického presvedčenia ich autorov, ale aj z ich geopolitického uvažovania, ktoré jasne vyjadril ich politický mentor Edvard Beneš, keď povedal, že Česi nemôžu nikdy prijať nezávislé Slovensko, pretože vzhľadom na susedstvo sedemdesiatich

¹⁷ ASMAECI, Affari Politici 1951 – 1957, Cecoslovacchia, busta 1276, Wer war Matúš Černák? München: Akademischer Verlag Dr. Peter Belej, 1955; Archív Pápežského slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme (APSÚSCM), Korešpondencia 1955, Slovenské katolícke ústredie Vojtechovi Buckovi, slovenskému kňazovi v Mníchove a delegátovi Nemeckej biskupskej konferencie pre slovenských katolíkov, 403/55, 12. júl 1955.

¹⁸ Hubert Ripka bol za prvej ČSR spoluvydavateľ časopisu venovaného československo-sovietskemu priateľstvu *Praha-Moskva* a v roku 1935 organizoval cestu českých novinárov do ZSSR. V londýnskom exile počas vojny patril k najotvorenejším podporovateľom prosovietskeho kurzu Edvarda Beneša a londýnskej exilnej vlády. V roku 1944 na margo počiatkov tejto politiky v exile napísal: „Kedže v novej situácii bolo nemožné oficiálne spolupracovať so Sovietskym zväzom, neurobili sme (...) nič, čo by prejudikovalo alebo zabránilo obnove spolupráce v najbližšej možnej chvíli; poukážem iba na to, ako veľmi náš postoj kontrastoval s postojom mnohých iných počas sovietsko-fínskej vojny. Navyše, ani v tom čase sa neprerušili osobné kontakty a výmena informácií medzi nami a dôležitými sovietskymi zástupcami v Londýne, Paríži, Washingtone a inde.“ RIPKA, Hubert: *East and West*, London: Lincolns-Prager, 1944, s. 34.

¹⁹ KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil*. Praha: Dialog, 2007, s. 192 – 193, cituje Ripkov list z 26. marca 1949.

²⁰ Citáty sú z elaborátu českého sociálneho demokrata Miroslava Kernerera, adresovaného americkým okupačným silám v Nemecku. Citované podľa UHRÍK, Igor: Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In: *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy: Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 416 – 417.

miliónov Nemcov nevyhnutne potrebujú spoločnú hranicu s Ruskom. Beneš v tom videl „životný problém“ Čechov ako národa i ako štátu.²¹

S Radou svobodného Československa spolupracovala aj malá skupina slovenských politikov „československého“ zmýšľania. Medzi Slovákami predstavovali malú menšinu, Rade a s ňou spriazneným organizáciám však prepožičiavali „československú“ legitimitu.²² Patrili k nim niektorí bývalí diplomati pražského Ministerstva zahraničných vecí (Juraj Slávik, Ján Papánek) a exponenti ľudovodemokratického systému Národného frontu za Demokratickú stranu a maličkú Stranu slobody (Jozef Lettrich, Rudolf Frašťacký, Jozef Dieška a i.). V zahraničí sa však rýchlo dostali do bolestnej izolácie: s Radou svobodného Československa sa pre vnútorné rozpory v priebehu päťdesiatych rokov aspoň dočasne rozišli, od slovenského exilu však zostali oddelení neprekonateľnou priepasťou, tým väčšmi, že aj veľká väčšina slovenskej pofebruárovej emigrácie, tak bežní ľudia ako bývalí politickí prominenti oboch konfesií (Emanuel Böhm, Štefan Blaško, Ľudovít Kandra, Michal Zibrín), keď mohli slobodne vysloviť svoje presvedčenie, sa neskryto postavili na platformu myšlienky slovenskej štátnosti.²³

Imrich Kružliak, sám príslušník pofebruárovej emigrácie osobne spätý s Demokratickou stranou, ktorý neskôr, keď sa mu nepodarilo emigrovať do Kanady, našiel živobytie v Rádiu slobodná Európa, ktorého politiku sa potom odvážil navonok kritizovať až po odchode do penzie, označil postoje skupinky Slovákov z okolia Rady svobodného Československa za „politický konjunkturalizmus“²⁴ a „otázku finančnú“.²⁵ „Ich čechoslovakizmus vyplýva len zo strachu za chyby, ktorých sa dopustili po roku 1945 a z akejsi menejcennosti, ktorá neviem či vyplýva viac z vedomia, že je ich málo alebo z vedomia, že sú v hlbokom rozpore s vôľou národa“, písal Kružliak priateľovi novinárovi Konštantínovi Čulenovi, ale „ČSR sa rozpadla a nemožno ju viac vzkriesiť, iba pod tlakom zvonku a aj to len ako federáciu, ovsšem na ako dlho neviem, keď vidíme v histórii ako tieto federácie skončili“.²⁶ „A nech si Česi a Čechoslováci robia čokoľvek, nebojím sa ich pechorenia“, uzatváral Kružliak, „lebo poznám náladu doma. Nech sa tam ide dnes ukázať Lettrich s jeho kompaňonmi, alebo Dieška s Pavlovom. Sú v slov. politike dnes už svätí za dedinou. Domov sa môžu vrátiť len pod českými bodákmi a tie by dnes na Slovensku dlho nevydržali.“²⁷

Predstavitelia slovenského politického exilu si dobre uvedomovali, že vzhľadom

²¹ Zprůmyslnění Slovenska povede k vyrovnání mezi Čechy a Slováky. *Rudé právo*, (14. február 1947), s. 1.

²² KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil*, s. 64; GONĚC, Vladimír: *Česko-slovenský vztah v exilových diskusích počátkem padesátých let*. Brno: Vydavatelství MU, 2006, s. 52 – 58.

²³ Emanuel Böhm sa stal predsedom Užšieho predsedníctva Slovenskej národnej rady v zahraničí. Porovnaj SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, protokoly zasadnutí Užšieho predsedníctva v rokoch 1953 – 1955; ibidem, Emanuel Böhm Whitneymu Shepardsonovi, prezidentovi Národného výboru pre slobodnú Európu (National Committee for a Free Europe), 6. január 1954; SNA, SLvA, k. 14, Michal Zibrín „Môjmu priateľovi“ [Konštantín Čulen?], 5. január 1955; Michal Zibrín Charlesovi J. Kerstenovi, 4. január 1955.

²⁴ SNA, SLvA, k. 14, Imrich Kružliak Konštantínovi Čulenovi, 8. september 1951

²⁵ Ibidem, 12. apríl 1950.

²⁶ Ibidem, 8. september 1951

²⁷ Ibidem, 12. apríl 1950.

na slabosť slovenského faktoru v medzinárodnom rozmere svoje politické ciele dosiahnu iba vtedy, keď sa im podarí za-interesovať pre slovenskú vec neslovenské prostredie, exilné reprezentácie iných národov, medzinárodné organizácie, ale predovšetkým predstaviteľov vplyvných západných štátov. Víťazné západné veľmoci však napriek zostrujúcej sa studenej vojne stáli na platforme jaltských dohôd a politického usporiadania z roku 1945, teda rešpektovali tak existenciu Československa, s ktorým udržiavali aj diplomatické vzťahy, ako rozdelenie sveta do dvoch blokov a existenciu sovietskej zóny vplyvu, ako to jasne ukázali pri porážke maďarského a poľského povstania v roku 1956 i pri vojenskej intervencii v Československu v roku 1968. Veľkí západoeurópski protagonisti na politickej šachovnici, Veľká Británia a Francúzsko, navyše nemali k malému Slovensku bez tradície vlastnej historickej štátnosti žiadne osobitné historicko-politické väzby a slovenské územie, im geograficky i mentálne vzdialené, bolo pre nich iba strategickým veľmocenským záujmovým priestorom, v ktorom nemali vlastné národné záujmy presahujúce logiku studenej vojny a geopolitiky.

Ešte komplexnejšia bola situácia vo vzťahu k Washingtonu. Americká politika mala síce eminentný záujem na porážke komunizmu a najneskôr od rokov 1947/1948 počítala s použitím exulantov ako nástroja politickej a psychologickéj vojny.²⁸ Zároveň však stála na platforme jednotného Československa, v ktorom videla nielen historické dieťa americkej liberálnej demokracie, zrodené s americkou pomocou v roku 1918, ale odhliadnuc od komunistickej vlády aj prijateľnú politickú entitu z pohľadu stability, bezpečnosti a ekonomickej funkčnosti strednej a východnej Európy a amerických geopolitických záujmov a zábezpeku proti politickej a ekonomickej fragmentácii regiónu. Washington preto podporoval Radu svobodného Československa, ktorú istý čas aj financoval z amerického rozpočtu a spočiatku dokonca považoval za istú formu neoficiálnej exilnej vlády,²⁹ a „československé“ zmýšľanie v amerických alebo USA inšpirovaných iniciatívach vrátane jednotného „československého desku“ v Rádiu Slobodná Európa v Mníchove i vo vládnom Hlase Ameriky.³⁰

Slovenská politika v exile si dobre uvedomovala váhu amerického faktora v medzinárodnej politike. Aj preto, ako

²⁸ UHRÍK, Igor: Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny, s. 375 – 390.

²⁹ Ibidem, s. 397 – 421.

³⁰ Ku genéze a programovej línii RFE pozri všeobecne JOHNSON, A. ROSS: *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and beyond*. Stanford 2010; CONE, Stacey: *Presuming a Right to Deceive: Radio Free Europe, Radio Liberty, the CIA, and the News Media*. *Journalism History* (Ohio University), roč. 24, 1998/1999, č. 4, https://de.wikipedia.org/wiki/Ohio_University.

K situácii Slovákov v rámci jednotného československého desku pozri SNA, SLvA, k. 12, Správa o činnosti SNRvZ v Európe, 13. november 1951; APSÚSCM, Korešpondencia 1953, Imrich Kružliak Antonovi Botekovi, 23. október 1953; Jozef Šramek Antonovi Botekovi, 25. október 1953; Korešpondencia 1954, Anton Botek predsedovi Združenia slovenských katolíkov Milošovi Mlynarovičovi, 25. november 1953; ibidem, Anton Botek a Štefan Náhalka opátovi Opátstva svätého Andreja-Svorada v Clevelande Teodorovi Kojišovi, 25. november 1953; ibidem, list utečenca, ktorý prišiel 19. október 1953; Korešpondencia 1954, elaborát „Menlivé úhly Dr. Šrámka“; ibidem, Jozef Šramek Antonovi Botekovi, Štefanovi Náhalkovi a iným, 22. január 1954; *Kanadský Slováč*, (3. október 1953), s. 4; GRÉBERT, Arvéd: „Dôverne“ o personálnej politike v RFE. *Slobodné*

aj vzhľadom na existenciu silnej a dobre organizovanej slovensko-americkej komunity, sa začiatkom päťdesiatych rokov prenieslo do USA sídlo viacerých exilných iniciatív vrátane hlavného sídla SNRVZ. Pri pokusoch o zblíženie s americkou politikou mohla však slovenská strana za daných okolností kapitalizovať prakticky iba svoj antikomunistický postoj. Nebolo preto náhodné, že pozorné uši našla vo Washingtone najmä v prvej polovici päťdesiatych rokov, keď vrcholila najostrejšia fáza studenej vojny, ešte žili nádeje na relatívne skoré vyslobodenie stredovýchodnej Európy spod komunizmu, ale rástli aj obavy z možného prieniku komunistického vplyvu na Západ i do USA. Slovenský exil i slovensko-americké organizácie v USA využili túto atmosféru, aby poukázali na čistý protikomunistický štít svojich členov,³¹ predovšetkým však, aby zoznamovali amerických politikov s dramatickou situáciou a s pretrvávajúcim protikomunistickým odporom na Slovensku (v podobe podzemného hnutia Bielej légie³² a nepokojov širšieho rozsahu).

Mnohí americkí kongresmani a senátori, kritickí voči Rooseveltovej a Trumanovej politike prílišnej zhovievavosti voči Sovietom a komunizmu i voči nekritickej podpore pofebruárových českých respektíve československých exulantov, bývalých spolupracovníkov nedemokratického systému Národného frontu spoluzodpovedných za prevzatie moci komunistami v Československu, prejavili veľký záujem o správy o pretrvávajúcom protikomunistickom odpore na Slovensku a v slovenskom národe vďaka nim objavili oveľa pevnejšiu oporu antikomunizmu než akou bolo Československo. Americkej vládnej administrácii vyčítali porušovanie vlastných demokratických zásad a „tragické chyby“ vo vzťahu k malým národom vrátane Slovákov a netajili sa presvedčením, že zápas Slovákov proti komunizmu by mala americká politika podporiť politicky i morálne verejným uznaním ich práva na sebaurčenie vrátane práva na samostatný štát.

V tomto zmysle veľmi agilne vystupoval kongresman Ray J. Madden, v roku

Slovensko, roč. 41, 1986, č. 2, s. 3; GRÉBERT, Arvéd: Svedectvo Dr. Jozefa Šrámka o Rádiu Slobodná Európa. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko: Materiály z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 5. – 6. júna 1995*, Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1996, s. 289 – 291; KRUŽLIAK, Imrich: Rádio Slobodná Európa a Slováci. In: *Slovenský povojnový exil: Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945*. Ed.: JURAJ CHOVAN-REHÁK – GENOVÉVA GRÁCOVÁ – PETER MARUNIAK. Martin: MS, 1998, s. 338 – 344; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Rádio Slobodná Európa a Svetový kongres Slovákov. In: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*, s. 184 – 207; HRABOVEC, Emília: Štefan Náhalka – zakladajúci rektor Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda a neoficiálny slovenský diplomat v Ríme. In: *Perla slovenského kňazstva: Štefan Náhalka (1916 – 1975)*. Ed.: JOZEF RYDLO. Bratislava: LHS, 2020 (v tlači).

³¹ V jednej z úradných správ kongresového Výboru pre neamerickú činnosť (*Committee on Un-American Activities*), ktorý prešetroval komunistické vplyvy v USA, sa príznačne konštatovalo, že slovensko-americké organizácie patrili k tým, ktoré „are on record as opposed to Communist rule and as supporting present American foreign policy“. Porovnaj Report on the American Slav Congress and Associated Organizations, 26. jún 1949, citované podľa PAUČO, Jozef: *Slováci a komunizmus*. Middletown, Pa.: Jednota Press, 1957, s. 315.

³² K Bielej légii pozri VICEN, Jozef: *Vo víroch rokov 1938 – 1988*. Bratislava: Lúč, 1999, s. 191 – 220; CINTAVÝ, Pavol: *Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji*. Bratislava: Lúč (Spisy Konfederácie politických väzňov Slovenska. Dokumenty a svedectvá II.) 1995; IDEM: *Dokumenty o Bielej légii*. Bratislava: Lúč (Spisy Konfederácie politických väzňov Slovenska. Edícia Dokumenty a svedectvá III), 1995.

1951 predseda kongresového výboru pre prešetrenie katyńských vražd, ktorý v máji 1953 predložil Kongresu súbežnú rezolúciu, v ktorej sa vyjadrovalo „pevné presvedčenie amerického národa, že slovenský národ má právo na samourčenie a na vládu, ktorá zodpovedá jeho vôli slobodne vyjadrenej v slobodných voľbách“. Rezolúcia žiadala pre Slovensko slobodné voľby pod kontrolou Organizácie spojených národov, „pomoc a morálnu podporu pre aktívnych bojovníkov, ktorí bojujú za oslobodenie slovenského národa“ a uznanie „účinnnej exilnej vlády, reprezentujúcej antikomunistický slovenský národ“.³³ Kongresman Alvin M. Bentley zase v marci 1955 v Snemovni reprezentantov citoval deklaráciu SNRvZ prijatú na zasadnutí 4. júla 1954 v Niagara Falls, v ktorej sa obhajovalo právo slovenského národa na samourčenie, vyjadrovalo sa presvedčenie, že najlepšou garanciou politických, kultúrnych a hospodárskych práv slovenského národa je demokratický slovenský štát a vyhlasovalo sa, že slovenský exil odmietal akékoľvek podoby komunizmu a „nebuď sloboda pre slovenský národ, pokiaľ budú

demokratické vlády hľadať kompromis so Sovietskymi alebo so štátmi s komunistickou vládou“.³⁴ S Alvinom M. Bentleyom a senátorom Everettom Dirksenom rokovo počas svojej niekoľkomesačnej cesty po USA v roku 1953 aj predseda nemeckej odbočky SNRvZ Matúš Černák, ktorého prijali aj na Štátnom Departemente.³⁵ V podobnom duchu vystupovali aj kongresmani Alvin O’Konski, Daniel J. Flood, Clement Zablocky, Edward Derwinski, Philip J. Philbin, Michael A. Feighan a iní, ktorí udržiavali kontakty so zástupcami Slovenskej národnej rady v zahraničí, Slovenskej ligy v Amerike a ďalších slovenských organizácií, vystupovali s prejavmi na ich verejných podujatiach a prejavovali ochotu uverejňovať ich rezolúcie a memorandá v *Congressional Records*.³⁶

Politicky asi najviditeľnejšie konal kongresman Charles J. Kersten. Na základe informácií, ktoré mu poskytol slovenský exil, osobitne vo Washingtone pôsiaci predseda komisie pre zahraničnú politiku SNRvZ Jozef Mikuš a spoluzakladateľ Bielej légie Jozef Mikula,³⁷ predniesol Kersten v júli 1951 pred Zahraničným

³³ Concurrent Resolution in the House of Representatives, submitted by Hon. Ray J. Madden, 7. máj 1953, publikované in KIRSCHBAUM, Joseph M.: *Slovakia: Nation at the Crossroads of Central Europe*. New York: Robert Speller & Sons, Publishers, Inc., 1960, dokument č. 58, s. 335 – 336. Podobnú súbežnú rezolúciu podal Madden aj 2. máj 1956. Publikované ibidem, s. 353.

³⁴ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 37, Extention of Remarks of Hon. Alvin M. Bentley of Michigan in the House of Representatives, 10. marca 1955.

³⁵ Matúš Černák v Amerike. *Slobodné Slovensko*, roč. 8, 1953, č. 9, s. 1 – 2; Z Černákovkej aktivity v USA. *Slobodné Slovensko*, roč. 8, č. 11 – 12 (1953), s. 2; VNUK, František: *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland, Ohio: Slovenský ústav, 1984, s. 176. Porovnaj tiež spomienky Štefana Kramára na Matúša Černáka publikované in MARUNIAK, Peter (ed.): *Prof. Matúš Černák 1903 – 1955*. Žilina: Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Matice slovenskej a Mestský úrad Žilina, 1999, s. 58. MIKUŠ, Jozef A.: *Pamäti slovenského diplomata*. Middletown [Pa]: Jednota, 1978, s. 425, kde publikoval spoločnú fotografiu zo stretnutia so senátorom Everettom Dirksenom.

³⁶ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, 37; MIKUŠ, Jozef A.: *Pamäti slovenského diplomata*, s. 392.

³⁷ Vo Washingtone pracovala osobitná kancelária Slovenskej národnej rady v zahraničí (financovala ju Slovenská liga v Amerike), ktorej úlohou bolo informovať amerických politikov a tiež zahraničných politikov a diplomatov, ktorí prichádzali do amerického hlavného mesta, o situácii na Slovensku a o politickom programe slovenského exilu. Kanceláriu viedol Jozef M. Mikuš, bývalý slovenský diplomat, právnik a expert pre zahraničnú politiku v Predsedníctve Slovenskej národnej rady v zahraničí. SNA, SLvA, k. 12, Mikušove správy o jeho návštevnej diplomacii

výborom Kongresu Spojených štátov súbežnú rezolúciu ďalekosiahleho významu, v ktorej vyzdvihol existenciu silného podzemného hnutia na Slovensku („*there is no other country in the Soviet orbit which has a better underground movement than heroic Slovakia*“) a žiadal, aby USA sformulovali prísnejšiu antikomunistickú politiku a vylúčili akékoľvek ďalšie dohody s Československom a aby americkí reprezentanti v OSN žiadali pre slovenský i český národ usporiadanie slobodných volieb pod kontrolou Spojených národov, aby si mohli bez akéhokoľvek vonkajšieho nátlaku slobodne zvoliť formu vlády a vytvoriť vlastné štáty.³⁸ Kersten bol presvedčený a na historickom kongrese Slovenskej ligy v máji 1952 verejne priznal, že Slovensko nemalo byť pozbavené štátnej samostatnosti, pretože to bolo v rozpore s kresťanskými a demokratickými princípmi a pretože ako nezávislý štát by bolo dokázalo komunistickej expanzii čeliť účinnejšie než Československo:

„Slováci boli vždy v opozícii proti komunizmu: a dodnes mu silno odporujú. Slovensko nemalo byť trestuhodne zničené, pretože by nám bolo dnes dobre slúžilo na strane demokratického sveta. Je v záujme Ameriky, aby všetky národy na zemi, vrátane slovenského národa,

mali právo na samourčenie a, ak si to želajú, na slobodu a nezávislosť.“³⁹

V júli 1953 sprostredkoval Kersten prijatie delegácie Slovenskej národnej rady v zahraničí na Štátnom Departemente, kde do rúk vedúceho Odboru pre východoeurópske záležitosti pána Barboursa odovzdali memorandum o slovenskej otázke, určené pre štátneho tajomníka Johna Foster Dullesa.⁴⁰

V roku 1954, v čase, keď nové sovietske vedenie po Stalinovej smrti začalo postupne presadzovať politiku mierovej koexistencie, ktorú slovenský exil tvrdo kritizoval, inicioval Kersten vznik *Select Committee on Communist Agression*, ktorý vyšetroval komunistické zločiny vo východnej Európe, vypočul veľké množstvo svedkov vrátane viacerých Slovákov a v záverečnej správe, vypracovanej v spolupráci s desiatimi kongresmanmi a expertami z Georgetown University, ktorá vošla do dejín ako *Kersten Report*, nielen odsúdil mierovú koexistenciu s komunizmom ako „mýtus“, ale objektívne načrtnol dejiny slovenských zápasov o politickú rovnoprávnosť a slobodu, kritizoval demokratickým princípom protirečiacu reintegráciu Slovenska do ČSR „*bez akejkoľvek formy plebiscitu*“ a zdôraznil právo malých európskych národov vrátane

a lobingu vo Washingtone. Pozri tiež SNA, OF Jozef M. Mikuš, k. 9, Mikušova korešpondencia s kongresmanom Kerstenom a inými americkými politikmi. Porovnaj Mikuš, Jozef A.: *Pamäti slovenského diplomata*, s. 391 – 394. K informovaniu amerických kongresmanov a senátorov o odbojových aktivitách na Slovensku pozri tiež Katrebová Blehová, Beáta: Kongresman Charles J. Kersten a výbor Kongresu Spojených štátov amerických pre vyšetrovanie komunistickej agresie. *Historický zborník*, roč. 29, 2019, č. 2, s. 66 – 79; KIRSCHBAUM, Joseph M.: *Slovakia: Nation at the Crossroads*, s. 312 – 360.

³⁸ The Kersten Resolution for the Freedom of the Slovaks (No. 139). *Congressional Record*, 17. júl 1951, 959126-39804.

³⁹ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 20, *Independent Slovakia should not have been destroyed*. Speech of the Hon. Charles J. Kersten at the Conference sponsored by the Slovak League of America, 23. máj 1952. Prejav publikovala *Jednota* (Middletown), (28. máj 1952).

⁴⁰ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, Zápisnica zo zasadnutia Užšieho predsedníctva SNRvZ vo Washingtone 2. júl 1953.

Slovákov na samourčenie.⁴¹ Slovenský politický exil vyhodnotil Kerstenovu správu ako zásadný dokument, ktorý

*„vyvracia politické legendy a propagačné lži“ a „jasne hovorí, kto nesie vinu a zodpovednosť za vraždy, politické a náboženské prenasledovanie a nakoniec vydanie na milosť a nemilosť Slovenska i Česka komunizmu. Bola to podľa správy ‘najmä naivná viera, ktorú zdieľali v rozličných stupňoch prakticky všetci českí politici, čo zapríčinila, že s tak krajinou ľahkosťou komunistická strana prevzala moc r. 1948’“.*⁴²

Slovenská exilová politika si veľa sľubovala od administratívy prezidenta Dwighta Eisenhowera (1953 – 1956),⁴³ ktorá podľa všetkého zvažovala istú korektúru americkej politiky v prospech Slovákov, vtedy považovaných za element najsilnejšieho odporu proti komunizmu v stredovýchodnej Európe.

V roku 1956, v situácii, keď v Maďarsku a Poľsku vrcholilo protikomunistické

povstanie a správy o nepokojoch a podzemných hnutiach prichádzali aj zo Slovenska, prijal slovenskú delegáciu aj sám štátny sekretár John Foster Dulles, ktorý bol už od začiatku päťdesiatych rokov častým adresátom slovenských memoránd a listov. Predseda Slovenskej ligy v Amerike Filip Hrobák, ktorý bol členom delegácie, zhodnotil svoje dojmy slovami:

*„Štátny tajomník bol dobre informovaný o podstate slovenského problému už pred našou návštevou. Z jeho poznámok bolo jasné, že vedel, že Slováci nechcú žiť s Čechmi v jednom štáte.“*⁴⁴

K zásadnej revízii americkej politiky voči Československu však nedošlo. Hoci Štátny department vo viacerých oficiálnych listoch americkým kongresmanom a slovenským zástupcom uznal princíp samourčenia pre všetky národy a právo českého i slovenského národa v budúcnosti si za slobodných podmienok zvoliť, či budú chcieť naďalej žiť v spoločnom československom štáte,⁴⁵ zároveň

⁴¹ KERSTEN, Charles J.: *Communist Takeover and Occupation of Czechoslovakia. Special Report No. 8 of the Select Committee on Communist Agression. House of Representatives, Eighty-Third Congress, Washington: United States Government Printing Office, 1955.*

⁴² SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 20, Nad záverečnou správou Kerstenovho výboru. Dr. Jozef Kirschbaum.

⁴³ ČERNÁK, Matúš: Das erwarten die Slowaken vom Präsidenten Eisenhower. *Südor-Stimmen*, roč. 2, 1958, s. 6 – 8.

⁴⁴ SNA, SLvA, k. 14, zápisnica zo zasadnutia Výkonného výboru Slovenskej ligy v Amerike, Pittsburgh, 15. december 1956.

⁴⁵ James Cowles Hart Bonbright, výkonný asistent na Štátnom Departmente, v liste zo 16. augusta 1951 adresovanom reverendovi Floriánovi C. Billymu, hlavnému tajomníkovi Združenia slovenských katolíkov, napísal: „*The United States has never opposed the aspirations of any people in Europe to determine by their own free choice the state or form of political organization under which they wished to live. On the contrary, self-determination has been a fundamental principle of American policy in Europe since the administration of President Woodrow Wilson; and this Government has not departed from it in the case of the Slovaks.*“ Porovnaj KIRSCHBAUM, Joseph M.: *Slovakia – Nation at the Crossroads*, s. 358 – 359. Pozri aj ĎURČANSKÝ, Ferdinand: *Die slowakische Frage eine internationale Frage*, München: Slowakisches Befreiungskomitee, 1954, s. 9, 24. Štátny Department potvrdil toto stanovisko v liste podpísanom Thrustonom B. Mortonom a adresovanom Alvinovi M. Bentleymu z 2. máj 1955. Pozri KIRSCHBAUM, Joseph M.: *Slovakia – Nation at the Crossroads*, s. 359 – 360. Bentley citoval list v poznámkach, ktoré predniesol na 34. kongrese Slovenskej ligy v Amerike 23. máj 1955. Porovnaj GLASER, Kurt: *Czechoslovakia: A critical history*. Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, Ltd., 1961, s. 243 – 244.

potvrdil, že odmieta vyvinúť akúkoľvek iniciatívu, aby navrhol alternatívnu formu organizácie strednej Európy a zdôraznil, že americká politika sa má sústrediť na vytvorenie podmienok, aby si národy východnej Európy mohli slobodne určiť svoje vládne a hospodárske inštitúcie, a nenechať sa zatahnuť do diskusií o budúcnosti zotročených národov.⁴⁶ Washington naďalej považoval jednotné Československo za životaschopný politický koncept a politika „nepredurčovania“ („*non-predetermination*“) síce zodpovedala politickej logike existencie diplomatických vzťahov s Prahou a v zásade nevyučovala možnú reorganizáciu strednej Európy v postkomunistickej budúcnosti podľa vôle národov, ale podceňovala faktor národného útlaku ako integrálnej súčasti komunistickej represie a fakticky podporovala tie politické sily, ktoré videli svoju *raison d'être* v bezpodmienečnej obrane československej štátnej idey.

Priaznivejšia situácia pre slovenský štátotvorný politický exil bola v Nemeckej spolkovej republike. Západonemecký štát síce svojim vznikom v roku 1949 nezískal úplnú suverenitu a nemecká otázka zostala v dôsledku absencie mierovej zmluvy s Nemeckom i rozdelenia na dva nemecké štáty v dvoch rôznych mocenskopolitických blokoch naďalej otvorenou, Bonn však získal možnosť viesť vlastnú zahraničnú politiku a v dôsledku rozhodnutia západných Spojencov relatívne rýchlo integrovať západné Nemecko

do euroatlantických politických, hospodárskych a neskôr aj vojenských štruktúr aj istý manévrovací priestor.

Vďaka geopolitickej pozícii, nevyriešenej nemeckej otázke, ktorej súčasťou boli aj milióny vyhnaných Nemcov (*Volksdeutsche*) z východných území, a dlhodobým historickým i hospodárskym väzbám so strednou a východnou Európou nemohla byť pre Západné Nemecko, na rozdiel od západných štátov v striktnom zmysle slova, stredovýchodná Európa nedôležitá a aspoň teoretické úvahy o jej možnej budúcej reorganizácii v súlade s národnými záujmami Nemecka irelevantné, a to aj napriek tomu, že jeho zahraničná politika sa za daných okolností prioritne orientovala na Západ a na integráciu do euroatlantických štruktúr, rezignujúc aj na bezprostredné alternatívy zjednotenia Nemecka.

Vstup nemeckej politiky do vtedajšieho mocenskopolitického koncertu mal preto pre slovenský exil nezanedbateľný význam a rozšíril jeho operatívne možnosti. V rozhovore so zástupcom nemeckého ministerstva zahraničných vecí Dr. Kossmannom 11. októbra 1952 predseda nemeckej odbočky SNRvZ Matúš Černák príznačne povedal, že Francúzsko a Veľká Británia môžu byť s daným rozložením geopolitických síl spokojné, avšak Západné Nemecko, USA a krajiny stredovýchodnej Európy majú a aj naďalej musia mať spoločný záujem na páde komunizmu a novej úprave pomerov v stredovýchodnej Európe.⁴⁷

⁴⁶ Porovnaj vyššie spomenutý list Štátneho Departmentu Alvinovi M. Bentleymu z 2. mája 1955, citovaný in GLASER, Kurt: *Czecho-Slovakia: A critical history*, s. 243 – 244, a list Filipa Hrobáka, predsedu Slovenskej ligy v Amerike, kongresmanovi Danielovi J. Floodovi zo 14. júla 1955, v ktorom kriticky hodnotil stanovisko Štátneho Departmentu. Poznámky Daniela J. Flooda v Snemovni reprezentantov z 20. júla 1955, v ktorých citoval in extenso list Filipa Hrobáka, publikoval KIRSCHBAUM, Joseph M.: *Slovakia – Nation at the Crossroads*, s. 349 – 352.

⁴⁷ HRUBOŇ, Anton: Poznámky k politickým aktivitám slovenského exilu v prvej polovici 50. rokov z pohľadu agendy Zahraničného úradu Nemeckej spolkovej republiky. In: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989*, vol. III.: *Menšíny*. Ed.: Anton HRUBOŇ – Juraj JANKECH – Katarína RISTVEYOVÁ. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 234 – 246.

Nebolo preto náhodné, že práve začiatkom päťdesiatych rokov sa do Nemecka presťahovalo viacero vedúcich osobností slovenského politického exilu. Usádzali sa zväčša v Mníchove, v ktorom vtedy Američania založili rozhlasové stanice RFE a RL a v ktorom žili predstavitelia prakticky všetkých európskych politických exilov, vychádzal najväčší počet exilných publikácií na svete a tmoľil sa asi najväčší počet agentov a špiónov, aký sa kedy sústredil na jednom mieste.

Hoci bonnská vláda za daných okolností nemohla a nechcela oficiálne podporiť ani jedno z oboch hlavných slovenských exilných zoskupení, faktom je, že obe nielen tolerovala, ale udržiavala s nimi aj isté konkrétne kontakty. Od roku 1953 vyplácalo Ministerstvo pre vnútronemecké otázky dokonca nezanedbateľnú pravidelnú mesačnú podporu na činnosť SNRvZ a vydávanie novín *Slobodné Slovensko*. Za tento kvalitatívny posun v rámcových podmienkach vďačila nemecká odbočka Slovenskej národnej rady v zahraničí do veľkej miery osobne Matúšovi Černákovi, ktorý bol ako bývalý študent Lipskej univerzity od mladosti kultúrne orientovaný na Nemecko, ako vyslanec Slovenskej republiky v Berlíne v Nemecku prežil prakticky celú vojnu a vybudoval si tam širokorozvetvené kontakty. Mnohí spomedzi jeho známych mali styky s protinacistickými odbojovými kruhmi okolo Carla Friedricha Goedelera alebo berlínskeho biskupa grófa Konrada von Preysinga alebo s okolím budúceho nemeckého spolkového kancelára a zakladateľa nemeckej kresťanskej demokracie Konrada Adenauera a po vzniku Nemeckej spolkovej republiky zaujali

vplyvné miesta vo formujúcom sa politickom a vyššom úradníckom aparáte na spolkovej i krajinkej úrovni. K osobnostiam politického života, s ktorými Černák udržiaval osobné kontakty, patrľil aj samotný spolkový kancelár Konrad Adenauer, do roku 1955 zároveň minister zahraničia, Adenauerov nástupca na poste kancelára Kurt Kiesinger či spolkový minister pre otázky vyhnaných Nemcov a vysídľencov Kurt Oberländer. Predseda nemeckého spolkového parlamentu, kresťanský demokrat Eugen Gerstenmaier, za vojny člen odbojovej organizácie Kreisauer Kreis, a jeho stranický kolega a minister v Adenauerovej vláde Waldemar Kraft vystúpili v marci 1956 dokonca s prejavmi na oslavách slovenskej štátnosti.⁴⁸ I keď tieto kontakty nemožno preceňovať, boli v tom čase zrejme užšie, než oficiálne styky slovenskej emigrácie k politickej reprezentácii v akomkoľvek inom západnom štáte.

Predstavitelia slovenského exilu v Nemecku si uvedomovali, že vážnym politickým faktorom v Nemecku, ktorý nebolo možné ignorovať, boli vyhnaní karpatskí, ale aj sudetskí Nemci. Kým univerzitný profesor Ďurčanský s nimi neskôr pestoval najmä kultúrno-vedecké styky, Černák v mene SNRvZ v januári 1953 podpísal s Karpatskonemeckou krajanickou organizáciou v Nemecku (Karpatische Landsmannschaft) dokonca dohodu o spolupráci. V nej sa uvádzalo, že „*životné záujmy tak slovenského národa, ako aj občanov Slovenska nemeckej národnosti môžu byť plne zabezpečené len v samostatnom a demokratickom slovenskom štáte*“. Slovenská strana karpatským Nemcom sľubovala úplnú občiansku rovnoprávnosť a právo na kultúrnu

⁴⁸ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, vedúci nemeckej pobočky SNRvZ Fraňo Tiso Predsedníctvu SNRvZ v Clevelande, správa o činnosti, 27. júl 1956.

samosprávu, ako aj odškodnenie za perzekúcie po roku 1945, kým Karpatsko-nemecká krajanská organizácia sa zase zaväzovala, že bude „*plne podporovať SN-RvZ v jej zápase o slovenskú samostatnosť*“.⁴⁹

Charakteristickou črtou slovenského politického exilu bolo aj úsilie o vybudovanie kontaktov s exilmi iných národov strednej a východnej Európy na báze spoločného odmietnutia komunizmu a Jalty, spoločného kresťansko-konzervatívneho ideového smerovania a spoločného úsilia o slobodu a samourčenie všetkých národov, či už v podobe neformálnych stykov, vybudovaných na osobných kontaktoch, alebo na inštitucionálnej základni ako bol londýnsky Central European Federal Club, Antiboľševická liga národov v Mníchove či Intermarium.

Príznačné bolo, že jediný exil, s ktorým sa – odhliadnuc od niekoľkých výnimiek⁵⁰ – pre nezmieriteľnosť náhľadov na základné otázky politickej budúcnosti nepodarilo nadviazať žiadny politický dialóg, bol exil český, stojaci na báze bezpodmienečného ďalšieho trvania československého štátu. Slovenský exil zostal vylúčený aj z tých exilných zoskupení, ktoré boli založené ako organizácie oficiálnych politických reprezentantov

povojnových režimov v stredovýchodnej Európe, respektíve boli aspoň čiastočne financované z rozpočtu amerického National Committee for a Free Europe (neskôr Free Europe Committee, oba finančne závislé od rozpočtu USA) a mali síce antikomunistický, ale zároveň programovo ľavicový charakter, ako napríklad Assembly of Captive European Nations, v ktorej boli iba zástupcovia Rady slobodného Československa, ktorí členstvo slovenskej organizácie vetovali.⁵¹

Špecifickou črtou slovenského exilu, ktorá odzrkadľovala vtedy ešte veľmi silnú zviazanosť národného a náboženského prvku slovenskej identity a živú religiozitu najmä prvých exilných generácií, bola jeho úzka spätosť s Cirkvou (v prevažnej väčšine katolíckou) a relevantná prítomnosť katolíckych kňazov (a niekoľkých evanjelických pastorov) v jeho štruktúrach a činnosti. Už s prvou exilnou vlnou po roku 1945 prišlo do zahraničia niekoľko desiatok katolíckych kňazov, činných nielen na náboženskom poli, ale tiež v charitatívnych a kultúrnych aktivitách exilu. Silná skupina kňazov a rehoľníkov prišla do exilu na prelome 40tych a 50tych rokov, keď vo vtedajšom Československu vrcholila

⁴⁹ SNA, f. OS Jozef M. Kirschbaum, k. 36. K Černákovým stykom s karpatsko-nemeckou organizáciou, ktorej centrum bolo v Stuttgarte, pozri aj ČERNÁK, Matúš: Pozdrav do Stuttgartu – Gruss nach Stuttgart. *Slobodné Slovensko*, roč. 6, 1951, č. 6, s. 1.

⁵⁰ Touto výnimkou bol malý počet českých exilných politikov, ktorí stáli v opozícii k pofebruárovému českému exilnému politickému mainstreamu a osobitne k Rade svobodného Československa, otvorene kritizovali ľudovodemokratický režim v povojnovom Československu a boli ochotní uznať právo Slovákov na nezávislosť. Porovnaj CHOLÍNSKÝ, Jan: Český a slovenský protikomunistický odboj v zahraničí po únore 1948: Sonda do vzťahů Čechů a Slováků neuznávajících Radu svobodného Československa. Pozri *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 707 – 742.

⁵¹ Listom z 24. júla 1957 predseda organizácie Assembly of Captive European Nations (ACEN) Vilis Masens odmietol žiadosť Slovenskej národnej rady v zahraničí z 28. augusta 1956 o členstvo dôvodiac, že „*pre pána Petra Zenkla bola táto žiadosť neprijateľná*.“ Predseda Zahraničnopolitického výboru SNRvZ považoval stanovisko ACEN za „*nič iné ako popretie práva na samourčenie pre jeden z najstarších stredo európskych národov*“. SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 21, Jozef Mikuš vedúci jednotlivých členských delegácií ACEN, 15. september 1957.

prvá vlna agresívne protikatolíckej perzekúcie. Jej prirodzeným centrom sa stal Rím, kde sa sformovali inštitucionálne štruktúry a vyvíjali čulé aktivity, ktoré svojou intenzitou a rozsahom predčili aj exily mnohých historicky a početne silnejších národov. Ich prvým pilierom bolo Slovenské katolícke ústredie založené v roku 1951, ktoré v roku 1963 nahradil novozaložený Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda. Okolo neho sa zoskupila silná skupina slovenských kňazov, ktorí vyučovali na slovenskom gymnáziu, pôsobili v duchovnej službe pre Slovákov v zahraničí, založili slovenské vydavateľstvo alebo prednášali na pápežských univerzitách či pôsobili v Rímskej kúrii. Hoci tieto širokospektrálne aktivity mali primárne náboženský poňazne akademicko-kultúrny charakter, neboli bez zásadného politického významu.⁵² Spočíval už v samotnej skutočnosti, že na pôde „pápežského Ríma“ Slováci vystupovali dôsledne a exkluzívne pod vlastným menom a vo vlastných inštitúciách, uznávaných aj Svätou stolicou, ktorá sama nikdy nevytvárala žiadne štruktúry „československé“. To platilo tak o katolíckych misiách (farnostiach), ktoré sa v zmysle konštitúcie Pia XII. *Exsul familia*⁵³ z roku 1952 formovali po celom svete ako farnosti *sui generis* pre katolíkov žijúcich v inorečovom prostredí dôsledne podľa národného, nie štátneho princípu, ako o slovenskej redakcii Rádia Vatikán, či o organizácii rôznych komitétov a štruktúr v službe Umlčanej cirkvi.

V istom zmysle dokázal slovenský exil v Ríme dokonca suplovať neexistujúcu slovenskú diplomaciu i neexistujúcu samostatnú slovenskú biskupskú konferenciu, a tak sa zásadne pričiniť o vyriešenie rôznych otvorených cirkevnopolitických otázok, predovšetkým o erigovanie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie v roku 1977 ako cirkevnoprávnemu základu slovenskej individuality.⁵⁴

Prvým medzníkom v dejinách povojnového slovenského politického exilu sa stala polovica päťdesiatych rokov 20. storočia. Kým začiatkom päťdesiatych rokov ešte vládol istý optimizmus ohľadne zmeny pomerov a aj napätá medzinárodná atmosféra (kórejská vojna, Berlínska kríza, povstania v NDR, Poľsku a Maďarsku) tieto nádeje živila, porážka maďarského i poľského povstania, tvrdé represálie, ktoré postihli aj Slovensko a prakticky ukončili fázu otvoreného odporu voči československému komunistickému režimu, priniesli bolestné sklamanie. To asi najbolestnejšie spôsobil postoj západných štátov, ktorý ukázal, že Západ bol síce antikomunistický a sovietsku intervenciu verbálne odsúdil, rešpektoval však sovietsku zónu vplyvu a v zaujatí vlastnými problémami ako Suezská kríza či vojny v Indočíne a v Alžírsku sa správal pasívne. Udalosti pohnutej jesene 1956 nadhlo pochovali nádeje na skorý pád komunistického režimu, ukázali, že odbojové aktivity za železnou oponou mali malé nádeje na úspech a uskutočnenie politických cieľov exilu bude treba odložiť do

⁵² HRABOVEC, Emília et al.: *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963 – 2013)*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2015, a tam citovaná ďalšia literatúra.

⁵³ Pius PP XII: *Exsul Familia*. *Acta Apostolicae Sedis*, roč. 44, 1952, s. 649ff. K slovenským katolíckym misiám vo svete pozri HRUŠOVSKÝ, Dominik: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme a duchovná služba pre Slovákov v zahraničí. In: HRABOVEC, Emília et al.: *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963 – 2013)*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2015, s. 53 – 97.

⁵⁴ Porovnaj HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 221 – 282.

časovo vzdialenej budúcnosti. Meniaca sa medzinárodná situácia, najmä nová sovietska politika mierovej koexistencie, ktorá sa začala presadzovať od rokov 1954/1956, a postupný presun politického záujmu do Tretieho sveta signalizovali, že obe strany sa chystali na relatívne dlhodobé spolužitie. Negatívny vplyv na činnosť slovenského exilu malo paradoxne aj podpísanie rakúskej Štátnej zmluvy (*Staatsvertrag*) v roku 1955 a z nej vyplývajúci záväzok Viedne k trvalej neutralite, ktorý znemožňoval aktívnu exilnú politickú činnosť na rakúskej pôde, kde dovtedy pracovala zahraničná centrála Bielej légie, vysielala rovnomenná vysielacia a nachádzali sa základne slovenskej exilnej spravodajsko-komunikačnej činnosti; definitívny úder jej napokon o dva roky neskôr zadal únos jej hlavného organizátora Jozefa Vicena československou tajnou službou do Československa.⁵⁵

Činnosť SNRvZ postihli aj bolestné ľudské straty, keď v priebehu niekoľkých rokov zomreli traja jej predsedovia (Karol Sidor, historik František Hrušovský a spisovateľ Jozef Cíger Hronský)⁵⁶ a najagilnejší a najúspešnejší územný podpredseda Matúš Černák bol zavraždený československými tajnými službami. Slovenský oslobodzovací výbor bol zase poznačený istou diskontinuitou, ktorú vyvolal odchod jej vedenia do ďalekej Argentíny v roku 1947, aj keď sa Ďurčanský v roku 1952 na Starý kontinent vrátil, a nesplnením politických predpokladov, z ktorých v horúčkovitej činnosti po vojne vychádzal.

Všetky tieto okolnosti mali za následok, že najneskôr v druhej polovici päťdesiatych rokov začal exil opúšťať radikálnejšie podoby zápasu proti pražskému komunistickému režimu a sústreďovať sa na dlhodobú činnosť. Obe strany pokračovali v úmornom a často osihotenom úsilí, sťaženom hmotnou núdzou, informovať rozhodujúce politické inštancie a svetovú verejnosť o dramatickej situácii na Slovensku a domáhať sa slobody, demokracie a samostatnosti pre Slovensko, menili však formy práce. Čoraz významnejšiu rolu nadobúdala práca kultúrna a vedecká, publikovanie zásadných knižných diel, ktoré akademickej a politickej verejnosti historicky a medzinárodnoprávne odôvodňovali právo Slovákov na samourčenie a vlastný štát,⁵⁷ a tiež intenzívne aktivity náboženské.

V tejto situácii s novou naliehavosťou zazneli aj hlasy volajúce po zjednotení slovenského exilu, tým viac, že na rozdiel od iných exilov spoza železnej opony, vnútorne rozdelených podľa straníckych či svetonázorových kritérií, bol povojnový slovenský exil názorovo i sociálne relatívne homogénny, zdieľal spoločný program – oslobodenie od komunistickej i českej preponderancie a obnova samostatnej slovenskej štátnosti, a pretrvávajúce rozdelenie do dvoch táborov s postupom času živilo viac osobné animozity niektorých osobností, než diferecie čo i len taktického charakteru, ale v slovenskom exile spôsobovalo veľké morálne i politické škody. V máji 1960 sa v New Yorku konečne zišli zástupcovia

⁵⁵ Pozri Vicenove spomienky VICEN, Jozef: *Vo víroch rokov 1938 – 1988*, s. 224 – 233.

⁵⁶ Sidor zomrel v Kanade roku 1953, František Hrušovský v americkom Clevelande roku 1956 a Jozef Cíger Hronský v Argentíne v roku 1960. SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, Zápisnica SNRvZ z mimoriadneho zasadnutia Užšieho predsedníctva SNRvZ 13. septembra 1956 v Clevelande.

⁵⁷ ĎURČANSKÝ, Ferdinand: *Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov*. Buenos Aires: Slovenský oslobodzovací výbor, 1954; KIRSCHBAUM, Jozef M.: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Cleveland: Slovak Institute, 1958.

SOV, SNRvZ a Slovenskej ligy v Amerike a dohodli sa na vytvorení jednotnej exilnej politickej organizácie Slovenskej oslobodzovacej rady, ktorá vo verejnom poslanstve potvrdila svoj cieľ pracovať na oslobodení Slovenska „spod komunisticko-sovietskej tyranie a spod českej okupácie“ a na vytvorení „slobodnej, demokratickej, na kresťanských základoch spočívajúcej Slovenskej republiky“.⁵⁸

Spiritus movens zjednocovacieho stretnutia bol kanadsko-slovenský priemyselný magnát a pôvodne člen SOV-u Štefan B. Roman, ktorý sa v priebehu šesťdesiatych rokov vyprofiloval na jedného z najvýraznejších protagonistov slovenského exilu. Bol to Roman, ktorý pred Vianocami roku 1968 pozval do Toronta zástupcov Slovenskej oslobodzovacej rady a Slovenskej ligy v Amerike na spoločnú poradu, ktorej cieľom bolo nájsť spôsob, ako pod jednou organizačnou strechou zjednotiť všetky slovenské sily v západnom zahraničí.⁵⁹

Bezprostredných podnetov k tejto snahe bolo viacero. Najvýznamnejším boli udalosti vo vtedajšom Československu v roku 1968, veľké nádeje vyvolané politickým uvoľnením, ale udusené vojenskou intervenciou vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968, po ktorej nasledoval nový exodus početnej emigrácie, ktorý ukázal pretrvávajúcu neslobodu v krajine za železnou oponou. Noví utečenci priniesli do exilu „transfúziu krvi“,⁶⁰ ale aj nové výzvy. Od ich predchodcov v exile ich delila celá ľudská i politická generácia, boli už vychovaní v komunistickom

Československu, mnohí nemali záujem o politickú aktivitu alebo sa po štvrtsto-ročnej politickej indoktrinácii v československých školách ťažšie orientovali v slovenských dejinách i exilnej prítomnosti a neboli ľahko integrovateľní do starých politických organizácií.

Federalizácia Československa a vznik Slovenskej socialistickej republiky však zároveň svetu demonštrovali, že volanie exilu po práve na samourčenie zodpovedalo túžbe národa, ktorá napriek dvom desaťročiam tvrdej perzekúcie a duchovnej a kultúrnej asimilácie nezomrela, ale vytryskla na povrch, len čo sa otvorila prvá príležitosť, aj keď iba v limitovanej podobe, ktorú umožňovala daná situácia. Federalizácia napriek postupnému vnútornému vyprázdňovaniu dala Slovákom štátne inštitúcie, ich účinnosť však nepresiahla vnútropolitický rámec, takže v zahraničí Slovensko naďalej nemalo svoj hlas a pre svet naďalej neexistovalo.

V tomto kontexte sa začala naliehať vo pocíťovať potreba novej exilnej organizácie, ktorá by zjednotila všetkých Slovákov vo svete, a tak dala ich hlasu silu i legitimitu, aby na medzinárodnom fóre hovorili v mene umlčaného národa doma a domáhali sa preň práva na spravodlivosť, slobodu, samourčenie a štátnu nezávislosť. Z týchto úvah sa napokon sformovala myšlienka založiť Svetový kongres Slovákov (ďalej SKS), ktorý po prvýkrát vystúpil pred svetovú verejnosť v júni 1970 a svoje konštituovanie dovŕšil o rok neskôr na generálnom zhromaždení v Toronte v júni 1971.⁶¹

⁵⁸ Posolstvo slovenskému národu. *Jednota* (Middletown), roč. 70, 1960, č. 3594 (8. jún), s. 1.

⁵⁹ KIRSCHBAUM, Jozef M.: Založenie Svetového kongresu Slovákov. KIRSCHBAUM, Jozef M. (ed.): *Desať rokov činnosti SKS*. Toronto, Canada: Svetový kongres Slovákov, 1981, s. 20 – 28.

⁶⁰ VNUK, František: Slovensko v plánoch politickej emigrácie (1945 – 1970). In: *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*, s. 139.

⁶¹ KIRSCHBAUM, Jozef M.: Založenie Svetového kongresu Slovákov, s. 20 – 45.

Vznik SKS bol historickým počinom, ktorý po prvýkrát v dejinách zjednotil prakticky celý slovenský exil a vytvoril silnú platformu pre jeho politickú a kultúrnu činnosť. Mimoriadne perspektívy sa kongresovej práci otvárali aj vďaka skutočnosti, že na jeho čele stála celosvetovo známa osobnosť kanadsko-slovenského veľkopriemyselníka Štefana B. Romana, ktorý mal široko rozvetvené kontakty v politickom i hospodárskom svete a ako hlboko veriaci gréckokatolík, bývalý laický audítor Druhého vatikánskeho koncilu, organizátor veľkých náboženských podujatí v Kanade a inde a osobný priateľ dvoch pápežov, ktorý nechal na svojom pozemku pri Toronte postaviť katedrálu, aj mimoriadne styky na najvyšších úrovniach cirkevného sveta.⁶² Roman spájal v sebe idealizmus národovca, ktorý službu národu považoval za morálnu povinnosť, ktorej zostal po celý život bezpodmienečne oddaný a ktorej bol ochotný venovať čas, energiu a značné finančné prostriedky, s pragmatizmom podnikateľa, ktorý odmietal prázdne politické rojčenie či nariekanie, vyžadoval disciplinované a premyslené konanie a požíval nespochybniteľnú autoritu, schopnú vyrovnávať protivy a udávať tón.

Svetový kongres Slovákov bol organizáciou oveľa širšou, než jeho exilní predchodcovia. Na jednej inštitucionálnej platforme ako strešná organizácia zjednotil nielen povojnovú politickú emigráciu, ale všetky slovenské organizácie vo

svete i Slovákov jednotlivo bez ohľadu na ich politické či náboženské presvedčenie a spôsob a čas, kedy odišli do cudziny, či patrili k povojnovej politickej emigrácii, alebo boli príslušníkmi silnej slovenskej vysťahovaleckej komunity staršieho dáta. Chcel byť teda akýmsi „slovenským parlamentom“, „jednotou v rôznosti“,⁶³ na platforme spoločného cieľa, ktorý programové vyjadrenia zakladajúceho kongresu v New Yorku definovali ako uskutočnenie prirodzeného práva slovenského národa na úplnú slobodu, politické a duchovné samourčenie, rovnoprávnosť s inými národmi, „medzinárodnú spravodlivosť vyjadrenú plnou demokratickou štátnosťou“ a právo slobodne a bezprostredne sa zúčastniť na integračnom procese v Európe.⁶⁴

Slovákom v exile združeným v rámci SKS bolo jasné, že národ bez vlastného štátu medzinárodne neexistuje, a preto iba vlastná štátnosť mu dá skutočný priestor slobody, spravodlivosti a rovnoprávnosti s ostatnými národmi, po ktorom Kongres neustále volal. Kongres sa preto od počiatku hlásil k myšlienke štátnej nezávislosti Slovenska, vzhľadom na dynamický medzinárodný vývoj, existenciu Československa, uznaného medzinárodnou komunitou štátov, i ďalšie faktory, osobitne obavu pred výčitkou zahraničia, osobitne USA, ale aj menšej časti kongresových radov z generácie utečencov z roku 1968, že „predestinuje“ rozhodnutiu samotného národa doma,⁶⁵

⁶² HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 101 – 103, 121, 177, 181 – 182, 329, 361 a 389. K Romanovmu menovaniu za laického audítora Druhého vatikánskeho koncilu pozri Archivio Apostolico Vaticano, Città del Vaticano (ďalej AAV), Concilio Vaticano II, busta 670, zoznam audítorov; tamže, generálny sekretár Koncilu Pericle Felici Štefanovi B. Romanovi, 21. september 1964.

⁶³ Pozri napríklad programový prejav Štefana B. Romana na Generálnom zhromaždení vo Washingtonu v roku 1978. *Bulletin SKS*, č. 32/33, 1978, s. 6 – 8.

⁶⁴ Vyhlásenie schválené prípravným Generálnym zhromaždením v New Yorku v roku 1970, publikované in KIRSCHBAUM, Jozef M.: Založenie Svetového kongresu Slovákov, s. 41 – 42.

⁶⁵ OKÁL, Ján: Ideológia SKS v prejavoch Štefana B. Romana. In: *Desať rokov činnosti SKS*, s. 208.

tak robil predovšetkým s odvolaním na všeobecne uznaný princíp samourčovacieho práva, „ktorý zahrňuje v sebe aj právo národa na samostatný štát“,⁶⁶ a na zásadu úplnej rovnoprávnosti v rodine národov.

Veľmi otvorene sa Kongres prihlásil k požiadavke samostatnej slovenskej štátnosti pri 40. výročí vzniku prvej Slovenskej republiky v roku 1979, keď tejto otázke venoval okrem iného celé číslo kongresového časopisu *Bulletin Svetového kongresu Slovákov* (ďalej *Bulletin SKS*) a osobitné *Vyhlásenie*, ktoré upozorňovalo svet, že vznik prvej Slovenskej republiky nemožno chápať ako dôsledok vonkajšieho zásahu, ale ako prirodzený dôsledok slovenského historického vývoja a „nezadatelné právo a nezadatelnú povinnosť slovenského národa“.⁶⁷ Právo na nezávislý slovenský štát bolo osobitne vyzdvihnuté aj v samostatnej kapitole zásadného dokumentu, ktorý vypracovala klauzúrna konferencia v kanadskom Galte pri príležitosti 40. výročia vzniku prvej Slovenskej republiky v roku 1979 a schválilo Generálne zhromaždenie v Toronte v roku 1981 a ktorý definoval základné ideologické východiská a politické ciele Kongresu.⁶⁸ Pri príležitosti 50. výročia vzniku prvej Slovenskej republiky vydal SKS tiež osobitné vyhlásenie s názvom *Dejiny sú svedkom nášho práva*. Vyhlásenie

končilo výzvou, adresovanou Slovákom na celom svete:

„Do práce za demokratickú štátnosť pozývame všetkých Slovákov na svete, všetky demokratické politické smery, všetkých kultúrnych tvorcov a duchovných pracovníkov. Moderný a kultúrne vyspelý národ potrebuje všetkých, aby aj pri rôznosti názorov pracovali za spoločný cieľ: to je demokratická sloboda vo vlastnom samostatnom štáte. Táto idea je pre nás nepremičateľná. Ponesieme ju až do víťazného konca, ako to žiada od nás národné sebavedomie a ľudská česť. Chceme stáť pred svetom ako slobodný a samostatný národ.“⁶⁹

Predstavitelia SKS si od počiatku uvedomovali, že uskutočnenie cieľov Kongresu bude závisieť nielen od toho, či sa podarí zjednotiť a zmobilizovať podstatné slovenské sily v zahraničí a od vývoja situácie doma na Slovensku, ale ako vždy v prípade malých a politicky slabých národov, aj od medzinárodnej situácie a od vôle a záujmov veľmocí.⁷⁰ Činnosť SKS mala preto od začiatku výrazný zahranično- respektíve medzinárodnopolitický aspekt. Už prípravné Generálne zhromaždenie SKS v New Yorku v júni 1970 vyhlásilo slovenskú otázku

⁶⁶ Spomedzi obrovského počtu vyjadrení pozri napr. prejav predsedu Romana na zasadnutí Predsedníctva SKS v Paríži 27. – 28. apríla 1979. *Bulletin SKS*, roč. 9, 1979, č. 35, s. 6.

⁶⁷ *Bulletin SKS*, roč. 9, 1979, č. 34, s. 1. Celé číslo *Bulletinu SKS*, roč. 9, 1979, č. 34 bolo venované tomuto výročiu a analýze tretieho politického cieľa Kongresu – nezávislosti Slovenska. Porovnaj KIRSCHBAUM, Stanislav J.: Význam ťažiskových aktivít SKS. In: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*, s. 91.

⁶⁸ *Bulletin SKS*, č. 47, 1981, s. 13 – 15. Porovnaj KIRSCHBAUM, Jozef M.: Poznámky k Ideovým základom a politickým cieľom SKS. *Bulletin SKS*, č. 48, 1981, s. 13.

⁶⁹ *Dejiny sú svedkom nášho práva*. *Bulletin SKS*, č. 82, 1989, s. 1 – 2. Vyhlásenie podpísal úradujúci predseda Svetového kongresu Slovákov Jozef Krištofík a generálny tajomník Dušan Tóth.

⁷⁰ Predseda Svetového kongresu Slovákov Štefan B. Roman vždy veľmi realisticky zdôrazňoval túto skutočnosť. Porovnaj napríklad ROMAN, Štefan B.: Svetový kongres Slovákov po piatich rokoch. *Bulletin SKS*, č. 18/19, 1975, s. 1 – 2; IDEM: Slovenské práva sú nedeliteľnou časťou ľudských práv. *Bulletin SKS*, č. 47, 1981, s. 1 – 7.

za medzinárodnú,⁷¹ Kongres notifikoval svoj vznik všetkým západným ministerstvám zahraničných vecí⁷² a vo svojej činnosti sa systematicky usiloval – symbolicky vyjadrené – „vrátiť Slovensko na mapu Európy“, teda preniesť slovenskú problematiku na medzinárodné politické, akademické a kultúrne fóra a nájsť spôsob, ako rozhodujúcich predstaviteľov západných veľmocí a medzinárodných organizácií objektívne informovať o slovenskej otázke a presvedčiť ich, aby ju vo svojom politickom postoji voči európskemu daniu a budúcemu usporiadaniu európskych pomerov zohľadnili ako relevantný faktor.

Základná strategická línia Kongresu vychádzala z presvedčenia, že slovenskej veci sa posláži lepšie, keď ju Kongres „vyvedie z exilovej izolácie“, postaví „na širší základ“ a „zapojí do konceptu západnej politiky“.⁷³ Inak povedané, keď slovenské ciele sformuluje a odôvodní tak, aby boli v súlade s politickými cieľmi západných štátov. Svojím spôsobom sa o to usilovali všetky exilné zoskupenia aj pred SKS, iba Kongres však mohol vďaka svojej sile a vhodným medzinárodným podmienkam túto líniu dôsledne uplatniť. Uholnými bodmi tejto stratégie boli:

Po prvé dôsledný antikomunizmus a odpor proti sovietskej mocenskej a ideologickej expanzii, ktorý prirodzene vyplýval z postojov slovenského exilu, zároveň však začleňoval Kongres do hlavnej línie západnej politiky počas studenej vojny;

Po druhé snaha odôvodňovať slovenské požiadavky nie s poukazom na fakt, že sú spravodlivé, čo svet zväčša nezaujíma, ale s odvolaním na fundamentálne politické a hodnotové princípy, ktoré boli ukotvené v základných dokumentoch sformulovaných a uznávaných západným svetom ako *Atlantická charta*, *Charta OSN* a neskôr *Záverečný akt z Helsínk*. Konkrétne sa zdôrazňovali predovšetkým ľudské práva, chápané v najširšom zmysle slova ako „najsvätejšia idea človeka, ktorá obsahuje aj práva národné a politické, kultúrne a náboženské“,⁷⁴ samourčovacie právo, ktoré zahŕňalo aj myšlienku nezávislej štátnosti, a demokratické princípy, ktorých uskutočnenie bolo považované za základný predpoklad medzinárodnej spravodlivosti, stability a mieru.⁷⁵ Samourčenie ako integrálna súčasť ľudských práv sa zdôrazňovalo zvlášť voči Carterovej administrácii, pre ktorú boli ľudské práva hlavným pilierom jej agendy, zatiaľ čo voči Reaganovej administrácii sa samourčovacie právo zdôrazňovalo predovšetkým ako strategický nástroj na potlačenie sovietskeho vplyvu a dezintegráciu Sovietskeho zväzu;

Po tretie podpora európskej integrácie, avšak od začiatku spojená s požiadavkou, aby na nej smel byť priamo a nesprostredkovane účastný ako samostatný a rovnoprávny subjekt aj slovenský národ, ktorý je integrálnou súčasťou európskeho historického a kultúrneho priestoru.

⁷¹ Deklarácia prijatá na prípravnom Svetovom kongrese Slovákov v New Yorku bola publikovaná aj v zborníku KIRSCHBAUM, Jozef M. (ed.): *Desať rokov činnosti SKS*, s. 41 – 42.

⁷² Správa Štefana B. Romana na zasadnutí Predsedníctva SKS v Detrote 8 – 9. júna 1972. In: *Bulletin SKS*, č. 8 1972, s. 5 – 6.

⁷³ Pozri napríklad ROMAN, Štefan B: Svetový kongres Slovákov po piatich rokoch. In: *Bulletin SKS*, č. 18/19, 1975, s. 1 – 2.

⁷⁴ Roman na zasadnutí Predsedníctva SKS v Paríži 27. a 28. apríla 1979. In: *Bulletin SKS*, č. 35, 1979, s. 6.

⁷⁵ ROMAN, Štefan B.: Slovenské práva sú nedeliteľnou časťou ľudských práv. In: *Bulletin SKS*, č. 47, 1981, s. 1 – 7.

Osobitosťou politického a ideového programu SKS bolo, že sa neobmedzoval na dosiahnutie „vonkajších cieľov“ v zmysle slobody a štátnej nezávislosti Slovenska, ale od počiatku žiadal, aby táto štátnosť bola aj vo vnútri vyplnená vlastnými politickými a duchovnými obsahmi, ktoré vyplývali zo slovenskej historickej tradície a jej kresťanských koreňov. V niektorých publikáciách predstaviteľov Kongresu sa rozhodne odmietal nielen komunizmus ako ideológia i ako politický systém, ale aj bezbrehý kapitalizmus, absolutizujúci profit a nezohľadňujúci morálne princípy a solidaritu. Roman, vychádzajúc z princípov katolíckej sociálnej náuky, sa často vyjadroval k potrebe postaviť kapitalizmus na nové etické základy a práve slovenskému politickému, ekonomickému a teologickému mysleniu pripisoval v tejto oblasti veľkú sprostredkovateľskú úlohu. V roku 1977 vydal Roman v spolupráci s profesorom ekonómie židovského pôvodu a podpredsedom Kongresu Eugenom Loebлом programovú knižku *The Responsible Society (Zodpovedná spoločnosť)*, ktorá teoreticky formulovala koncept nového spoločenského usporiadania, vychádzajúceho aj v ekonomickej sfére „z etických princípov Písma Svätého“.⁷⁶ Tieto relatívne všeobecne sformulované zásady boli potom včlenené aj do programového dokumentu *Ideové*

základy a politické ciele Svetového kongresu Slovákov, vypracovaného v roku 1979, pravda bez väčšieho teoretického prehĺbenia či hospodárskej konkretizácie.⁷⁷

Svetový kongres Slovákov mal sídlo v Toronte a na americkom kontinente sa s výnimkou zasadnutia v Ríme v roku 1975 konali aj všetky jeho generálne zhromaždenia. Prirodzene to vyplynulo zo skutočnosti, že tam pôsobil hlavný zakladateľ a *spiritus rector* SKS Štefan B. Roman, väčšina zvolávateľov Kongresu i silné slovenské fraternalistické organizácie. Odzrkadľovalo to však aj váhu amerického faktora vo svetovej politike a potrebu nájsť podporu amerických politických činiteľov pre činnosť a ciele SKS, ktorú Kongres od počiatku pocítoval. Počnúc New Yorkom v roku 1970 sa na generálnych zhromaždeniach SKS zúčastňovali viacerí vplyvní americkí senátori a kongresmani a členovia kanadskej federálnej a provinčnej vlády a písomné pozdravy im adresovali ďalší tamojší politickí činitelia vrátane budúcich amerických prezidentov Geralda Forda či Ronalda Reagana.⁷⁸ S podporou týchto politikov sa na pôde Senátu i Kongresu Spojených štátov uskutočnilo viacero stretnutí a politických seminárov so slovenskou účasťou⁷⁹ a v *Congressional Records* uverejňovali správy o podujatiach SKS a texty jeho memoránd.

⁷⁶ KIRSCHBAUM, Jozef M.: Poznámky k Ideovým základom a politickým cieľom SKS. In: *Bulletin SKS*, č. 48, 1981, s. 13.

⁷⁷ Ideové základy a politické ciele SKS. In: *Bulletin SKS*, č. 48, 1981, s. 14 – 21.

⁷⁸ KIRSCHBAUM, Jozef M.: Založenie Svetového kongresu Slovákov, s. 27 a 30; TRUBINSKÝ, John C.: Pozdravy členov Kongresu Spojených štátov amerických a predstaviteľov národnostných organizácií v USA prvému Svetovému kongresu Slovákov. Slovak a svet, Knížnica dokumentov 1. O účasti amerických a kanadských politikov na podujatiach SKS pravidelne informoval *Bulletin SKS*.

⁷⁹ Jeden z najvýznamnejších bol seminár, ktorý sa uskutočnil 21. augusta 1974, teda na šieste výročie intervencie vojsk Varšavskej zmluvy, na Kapitole vo Washingtone a na ktorom mal Eugen Loebel prednášku o americkej zahraničnej politike z východnej perspektívy. Pozri Predsedníctvo Svetového kongresu Slovákov zasadalo v Toronte. *Bulletin SKS*, č. 16/17, 1974, s. 3; LOEBL, Eugen: United States Foreign Policy from an Eastern View. *Bulletin SKS*, č. 16/17, 1974, s. 15 – 18.

Vzhľadom na väzby americkej politiky k idey Československa sa jej predstavitelia SKS usilovali prezentovať svoju dlhodobú strategickú víziu opatrne, nez dôrazňovať pri tom v prvom rade slovenskú otázku ako takú, ale všeobecne prijímané samourčovací právo národov stredovýchodnej Európy interpretované ako uplatnenie demokratických slobôd a ľudských práv a zároveň ako strategický nástroj na rozklad sovietskeho bloku, teda ako líniu, ktorá bola v súlade s prioritami americkej zahraničnej politiky.⁸⁰

Napriek mnohým vzájomným prienikom medzi Kongresom a americkou politikou a dlhoročným politickým kontaktom s jej zástupcami vrátane niektorých prezidentov, však zostávali vo vzťahu Svetového kongresu Slovákov k americkej politike vážne prekážky. V 70. rokoch to boli najmä dôsledky politiky uvoľnenia napätia – *détente*, ktorej vrcholmi boli americko-sovietske rokovania o odzbrojení SALT a Helsinská konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe, sprevádzané čulou návštevou diplomaciou medzi Moskvou a Washingtonom. Kongres vnímal tento vývoj ako otupovanie západného anti-komunizmu a odsúvanie úvah o možnej rekonštrukcii stredovýchodnej Európy. Nový zahraničnopolitický kurz amerického prezidenta Ronalda Reagana, ktorý priniesol zostrenie studenej vojny, radikalizáciu vzťahov k východnému bloku a opätovné zdôrazňovanie *Atlantickej charty* a *Charty OSN* vo svetle zásady

samourčenia a slobodných volieb pre všetky národy a odmietnutia rozdelenia veľmocenských sfér vplyvu a v konečnom dôsledku smeroval k prekonaniu Jalty ako symbolu rozdelenia Európy a k postupnému vytlačeniu sovietskeho vplyvu zo stredovýchodnej Európy, našiel preto živú podporu Svetového kongresu Slovákov, ktorý ho vnímal ako potvrdenie správnosti svojej dovtedajšej politiky. V tomto zmysle zaslal Štefan B. Roman Reaganovi pri príležitosti opätovného zvolenia do úradu v novembri 1984 srdečný gratulačný telegram, v ktorom ocenil jeho postoje:

„You are the first President to interpret the Yalta Conference in the spirit of the commitment of the Atlantic and the United Nations Charter, who has rejected the concept of spheres of interest and demands free elections in all the Nations of Central and Eastern Europe. We regard your interpretation of YALTA as the most important and most realistic contribution for lasting peace. There is no peace without freedom. There is no freedom without peace.“⁸¹

Reaganov nový kurz však priniesol slovenskej exilnej politike aj nové prekážky. Už od konca 70. rokov a potom s novou intenzitou od polovice rokov osemdesiatych bol SKS konfrontovaný s tlakmi zo strany Bieleho domu a Štátneho departmentu, aby explicitne uznal teritoriálnu integritu Československa.

⁸⁰ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 37, Štefan B. Roman prezidentovi Jimmymu Carterovi, 8. august 1978; ibidem, k. 36, vystúpenie Johna Hvastu vo Výbore pre zahraničné vzťahy USA 12. jún 1984. Pozri aj výňatky z prednášky Eugena Loebela vo Washingtone v auguste 1974 LOEBEL, Eugen: United States Foreign Policy from an Eastern View, s. 15 – 18, alebo jeho analýzu IDEM: Zahraničnopolitická koncepcia SKS. In: *Desať rokov činnosti SKS*, s. 139 – 152.

⁸¹ *Bulletin SKS*, č. 65, 1984, s. 5. K pozitívnym reakciám Svetového kongresu Slovákov ku zvoleniu Ronalda Reagana pozri editoriál kongresového periodika z pera jeho šéfredaktora OKÁI, Ján: Čo očakávať od prezidenta Reagana? In: *Bulletin SKS*, č. 43, 1980, s. 1 – 2.

Súviseli nielen s už spomenutými historickými väzbami americkej politiky na Československo, ale aj s ustupujúcou relevanciou antikomunizmu ako politického faktoru, ktorým slovenský exil operoval v predchádzajúcich rokoch, a v druhej polovici osemdesiatych rokov zrejme už aj s formovaním prvých konkrétnych amerických plánov na možné nové územné a politické usporiadanie pomerov po páde očividne sa rozkladajúceho komunistického režimu, v ktorých chceli USA uchovať existenciu Československa. Po Generálnom zhromaždení SKS v New Yorku v roku 1984 poslal vysoký úradník Štátneho Departmentu USA Mark Palmer predsedovi Kongresu Romanovi dlhý list, v ktorom ho postavil pred politickú alternatívu *aut aut*:

„The basic problem we have with the SWC is what we believe can reasonably be considered its espousal of Slovak separatism. United States Government policy has consistently supported the integrity of the Czechoslovak Republic since its founding in 1918, and has rejected attempts – from whatever quarter – to break up the Czechoslovak state.

Some recent statements made by spokesmen of the SWC create, in our opinion, reasonable doubt as to the organization's dedication to the continuation of a united Czechoslovakia. Examples include your own recent remarks about the need for the Slovaks to ‚freely determine their relationship with their neighbors, and to live ‚free and independently in the family of nations,‘ or Mr. Kirschbaum's more direct call for ‚freedom and independence‘ and

his evocation of a ‚Slovak Question‘. Remarks made by Mr. Braxator about a ‚free, democratic Slovak Republic‘ as being the optimal solution are also seen in this light. Similarly, greetings sent by a spokesman of the SWC to a Sudetan German meeting, in which he used the words ‚Long Live a Free Sudetenland‘, also raise questions about your organization's dedication to the preservation of the territorial integrity of Czechoslovakia.

We have searched carefully, but in vain, for any positive references in your publications of the speeches of your leaders to the Czechoslovak Republic or to the idea of cooperation between Czechs and Slovaks in one state. Instead, we have seen a glorification of the state of 1939 – 45. Although it is not our role to dictate a view of history to the SWC, we find the linkage of the Slovak ‚state‘ to your long-proclaimed goals of Slovak self-determination (such as Ms. Anička Roman's remarks to your recent Congress) to be further evidence suggesting that the SWC in fact does not accept the Czechoslovak Republic as it now stands.

If the SWC wishes to normalize its relations with the Department of State, we would find most helpful an unambiguous official statement that the SWC accepts the territorial integrity of the Czechoslovak Republic.“⁸²

Kongres i jeho predseda Roman takéto vydieranie písomne jednoznačne odmietli. V dlhom liste sa Roman pokúsil vysvetliť stanovisko Kongresu a dokázať

⁸² SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 37, United States Department of State (Mark Palmer, Bureau of European Affairs) Štefanovi Romanovi, 20. júl 1984.

jeho zásadnú identitu so základnými princípmi medzinárodného práva a s americkou politickou tradíciou:

„After all, the Pittsburgh and Cleveland Agreements of Czechs and Slovaks during the World War I also applied to the principles of the right to self-determination, which were influenced by President Wilson’s political concept. The Atlantic Charter as well as the Charter of the United Nations and politics of the United States fully respect this sovereign right of every nation to determine its own future existence.

Our concept, that the principle of the right of self-determination in Central and Eastern Europe could be the international peace politics, was incorporated by the German CDU/CSU into its election program. Furthermore, the National Security Advisor, Mr. Robert F. McFarlane, in his letter of March 26, 1984, addressed to Mr. Loebel, wrote: „Indeed if self-determination were granted to the nations of Eastern Europe, there would be much less cause for the security concerns shared by almost everyone of the continent’.”⁸³

Aj v tomto kontexte si vedenie SKS od začiatku 70. rokov uvedomovalo nevyhnutnosť klásť väčší dôraz na aktivity v Európe. Vyplývalo to z viacerých faktorov. Ponajprv z nespochybniteľnej

geopolitickej danosti, že Slovensko ležalo v srdci Európy a jeho budúcnosť preto nevyhnutne závisela aj od postojov európskych politických faktorov, ktorí Slovensko spravidla viac zohľadňovali než vzdialená atlantická veľmoc. Ako už bolo spomenuté, volanie po samourčení rezonovalo v rozdelenom Nemecko oveľa výraznejšie než v anglo-amerikom prostredí, a to napriek tomu, že po nástupe sociálnodemokratickej koalície vlády, iniciovaní jej východnej politiky, konsolidácii vzťahov s Československom v roku 1973 a postupnej generáčnej výmene nemeckých elít sa v Západnom Nemecku menila vnútropolitická atmosféra i zahraničnopolitické programové vízie. Aj európsky zjednocovací proces, ktorý v sedemdesiatych rokoch už značne pokročil, vyžadoval, aby bola slovenská otázka zaradená do európskych súvislostí. Pozornosť k Starému kontinentu obracali napokon aj rokovania o bezpečnosti a spolupráci v Európe. SKS zaslal už pri ich otvorení v roku 1972 zúčastneným vládam členských štátov Severoatlantického paktu Memorandum o európskej bezpečnosti, ktoré upozorňovalo na dôležitosť slovenskej otázky pre vývoj v Európe.⁸⁴ Čulé aktivity vyvinul potom v súvislosti s kontrolnými helsinskými konferenciami v Belehrade, Madride a Viedni, na ktoré vysielal svoje delegácie a ktorým predkladal dobre sformulované memorandá, upozorňujúce na národný a náboženský útlak Slovákov.⁸⁵

⁸³ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 37, Štefan B. Roman Markovi Palmerovi, koncept odpovede na list z 20. júla 1984. V podobnom duchu bol aj list Johna Hvastu Zbigniewovi Brzezinskému z 30. januára 1979, ibidem.

⁸⁴ MIKUŠ, Jozef: Zahranično-politická činnosť SKS. KIRSCHBAUM, Jozef M. (ed.): *Desať rokov činnosti SKS*, s. 134; KIRSCHBAUM, Stanislav J.: Politické ciele povojnovej slovenskej emigrácie. In: *Slovenský povojnový exil*, s. 98.

⁸⁵ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 37, materiál Memorandum SKS pre Belehradskú konferenciu a text Les violations des droits de l’homme en Republique Socialiste Slovaque. Pozri aj BRAXÁTOR, František: *Slovenský exil* 68. Bratislava: Lúč, 1992, s. 68 – 73.

Napokon existoval aj „ľudský faktor“, ktorý hovoril v prospech väčšej koncentrácie na Európu, kde sa po roku 1968 usadila veľká časť nových emigrantov, zväčša vzdelaných ľudí so značným potenciálom verejného pôsobenia.

Kontakty udržiaval SKS aj so zástupcami Rady Európy a s Európskym parlamentom v Strassburgu, ktorý v októbri 1976 navštívila delegácia SKS vedená Štefanom Romanom.⁸⁶ K pracovnému stretnutiu s niektorými poslancami Európskeho parlamentu došlo aj v roku 1980 v Mníchove. V apríli 1975 bol SKS v Luzerne prijatý za člena Európskej konferencie pre ľudské práva a sebaurčenie národov,⁸⁷ v júni 1975 usporiadal historické Generálne zhromaždenie v Ríme, vo februári 1976 úspešnú medzinárodnú tlačovú konferenciu v Berne,⁸⁸ v máji 1977 sa delegácia SKS zúčastnila „Európskych dní“ v Nemecku. Nové impulzy dostali v tom čase aj vzťahy s exilmi iných stredoeurópskych národov, ktorých ústredia tiež zväčša sídlili v Európe.⁸⁹ Jedným z vrcholov tejto spolupráce bola v roku 1983 medzinárodná konferencia „Mier a sloboda v Európe“ v Mníchove.⁹⁰

V druhej polovici 80. rokov, keď sa v Sovietskom zväze už presadzovala

perestrojka Michaila Gorbačova a začínala sa séria sovietsko-amerických kontaktov na najvyššej úrovni, začala sa na Západe všeobecne pociťovať blízkosť hlbokaj politickej transformácie strednej Európy. Vrcholila aj politicko-propagandistická konfrontácia studenej vojny, iniciovaná v rokoch 1947 – 1948, v rámci ktorej bolo zainteresovaným očividné, že rozhodujúce politické miesta na Západe sa programovo, organizačne i personálne pripravujú na nové usporiadanie pomerov po páde komunizmu. Očividné bolo v tomto kontexte aj intenzívne mediálne a politické preferovanie českého disentu z okolia *Charty 77* a jej ideových partnerov na druhej strane železnej opony v západných médiách, ktoré ani slovom neinformovali svetovú verejnosť o masových prejavoch slovenského odporu proti komunizmu, manifestujúceho sa najmä na náboženskom poli, napríklad o viac než 600 000 mladých účastníkoch púti len v mariánskom roku 1988 či o zatýkaniach slovenských katolíkov, zatiaľ čo každé vystúpenie hovorca *Charty 77* bolo okamžite reflektované vo svetových médiách.⁹¹

V tomto kontexte začal aj SKS „myslieť na nemysliteľné, hovoriť nevysloviteľné“⁹² a intenzívne sa pripravovať na príchod hlbokých zmien. Generálne zhromaždenie

⁸⁶ Zasadnutie Predsedníctva Svetového kongresu Slovákov v Európe. In: *Bulletin SKS*, č. 24/25, 1977, s. 4 – 8. BRAXÁTOR, František: *Slovenský exil 68*, s. 70 – 72.

⁸⁷ *Bulletin SKS*, č. 18/19, 1975, v rubrike Vzťahy na s. 20.

⁸⁸ Švajčiarska tlač o tlačovej konferencii SKS v Berne. *Bulletin SKS*, č. 22, 1976, s. 6 – 7.

⁸⁹ Pozri napr. –js–: Maďarsko-slovenský dialóg. *Bulletin SKS*, č. 13, 1972, s. 14 – 15; Spolupráca so stredoeurópskymi exilmi. *Bulletin SKS*, č. 16/17, 1974, s. 18; Slovensko-maďarský dialóg. *Bulletin SKS*, č. 22, 1976, s. 7. Pozri aj kapitolu Susedia s rovnakým osudom v knižke BRAXÁTOR, F.: *Slovenský exil 68*, s. 100 – 139.

⁹⁰ Príspevky z konferencie vyšli v zborníku KRUŽLIAK, Imrich (ed.): *Frieden in Freiheit für Europa*. München: Kokodynsky, für Slovak World Congress Toronto, 1984.

⁹¹ HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 294 – 295.

⁹² Porovnaj názov Romanovho otváracieho prejavu na konferencii o strednej Európe, ktorú organizoval Svetový kongres Slovákov v Toronte v roku 1981: ROMAN, Stephan B.: Think the unthinkable – speak the unspeakable. In: *Bulletin SKS*, č. 47, 1981, s. 16 – 17.

v Toronte v roku 1987 – hoci s výhradou konečného rozhodnutia občanov Slovenska, keď raz budú mať slobodu vyjadriť svoju vôľu – explicitnejšie než kedykoľvek predtým postulovalo štátnu nezávislosť Slovenska ako svoj hlavný cieľ a deklarovalo, že všetky jeho politické počiny budú vychádzať z presvedčenia, že „iba vlastný nezávislý, slobodný a demokratický slovenský štát je plnou zárukou rozvoja a prosperity slovenského národa“.⁹³

Kongres i Roman osobne tiež zintenzívnili úsilie o nadviazanie priameho kontaktu s politickými predstaviteľmi Slovenska. Národná cena SKS bola v roku 1987 udelená Pavlovi Čarnogurskému, bývalému poslancovi Slovenského snemu a otcovi známeho slovenského disidenta Jána Čarnogurského.⁹⁴ Roman obnovil svoje úsilie nadviazať priame kontakty s prezidentom ČSSR a generálnym tajomníkom ÚV KSC Slovákom Gustávom Husákom, o ktoré sa márne usiloval už od konca šesťdesiatych rokov,⁹⁵ a v lete 1986 sa v Kanade stretol s predsedom československej federálnej vlády Lubomírom Štrougalom, jedným z Husákových blízkych spolupracovníkov.⁹⁶ V roku 1987 sa zrodila aj myšlienka usporiadať IV. svetový festival slovenskej

mládeže nie v exile, ako dovtedy, ale na Slovensku, aj keď jej uskutočnenie napokon stroskotalo na odmietnutí československej strany. Predseda Matice slovenskej Vladimír Mináč, ktorého vláda SSR na stranícky pokyn poverila odpoveďou na oficiálnu žiadosť SKS, adresovanú predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi, však v zmysle politickej inštrukcie odpovedal odmietavo, ba nepriateľsky.⁹⁷ Napriek politickému neúspechu sa však festival nestiahol do zámoria, ako jeho dvaja predchodcovia, ale uskutočnil sa v bezprostrednej blízkosti Slovenska, v rakúskom Semmeringu.

Kongres i Roman osobne bolestne vnímal, že kým Poľsko a Maďarsko napriek komunistickému režimu nadväzovali čoraz intenzívnejšie kontakty s krajinami v západnom zahraničí na báze spoločného národného záujmu a aj ČSSR ticho tolerovala kontakty českého disentu so zahraničím, akýkoľvek styk so slovenským exilom bol naďalej tvrdo perzekvovaný. Bolo príznačné, že kým Maďarsko po vymenovaní ostrihomského arcibiskupa Lászlóa Lékaia za kardinála zorganizovalo v Ríme oficiálnu diplomatickú slávnosť,⁹⁸ kardinálsky klobúk Jozefa Tomku sa v československých médiách nesmel

⁹³ Pozri rezolúciu Generálneho zhromaždenia Svetového kongresu Slovákov z júna 1987. *Bulletin SKS*, č. 77, 1987, s. 6; BRAXÁTOR, FRANTIŠEK: *Slovenský exil '68*, s. 59; KIRSCHBAUM, Stanislav J.: Význam ťažiskových aktivít SKS, s. 93.

⁹⁴ *Bulletin SKS*, č. 77, 1987, s. 2 – 4; I. K. [KRUŽLIAK, Imrich]: Svetové snemovanie Slovákov v Toronte. In: *Horizont*, roč. 16, 1987, č. 4, s. 3.

⁹⁵ Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky (ďalej ÚSD AV ČR), KV ČSFR, F4, telegram československého veľvyslanca v Ottawe ministrovi zahraničných vecí v Prahe, 27. september 1969; SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 7, Štefan B. Roman Gustávovi Husákovi, koncept, 7. október 1969. Porovnaj HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 177 – 181 a EADEM: Generálne zhromaždenie SKS v Ríme 1975 v kontexte slovenského a medzinárodného vývoja, s. 116.

⁹⁶ EADEM: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 417 – 418.

⁹⁷ Na margo smutnej korešpondencie. *Bulletin SKS*, č. 78, 1988, s. 2 – 7. Porovnaj HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 418 – 419.

⁹⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (ďalej ÖStA, AdR), BMfAA, IIPol. 1976, Karton 138, RomVatikan, politická správa rakúskeho veľvyslanca pri Svätej stolici Gordiana Gudenusu Ministerstvu zahraničných vecí vo Viedni, 16. jún 1976.

ani spomenúť a režim nepovolil vycestovať za hranice ani Tomkovým blízkym príbuzným. Namiesto politiky zblíženia, akú bolo možno pozorovať vo vzťahoch iných štátov východného bloku so svojimi exilmi, v Československu sa v druhej polovici osemdesiatych rokov naopak zintenzívnila agresívna politická a propagandistická kampaň proti slovenskému exilu. Praha, ktorá už cítila, že komunistický režim dlhodobo nezachráni, sa očividne zo všetkých síl usilovala zachrániť aspoň československú štátnosť.⁹⁹

V tejto situácii bolo bolestnou ranou pre slovenský exil i slovenskú politiku vôbec, že v marci 1988 nečakane zomrel pomerne mladý a dovtedy zdravý Štefan B. Roman.¹⁰⁰ Jeho smrť nielen zásadne oslabil najvyššiu slovenskú exilnú organizáciu, ale mala za následok, že práve na prahu novej epochy, keď sa transformovali politické pomery v stredovýchodnej Európe, stratil slovenský národ medzinárodne známu a rešpektovanú politickú osobnosť, schopnú na svetovom politickom parkete zaštitíť slovenský zápas o štátnu emancipáciu.

Viditeľnú podporu zato získala slovenská kauza v pápežskom Ríme. Kým za pontifikátu Pavla VI. v kontexte

vatikánskej východnej politiky prežívali v Rímskej kúrii isté obavy, aby kontakty so slovenskou cirkevnou emigráciou a prílišné zdôrazňovanie národného charakteru slovenských cirkevných aktivít v Ríme nesťažili vatikánsku východnú politiku voči ČSSR, Montiniho nástupca na Petrovom stolci Ján Pavol II. takéto ohľady odložil a celkom otvorene vyjadroval podporu a solidaritu slovenskému exilu. Jasným signálom v tomto smere bola pápežova nominačná politika: už v lete 1979 vymenoval Jozefa Tomku za arcibiskupa a zveril mu vysoký post generálneho tajomníka Biskupskej synody a v lete 1985 ho povýšil na prvého slovenského kuriálneho kardinála a zveril mu vedenie kľúčovej Kongregácie pre evangelizáciu národov.¹⁰¹ V novembri 1981 Ján Pavol II. navštívil Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme – bola to jeho prvá cesta mimo Vatikán po atentáte v máji 1981;¹⁰² v roku 1983 osobne vysvätil rektora Ústavu Dominika Hrušovského za biskupa povereného vedením duchovnej správy Slovákov v zahraničí.¹⁰³ V roku 1980 pápež erigoval samostatnú slovenskú gréckokatolícku diecézu v Kanade a o štyri roky neskôr osobne posvätil jej sídelnú katedrálu v Toronte.¹⁰⁴

⁹⁹ HRABOVEC, E.: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 366 – 368, 394.

¹⁰⁰ Celé číslo 79, 1988 *Bulletinu SKS* bolo venované tejto smutnej udalosti. Porovnaj predovšetkým KIRSCHBAUM, Jozef M.: Slovenský národ stratil veľkého syna a symbol slobody. In: *Bulletin SKS*, č. 79, 1988, s. 2 – 4; KRUŽLIAK, Imrich: Živorný odkaz Štefana B. Romana. In: *ibidem*, s. 4 – 6 a POLAKOVIČ, Štefan: Čím bol Štefan Roman v národe? In: *ibidem*, s. 8 – 10.

¹⁰¹ HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 394; TOMKO, Jozef kardinál: *Na životných cestách: Rozhovory s Mariánom Gavendom*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2008, s. 247 – 285.

¹⁰² *Slovenské hlasy z Ríma*, roč. 30, 1981, č. 12. Celé číslo bolo venované historickej návšteve pápeža v Ústave.

¹⁰³ HRUŠOVSKÝ, Dominik: *Roztratených zhromažďovať: Rozprávanie o mojom živote*. Bratislava: PostScriptum, 2018, s. 210 – 222.

¹⁰⁴ ROMAN, Anne C. R. – ROMAN-BARBER, Helen (ed.): *Our heritage of faith: Consecration of the Slovak Cathedral of the Transfiguration by His Holiness, Pope John Paul II, September 15, 1984*. Unionville (Ont.): Eparchy of Saints Cyril and Methodius for Slovaks of the Byzantine Rite in Canada, 1985.

Osobnosti slovenského exilu, osobitne kardinál Tomko, ale aj biskupi Pavol Hnilica a Dominik Hrušovský, patrili do okruhu pápežových blízkych priateľov, ktorí hrali dôležitú úlohu v príprave i realizácii pápežovej európskej vízie a „*novej vatikánskej východnej politiky*“. Politiky, ktorá po rokoch ťažkých a zväčša bezvýsledných rokovaní za pontifikátu Pavla VI. znovu získala charakter radikálnej opozície a ktorej cieľom už nebol prijateľný *modus vivendi* s komunistickým režimom, ale zásadná zmena, prekonanie

Jalty a znovu zjednotenie Európy na kresťanskom základe, a ktorá popri diplomatických rokovaníach mobilizovala svedomia katolíckych mäs.¹⁰⁵

Bozk slovenskej zeme, gesto inak rezervované suverénnym štátom, ktorým Ján Pavol II. otvoril svoju spontánne pripravenú prvú pastoračnú návštevu Slovenska v apríli 1990,¹⁰⁶ iba štyri mesiace po páde komunistického systému, bola viac než symbolickým vyjadrením jeho solidarity so susedným národom a úcty voči jeho túžbe po štátnej nezávislosti.

¹⁰⁵ K „novej vatikánskej východnej politike“ Jána Pavla II. pozri HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 319 – 462; EADEM: *L'Ostpolitik di Giovanni Paolo II e la Slovacchia (1978 – 1989)*. In: *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt: Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*. Vol. III. *Inquisizione romana, Indice, Diplomazia pontificia*. Ed.: Andreas GOTTMANN – Pierantonio PIATTI – Andreas E. REHBERG. Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano (Collectanea Archivi Vaticani, 108), 2018, s. 267 – 290.

¹⁰⁶ K tejto prvej pastoračnej návšteve pozri LABO, Šebastián – KOŠIAR, Ján (ed.): *Ján Pavol II. Posol lásky a pokoja. Návšteva Svätého Otca v Česko-Slovensku*. Trnava: Dobrá kniha, 1991.

Uloga Katoličke crkve u stvaranju suvremene Republike Hrvatske

The Role of the Catholic Church in Creating
the Modern Republic of Croatia /

Úloha Katolíckej cirkvi pri vzniku súčasnej Chorvátskej republiky

An attempt will be made to provide an answer to the question of the role and significance of the Catholic Church in the events which unfolded in Croatia in the first half of the 1990s by providing a short overview of its activities and basic aspects of its work in the last years of existence of the SFRY, as well as in the crucial years of creating the modern and independent Croatian state.

Keywords: Republic of Croatia, Catholic Church, Yugoslavia, democratic process, Franjo Kuharić.

U procesu sveopće demokratizacije koja je u Hrvatskoj započela prvim višestranačkim izborima u proljeće 1990. i slomom dotadašnjeg komunističkog, jednopartijskog sustava vlasti, i kršćanstvo je u Hrvatskoj dobilo svoju punu slobodu proglašenjem ustavnog načela vjerskih sloboda, a Katolička crkva je time, nakon desetljeća „života“ u Jugoslaviji i nedemokratskom sustavu vlasti, stekla i slobodu javnog djelovanja, kroz koje je upravo dala značajan doprinos stvaranju samostalne, suverene i međunarodno priznate Republike Hrvatske.

No, prije svake analize o tome kakva je bila i kakva uopće može biti uloga Crkve u jednom komunističkom sustavu vlasti, a kakva u demokratskom društvu, treba naglasiti da su općenite postavke

Katoličke crkve o odnosu Crkve i političke zajednice, odnosno države, jasno regulirane socijalnim naukom i dokumentima Crkve donesenima na Drugom vatikanskom saboru (1962. – 1965.).¹ No, također je važno naglasiti da je taj odnos Crkve i države kroz povijest, i prije i poslije Drugog vatikanskog sabora, bio najviše uvjetovan modelom uređenja pojedine države u kojem je Crkva „živjela“. Jer različit je bio „život“ Crkve u praksi, primjerice u konfesionalnoj državi, gdje se odnos između Crkve i države međusobno priznavao i podupirao, jer su isti ljudi bili članovi i države i Crkve, od „života“ Crkve u komunističkim državama, gdje je on najčešće bio osporavan ili strogo nadziran.² Komunizam kao pojam i ideologija, pa onda i kao politički

* Julija Barunčić Pletikosić, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb (Republika Hrvatska).

¹ TURČINOVIĆ, Josip (ed.): *II. vatikanski koncil, Dokumenti, latinski i hrvatski*, 1970. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970, s. 649 – 662.

² DEVČIĆ, Ivan: Društveno djelovanje Crkve i država. In: *Riječki teološki časopis*, a. 1, 1993, nr. 2, s. 193 – 208.

sustav iznikao na njegovim postavkama, u svojoj je osnovi ideologija koja negira privatno vlasništvo, slobodno tržište, građanske slobode, višestranačje i napose isticanje religijskih i nacionalnih vrijednosti, a zagovara ateizam, pa je i religija u svim državama komunističkih režima bila marginalizirana i često onemogućavana javno djelovati i iznositi svoje stavove, osobito o vladajućem sustavu i političkim strukturama, ali i o osnovnim ljudskim pravima, građanskim slobodama i većini društvenih i političkih pitanja.

Religija u većini komunističkih država nije bila javno i izravno zabranjena, no u praksi je ipak bila potiskivana iz javnog života i marginalizirana, odnosno vjernici, vjerske organizacije i institucije bile su često onemogućavane u svom radu ili stavljane pod nadzor, a Komunistička partija nastojala je biti jedini ideološki i politički autoritet, jer su prema tumačenju komunizma, vjerske, kao i nacionalne razlike, proizvodile i naglašavale suprotnosti koje su mogle dovesti do nacionalnih i građanskih sukoba, osobito kad je riječ o Jugoslaviji.³ Također, nije svaka komunistička vlast, odnosno država imala potpuno jednak odnos prema religiji, već je politika prema Crkvi u praksi imala i neka drugačija obilježja, od onih najradikalnijih, primjerice u Albaniji, preko zemalja Istočnog bloka, gdje je Crkva, unatoč tome što nije službeno bila zabranjena, također bila potpuno onemogućavana javno djelovati, do primjera bivše SFRJ, gdje je, osobito od 1960-ih, odnos između Katoličke crkve i države bio, uvjetno rečeno, puno liberalniji

u odnosu na druge države komunističkog režima, ali ipak u granicama onoga što je komunizam kao ideologija u svojim postavkama zagovarao.⁴

Za razliku od komunističkih država, Crkva u suvremenim demokratskim državama, pluralističkim, oslobođenim ideoloških obilježja, slobodno djeluje, kao i svi drugi društveni subjekti, a društvenim i moralnim normama obvezuje svoje članove, odnosno vjernike (ali ne i sve državljane jedne države), što joj je u komunizmu bilo osporavano, a često i zabranjivano. Uloga Crkve načelno je jednaka ulogama ostalih subjekata demokratske države u smislu zagovaranja i poštivanja društvenih i moralnih vrijednosti, koje može sama uspostavljati i zauzimati se za njih, ali isto tako, ostala svjetovna područja i neke druge društvene vrijednosti, a time i državu i sve njezine državljane u cjelini ne smije podvrgavati svojim normama i ciljevima.⁵

Godine 1980., smrću predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita započelo je razdoblje polaganog raspada Saveza komunističke Jugoslavije (SKJ) kao i jugoslavenske državne zajednice, a gospodarska kriza i godinama potiskivane nacionalne razlike, te osobito težnje velikosrpskih ideologa za prevlašću Srbije unutar jugoslavenske federacije, utjecali su na konačni raspad SKJ koji će se dogoditi u siječnju 1990. u Beogradu na Četrnaestom izvanrednom kongresu SKJ. Navedeni čimbenici velikim su dijelom doveli do raspada SFRJ koji će se naposljetku dogoditi osamostaljenjem Slovenije i Hrvatske, odnosno proglašenjem njihove samostalnosti 25. lipnja 1991. godine.

³ RADELIĆ, Zdenko – MARIJAN, DAVOR – BARIĆ, Nikica – BING, Albert and ŽIVIĆ, Dražen: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006, s. 17 – 20.

⁴ MARASOVIĆ, Špiro: Crkva i država u komunističkim društvima. In: *Crkva i država u društvima u tranziciji*. Ed. Ivan GRUBEŠIĆ. Split: Knjiznica Dijalog, 1997, s. 25 – 30.

⁵ DEVČIĆ, Ivan: *Društveno djelovanje Crkve*, s. 207.

1980-ih godina u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) Crkva je često bila onemogućavana javno iznositi svoje stavove i javno djelovati, no njezin rad nije bio zabranjivan, jer je o javnim istupima hrvatskih katoličkih biskupa i drugih crkvenih velikodostojnika redovito izvješćivao katolički tisak u SRH. Iz različitih dokumenata, govora, izjava, pisama, priopćenja Biskupske konferencije Jugoslavije, kao predstavničkog tijela katoličkih biskupa u SFRJ, može se uočiti da djelovanje Katoličke crkve tih godina postaje sve otvorenije i glasnije, u smislu zalaganja za poštivanje i zaštitu temeljnih ljudskih prava i građanskih sloboda, individualnih i kolektivnih, ali i zalaganja za nacionalne ravnopravnosti i demokracizaciju društva u cjelini.⁶ Predstavnik Katoličke crkve u SRH, najčešće predsjednik BKJ kardinal Franjo Kuharić, koji je imao iznimno veliku ulogu u vrijeme SFRJ, a još veću u vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih, koristili su neke svečanije prigode, primjerice redovita novogodišnja primanja kod predsjednika Sabora SR Hrvatske, kako bi ukazivali na nepovoljan položaj Crkve, ali i hrvatskog naroda u tadašnjoj Jugoslaviji. Primjerice, govor kardinala Kuharića na novogodišnjem primanju predstavnika vjerskih zajednica kod predsjednika Sabora SRH u siječnju 1981., kada kardinal govori predsjedniku Sabora:

„Vi predstavljate odgovornost za javni život u Hrvatskoj, stoga su Vam naše želje upućene u vidu općeg dobra cijelog

hrvatskog naroda i svakog pojedinog čovjeka gdje god se on nalazio, koju god službu vršio i kakvim god tjeskobama bio izložen. (...)

Cilj nam je svima jasan: opće dobro se ostvaruje kad je svaki čovjek priznat u svom osobnom, nacionalnom i vjerskom identitetu; kad je zaštićeno njegovo nepovredivo osobno dostojanstvo; kad je osigurana sloboda njegove savjesti da živi smireno svoje uvjerenje u privatnom i javnom životu (...).“⁷

U svojim se izjavama i razmišljanjima kardinal Franjo Kuharić često pozvao na riječi tadašnjega pape Ivana Pavla II., koji je izjavio da „čovjek nije radi poretka, nego poredak radi čovjeka“, misleći pritom na političke, društvene, ekonomske i kulturne sustave koji moraju biti osjetljivi za potrebe čovjeka i njegovo dobro, i slobodni sami sebe preoblikovati.⁸

Hrvatski biskupi sve češće u svojim javnim istupima u drugoj polovici 1980-ih progovaraju o krizi koja se osjećala u svim sferama života tadašnje Jugoslavije, jer je ta kriza zapravo na površinu iznijela i desetljećima zatomljenane nacionalne naboje, osobito od strane velikosrpskih ideologa. Takvo ozračje samo je pojačavalo pritisak na hrvatski narod unutar jugoslavenske zajednice, ponajprije u vidu optužbi za genocidnost i nametanja kolektivne krivnje hrvatskom narodu u cjelini za zločine nad Srbima tijekom Drugoga svjetskog rata, za što su uglavnom bile optuživane Katolička crkva i Sveta Stolica.⁹

⁶ BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata u službi mira i stvaranja samostalne Hrvatske*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009., s. 5 – 6.

⁷ Ibidem, s. 23 – 25.

⁸ Ibidem, s. 27 – 29.

⁹ BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ, Julija: *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Glas Koncila, 2017, s. 14 – 24.

Hrvatski su biskupi sve češće isticali kako su uvjereni da u hrvatskom narodu postoji težnja i snaga za inicijativom i udruživanjem na političkom, kulturnom, gospodarskom i društvenom području, s obzirom da hrvatski narod od davnina ima tradiciju parlamentarnog načina ostvarivanja svojih prava, čemu svjedoči i institucija Hrvatskoga sabora „kao neprekinutoga oblika trajanja hrvatskog državnog prava i pravne države“. U skladu s time, i hrvatski narod treba sebi otvoriti put u

*„pozitivne tokove koji danas ujedinjuju Zapadnu Europu, prema kojoj su Hrvati još u proom tisućljeću kršćanske ere definitivno usmjerili svoju povijest priionvoši uz Rimsku Apostolsku Stolicu, što je postalo sastavnicom hrvatskog nacionalnog bića“.*¹⁰

S obzirom da se i u zemljama Istočne Europe nakon gotovo pola stoljeća komunističke vladavine počinje otkrivati „vrijednost dubokih kršćanskih korijena, civilizacijsko značenje poštovanja prava ljudske osobe i njezina stvaralaštva, te neophodnost obnavljanja demokratskih institucija“, hrvatski biskupi u svim tim događajima i promjenama vide „znakove nade i ohrabrenja“, da se i među narodima u Jugoslaviji u skoroj budućnosti može ostvariti „istinska ravnopravnost i uzajamno poštovanje te potrebna suradnja“, i da se na taj način prevladaju prilike u kojima „prijeti opasnost da se samovolja jačega pokuša ostvariti nasilnim sredstvima i da se tako pogazi suverenost i samoodređenje naroda“.¹¹

Hrvatski biskupi time su otvoreno pokazali da pozdravljaju okretanje

hrvatskog naroda politici političkog pluralizma, političkog dijaloga temeljnog na višestranačju, u ozračju navedenih promjena koje su se u to vrijeme već počele događati u većini dotad komunističkih zemalja u Europi, odnosno potaknuti zbivanjima u Jugoslaviji koja su bila prouzročena krizom na političkom, gospodarskom, ali i drugim područjima javnog života, kao i sve češćim međunarodnim razmiricama, koje su sve brže vodile raspadu SFRJ.

Katolička crkva je, općenito, tijekom čitavog razdoblja postojanja Jugoslavije, bez obzira na karakteristike odnosa s državom, trajno i sustavno štitila i promicala kulturalne, ekonomske i političke interese hrvatskog naroda, ponajprije hrvatski kulturni i nacionalni identitet. O takvim stavovima i nastojanjima Katoličke crkve svjedoče svi službeni dokumenti i priopćenja Biskupske konferencije Jugoslavije, kao i brojne izjave, usmene i pisane, njezinih predstavnika.

Kardinal Franjo Kuharić, primjerice, u svojoj novogodišnjoj čestitci 31. prosinca 1989., progovara o utjecaju promjena koje su se događale u socijalističkim zemljama Istočne Europe na hrvatski narod, što pokazuje da je Katolička crkva i tada pomno pratila sve ono što se događalo izvan granica SFRJ, te dugi niz godina koje su prethodile tim važnim promjenama osluškivala i prepoznavala potrebe hrvatskog naroda unutar državne tvorevine Jugoslavije.

„I u našoj se domovini govori o demokratizaciji. Naviješteno je i u Hrvatskoj odstupanje od jednopartijskog sistema

¹⁰ BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata*, s. 71 – 74.

¹¹ Priopćenje za tisak o jesenskom saboru BKJ u Đakovu 2. – 4. listopada 1989. In: *Službene vijesti Biskupske konferencije Jugoslavije*, 1990, nr. 1, s. 6 – 7 i BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata*, s. 71 – 74.

*i prijelaz u višestranački sistem u kojem će cijelom narodu biti ponuđeni programi u jednakopravnom predlaganju tih programa, što nužno u sebi uključuje princip slobodnoga političkog udruživanja. Narod će moći odlučiti, kažu, u slobodnim i tajnim izborima što hoće i što smatra da je u interesu općeg dobra u politici, ekonomiji, u rješavanju socijalnih problema, socijalne pravednosti, na području obrazovanja, zdravstva, kulture itd. (...)*¹²

O istim težnjama kardinal Franjo Kuharić govorio je i na novogodišnjem primanju kod tadašnjeg predsjednika Sabora SR Hrvatske u siječnju 1990. Istaknuo je tada kako Katolička crkva u Hrvatskoj „sa simpatijama i nadama“ prati proces demokratizacije koji se polako započinje ostvarivati u Hrvatskoj, jer demokracija u svojoj osnovi uključuje mogućnost različitih razmišljanja i traženja rješenja za opće dobro, što na razini naroda, odnosno državne zajednice zahtijeva postojanje višestranačkog sustava i ravnopravnosti političkih programa i stranaka.¹³ To pak vodi slobodnim i višestranačkim izborima, na kojima narod slobodnom voljom bira svoje predstavnike vlasti, a državnost hrvatskog naroda, kako smatra Crkva, predstavlja Sabor. Crkva također smatra da je ustav jedne države temeljna norma ukupnog javnog života, a stvaranje novoga hrvatskog Ustava 1990., kao izraza volje hrvatskog naroda i temelja budućih odnosa među narodima, u kojemu će, između ostalih, biti potvrđene i vjerske slobode, stoga treba prepustiti Hrvatskom saboru,

u kojemu će legalno i slobodno izabrani predstavnici naroda donositi nove pravedne zakone, kao temelj za budući život svih hrvatskih građana.

Katolički biskupi uputili su prije najavljenih višestranačkih izbora u Hrvatskoj u proljeće 1990. predizborno pismo vjernicima i svim građanima u ožujku 1990. u kojemu su istaknuli da Katolička crkva pozdravlja tu „povijesnu prekretnicu“ koja se događa kroz slobodne višestranačke izbore i time omogućuje da građani sami odluče o budućnosti svoga naroda, što objašnjavaju time da „Crkva kao zajednica nije poslana organizirati politički i gospodarski život naroda“, ali svi članovi Crkve također su članovi naroda i zajednice koja je odgovorna za svoj politički, društveni i gospodarski život, pa su i vjernici Katoličke crkve, kao slobodni građani, pozvani sudjelovati u javnom životu narodne zajednice kojoj pripadaju.¹⁴

Također ističu:

*„Razumije se da nam je kao vjernicima osobito važno da li određeni politički program jamči istinsku nezavisnost Crkve od državne vlasti. Nije, naime, svejedno, hoće li crkva napokon dobiti javno-pravni status ili će više ili manje vješto sročeni zakoni o pravnom položaju vjerskih zajednica te iste zajednice, što znači građane vjernike, držati pod paskom kontrolirajući njihov razvoj i djelovanje kao da su potencijalna društvena opasnost. Kad Crkva ne bude više pod takvom paskom, ona će moći cjelokupnim sebi vlastitim djelovanjem pridonositi zajedničkoj dobru.“*¹⁵

¹² BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata*, s. 81 – 83 i KUHARIĆ, Franjo: *Mir je djelo pravde*. Zagreb: Glas Koncila, 1995, s. 37 – 39.

¹³ BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata*, s. 87 – 90.

¹⁴ *Ibidem*, s. 95 – 98.

¹⁵ *Ibidem*.

Kada je nedugo nakon održavanja izbora, 30. svibnja 1990. održana i konstituirajuća sjednica novog, demokratski izabranog Sabora SRH, njoj je prisustvovao i zagrebački nadbiskup, kardinal Franjo Kuharić, koji je istog dana izjavio u zagrebačkoj katedrali, da se

„od Baltičkog do Jadranskog mora podigao nenadano i neočekivanom snagom, u narodima i državama Istočne Europe val tako dubokih promjena sistema kad su mnoštva progovorila iz svoje nutrine i otvorila svoje potisnute misli i skrivene težnje za slobodom. Tako se dogodila sloboda; dogodio se prijelaz iz jednostranačkog sistema u sistem višestranačke, parlamentarne demokracije. Taj val nije mimoišao ni Hrvatsku.“¹⁶

Na dan 25. lipnja 1991. donesena je *Deklaracija o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*. Sabor Republike Hrvatske na temelju rezultata referenduma hrvatskih građana, toga dana donio je, osim „*Deklaracije o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*“, i „*Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH*“, „*Ustavni zakon o izmjeni i dopuni ustavnoga zakona za provedbu Ustava RH*“ te „*Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u RH*“. Istoga dana, 25. lipnja, samostalnost je proglasila i Slovenija. No, na inzistiranje Europske zajednice i SAD-a, Hrvatska i Slovenija *Brijunskim sporazumom*, 7. srpnja 1991. na Brijunima, prihvatile su tromjesečnu odgodu aktivnosti vezanih uz realizaciju i uspostavu neovisnosti,

u cilju nastavka pregovora o mirnom rješavanju jugoslavenske krize.¹⁷ Proglašenjem hrvatske samostalnosti, potvrđena je volja hrvatskog naroda iskazana na referendumu, a Katolička crkva i tom prilikom ističe povijesno značenje takve odluke za hrvatski narod i sve građane Hrvatske. Kardinal Franjo Kuharić nakon donošenja Deklaracije o samostalnosti izjavio je da je tim činom potvrđena referendumom iskazana volja hrvatskih građana, a sama *Deklaracija* treba biti velikom „*poveljom mira, međusobnog poštovanja u pravедnosti i slobodi*“.¹⁸

Na temelju najznačajnijih izjava i službenih stavova Katoličke crkve u Hrvatskoj, kao i izjava predvodnika Crkve u Hrvatskoj tijekom posljednjih godina SFRJ, te prvih godina hrvatske samostalnosti, može se zaključiti da je Katolička crkva u Hrvatskoj, osim što je ustrajno pozdravljala sve demokratske napore koji su rezultirali političkim promjenama koje su hrvatskom narodu omogućile da nakon nekoliko desetljeća života u jugoslavenskoj federaciji proglasi svoju suverenost i neovisnost, također zagovarala da se sve te promjene odvijaju mirnim putem, te se na svim poljima društvenog i političkog života poštuje slobodna volja građana Hrvatske. Jedino u takvom postupanju Crkva je vidjela budućnost hrvatskog naroda i opstojnost hrvatske državnosti, te Republiku Hrvatsku kao zajednicu hrvatskog i svih drugih naroda koji u njoj žive, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost. U isticanju i zagovaranju svojih stavova

¹⁶ Ibidem, s. 99 – 101 i KUHARIĆ, Franjo: *Mir je djelo pravde*, s. 61 – 63.

¹⁷ NAZOR, Ante: *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2011, s. 68 – 69.

¹⁸ BLAŽEVIĆ, Velimir: *Katolička crkva u Hrvata*, s. 152 – 153.

Crkva se pozivala na temeljne postulate vjere, te na temeljne dokumente Drugoga vatikanskog sabora, o pravima čovjeka i naroda. Isto tako, jedan od najvažnijih razloga zbog kojega je Katolička crkva snažno podržavala i pozdravljala navedene demokratske promjene i novi politički sustav vlasti, jest i njezin položaj i sloboda javnog djelovanja u novoj hrvatskoj državi zajamčena joj kao ustavno pravo, koje u dotadašnjoj jugoslavenskoj državnoj zajednici nije imala, odnosno nekoliko desetljeća nije imala mogućnost javnog djelovanja kakvo je dobila nakon demokratskih promjena 1990., u samostalnoj hrvatskoj državi.

Slovensko v predjarí (1963 – 1967)

Slovak Early Spring (1963 – 1967) / Slovačko rano proljeće (1963.-1967.)

In the 40-year history of the Czechoslovak communist regime, the year 1968 has a special place, due to the major reform attempt known as socialism with a human face. But the description of events that took place in that year are often simplified. Researchers focus either on the occupation of the country or interpret the whole event only as a regime democratisation attempt, initiated by the rise to power of A. Dubček in January 1968. However, to truly understand what happened, it is necessary to take into account the previous period of the so-called Slovak early spring (1963 – 1967), at the roots of the events of 1968. The Early Spring itself was facilitated by a considerable weakening – political, economic, and moral – of the communist regime in the country at the beginning of 1960s. At the origin were the revelations about the role of the communist leadership in the orchestration of illegal political processes of the 1950s, including the made-up case against the so-called Slovak bourgeois nationalism. At the same time, an economic crisis started that puzzled the regime officials. Against this backdrop, A. Dubček became the head of the Slovak Communists in the spring of 1963. These were the circumstances at the origin of the Slovak Early Spring and later the year 1968. Along with the liberalisation of the communist regime and the creation of socialism with a human face, another often omitted major theme was the process of the emancipation of the Slovak nation, culminating in the process of federalisation of Czechoslovakia.

Keywords: Slovak National History, Czechoslovak Communist Regime, Slovak Early Spring, Alexander Dubček, Year 1968

Traja slovenskí historici pomenovali obdobie rokov 1963 – 1967 na Slovensku predjarím.¹ Išlo o obdobie, ktoré priamo predchádzalo roku 1968, Pražskej, či skôr česko-slovenskej jari. V jeho priebehu sa pripravovali podmienky na vývoj, ktorý si spájame s rokom 1968. Vývoj v predjarí znamenal na Slovensku predovšetkým určitú liberalizáciu pomerov. Tá nebola daná len tým, že od jari 1963 sa stal 1. tajomníkom ÚV KSS

Alexander Dubček. Ak k nej prišlo, táto skutočnosť bola determinovaná i tým, že komunistický režim v Československu bol od rokov 1962, 1963 do značnej miery oslabený. A to na jednej strane ťažkou hospodárskou krízou, ktorej príčiny si režim nevedel vysvetliť. Oslabený bol i politicky a morálne, a to tým, že sa ukázala jasná spojitosť vládnucej komunistickej elity s nezákonnými politickými procesmi, ktoré prebehli v krajine v 50.

* Miroslav Londák, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava (Slovenská republika) a Elena Londáková, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava (Slovenská republika).

¹ Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: Veda, 2002, 392 s.

rokoch a ktoré mimoriadnym spôsobom zasiahli nielen takzvaných slovenských buržoáznych nacionalistov, no celú slovenskú politiku a kultúrnu verejnosť. V správe takzvanej Kolderovej komisie sa na jar roku 1962 na základe preskúmaných dôkazov jednoznačne konštatovalo, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus v KSS“ bola umelo konštruovaná a všetci, ktorí boli na základe nej obvinení, boli nevinými.²

V priebehu predjaria tak na Slovensku prichádza zo strany slovenských intelektuálov ku kritike spoločenských pomerov, uvoľnili sa tie stavidlá kritiky, ktoré ju v predchádzajúcom období sputnávali. Prejavila sa už na jar 1963 na zjazde slovenských spisovateľov, následne na zjazde slovenských novinárov. Samozrejme, prevažne sa hovorilo o problematike tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, no i o slobode tvorby, o nutnosti vyjadrovať sa k problémom verejného života. Objavuje sa kritika byrokratického systému, no i spôsobu (nie najvhodnejšieho) industrializácie Slovenska. Podobným témam sa nevyhýbajú ani slovenskí ekonómovia – odmietajú tzv. administratívno-direktívny spôsob riadenia hospodárstva a hľadajú nové metódy riadenia slovenskej ekonomiky – samozrejme, na pôde takzvanej socialistickej ekonomiky.

V uvoľnenejšej atmosfére predjaria mali slovenskí intelektuáli i možnosti publikovania. Znáмым sa v tomto

období stáva týždenník *Kultúrny život*, takým známym, že je ho ťažko i kúpiť. Nedostatkovým tovarom bol i v Prahe. Prispievali doňho tiež českí autori, keďže v centre štátu k podobnému uvoľneniu ešte neprišlo. Iná atmosféra panovala na Slovensku v porovnaní s českými krajinami³ i preto, že na čele slovenských komunistov sa už od jari 1963 postavil Alexander Dubček. Ten kritiku neumlčuje, no ponecháva jej istý priestor,⁴ a postupne sa s mnohými kritikmi pomerov stotožňuje. Predovšetkým vďaka Dubčekovi sa opäť začínajú spomínať viaceré historické udalosti spojené s dejinami slovenského národa, a namiesto očierňovania, či skresľovania dejín Slovenského národného povstania prichádza ku snahe zobjektívizovať pohľad na tento významný medzník slovenskej histórie. Avšak vďaka postoju Antonína Novotného, prvého muža KSČ, zostáva otázka spravodlivejšieho štátoprávneho postavenia Slovenska v štruktúre štátu takmer úplne tabuizovaná.

Po prevrate z roku 1948 komunistom už nič nebránilo v likvidovaní občianskej spoločnosti v Československu a vo vytvorení socializmu sovietskeho typu. Dialo sa tak i v záujme Moskvy a krajina sa na štyri desaťročia stala pevnou súčasťou východného bloku. V zakladateľskom období československého komunistického režimu (1948 – začiatok 50. rokov) sa realizovali najpodstatnejšie politické zmeny, trhová ekonomika

² Ústredný výbor Komunistickej strany Československa (ďalej ÚV KSČ) prijal na svojom zasadnutí na začiatkom apríla 1963 *Správu o porušovaní stranických zásad a socialistickej zákonitosti v rokoch 1949 – 1954*.

³ Známy český historik Karel Kaplan to videl takto: „Politický pohyb na Slovensku šedesátých let tvořil jeden ze základních proudů, které sa slévaly v celostátní reformní hnutí. Zaujímalo v něm významné postavení, vyznačovalo se iniciativou, mělo pevné programové body, především úpravu česko-slovenského vztahu, což se přímo dotýkalo uspořádání existujícího mocensko-politického systému.“ Cit. podľa KAPLAN, Karel: *Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčika*. Brno: Barrister & Principal, o. s., 2011, s. 209.

⁴ Preto Dubček dostáva v aparáte strany prezývku Alexander Priestorovič (pozn. autorov).

bola nahradená systémom plánovaného hospodárstva a začali sa i zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva. Čo sa týka postavenia Slovenska, naplno sa začal realizovať asymetrický model štátoprávneho usporiadania.⁵ Slováci boli už síce považovaní za samostatný národ,⁶ no úloha slovenských národných orgánov sa čím ďalej tým viac minimalizovala a ich vplyv na reálny politický život, či riadenie ekonomického vývoja bol zanedbateľný. Komunistická strana Slovenska (ďalej KSS) ako samostatná politická strana prestala existovať a od jesene 1948 bola len územnou organizáciou celoštátnej KSČ a predstavitelia KSS na Slovensku len vykonávali politiku pražského centra štátu. Politika rovný s rovným, o ktorej sa uvažovalo ku konci vojny a federalizačné tendencie boli nahradené politikou ekonomicko-sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín. Jej podstatou mala byť socializujúca industrializácia Slovenska, podporovaná z celoštátnych zdrojov.⁷

Pre pochopenie toho postavenia, v ktorom sa Slovensko nachádzalo, je potrebné poznať kauzu takzvaného slovenského buržoázneho nacionalizmu. Špecifickú situáciu v medzinárodnom komunistickom hnutí využilo vedenie KSČ nielen na odstránenie povstaleckého vedenia KSS prostredníctvom vykonštruovaných politických procesov (Gustáv Husák bol odsúdený na doživotie, Laco Novomeský na desať rokov väzenia, Ladislav Holdoš na trinásť rokov atď.).⁸ Najväčším previnením slovenských „buržoáznych nacionalistov“ bola snaha o samostatnejšiu slovenskú politiku, s ktorou prichádzali na konci vojny. Napriek tomu, že sa títo na jar 1945 podriadili Gottwaldovmu vedeniu KSČ, táto skutočnosť ich už nezachránila.⁹ Snahy slovenskej komunistickej inteligencie o dosiahnutie rovnoprávnejšieho postavenia Slovenska v štruktúre štátu považovalo vedenie KSČ za vlastizravné. V tom mala spočívať velezrada. Teória takzvaného slovenského

⁵ Podstata asymetrického modelu unitárneho československého štátu spočívala v tom, že síce existovali slovenské národné orgány, no tie boli do značnej podriadenosti celoštátnym orgánom, ktoré vlastne zastupovali i české národno-štátne orgány. Neexistovala napríklad Česká národná rada, či jej výkonné orgány moci.

⁶ Jar roku 1945 sa stala historickým medzníkom vo vývoji teórie českoslovakizmu. Kým dovtedy bol tento považovaný za oficiálnu štátnu ideológiu a snahou centra štátu bolo vytvoriť politický československý národ, po spomínanom termíne bol uznaný slovenský národ za rovnocenný s národom českým. V praktickej politike sa však českoslovakizmu naďalej prejavoval v takzvaných „náhradných“, alebo „zástupných“ formách. Cit. podľa Kováč, Dušan: *Slováci, Česi, dejiny*. Bratislava: AEP, 1997, s. 126 – 127.

⁷ V tejto súvislosti je dôležité akcentovať, že na jeseň roku 1945 sa v Československu uskutočnila menová reforma. Hlavný problém pri jej príprave spočíval v určení optimálneho kurzu medzi slovenskou menou a protektorátnou menou, ktorých vzájomný vzťah sa na konci leta 1945 vyjadroval kurzom 4 : 1 v prospech slovenskej meny, i keď tá do konca konca vojny trochu oslabila. Kurz sa nakoniec určil v pomere 1 : 1, s tým, že ústupky slovenskej strany sa mali v budúcnosti nahradiť politikou ekonomicko-sociálneho vyrovnávania Slovenska (a jeho industrializáciou) na úroveň českých krajín i z celoštátnych zdrojov.

⁸ Na vysoké tresty boli odsúdení i predstavitelia slovenského kultúrneho života, partizánski velitelia z čias druhej svetovej vojny Viliam Žingor a Jozef Trojan boli odsúdení na trest smrti a pod.

⁹ Podľa niektorých autorov takzvaný slovenský buržoázny nacionalizmus „sa stal strašiakom na celé jedno desaťročie“ a stal „sa jednou z foriem riešenia slovenskej národnej otázky v povojnovej ČSR.“ Cit. podľa ČERNÁK, Tomáš – SYRNÝ, Marek: *Husák, vrcholy a pády 1945 – 1951*. Bratislava: Marenčin PT, 2018, s. 218.

buržoázneho nacionalizmu bola v svojej podstate sformulovanou konštrukciou, uvedomelou politickou líniou, nebola nejakým náhodne vzniknutým zhlukom poloprávd, deformácií či chýb. Jej cieľom nebolo len odstránenie niektorých nepohodlných politikov personifikujúcich určitú politickú líniu, ale mala i do budúcnosti vytvárať bariéru pred prípadnými slovenskými politickými či inými centru nevyhovujúcimi národnými požiadavkami.¹⁰ Samozrejme, žiaden obdobný proces s českými buržoáznymi nacionalistami sa neuskutočnil. V českých krajinách sa totiž presadzovali záujmy centrálne – československé – za ktorými sa však často v skutočnosti skrývali záujmy české. Vtedajšie české elity, ako i široké masy obyvateľstva žijúceho v českých krajinách sa plne stotožňovali s ideou československého štátu a nepovažovali za potrebné, aby existovali i české národné orgány.

Nelegálny proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami (21. – 24. apríla 1954), plný trestno-právnych konštrukcií, na dlhé obdobie pokazil slovensko-české vzťahy. Dlhodobobránil presadzovaniu či už politických alebo ekonomických požiadaviek zo slovenskej strany. K postupnej rehabilitácii odsúdených prichádza až na počiatku predjaria, predovšetkým od roku 1963. Ako na 1. zjazde slovenských novinárov v máji 1963 povedal Mieroslav Hysko (počas SNP šéfredaktor komunistických

novín Pravda), spomínaným procesom bol slovenský národ „urazený ako celok“.¹¹

Po februári 1948 sa rýchlo sformoval i spôsob riadenia slovenskej ekonomiky. Komunistický štát v Československu sa budoval jednoznačne ako centralistický, čo malo svoje dôsledky i v sledovanej problematike. Dokonca KSS ani nemala nezodpovedať napríklad za riadenie ekonomického vývoja na Slovensku. Na začiatku 50. rokov boli zrušené viaceré slovenské riadiace orgány. Takýto spôsob riadenia slovenskej ekonomiky, ktorý sa postupne vytvoril počas zakladateľského obdobia komunistického režimu, vo svojej podstate pretrval počas celej takzvanej socialistickej éry Československa a to bez ohľadu na pokusy o ekonomické reformy, rôzne reorganizácie ministerstiev, respektíve bez ohľadu na snahy slovenských inštitúcií o rozšírenie ich právomocí v tomto smere. Bolo ním dané i to, že ekonomika na Slovensku nebola riadená a určovaná, (ako neraz v minulosti) predovšetkým jeho národnými orgánmi, ale do značnej miery bola determinovaná centrálnymi (pražskými) inštitúciami, pre ktoré bol prioritný záujem celoštátny, ktorý v skutočnosti často splyval so záujmami českými.

Podstatou ekonomického vývoja na Slovensku bola industrializácia socialistickeho typu. Táto mala zabezpečiť budovanie nových priemyselných podnikov na Slovensku, no i jeho ekonomické a sociálne vyrovnanie na úroveň

¹⁰ Známy slovenský historik Michal Barnovský už v roku 1968 písal v tom duchu, že psychóza daná kampaňou okolo takzvaného slovenského buržoázneho nacionalizmu a dôsledky z nej vyplývajúce „ochromili, ba možno povedať, dokonca eliminovali podnety vychádzajúce zo slovenskej strany, pretože hrozilo nebezpečenstvo, že dostanú nálepku nacionalizmu alebo zrady. Neskôršie udalosti ukázali, že obavy z obvinenia z buržoázneho nacionalizmu boli celkom opodstatnené.“ Cit. podľa BARNOVSKÝ, Michal: Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 2, s 186.

¹¹ *Protokol 1. zjazdu slovenských novinárov.*

českých krajín. Napriek tomu, že Slovensko bolo desaťročia súčasťou komunistického Československa, za dané obdobie prešlo určitým civilizačným posunom (i pozitívnym), a napriek negatívam, ktoré boli dané existenciou totalitného režimu, prišlo k celkovej modernizácii slovenského hospodárstva. Ako prax ukázala, k spomínanému vyrovnaniu za existencie komunistického režimu neprišlo ani o dvadsať, ani o štyridsať rokov. Pritom koncom 40. rokov sa odhadovalo, že k vyrovnaniu by mohlo prísť v priebehu troch až štyroch päťročníc. Ak to vyrovnávanie nebolo také úspešné, ako to pôvodne sľubovali komunisti, bolo tomu tak nielen preto, že ani nimi vychvalované plánované hospodárstvo nebolo také všemocné, za aké ho pokladali. Bolo tomu tak i z toho dôvodu, že vysoké percento investícií do priemyslu, teda najprogressívnejšieho odvetvia ekonomiky, plynulo do českých krajín,¹² a to napriek tomu, že boli zďaleka industrializovanejšie ako Slovensko – napríklad v 50. rokoch 20. storočia to bolo takmer 75 – 77 % – a to napriek prebiehajúcej industrializácii Slovenska a budovaniu nových závodov na jeho území. Na základe takej investičnej politiky potom mnohí obyvatelia Slovenska boli nútení hľadať si prácu v českých krajinách, veď práca

za hranicami republiky sa už hľadať nedala. Totiž tí pracujúci, ktorí opúšťali slovenský agrárny sektor, nenachádzali na Slovensku dostatok pracovných príležitostí v novobudovanom priemysle.¹³

Keďže v skutočnosti v celom povojnovom období nejestvoval (napriek aplikácii plánovaného hospodárstva v Československu) dlhodobý plán rozvoja slovenskej ekonomiky, novo budované priemyselné podniky na Slovensku zväčša len nadväzovali na podniky české, mali doplnkové výrobné programy a produkovali polotovary s minimálnou pridanou hodnotou. Bolo tomu tak nielen v 50. rokoch 20. storočia, no i v nasledujúcom desaťročí. Tento stav bol determinovaný najmä tým, že na celý ekonomický priestor Československa sa v centre hľadalo ako na homogénny a prehliadali sa špecifiká, záujmy a potreby slovenskej ekonomiky.¹⁴ Na Slovensku sa budovali predovšetkým závody základného priemyslu, s relatívne malou potrebou pracovnej sily. Tie ani zďaleka nemohli absorbovať to množstvo ľudí, ktoré opúšťalo agrárny sektor na Slovensku. A z centra sa už takmer vôbec neprihliadalo na rozdielny demografický vývoj Slovenska a českých krajín, čo sa prejavilo v tom percente z celoštátnych investícií, ktoré plynuli

¹² V súvislosti s takzvanou ocelovou koncepciou rozvoja československej ekonomiky bola totiž na českom území: „uplatnená špecifická forma industrializácie predstavovaná de facto reštrukturalizáciou už v minulosti vybudovanej vyspelej priemyselovej bázy. Išlo teda o proces, ktorý nemal v európskych podmienkach obdobu, lebo v ďalšom v minulosti spriemyslenom teritóriu sovietskeho bloku, teda vo východnom Nemecku, bola táto cesta nastúpená za situácie silne narušených a vo veľkej miere celkom zničených kapacít. To v žiadnom prípade nie je možné tvrdiť o industriálnom potenciáli českých krajín po skončení druhej svetovej vojny.“ Cit. podľa JIRÁSEK, Zdeněk: „Ocelová koncepcie“ hospodárství českých zemí. Opava: Ústav historických věd, Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 6 (preklad z češtiny autor).

¹³ Podrobnejšie pozri LONDÁK, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava: Veda, 2012., s. 110 a n.

¹⁴ Táto skutočnosť sa prejavila i v súvislosti s prípravou a realizáciou prvej (tzv. Rozsypalovej) i druhej (tzv. Šikovej) ekonomickej reformy. Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*, s. 71 a n., respektíve 127 a n.

na Slovensko. Výsledkom tak boli i desiatitisíce obyvateľov Slovenska, ktorí za prácou migrovali do českých krajín, či dochádzali za ňou.¹⁵

Tabuľka 1

Odchod pracovných síl z agrárneho sektora a vznik nových pracovných príležitostí v priemysle SR, ČR v r. 1948 – 1960¹⁶

	Odchod z agrárneho sektora	Nové pracovné príležitosti v priemysle
ČR	414 615	446 811
SR	356 056	173 376

Po prekonaní krízy z polovice 50. rokov sa začína československá ekonomika orientovať na prípravu druhej investičnej vlny. Jej pozitívom, ktoré môže v tomto čase využívať je to, že ešte stále môže dosahovať rast predovšetkým na základe extenzívnych faktorov rastu, stále môže zapájať do pracovného pomeru nové pracovné sily. Avšak postupný prechod na nové technológie, ktorý neskôr dostáva súhrnný názov vedecko-technická revolúcia, sa v Československu zachytiť nedarí. Pribeh druhej päťročnice, realizovaný v druhej polovici 50. rokov, neblaho zasiahol slovenskú ekonomiku. Druhá investičná vlna totiž bola pripravená s tým, že najväčšie prostriedky plynuli do takých veľkých a už relatívne rozvinutých českých priemyselných centier, ako bolo napríklad Ostravsko a podobne.¹⁷ Samozrejme, investovalo sa i na územie Slovenska (podiel Slovenska

na novozískaných základných fondoch v priemysle, to jest v tom odvetví ekonomiky, ktoré malo najväčší vplyv na tvorbu národného dôchodku – dosiahol v sledovanom období 23,95 %.) a pribúdali i nové priemyselné podniky.¹⁸ Na druhej strane však narastal problém s využívaním pracovných zdrojov na Slovensku. V tejto oblasti bola situácia taká negatívna, že nemá obdobu počas celých dejín Slovenska za obdobie socializmu, aj keď sa pozeráme až do 80. rokov – od roku 1956 až do konca 50. rokov, teda dlhých päť rokov kontinuálne klesal počet pracujúcich v národnom hospodárstve. Ten klesal hlavne z toho dôvodu, že tí, ktorí odchádzali zo sektoru agrárneho, nedokázali nájsť dostatok pracovných príležitostí či už v priemysle, alebo iných odvetviach ekonomiky. Táto situácia nemá obdobu pri analógii s vývojom v českých krajinách – tu počet

¹⁵ Podľa oficiálnych údajov žilo na území českých krajín v roku 1945 50-tisíc osôb slovenskej národnosti, v roku 1967 takmer 364-tisíc. Cit. podľa publikácie *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 429. V polovici 60. rokov bolo saldo dochádzky za prácou medzi ČR a SR okolo 82-tisíc, ďalší dochádzali za prácou na územie českých krajín týždenne a iným spôsobom.

¹⁶ Vypočítané na základe údajov publikácie *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 460, 661. Pod skratkami SR, respektíve ČR máme na mysli vtedajšie územie Slovenska, respektíve českých krajín.

¹⁷ V smerniciach k druhému päťročnému plánu, ktoré boli prijaté Celoštátnou konferenciou KSČ v júni 1956 sa v súvislosti s investičnou výstavbou hovorilo: „Zoláštnu pozornosť veovať príprave a všestrannému zabezpečeniu investičnej výstavby v krajoch Ostrava, Ústí na Labem a Karlove Vary.“ (preklad z češtiny autor) Cit. podľa *Od X. do XI. sjezdu KSČ: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. Praha: SNPL, 1958, s. 385.

¹⁸ V období druhej päťročnice sa na Slovensku investovali i také finančne náročné stavby, ako napríklad vodné diela na Váhu (Nosice, Skalka, Krpeľany, Sučany, Madunice).

pracujúcich neustále rástol, výnimkou boli len rok 1971, respektíve rok 1972, keď v porovnaní s predchádzajúcim rokom bol zaznamenaný pokles, no nikdy neprišlo k dlhodobému kontinuálnemu poklesu (navyše rast pracovných zdrojov v českých krajinách bol v porovnaní so Slovenskom neporovnateľne nižší a to napriek migrácii obyvateľov Slovenska na západ krajiny: počet obyvateľov slovenskej národnosti v českých krajinách: rok 1945 – 50-tisíc, rok 1948 – 220-tisíc, rok 1953 – 325-tisíc, rok 1956 – 367-tisíc, rok 1960 – 422-tisíc).¹⁹

Na samom počiatku 60. rokov akoby nič nenasvedčovalo tomu, že sa blížia tie významné zmeny, ktoré si spájame s obdobím predjaria. V júli 1960 bola prijatá nová ústava, ktorá proklamovala víťazstvo socialistických výrobných vzťahov „vo všetkých oblastiach hospodárstva“, názov krajiny sa zmenil na Československú socialistickú republiku, pričom ústava zakotvila i vedúcu úlohu KSČ v štáte i spoločnosti. Navonok sa tiež mohlo zdať, že i československá ekonomika ako celok je v dobrom stave. Veď na konci 50. rokov sa dosahovali vysoké medziročné prírastky národného dôchodku (okolo 7% ročne), prekonal sa krízové obdobie rokov 1953 – 1955 i problémy s doznívaním 1. investičnej vlny, no akoby zatiaľ nič nenasvedčovalo, že československá ekonomika nemôže ďalej rásť na jej vlastných základoch a teoretických premisách marxizmu-leninizmu. Až dovtedy, kým sa už v priebehu roka 1961 nezačali objavovať symptómy hospodárskej krízy, na základe ktorej sa čoskoro

zrútil mimoriadne ambiciózny 3. päťročný plán. Túto situáciu si vedenie KSČ vôbec nevedelo vysvetliť a to sa stalo základom priprav Šikovej ekonomickej reformy.

Na začiatku 60. rokov bola slovenská spoločnosť konfrontovaná so svedectvami ľudí, ktorí sa po čiastočnej amnestii vracali z väzníc. Dovtedy propagandou manipulované a médiami zatajované informácie o zákulisí politických procesov zo začiatku 50. rokov otriasli nielen verejnosťou, ale aj členmi strany. Samotný Alexander Dubček, ktorý bol členom takzvanej Kolderovej komisie zameranej na prešetrenie týchto procesov spomínal, ako ním dokumenty, ktoré sa mu dostali do rúk, doslova otriasli, takže po skončení práce komisie už „nebol tým istým človekom“ ako predtým.

Rehabilitácia predstaviteľov slovenskej kultúrnej inteligencie a odboja sa tak stala jedným z leitmotívov spoločného úsilia slovenských kultúrnych a, ako sa ukázalo, aj nových politických elít. A. Dubček totiž od začiatku jasne za jednu zo svojich priorít určil dôsledné doriešenie rehabilitácií a očistenie nespravodlivo odsúdených, prenasledovaných a väznených, ktorí prišli vo vykonštruovaných monsterprocesoch nielen o časť a slobodu, ale aj o svoje občianske práva, majetky a mnohí aj o zdravie a rodiny, ktoré sa v dôsledku odlúčenia rozpadli. Jeho ďalšou politickou prioritou bola rehabilitácia slovenských historických medzníkov, udalostí a osobností, ktoré boli dovtedy podrobené bagatelizovaniu a dezinterpretácii. Takýto program sa na

¹⁹ Údaje podľa *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 661, s. 460, s. 429. Štatistom sa zároveň podarila zaujímavá vec – medzi rokmi 1960 – 1961 poklesol počet osôb slovenskej národnosti v českých krajinách o cca 140-tisíc, no zároveň počet osôb českej národnosti na danom území vzrástol o 107-tisíc.

Slovensku prijímal pozitívne. Rovnako ako vstup vysokého funkcionára novej generácie a nového typu na slovenskú politickú scénu.

So socialistickou industrializáciou Slovenska bolo spojených množstvo problémov, ktoré hneď od začiatku predjaria,²⁰ od roku 1963 kritizovali slovenskí ekonómovia, napríklad Hvezdoň Kočtúch, Viktor Pavlenda a iní. Ján Ferienc spoločne s Pavlom Turčanom vyšli s kritikou metódy rozvoja Slovenska v spoločnom štáte. Ten sa podľa nich uberal po historicky prekonaných cestách a nadväzoval iba na vývinové tendencie českého priemyslu s jeho odvetvovou a územnou roztrieštenosťou, nadmerným rozvojom základných odvetví a viazaním veľkých zdrojov pracovných síl v neefektívnych výrobách. Pokračovanie v týchto tendenciách však nemohlo viesť v krátkom čase k efektívnemu sociálno-ekonomickému vyrovnávaniu sa Slovenska na tú úroveň, ktorá bola dosiahnutá v českých krajinách. Podľa ich názoru, ak by sa predĺžili dovtedajšie vývinové tendencie, tak k vyriešeniu ekonomického vyrovnávania by neprišlo ani v čase, pre ktorý je vôbec užitočné extrapoláciu robiť.²¹

Podľa ekonómov H. Kočtúcha a V. Pavlendu je priebeh procesu vyrovnávania od konca 40. rokov charakterizovateľný niekoľkými relevantnými tézami – odstránila sa ekonomická zaostalosť Slovenska, prišlo i k odstráneniu relatívnych rozdielov medzi ekonomickým vývojom na Slovensku

a v českých krajinách, avšak tento proces nebol natoľko intenzívny, aby sa v niektorých dôležitých ukazovateľoch zmenšovali i absolútne rozdiely, ktoré sa naopak prehĺbili.

Kritické hlasy poukazovali tiež na to, že socialistická industrializácia Slovenska sa diala formou realizácie množstva investičných akcií, no bez vypracovania nadväzujúcich ekonomických vzťahov medzi jednotlivými novobudovanými podnikmi. Napríklad, na podniky základného priemyslu nedostatočne nadväzovali spracovateľské závody, a tak sa polotovary expedovali do stále sa rozširujúcich spracovateľských podnikov v českých krajinách.²² Za problém dovtedajšieho spôsobu industrializácie Slovenska sa považovalo aj to, že sa uskutočňovala na nízkej technickej úrovni, keď mnohé priemyselné podniky boli zaostané už v čase ich projektovania či výstavby.

Samozrejme, dobová propaganda neustále a horlivo vyzdvihovala úspešný proces socialistickej industrializácie, ktorá prebiehala na Slovensku. Vymenúvali sa novopostavené priemyselné podniky, zamestnávajúce množstvo zamestnancov. Áno, proces industrializácie prebiehal, do nových priemyselných podnikov nastupovali tisíce a tisíce nových pracovníkov a v prvej polovici 60. rokov (medzi rokmi 1963 – 1964) sa Slovensko stalo priemyselno-agrárnou krajinou, teda takou, v ktorej viac zamestnancov pracovalo v sektore priemyslu ako v poľnohospodárstve. No na druhej strane viaceré negatívne tendencie, ktoré

²⁰ K tejto problematike bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie*, passim.

²¹ FERIANEC, Ján – TURČAN, Pavol: Prístupy k analýze priestorového usporiadania československej ekonomiky. In *Ekonomický časopis* roč. 14, 1966, s. 184.

²² *Ibidem*.

sa dlhodobo prejavovali, sa na verejnosti príliš nepertraktovali, aj keď stránicke špičky i viaceré štátne inštitúcie o nich vedomosti mali. Jedným z vážnych problémov, no i jeho celkového hospodárskeho vývoja v pofebruárovom období, súvisel s tým, že nové pracovné príležitosti v priemysle, respektíve v celej ekonomike nevznikali v súlade s demografickým vývinom – a ten bol úplne iný v českých krajinách a iný na Slovensku.

S kritikou, ktorá na Slovensku zaznievala v období predjaria, sa postupne

stotožnil Alexander Dubček, od jari 1963 prvý tajomník ÚV KSS. Dubček mal k dispozícii aj viaceré analýzy,²³ ktoré konštatovali tiež negatívne dopady práce sa realizujúcej Šikovej ekonomickej reformy na Slovensko. Dubčeka však zvlášť iritovali výsledky dlhodobých investičných procesov, riadených z pražského centra krajiny, ktoré takmer nezohľadňovali rozdielne demografické procesy, prebiehajúce na Slovensku a v českých krajinách. Ich výsledky sú zdokumentované v nasledujúcej tabuľke:

Tabuľka 2

Prírastok počtu obyvateľov, obyvateľov v produktívnom veku a počtu pracovných príležitostí v Československu celkom a percentuálny podiel Slovenska a českých krajín v rokoch 1948 – 1967²⁴

Ukazovateľ	Československo absolútny údaj	ČR v %	SR v %
Prírastok počtu obyvateľov celkom	1 993 987	48,79	51,21
Prírastok zdrojov pracovných síl celkom	774 737	38,87	61,13
Prírastok počtu obyvateľov v produktívnom veku	605 011	29,86	70,14
Prírastok počtu pracovných príležitostí v národnom hospodárstve	1 080 170	74,94	25,06
Prírastok počtu pracovných príležitostí v sektore priemyslu	920 236	65,35	34,65

Samozrejme, presne takúto tabuľku A. Dubček k dispozícii nemal, no približné údaje poznal. Skutočnosť, ktorá je zobrazená v posledných dvoch riadkoch, Dubček pomenoval obráteným pomerom. Dané údaje sú jednoznačné. Napriek realizácii plánovaného hospodárstva v Československu a napriek podpore socialistickej industrializácie Slovenska z celoštátnych zdrojov, po dvadsiatich rokoch, ktoré uplynuli od februára 1948 bol stav taký, že i keď sa

Slovensko podieľalo vyše 70 % na celoštátnom prírastku obyvateľov v produktívnom veku, na prírastku počtu pracovných príležitostí národnom hospodárstve sa podieľalo len 25 percentami. Zároveň sa Slovensko podieľalo necelými 35 % na celoštátnom prírastku pracovných príležitostí v priemysle, napriek tomu, že české krajiny boli už v období po skončení druhej svetovej vojny na oveľa vyššom stupni industrializovanosti. V tejto súvislosti je tiež možné

²³ Napríklad o analýze Slovenskej plánovacej komisie bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie*, s. 240 a n.

²⁴ Vypočítané na základe údajov publikácie *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 434, 635, 460 a 661.

konštatovať, že práve ekonomický vývoj, ktorým prešlo Slovensko v období od februára 1948, bol jednou z tých príčin, ktoré v súhrne s ďalšími viedli k česko-slovenskej jari 1968.

V kultúrnej sfére sa prejavilo politické uvoľňovanie najviditeľnejšie. Na jednej strane bola *kultúra* akýmsi seizmografom doby, na druhej sa sama aktívne na celospoločenskom posune podieľala. Z hraníc komunistickej kultúrnej politiky vykročila literatúra a výtvarné umenie už v druhej polovici 50. rokov, keď od roku 1957 vznikli nezávislé zoskupenia výtvarníkov (Skupina 29. augusta, Galandovci, Skupina 4), ktoré sa vyviazali z pút politickej objednávky socialistického realizmu a vrátili sa k dedičstvu medzivojnovej slovenskej výtvarnej moderny a avantgardy.

Na prahu 60. rokov ich nasledovala nová generácia výtvarníkov, nezadržateľne „rehabilitujúcich“ abstraktné umenie. Odvážne vykročili na vlastnú cestu, skúšali nové postupy formálne prostej, no o to myšlienkovito hlbšej tvorby, hľadali nové významy v zdanlivo všedných objektoch a *performans*, najprv neverejne prezentovaných na súkromných „konfrontáciách“ konceptualistov. Otvorení voľnej interdisciplinárnej komunikácii spolupracovali s fotografmi, filmármi a hudobníkmi, sochárske diela sa stali súčasťou modernej architektúry (Jozef Jankovič + 2017).

Neobyčajnému boomu slovenskej kultúry v 60. rokoch prospievalo aj medzinárodné politické uvoľnenie a bližšie kontakty so svetom „za železnou oponou“. Prichádzali preklady dovedy

zakázaných diel, návštevy známych osobností v Bratislave v roku 1963 – 1965 (Jean Paule Sartre a Simone de Beauvoir, Allen Ginsberg, Rogera Garaudy, Alain Robbe-Grillet a s ním aj prvá „zapadná“ kooperácia filmu *Muž, ktorý luže* (*L'Homme qui ment*, 1968),²⁵ hudobných skupín. 60. roky za železnou oponou sa niesli v znamení beatlmánie, vznikali početné hudobné skupiny 15-ročných, uchvátené bigbeatom, ktoré interpretovali pocity a túžby mladej generácie. Mladý slovenský film sa ocitol na prahu svojej veľkej tvorivej éry. Avizoval ju režisér Stanislav Barabáš snímkom *Pieseň o sivom holubovi*, ale najmä film Štefana Uhra *Slnko v sieti*, venovaný neprikrášeľnej „socialistickej“ každodennosti, ktorý Miloš Forman označil za Jána Krstiteľa českej filmovej „novej vlny“. Tvorcovia opustili veľkých hrdinov, budovateľský optimizmus a zahájili neobyčajne plodné tvorivé obdobie bohaté na formálne experimenty a originálne umelecké diela. Kým prvá vlna tvorcov prehodnocovala dovedy tabuizované témy, nová generácia nastupujúca koncom 60. rokov už vykročila na vlastnú, konvenciami nezaťažujúcu cestu zobrazenia metaforických improvizovaných diel na strane jednej (Juraj Jakubisko, Elo Havetta), ale aj nového pohľadu na „socialistickú“ každodennosť (Dušan Hanák).

Rovnako ako film aj slovenské interpretačné umenie a divadelníctvo prežívali doslova rozkvet. Nastúpili v ňom ročníky výrazných hereckých osobností, scénografov a režisérov, ktorých výnimočné inscenácie dostali publicitu aj v televíznych, takzvaných bratislavských

²⁵ Za hlavnú úlohu v tomto filme dostal Jean-Louis Trintignantom v roku 1968 Strieborného medveďa na filmovom festivale v Berlíne. Jeho premiéra na Slovensku, naplánovaná na 21. augusta 1968 sa kvôli vojenskej okupácii nemohla uskutočniť.

pondelkoch. Rozvinulo sa operné ume- nie a balet, slovenskí interpreti zaujali na zahraničných scénach a súťažiach (Lucia Popp, neskôr Peter Dvorský a iní).

Aj spisovatelia sa vysporiadali s trau- mou zneužitej budovateľskej generácie a mladí autori opustili ideologické sché- my, „socialistický optimizmus“ a obhájili svoje „právo na dezilúziu“, tak ako talen- tovaný básnik Milan Rúfus „na smútok“. Na zrelú generáciu spisovateľov a bás- nikov (Dominik Tatarka, Alfonz Bednár) nadväzovala ďalšia generácia (Miroslav Válek, Lubomír Feldek, Ján Stacho, Rudo Sloboda, Vincent Šikula a ďalší).

Svoju výraznú kapitolu začala písať architektúra. Po neoklasicizme a mo- numentalizme 50. rokov sa rozvinula do inovatívnej a elegantnej funkciona- listickej moderny (pomník a múzeum SNP v Banskej Bystrici Dušana Kuzmu a sochára Jozefa Jankoviča, krematórium architekta Ferdinanda Milučkého s plas- tikou Vladimíra Kompánka a obrátená pyramída rozhlasu v Bratislave Štefana Svetka v Bratislave, atď.). Jej odvrátenou stranou sa stala veľká urbanizácia, ktorá mala v dôsledku industrializácie a pre- sunu obyvateľstva z vidieka do prie- myselných centier, ale aj vďaka silným populačným vlnám, podobu rozsiahlej sídliskovej zástavby.

Kým umenie a kultúra prežívali búr- livý rast a ich výsledky boli oceňované na mnohých zahraničných prehliadkach a festivaloch, politické elity sa vďaka úz- kej komunikácii so slovenskou intelligen- ciou a pod vplyvom Alexandra Dubčeka postupne stali integrálnou súčasťou de- mokratizačného procesu.

Alexander Dubček bol prototypom predstaviteľa straníckych elít novej ge- nerácie a jeho osobný vstup v období predjaria sa stal jedným z kľúčových faktorov politického pohybu v 60. ro- koch 20. storočia nielen na Slovensku, no i v celom Československu.²⁶ Krátko po nástupe do funkcie prvého tajomní- ka KSS (8. apríla 1963) sa osobne zasadil o rehabilitáciu nezákonne odsúdených slovenských „buržoáznych naciona- listov“ (i keď v danej dobe ona ešte ne- mohla byť dôsledná). Zameral sa tiež na prehodnocovanie celé roky marginali- zovaných medzníkov slovenských ná- rodných dejín a pokračoval „návratom“ historických osobností do povedomia slovenskej spoločnosti (Milan Rastislav Štefánik, Ludovít Štúr). I preto sa dostal do rozporu s ortodoxným vedúcim pred- staviteľom KSČ Antonínom Novotným,²⁷ ktorý sa v roku 1967 pri kritike sloven- ských elít vrátil k rétorike používanej na zač. 50. rokov 20. storočia. Dubček, ktorý spočiatku rešpektoval stranícku subordináciu a tlak centra na umlčanie slovenských kritikov politického režimu, uprednostnil konsenzus pred použitím mocenských prostriedkov, aby sa po- stupne sám stal reprezentantom kritič- kých ideí zaznievajúcich na Slovensku a súputníkom demokratizačných proce- sov a ich priamym realizátorom.

Pre Dubčeka bolo zvlášť charakteris- tické, že nebol skostnatelým komunistic- kým aparátnikom, ale práve naopak bol schopný osobnostného rastu, bol schop- ný počúvať odborníkov z viacerých sfér spoločenského života a na základe toho i formulovať nedogmatickú politiku.

²⁶ O osobnosti A. Dubčeka bližšie pozri *Alexander Dubček: The Symbol of Spring*. Ed.: Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK. Berlin – Bratislava: Peter Lang & Slovak Academy of Sciences, 2019.

²⁷ Známy český historik Karel Kaplna nazval Antonína Novotného protislovenským šovinistom.

Stranícke vzdelanie získal Dubček v druhej polovici 50. rokov v Moskve na Vysokej škole politickej a po návrate zo ZSSR bol vnímaný ako perspektívny káder a človek Novotného. Ani v súvislosti s prijatím novej ústavy Československa v roku 1960, ktorá znamenala ďalšiu nihilizáciu postavenia slovenských národných orgánov, sa Dubček neprezentoval nejakými opozičnými názormi. Prelomom v osobnostnom vývoji Dubčeka sa však stalo jeho pôsobenie vo funkcii tajomníka ÚV KSČ pre priemysel (nástup 7. júla 1960). Dubček sa stal nielen súčasťou mocenského centra, no získal i prístup k množstvu tajných informácií súvisiacich s hospodárskym vývojom prebiehajúcim v krajine, no i na Slovensku. Práve na základe toho prišlo u Dubčeka v zmene v nazeraní tak na celkový systém centrálne riadenej socialistickej ekonomiky Československa, ako i na miesto Slovenska v jeho štruktúre, respektíve na celý ten hospodársky vývoj, ktorým Slovensko prešlo v období po februári 1948. A Dubček sa čoskoro odvážil mať i odlišné názory na investičné priority na Slovensku, no postupne i na kompetencie slovenských národných orgánov ako A. Novotný a jeho politická skupina. Práve preto sa Novotný na jeseň 1962 rozhodol Dubčeka z Prahy odstrániť a degradovať ho z funkcie tajomníka ÚV KSČ na tajomníka ÚV KSS, teda z tajomníka na centrálnej úrovni na tajomníka

na provincionalnej úrovni. I keď v období predjaria Dubček vystupoval v prospech slovenských národných záujmov, je potrebné zdôrazniť, že v žiadnom prípade nebol nacionalistom. V podstate až do konca života bol skôr Čechoslovákom, no v popredí jeho záujmu bola snaha priblíženie sa ekonomicko-sociálnej úrovne Slovenska na tú, ktorá bola dosiahnutá v českých krajinách.

Prvá etapa existencie komunistického režimu v Československu sa skončila rokom 1967. Svojimi prejavmi zo septembra a októbra 1967 k tomu svojim dielom prispel i Dubček. Následne, januárom 1968 sa začína diskontinuitná fáza vývoja Československa. Rok 1968 je výrazným medzníkom nielen v histórii tohto režimu a československej spoločnosti, ale aj dôležitým medzníkom vo vývoji celého východného bloku a komunistického hnutia, osobitne na Západe. Zášahom Moskvy a okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy sa totiž ukázalo, že socializmus sovietskeho typu bol v stredovýchodnom regióne Európy nereformovateľný. Zdiskreditovala sa základná idea hnutia, vyprchala jeho intelektuálna príťažlivosť,²⁸ došlo k rozkolu medzi východoeurópskymi a západoeurópskymi komunistickými stranami a začal sa ich postupný návrat k tej vetve pôvodného robotníckeho hnutia, ktorá historicky obstála – k sociálnej demokracii.

²⁸ Britský historik Tony Judt takto zhodnotil svetodejinné dopady násilného potlačenia reformného pokusu, ktorý personifikoval Alexander Dubček: „Ilúzia, že komunizmus je reformovateľný, že stalinizmus bol zlou odbočkou, chybou, ktorá sa stále dala napraviť, že ideály stojace v jadre demokratického pluralizmu by akosi mohli byť kompatibilné so štruktúrami marxistického kolektivismu, tá ilúzia bola prevalcovaná tankami 21. augusta 1968 a už nikdy nevstala z mŕtvych. Alexander Dubček a jeho Akčný program neboli začiatkom, ale koncom. Už nikdy radikáli či reformátori neočakávali od vládnucej strany, že bude nositeľkou ich aspirácií alebo že si osvojí ich projekty. Komunizmus vo východnej Európe sa potácal, udržiavaný čudným spojením zahraničných pôžičiek a ruských bajonetov: hnijúca zdochlina bola nakoniec odplavená až v roku 1989. Ale duša komunizmu zomrela 20 rokov predtým: v Prahe v auguste 1968.“ Pozri JUDT, Tony: *Povojnová Európa: História po roku 1945*. Bratislava: Slovart, 2007, s. 433.

K udalostiam, ktoré si spájame s rokom 1968, prišlo z viacerých príčin – vnútropolitických, ekonomických, ale i sociálnych. Počas dvadsaťročného vývoja režimu vyplávalo na povrch množstvo problémov. Niektoré z nich naznačoval už vývoj v priebehu predjaria: neadekvátne, v podstate nerovnoprávne postavenie Slovenska v štruktúre štátu, preukázaná spätosť režimu a vedenia KSC s masovými nezákonnosťami v 50. rokoch, nie práve optimálny priebeh industrializácie Slovenska, ale i celkový hospodársky a sociálny vývoj v krajine, hlavne v porovnaní s vyspelými kapitalistickými krajinami, ktorý sa prejavoval v dosiahnutej

životnej úrovni obyvateľstva. V súvislosti s oslabením postavenia režimu v období predjaria obyvatelia zacítili závan slobody, keďže sa zvýšili možnosti cestovania za železnú oponu. V turbulentnom roku 1968 tak prišli na program dňa nahromadené problémy česko-slovenskej spoločnosti, dané celým povojnovým vývojom – do epicentra diania sa dostali tak otázky demokratizácie komunistického režimu, späť s ideami takzvaného „socializmu s ľudskou tvárou“, no tiež otázka spôsobu česko-slovenského spolužitia v spoločnom štáte, ktorá vyvrcholila vznikom česko-slovenskej federácie, ktorá sa realitou stala v januári 1968.

Kontakty slovenského a chorvátskeho politického exilu v 70. a 80. rokoch

Contacts between the Slovak and Croatian Political Exile
in the 70s and 80s. / Kontakti slovačke i hrvatske političke emigracije
1970-ih i 1980-ih godina

The study deals with the topic of the mutual contacts between Slovak World Congress as a key institute of the Slovak political exile on the one hand and the representatives of the Croats abroad on the other hand. Both exiles should have a common interest, formulated by the goal to fight against communism as well as for the independent state. The current research is limited due to the complicated availability of the archival sources. Text is put to the broader context of the relationship of the Slovak World Congress with the representatives of the exile from the various countries of the Central and Eastern Europe in the Soviet bloc. The study also contains the reconstruction of the particular cases of mutual cooperation between Slovaks and Croats at the West.

Keywords: Political Exile, Slovak World Congress, Foreign Policy, Human Rights, mutual contacts

Problematika slovenského politického exilu a jeho aktivít, hlavne po roku 1945, patrí medzi málo známe a spracované témy slovenskej historiografie. Nezáujem zo strany historikov je v ostrom kontraste s mimoriadnym významom aktivít slovenskej emigrácie a ich dôležitosťou pre slovenské dejiny. Veď to boli práve predstavitelia slovenského exilu, ktorí mali zásadný podiel na takmer všetkých prelomových udalostiach slovenských dejín, osobitne v 20. storočí – od vzniku Česko-slovenskej republiky (s kľúčovým podielom Milana Rastislava Štefánika a Slovenskej ligy

v Amerike) v roku 1918, cez medzivojnový zápas o autonómiu, odboj na Západe počas druhej svetovej vojny, do ktorého sa aktívne zapojili aj slovenskí predstavitelia ako Štefan Osuský, Milan Hodža či Peter Prídavok, až po významný a stále nedocenený podiel na zápase s komunistickým režimom v rokoch 1945 – 1948 – 1989 spojený s úsilím o slovenskú samostatnosť, ktoré pokračovalo aj po roku 1989. K téme napriek tomu existuje literatúra, ktorá umožňuje zhrnúť aspoň základný prehľad skúmanej problematiky a predstavuje východiskovú bázu budúceho výskumu.¹

* Peter Jašek, Ústav pamäti národa, Bratislava (Slovenská republika).

¹ Za všetky publikácie spomeňme aspoň HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte Vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava 2016; EADEM: *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963 – 2013)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015; JAŠEK, Peter: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018; Ličko, Miroslav John: *Ako chutí cudzina? Slovenská demokracia v exile 1948 – 1989*. Bratislava: Kalligram,

Príčin, prečo je táto téma jedným z tabu slovenskej historiografie, sa iste nájde viac. Predovšetkým je to vyše 40-ročné panovanie komunistického režimu a z toho vyplývajúca ideologizácia slovenskej historickej vedy v duchu marxisticko-leninských dogiem, v rámci ktorých sa aktivity slovenského exilu hodnotili výlučne cez prizmu „ideologickej diverzie“. Smutnou pravdou však je, že toto zavádzajúce hodnotenie napriek viac ako štvrtstoročnému odstupu od pádu komunistického režimu zo slovenskej historiografie nevymizlo... Z objektívnych faktorov, ktoré podmieňujú slabšiu pozornosť venovanú slovenskému exilu, musíme spomenúť ťažšiu dostupnosť relevantných prameňov, roztrúsených v archívoch zahraničných ministerstiev, slovenských exilových inštitúcií či súkromných zbierok doslova po celom svete. Nedá sa však nespomenúť aj mnoho významných subjektívnych faktorov: ideologickú predpojatosť, slabšia jazyková vybavenosť bádateľov či nedostatok financií na náročný výskum v zahraničí.

Nedostatočné komplexné spracovanie témy slovenského exilu sa následne odráža aj v partikulárnych problematikách, medzi ktoré nepochybne patrí aj spolupráca s predstaviteľmi exilových

hnutí z krajín strednej a východnej Európy.² V našom príspevku sa zameriame na problematiku slovenského exilu v 70. a 80. rokoch, spojenú s existenciou a pôsobením Svetového kongresu Slovákov. Hneď na úvod treba povedať, že ide o úplne nespracovanú tému dejín slovenského exilu, navyše s obsahovo výrazne limitovanou a ťažko dostupnou pramennou základňou. Ako základ pre výskum v rámci uvedenej problematiky slúžia predovšetkým materiály uverejnené v *Bulletine Svetového kongresu Slovákov* ako oficiálneho periodika kongresu, ktorý pravidelne zverejšňoval kľúčové dokumenty a publikovali v ňom všetci poprední predstavitelia kongresu.

Svetový kongres Slovákov po svojom vzniku nadviazal na aktivity exilových organizácií a osobností z predchádzajúceho obdobia po roku 1945. Zahraniční Slováci sa totiž už od konca druhej svetovej vojny pokúšali svojimi aktivitami bojovať proti komunistickému režimu. Zápas proti režimu bol v drvinej väčšine slovenských exilových skupín spojený aj so zápasom o zmenu štátoprávneho usporiadania po vojne obnoveného Československa, keďže po roku 1945 prišlo nielen k likvidácii samostatného slovenského štátu, ale aj k rýchlemu

1999; SOČUFKA, František (SJ): *Na vlnách Rádia Vatikán*. Bratislava: Dobrá kniha, 1998; PEŠEK, Jan – VONDRÁŠEK, Václav: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity. Mýty a realita*. Bratislava: Veda 2011; ŠPETKO, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí: Jej vzťahy k Českej emigrácii a Čechom*. Praha 1994; IDEM: *Líšky kontra ježe: Slovenská politická emigrácia 1948 – 1989: Analýzy a dokumenty*. Bratislava: Kalligram, 2002; *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Ed.: Ján BOBÁK. Bratislava: Matica slovenská, 1996; MICHÁLEK, Slavomír: *Ján Papánek: Politik, diplomat, humanista*. Bratislava: Veda, 1996; *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy: Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017; IDEM: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, 932s; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava; Rím: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019.

² V tomto smere je skôr výnimkou text českého historika Jana Cholínského o kontaktoch medzi Svetovým kongresom Slovákov a predstaviteľmi českého exilového hnutia. Pozri CHOLÍNSKÝ, Jan.: *Pokusy českého exilu o politické sjednocení a kontakty se Světovým kongresem Slováků*. In: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*, s. 223 – 259.

odbúravaníu práv Slovákov v spoločnom česko-slovenskom štáte. V povojnovom období sa na Západe vyprofilovalo viacero organizácií, v ktorých slovenskí exulanti pôsobili a ktoré sa stali súčasťou protikomunistického odboja. Hoci ich spájala antikomunistický postoj, rozdeľovali ich predstavy o štátoprávnom usporiadaní povojnového Československa. Medzi najznámejšie exilové organizácie patrili Slovenský oslobodzovací výbor a Slovenská národná rada v zahraničí, ktoré propagovali právo Slovákov na vlastnú štátnosť. Mali podporu slovenských krajských organizácií, napríklad Slovenskej ligy v Amerike. V roku 1949 bola v Spojených štátoch amerických založená Rada slobodného Československa, ktorá sa hlásila k medzivojnovému československému štátu. Kvôli jej silnej pročeskoslovenskej orientácii v 60. rokoch časť emigrantov, pôvodne členov RSC, založila Stálu konferenciu slovenských demokratických exulantov. Pre katolícku emigráciu bolo významným počínom založenie Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme v roku 1963, ktorý vydával náboženskú literatúru často pašovanú aj na Slovensko. Osobitný význam malo vysielanie západných rozhlasových staníc, v rámci ktorých pôsobili slovenské redakcie Vatikánskeho rozhlasu, BBC, Rádía Nacional de España, Deutsche Welle, ako aj československé redakcie Rádía Slobodná Európa a Hlasu Ameriky, či Rádía Luxemburg. Všetky tieto exilové organizácie, v ktorých Slováci pôsobili, boli integrálnou súčasťou studenej vojny a bipolárneho rozdelenia sveta a v tomto kontexte sa odvíjali ich aktivity.

Dôležitým momentom pre exil boli udalosti roku 1968, keď snahy o demokratizáciu komunistického režimu ukončila invázia vojsk krajín Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968. V dôsledku týchto udalostí a postupného etablovania režimu tzv. normalizácie prišlo k masovej emigračnej vlne z Československa. Počtom išlo o najvyššie číslo po konci druhej svetovej vojny – dostupné štatistiky hovoria o viac ako 70 000 emigrantoch, ktorí sa do Československa nevrátili, čo predstavuje viac ako 50% všetkých emigrantov po roku 1945.³ Príliv tejto vlny na Západ prišiel v čase, keď prebiehali intenzívne zjednocovacie procesy v rámci štruktúr slovenského exilu. Jeho predstavitelia si naplno uvedomovali, že roztrieštenosť a vzájomné rozpory (mnohé z nich systematicky vnášané prostredníctvom československej štátnej bezpečnosti) sú veľkou prekážkou na ceste k naplneniu spoločného cieľa. Nová utečenecká vlna procesy zjednocovania akcelerovala. Aj preto bolo možné po viac ako dvoch desaťročiach prekonať roztrieštenosť slovenského exilu, čo sa podarilo v júni 1970. Vtedy z iniciatívy slovenského veľkopodnikateľa žijúceho v Kanade, Štefana B. Romana, vznikol na generálnom zhromaždení v New Yorku, ktoré sa konalo v dňoch 19. – 21. júna 1970, Svetový kongres Slovákov (ďalej SKS) ako strešná organizácia slovenského politického exilu. Roman potrebu založenia kongresu vysvetľoval slovami:

„Utvorenie Svetového kongresu Slovákov je absolútnou potrebou, aby Slováci hovorili jedným silným hlasom. Okrem iných zodpovedností, kongres bude

³ PODOLEC, Ondrej: Trestnoprávna represia za tzv. nedovolené opustenie republiky a jej prehodnocovanie v 80. rokoch 20. storočia. In: *Pamäť národa*, roč. 14, 2018, č. 1, s. 35.

služiť ako koordinátor činnosti organizácií v záujme Slovákov za železnou oponou ako aj v slobodnom svete.“⁴

Kongresu sa zúčastnilo 282 delegátov z 12 štátov, pričom celkovo združil 93 najvýznamnejších slovenských organizácií v exile a stovky jednotlivcov.⁵

Za predsedu SKS bol aklamačne zvolený Štefan Boleslav Roman,⁶ pričom sa kreovalo aj obsadenie ďalších funkcií, ako aj horizontálna a vertikálna štruktúra. Kongres bol členený podľa geografických celkov (na ich čele stáli v čase vzniku kongresu podpredsedovia zastupujúci Slovákov v Austrálii, Európe, Južnej Amerike, USA a Kanade),⁷ a rovnako aj štruktúrovaný na komisie (v čase vzniku to bolo celkovo 13 komisii:

štatisticko-evidenčná, finančná, komisia pre otázky slovenských menšín, politická, pre Neslovákov na Slovensku, kultúrna, náboženská, vedecko-publikačná, organizačno-plánovacia, sociálna, informačná, pre styky so Slovenskom a komisia mládeže).⁸ Kongres mal popri funkcionároch aj Predsedníctvo a sekretariát, na čele ktorého stál generálny sekretár. Od svojho vzniku vykonával SKS rôznorodé aktivity, z ktorých najviditeľnejšie boli generálne zhromaždenia, na ktorých sa rozhodovalo o programovej línii kongresu, schvaľovali sa najdôležitejšie dokumenty a volili sa funkcionári. Význam a prestíž generálnych zhromaždení zdôrazňovali svojou prítomnosťou viacerí vplyvní politici krajín, v ktorých sa konali, na americkom kontinente osobitne

⁴ KIRSCHBAUM, Jozef M.: Založenie Svetového kongresu Slovákov. In: IDEM: *Desať rokov činnosti SKS*. Toronto: Svetový kongres Slovákov, 1981, s. 21.

⁵ Ibidem, s. 23 – 24.

⁶ Štefan B. Roman (1921 – 1988), slovenský podnikateľ a priemyselník. Na Slovensku stihol ešte vychodiť ľudovú školu, aby koncom 30. rokov, ako 16-ročný, zo sociálnych dôvodov spolu so starším bratom emigroval do Kanady. Vo svojej novej domovine začínal pracovať na farme. Po absolvovaní vojenskej služby sa zamestnal ako robotník vo fabrike. Neskôr začal podnikat' a založil ťažobnú spoločnosť Denison Mines, a svoje podnikateľské aktivity rozšíril na ďalšie oblasti, ako farmárstvo, obchod s priemyselnými surovinami či finančníctvo. Od 50. rokov jeho obchod prekvital, až sa prepracoval medzi najúspešnejších podnikateľov v Kanade, a navyše získal kontakty vo vplyvných kruhoch – tak ekonomických, ako aj politických. Pomenovanie „Roman Empire“ výstižne charakterizovalo jeho biznis a postavenie v kanadskom podnikateľskom svete, v rámci ktorého patrili medzi najbohatších obchodníkov. Popri rozvoji svojho biznisu však nezabúdali ani na ťažké postavenie slovenského národa v komunistickom Československu. Už koncom 40. rokov bol členom Kanadskej slovenskej ligy a signatárom jej rezolúcie, požadujúcej pre Slovákov právo na sebaurčenie. Zapojil sa aj do ďalších aktivít slovenského exilu a stál za viacerými pokusmi o jeho zjednotenie v 50. a 60. rokoch. Ako úspešný podnikateľ neváhal finančne podporovať vydávanie slovenskej literatúry a rozvoj kultúrnych inštitúcií v exile. Váhou svojej osobnosti stál po celé 70. a 80. roky v prvej línii obrany práv slovenského národa na samourčenie, pričom slovenskú budúcnosť staval na náboženskom a politickom ekumenizme a spolupráci všetkých zložiek, čo prijímá ideu slobodného a demokratického Slovenska v slobodnej Európe. Pozri tiež JAŠEK, Peter: „Roman Empire“ nezabúdali na svoje korene. In: *Národný kalendár 2018*. Martin: Matica slovenská 2017, s. 214 – 215.

⁷ *Bulletin SKS*, č. 1, 1971, s. 6.

⁸ Ibidem, s. 11 – 13. Komisie boli po prvom generálnom zhromaždení v roku 1971 zmenené na odbory, ktorých bolo celkovo 9: organizačno-plánovací, finančný, kultúrno-vedecký, politický, náboženský, sociálny, informačný, odbor mládeže, výchovy a športu napokon aj odbor pre styk so Slováckmi mimo rámca kongresu. *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, č. 6, 1971, s. 24. Organizačná štruktúra sa však postupne menila a zefektívňovala, často v súvislosti s aktuálnymi potrebami kongresu.

predstaviteľa kanadskej vlády a americkí kongresmani.⁹

Napriek neoprávnenej dehonestácii kongresu ako „fašistickej“ organizácie či pokračovateľa „ľudáckej“ emigrácie¹⁰ mala táto vrcholová inštitúcia slovenského exilu, reprezentovaná o. i. takými výraznými osobnosťami, ako boli Štefan B. Roman, Dušan Tóth, Jozef M. Kirschbaum, Marián Šťastný, Štefan Osuský, Andrew Grutka, Jozef Mikuš, Ján Okál, Ferdinand Ďurčanský, Eugen Löbl, Jozef Staško či Emanuel Böhm a združujúca všetky významné slovenské exilové združenia a spolky vrátane fraternalistických ako boli Slovenská liga v Amerike či Kanadská slovenská liga, sformulovaný jasný protikomunistický program, do ktorého zahrňala aj otázku naplnenia práva Slovákov na sebaurčenie. Navyše samotný kongres bol postavený na základoch národného a náboženského ekumenizmu, vo svojich radoch mal zastúpených Slovákov rôznych ideových táborov a vo všetkých svojich programových dokumentoch vytyčoval demokratickú orientáciu Slovenska po páde komunistického režimu, otvorene sa hlásil k politickej pluralite,

ideám západných demokracií a dodržiavaniu ľudských a občianskych práv.¹¹

Osobitný význam v rámci aktivít SKS mal zahraničnopolitický aspekt, keďže osudy menších národov vždy záviseli aj od politiky určujúcich veľmocí. Kongres vyhlásil slovenskú otázku za medzinárodnú a snažil sa presvedčiť predstaviteľov západných veľmocí, aby ju reflektovali ako medzinárodný problém, a nie vnútornú záležitosť Československa.¹² Podporu pre túto požiadavku hľadal nielen na americkom kontinente, ale aj v Európe, kde aktívne sledoval proces európskej integrácie, prebiehajúci na Západe. „Európska politika“ SKS priniesla významné stretnutia jeho predstaviteľov s poprednými západnými politikmi, ako boli napríklad návšteva delegácie vedenej Romanom v Európskom parlamente v Strasburgu či pravidelnú účasť na kontrolných helsinských konferenciách konaných v Belehrade, Madride a vo Viedni. Kongres tak pred západným svetom reprezentoval Slovensko na medzinárodných podujatiach a predstavoval slovenskú otázku významným svetovým politikom.

Predstavitelia SKS zároveň vydávali memoránda a rezolúcie systematicky

⁹ Slovenská historiografia, žiaľ, nemá tému aktivít SKS rozpracovanú. Existuje síce zopár textov memoárového charakteru, prvou ucelenejšou publikáciou je však až citovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Ed.: Peter JAŠEK.

¹⁰ K ohlasom na aktivity kongresu a dobovej komunistickej propagande pozri JABLONICKÝ, Viliam: Svetový kongres Slovákov v zápase o slobodnú, demokratickú a pluralitnú Slovenskú republiku. In: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, s. 864 – 866.

¹¹ Pozri viaceré deklarácie vydané kongresom, napr. Rímske vyhlásenie generálneho zhromaždenia Svetového kongresu Slovákov 21. júna 1975 v Ríme. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, roč. 5, 1975, č. 21, s. 14 – 15; Manifest Svetového kongresu Slovákov, prijatý na generálnom zhromaždení vo Washingtone DC v máji roku 1978. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, roč. 8, 1978, č. 32 – 33, s. 34 – 36; Rezolúcia Svetového kongresu Slovákov, prijatá na generálnom zhromaždení v Toronte ON, 3. júla 1987. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, roč. 17, 1987, č. 77, s. 6 – 7; Rezolúcia Svetového kongresu Slovákov týkajúca sa prenasledovania Židov v Slovenskej republike počas 2. svetovej vojny, prijatá na generálnom zhromaždení v Toronte ON, 3. júla 1987. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, roč. 17, 1987, č. 77, s. 6 – 7.

¹² Pozri k tomu HRABOVEC, Emília: Generálne zhromaždenie SKS v Ríme 1975 v kontexte slovenského a medzinárodného vývoja. In: *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*, s. 97.

poukazovali na problémy, ktoré Slovensko trápili v komunistickom Československu. Za všetky môžeme spomenúť požiadavku na zriadenie slovenskej cirkevnej provincie (ktorú sa v roku 1977 podarilo naplniť) či protest proti okupácii Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy. Vo viacerých memorandách upozorňovali na porušovanie ľudských, občianskych práv a náboženských slobôd na Slovensku. Azda najvýznamnejším počinom tohto druhu bolo publikovanie Memoranda o porušovaní ľudských práv na Slovensku, doručené prezidentovi USA Jimmy Carterovi. Z ďalších významných akcií spomeňme štyri Svetové festivaly slovenskej mládeže zorganizované v 80. rokoch za účasti stoviek mladých Slovákov z rôznych kútov sveta, medzinárodné konferencie o slovenských dejinách a kultúre, desiatky publikácií o Slovensku distribuované do popredných svetových knižníc, a v neposlednom rade štvrtročník *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, ktorý sa zaradil medzi popredné emigrantské periodiká.¹³ Za všetky akcie SKS hovorí, že najväčší protest proti komunistickému režimu v období normalizácie na Slovensku, Sviečková manifestácia, vznikol práve v prostredí kongresu,¹⁴ rovnako ako aj viacero dokumentov a memoránd, poukazujúc na porušovanie ľudských práv a náboženských slobôd na Slovensku.¹⁵

Vznik SKS znamenal mimoriadny počin v dejinách slovenského exilu, ktorý tým za hranicami vlasti dosiahol predtým nebývalého zjednotenia, ktoré sa už nepodarilo neskôr zopakovať. Už od svojho vzniku kongres mal na zreteli aj otázky súvisiace so, zjednodušene povedané, vlastnou zahraničnou politikou. Už na začiatku SKS deklaroval slovenskú otázku ako otázku medzinárodnú a žiadal pre slovenský národ „medzinárodnú spravodlivosť vyjadrenú plnou demokratickou štátnosťou“, ako o tom hovorila deklarácia prijatá na prípravnom Svetovom kongrese Slovákov v New Yorku 21. júna 1970.¹⁶ Ťažiskom zahraničnej politiky kongresu sa stali štáty Západu, ale dôležité postavenie mala aj politika vo vzťahu k národom, ktoré sa ocitli pod mocenským vplyvom Sovietskeho zväzu. Na tom istom zhromaždení kongresu vo svojej rezolúcii SKS jednoznačne deklaroval ochotu spolupracovať so všetkými inonárodnými organizáciami a skupinami, čím boli myslení zástupcovia exilových organizácií štátov a národov, ktoré sa ocitli na druhej strane železnej opony. Táto politická línia bola dôležitá po celú dobu existencie kongresu až do pádu komunistického režimu. Cieľom tejto spolupráce z dlhodobého hľadiska malo byť dopomôcť slovenskému národu k slobode a rovnoprávnosti s ostatnými európskymi národmi, aby

¹³ Pozri JAŠEK, Peter: Bulletin Svetového kongresu Slovákov ako vrcholové periodikum slovenského exilu v 70. a 80. rokoch 20. storočia. In: *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Ed.: Angela ŠKOVIEROVÁ. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 231 – 239.

¹⁴ Pozri IDEM: Zahraniční Slováci a Sviečková manifestácia. In: *Sviečková manifestácia I. Štúdie: Spomienky a svedectvá*. Ed.: IDEM – František NEUPAER – Ondrej PODOLEC a Pavol JAKUBČIN. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 84 – 100.

¹⁵ Pozri najmä *Memorandum on the Violation of Human Rights in Slovakia*. Washington: Slovak World Congress, 1978, 26 s; tiež *Memorandum on the violation of the human rights in Slovakia: Presented to the governments of the signatory states... on the occasion of the Review conference in Madrid*. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, roč. 11, 1981, č. 45, s. 21 – 31.

¹⁶ Deklarácia. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1971, č. 1, s. 7.

Slováci sami mohli rozhodnúť o svojom osude vrátane štátnej formy a politickeho režimu.¹⁷ Zodpovednosť za túto činnosť a nadväzovanie kontaktov prevzala politická komisia SKS, ktorej predsedom bol v čase jej kreovania bývalý diplomat I. SR dr. Jozef Mikuš.¹⁸ Tá mala ako jednu z hlavných náplní práce explicitne uvedenú úlohu „spolupracovať s inonárodnými a medzinárodnými organizáciami, ktorých činnosť o reorganizáciu strednej Európy je súbežná [s aktivitami SKS, pozn. P. J.]“¹⁹ Po organizačnej zmene na prvom Generálnom zhromaždení SKS bola uvedená agenda v kompetencii politického odboru. Agendu kontaktov so zástupcami zahraničných exilov po ďalšej organizačnej zmene na generálnom zhromaždení v júni 1973 v Chicagu prevzal odbor pre medzinárodné vzťahy, na čele ktorého bol opäť Jozef Mikuš.

Kľúčovými úlohami, ktorými sa aktivity politickej komisie zaoberali, boli najmä svetová geopolitická situácia a postoje Západu, Organizácia spojených národov a problém malých národov, ktoré nie sú jej členmi, komunizmus a jeho veľmocenské ambície, z pohľadu Slovákov po roku

1968 zastrešené Brežnevovou doktrínou, a problematika európskej integrácie.²⁰ V rámci politiky na pôde OSN pritom kongres riešil otázku Slovenska cez postavenie malých národov ako takých, a v oficiálnych dokumentoch sa často odvolával na tri komunistické federácie: Česko-Slovensko, Sovietsky zväz a Juhosláviu.²¹

Osobitnú problematiku predstavovala téma kongresu veľmi blízka, a tá, ktorej venoval v rámci svojej zahranično-politickej aktivity veľkú pozornosť: spolupráca národov v strednej a východnej Európe. Túto spoluprácu priam predurčovala skutočnosť, že všetky štáty sa ocitli v sovietskej sfére vplyvu a ako pevná súčasť sovietskeho bloku. Potom, ako na prvom generálnom zhromaždení v Toronte v roku 1971 sa realizovala organizačná zmena a komisie boli pretvorené na odbory, bolo jednou z hlavných úloh politického odboru „*nadviazať styky so slobodnými organizáciami Čechov, Maďarov, Ukrajincov, Poliakov, Chorvátov, Srbov, Slovincov a Rumunov*“.²² Kongres teda priamo menoval chorvátsky exil ako potenciálneho partnera, s ktorým plánoval viesť rokovania o vzájomnej spolupráci.

¹⁷ Vzťahy SKS k exilným reprezentáciám národov, susediacich so Slovenskom. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1974, č. 15, s. 1.

¹⁸ Dr. Jozef Mikuš (1909 – 2005) bol slovenský diplomat, vysokoškolský pedagóg a exilový pracovník. Po štúdiách na Právnickej fakulte Univerzity Komenského pracoval od polovice 30. rokov v diplomatických službách, najskôr Československej republiky, neskôr aj Slovenskej republiky, ktorú zastupoval na vyslanectvách v Taliansku a v Španielsku. Po skončení druhej svetovej vojny pred prenasledovaním zo strany komunistického režimu emigroval na Západ a usadil sa v USA, kde pôsobil na viacerých univerzitách. Od 50. rokov sa aktívne zapájal do aktivít slovenského politického exilu: najskôr ako člen Slovenskej národnej rady v zahraničí, neskôr stál aj pri založení a aktivitách Svetového kongresu Slovákov ako jeden z jeho významných reprezentantov.

¹⁹ Priebeh generálneho zasadnutia. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1971, č. 6, s. 10.

²⁰ Mikuš, Jozef: Zahranično-politická činnosť SKS. In: KIRSCHBAUM, Jozef M.: *Desať rokov činnosti SKS*, s. 131 – 132.

²¹ Rezolúcia Svetového kongresu Slovákov. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1973, č. 11, s. 34. V konkrétnej rezolúcii, ktorá požadovala od OSN aby sa venovalo „štúdiu otázky neslobodných národov na všetkých kontinentoch, a teda aj Slovenska“, sa spomínala formulácia: „(...) v samotnom Sovietskom zväze, Juhoslávii a Česko-Slovensku jeden vládnuci národ mocenskými prostriedkami drží menšie národy v psuedo-federatívnej štruktúre, ktorá umožňuje ich postupné odnárodňovanie (...)“.

²² Z dokumentácie Kongresu. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1972, č. 7, s. 11.

Táto línia sa nachádza aj v ďalších materiáloch kongresu, v ktorých sa spomína problematika oboznamovania sveta o Slovákoch a Slovensku a osobitne v prípade spolupráce na páde komunistického režimu v strednej a východnej Európe. Faktom ale je, že kongres osobitne vyzdvihoval národy priamo susediace so Slovenskom (najmä Poliakov, Čechov, Maďarov a Ukrajincov), nakoľko Slovákov s nimi „viaže nielen spoločný osud, ale aj spoločný záujem o novú, spravodlivejšiu a na trvalejších základoch vybudovanú organizáciu strednej Európy“.²³ Túto líniu len potvrdil predseda SKS Štefan Roman v prejave na ôsmom generálnom zhromaždení SKS v Toronte v roku 1987. Význam tohto prejavu je nielen v tom, že bol jeho posledným na pôde kongresu, ale aj v tom, že v roku 1987 sa už celkom jasne rysovala prehra Sovietskeho zväzu v studenej vojne a aj v prostredí slovenského exilu sa čoraz intenzívnejšie riešili otázky usporiadania strednej a východnej Európy po páde komunistických režimov. Roman vo svojom prejave explicitne uviedol, že predpoklady na oslobodenie strednej a východnej Európy sa utvárajú „len spoluprácou ujarmených národov“. Najväčšiu pozornosť však venoval pomeru Slovákov k Čechom, pričom explicitne spomenul aj Maďarov, Poliakov, Ukrajincov a Rakúšanov²⁴ – teda všetky národy, s ktorými Slovensko susedilo.

Takto formulovaná línia nachádzala svoju odozvu na stránkach *Bulletinu SKS* najmä začiatkom 70. rokov, kedy sa na jeho stránkach objavujú aj zmienky o chorvátskom exile. Predstavitelia SKS

si všimli, že chorvátska krajanská tlač informovala o vzniku kongresu pozitívne. Časopis Chorvátov v Kanade *Naš put Glas Hrvatskih Republikanaca* informoval o vzniku kongresu slovami: „Želáme Svetovému kongresu Slovákov a slovenskému národu s plnou solidaritou dosiahnutie ich národných cieľov.“²⁵ Pri príležitosti výročí významných chorvátskych osobností, alebo v prípadoch že zomrel významný pracovník chorvátskeho exilového hnutia, tak o tom slovenská emigrantská tlač prinášala informácie. Napríklad v roku 1973 informoval *Bulletin SKS*, v rámci rubriky *Vzťahy*, o smrti jedného z vedúcich predstaviteľov chorvátskeho exilového hnutia v Argentíne dr. Stjepanovi Heferovi, ktorý zomrel v júli 1973 v Buenos Aires a bol po smrti Anteho Paveliča vedúcim predstaviteľom Chorvátskeho oslobodzovacieho hnutia. Autor krátkej noticky si v tejto súvislosti položil otázku, či sa Chorvátom v exile podarí „zabudnúť na skupinovú záujmy“.²⁶

V dôsledku politiky *détente*, ktorá priniesla zmiernenie napätia medzi Východom a Západom, bola druhá polovica 70. rokov v znamení oteplenia studenej vojny, ktoré sa premietlo aj na stránky *Bulletinu SKS*. Zápas za presadenie samo určovacieho práva národov a kontakty s exilovými organizáciami podrobených národov sa do popredia záujmu opäť dostali v súvislosti s ochladením studenej vojny po roku 1979. Táto problematika začala dostávať väčší priestor aj na stránkach kongresového časopisu, ktorý citoval viacero vyhlásení popredných predstaviteľov kongresu. V stanovisku člena politickej komisie

²³ Vzťahy SKS k exilným reprezentáciám národov, susediacich so Slovenskom. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1974, č. 15, s. 1.

²⁴ ROMAN, Štefan Bohuš: Hrdí na vykonanú prácu, novej sa nebojíme. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, č. 76, s. 3 – 4.

²⁵ Etnická tlač v Kanade. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1971, č. 6, s. 19.

²⁶ *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1973, č. 12, s. 18.

SKS Františka Braxátora z roku 1980 sa v tejto súvislosti spomína:

„Ako jedna z hlavných úloh zostáva usilovať sa o vymanenie Slovenska spod sovietskej záujmovej sféry. Logickou konzekveniou takéhoto pohľadu na svet je hľadanie spojencov. Sú to všetci tí v západnom a treťom svete, ktorí sa obávajú sovietskeho imperializmu a rozpínavosti a tí, ktorí ho zakusujú na vlastnej koži: predovšetkým teda stredoeurópske národy, ktoré sú v tej istej situácii a z nich v prvom rade naši susedia (...) náš záujem je totožný so záujmom rozdvojených Nemcov, oklieštených Rumunov, neslobodných Chorvátov, Slovincov, Srbov, Čiernohorcov, Macedóncov a ostatných národností Juhoslávie, Bulharov, porobených národov pobaltských republík ZSSR...“²⁷

Eugen Löbl ako predseda politickej komisie SKS na túto tému priamo povedal:

„Mali by sme diskutovať o tom, aby Západ sústredil svoju zahraničnú politiku na princíp samo určovacieho práva pre všetky národy, ktoré boli tohto základného práva zbavené rozpínavosťou sovietskeho imperializmu. Treba zdôrazniť, že v tomto ohľade máme spoločné záujmy nielen s našimi susedmi, ale aj všetkými utláčanými národmi...“²⁸

Myšlienka samo určovacieho práva pre „všetky národy podrobené pod sovietskou

nadvládou“ rezonovala aj v kľúčovom dokumente tohto generálneho zhromaždenia, nazvanom *Ideologické základy a politické ciele SKS*.²⁹

Z takto načrtnutej politickej línie by sa mohlo zdať, že zo strany slovenského exilu prebiehali snahy o čo najintenzívnejšie kontakty na predstaviteľov inonárodných exilov pôsobiacich na Západe. Je to však pravda len čiastočne, nakoľko intenzita vzájomných kontaktov klesala úmerne so vzdialenosťou od Slovenska: najväčšie kontakty prebiehali s priamymi susedmi a so vzdialenejšími národmi boli menej intenzívne – čo bol aj prípad Chorvátov. Napokon, popri spoločných menovateľoch tu boli aj veci, ktoré predstavovali nemalé prekážky vzájomnej spolupráce medzi exilovými predstaviteľmi. Predseda politickej komisie SKS J. Mikuš ich pomenoval priamo. V prípade Maďarov „úspešnej spolupráci prekáža maďarský revizionizmus voči maďarskej menšine“. Pritom stanovisko SKS bolo v tomto smere jasné: zachovať územnú celistvosť Slovenska v jeho hraniciach.³⁰ Vzájomnej spolupráci s Ukrajincami boli zasa na prekážku „stupňujúci sa ukrajinský nacionalizmus a kultúrna expanzia na východnom Slovensku“. Problematika vzťahov s Poliakmi sa javila najlepšie, aj keď aj ona bola zaťažovaná stratou severnej Oravy a Spiša. Spolupráca však mala byť realizovaná hlavne na celi odstránenia sovietskeho vplyvu nad oboma krajinami. Tri vyššie

²⁷ BRAXÁTOR, František: Poslanie zahraničných Slovákov v súčasnej medzinárodnej situácii. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, č. 39, s. 18.

²⁸ LÖBL, Eugen: Hovoriť za seba – nie však iba pre seba. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1980, č. 42, s. 3.

²⁹ Ideologické základy a politické ciele SKS. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1981, č. 48, s. 19. Problematike zo slovenského uhla pohľadu sa venujú aj ďalšie texty uverejnené v *Bulletine*, napríklad KIRSCHBAUM, J. Stanislav: Seba určovacie právo národov a Slovensko. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1986, č. 71, s. 7 – 8.

³⁰ MIKUŠ, Jozef: Zahranično-politická činnosť SKS, s. 133.

spomenuté národy predstavovali ťažisko zahraničných kontaktov predstaviteľov SKS na zástupcov exilových organizácií zo štátov strednej a východnej Európy. Zameranie na susedné štáty a národy, ktoré mali mať priamy podiel na reorganizácii strednej a východnej Európy po páde komunistického režimu, je zjavné z viacerých aktivít kongresu na poli vedeckom a kultúrnom,³¹ ako aj na textoch, ktoré sa tejto problematike venujú a ktoré sú súčasťou *Bulletinu SKS*.³²

Čo sa týka konkrétnych stretnutí s predstaviteľmi chorvátskeho exilu, z oficiálnych záznamov môžeme v súčasnosti nájsť veľmi stručné zmienky o pravidelných kontaktoch v polovici 70. rokov a v 80. rokoch v Južnej Amerike, konkrétne v Argentíne³³ a v Uruguaji.³⁴ V *Bulletine SKS* sa ďalšie zmienky nenachádzajú. Pritom na prvý pohľad by malo ísť o do istej miery samozrejmé spojenectvo medzi dvoma národmi, ktorých spájalo popri katolíckom vierovyznaní aj skutočnosť, že po druhej svetovej vojne stratili oba národy svoj vlastný štát v prospech obnovy Československa, respektíve Juhoslávie. Osobitne problematické bolo nadväzovanie priamych kontaktov na politickej úrovni, kde boli

podobne ako aktivity slovenského exilu aj Chorváti veľmi aktívny – ba do istej miery aj oveľa radikálnejší ako bol slovenský exil.³⁵ Závažnejším problémom vzájomnej spolupráce však bol mocenský faktor: Juhoslávia a jej vzťahy so Západom, ktorý výrazne limitoval možnosti otvorenej spolupráce medzi slovenským a chorvátskym exilom. Juhoslávia totiž mala svoje osobitné miesto v politike Západu voči štátom Sovietskeho bloku, a to už od roztržky so Stalinom v roku 1948. Predstavovala z pohľadu Západu kvalitatívne odlišnú entitu: nezávislý socialistický štát, čo bola iná kategória, než ako hľadel Západ na ostatné štáty za železnou oponou. Preto aj bolo v záujme západných veľmocí udržanie špecifického postavenia Juhoslávie v rámci východného bloku, a nie jej oslabovanie. V priamej úmere k tomu sa aj texty v *Bulletine SKS* vyhýbali kritizovaniu tohto štátu, a to aj v prípade takých, ktoré sa priamo dotýkali témy princípu samourčenia národov, presadzovaného kongresom.³⁶ Opatrná komunikácia bola volená aj pri opise postavenia slovenskej menšiny v Juhoslávii, kde sa viac krát konštatovalo, že táto má „významné možnosti na národný, kultúrny a náboženský rozvoj.“³⁷

³¹ Pozri *ibidem*, s. 133 – 135.

³² Pozri text IDEM: Budúcnosť Slovenska v strednej Európe. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1971, č. 4/5, s. 51 – 54

³³ Správa podpredsedu SKS Alojza Maceka. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1975, č. 21, s. 8.

³⁴ Slováci v Uruguaji oslávili 50. výročie Slovenského centra. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1981, č. 49, s. 17.

³⁵ Pozri MOLNAR, Christopher: The Radicalization of the Croatian Emigré Community in West Germany, 1955 – 1970. In: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, s. 791 – 793.

Predstavitelia chorvátskeho exilu napr. v Nemecku realizovali bombový útok proti juhoslovenskej obchodnej misii v Bonne-Mehleme v novembri 1962.

³⁶ LÖBL, Eugen: Niektoré námietky k princípu samourčenia národov. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1980, č. 41, s. 9 – 10.

³⁷ Memorandum on the Violation of the Human Rights in Slovakia, presented to the Governments of the Signatory States of the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, on the occasion of the Review conference in Madrid. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1981, č. 45, s. 25. Pri viacerých príležitostiach bol konštatovaná liberálna politika Juhoslávie voči menšinám. Pozri *Národnostná mozaika v Európe*. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1983, č. 61, s. 12 – 13.

Pritom SKS systematicky sledoval postavenie slovenských menšín v komunistických štátoch, kde osobitne v Maďarsku a v Česku prichádzalo k rýchlemu odnárodňovaniu Slovákov.

Priame kontakty na politickej úrovni však neboli zďaleka jedinou možnosťou, ako pestovať kontakty medzi Slovákami a Chorvátmi v exile. Ďalším priestorom, ktorý sa ponúkal na vzájomnú spoluprácu medzi predstaviteľmi Chorvátov a Slovákov, bolo medzinárodné fórum, osobitne potom následné helsinské konferencie, ktoré sa postupne konali v Belehrade (1978), Madride (1980), a vo Viedni (od roku 1986). Delegácie SKS sa týchto konferencií pravidelne zúčastňovali reprezentatívnym zastúpením a pri ich príležitosti vypracovali aj memorandá, v ktorých poukazovali na porušovanie ľudských, náboženských a národných práv na Slovensku. Na tieto konferencie však doručovali memorandá aj predstavitelia exilov z ďalších národov, pričom na niektorých dokumentoch tohto typu spolupracovali. Zo zachovaných záznamov máme k dispozícii stručnú informáciu o spolupráci na platforme nadnárodných exilov zo Švajčiarska, kde sa v máji 1977 (v súvislosti s belehradskou konferenciou na kontrolu helsinských dohôd) stretli zástupcovia exilových organizácií zo strednej a východnej Európy a odovzdali švajčiarskej vláde memorandum o práve na samourčenie a ľudských právach.³⁸

Popri priamych politických rokovaníach bolo jednou z veľmi dobrých ciest nadväzovania kontaktov výmena informácií na odbornej úrovni – a v tomto smere hrali dôležitú úlohu vedeckého konferencie, ktoré kongres intenzívne organizoval ako jeden z prostriedkov, ktorým informoval svet o Slovensku. Takýmto príkladom spolupráce bola vedecká konferencia Samo určovacie právo pre strednú Európu, ktorú sa konala v Švajčiarsku v roku 1979 a z ktorej vyšla aj následná publikácia.³⁹ V tomto smere ešte významnejšie bolo Medzinárodné sympóziu národov v novembri 1981 v Ríme, na ktorom SKS zastupovali jeho významní predstavitelia a ktorého sa zúčastnili zástupcovia viac ako 20 národov.⁴⁰ Súčasťou Generálneho zhromaždenia SKS, ktoré sa konalo v roku 1981 v Toronte, bola aj vedecká konferencia na tému Budúcnosť Strednej Európy, v rámci ktorej bolo predmetom diskusia o usporiadaní tohto regiónu po páde komunizmu. Prednášky sa však týkali len Slovenka a jeho susedných štátov.⁴¹

Okrem stretnutí a spolupráce predstaviteľov politického exilu boli dôležité aj kontakty na kultúrnej úrovni. Príkladom takejto výmeny bolo vystúpenie slovenských umelcov zo Slovensko-amerického kultúrneho centra, ktorí v prostredí Chorvátskeho centra v New Yorku vystúpili vo februári 1974. Ich program mal medzi Chorvátmi takú odozvu, že títo ich pozvali aj na ďalšie vystúpenie.

³⁸ Memorandum švajčiarskej vláde k belehradskej konferencii. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1977, č. 27/28, s. 9.

³⁹ Kniha o samourčení európskych národov. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1980, č. 41, s. 22.

⁴⁰ -jmk- [Jozef M. KIRSCHBAUM]: Dôstojná reprezentácia Slovákov na „Medzinárodnom sympóziu národov“ v Ríme. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1981, č. 49, s. 3. Podobných konferencií, o ktorých referoval Bulletin SKS, bolo nepochybne viac. Pozri napr. Slováci na medzinárodnej konferencii v Londýne. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1982, č. 55, s. 12.

⁴¹ Konferencia o „Budúcnosti strednej Európy“. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1981, č. 47, s. 18.

Článok, ktorý o tejto kultúrnej výmene priniesol *Bulletin SKS*, bol príznačne nazvaný *U bratov Chorvátov*.⁴² Slovákov v exile spájali s Chorvátmi osobnosť spisovateľa Martina Kukučina. Keď v roku 1978 SKS vyhlásil Rok Martina Kukučina, jednou z významných udalostí bol obrad pod sochou Kukučina u slovenských jezuitov v Cambridge v Ontáriu. Sochu vytvoril slávny chorvátsky sochár Ivan Meštrović. Celé podujatie malo slúžiť aj na zdôraznenie priateľstva medzi Slovákami a Chorvátmi v exile.

V predložennom texte sme sa pokúsili predložiť náčrt problematiky vzťahov medzi predstaviteľmi Svetového kongresu Slovákov ako vrcholovej inštitúcie slovenského politického exilu a zástupcami chorvátskeho exilu. Súčasný výskum

ukázal, že na slovenskej strane existuje výrazne limitovaná pramenná základňa k danej problematike. Oficiálne periodikum kongresu tému vzájomných vzťahov reflektovalo minimálne. V niektorých archívnych fondoch, v ktorých autor bádala, sa táto téma nevyskytuje vôbec.⁴³ Preto sme sa snažili problém zaradiť do širšieho kontextu vzťahov kongresu k predstaviteľom exilových hnutí národov pod vplyvom Sovietskeho zväzu, ako aj jeho presadzovaním politika sebaurčenia národov, ktorej sa predstavitelia kongresu dovoľávali a ktorú požadovali pre všetky národy strednej a východnej Európy. Budúci výskum problematiky by sa preto mal orientovať najmä na rozšírenie pramennej bázy, a to tak na slovenskej, ako aj na chorvátskej strane.

⁴² U bratov Chorvátov. In: *Bulletin Svetového kongresu Slovákov*, 1974, č. 13, s. 19.

⁴³ Vychádza z bádania v Slovak archives v Kanade, kde okrem iného bádala v osobných fondoch Jána Okála a Jozefa Mikuša.

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ*

Rozdelenie Česko-Slovenska v medzinárodnom kontexte: náčrt problematiky

Divorce of the Czecho-Slovakia in International Context: An Outline
of the Issue / Razlaz Češko-Slovačke u međunarodnom kontekstu:
prikaz problematike

After the elections in June 1992, it was more than certain that the Czech and Slovak Federation would not be durable and among the most important issues of joint negotiations between the election winners, Vladimír Mečiar and Václav Klaus, was the manner and time of the state's division. It is evident from the documents deposited in the archives of the former Ministry of International Relations documenting the meetings of Prime Minister Mečiar with the diplomatic representatives of Europe and Israel that the Slovak government was not sufficiently prepared to divide the state and clearly preferred the confederation over an independent state. The documents also show that the governments of the neighboring countries of Slovakia as well as France and Italy took note of the possible break-up of Czecho-Slovakia, but called for constitutional action, which was more than understandable in the context of the violent break-up of Yugoslavia. In particular, Poland and Ukraine were positive about the declaration of state independence of Slovakia and supported the efforts of the Slovak government. So far, the attitude of the United States of America can only be verified on the basis of interviews by President George W. Bush with the last Czecho-Slovak President Václav Havel. It follows that the US did not welcome the division of Czecho-Slovakia, but did not take any steps to prevent it. In general, however, the attitude of Western powers, especially the US, as well as Russia's position on the emergence of two independent states in Central Europe, has not been properly reflected to date by historical science or wider social discourse. It would therefore make sense to pay due attention to the international context of the break-up of Czecho-Slovakia even with the approaching round anniversary of the establishment of the independent Slovak Republic.

Keywords: Gentle Revolution, Slovak diplomacy, Ministry of International Relations, divorce of Czecho-Slovakia

Revolučné udalosti z novembra a decembra 1989 mali od začiatku iný charakter a priebeh na Slovensku a iný v Česku. Preto sa nie náhodne revolúcia na Slovensku označuje zaužívaným pojmom „nežná“, v Česku sa používa skôr

* Beáta Katrebová Blehová, Ústav pamäti národa, Bratislava (Slovenská republika).

pojem „sametová“, pričom v medzinárodnom diskurze sa presadil skôr pojem český: *samtene Revolution* nemecky, či *Velvet Revolution* v anglickej terminológii. Snahou slovenskej historiografie je dostať do širšieho povedomia a tým činom aj do medzinárodného diskurzu pojem *Sanfte Revolution* či *Gentle Revolution*.¹ Nežná revolúcia sa na Slovensku začala o deň skôr a síce 16. novembra 1989 protestným študentským pochodom v centre Bratislavy. Cieľom tohto režimom nepovoleného pochodu, na ktorom sa zúčastnili prevažne študenti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, bol protest proti porušovaniu akademických slobôd na pôde univerzity, ako aj protest proti zlým podmienkam vo vysokom školstve na Slovensku.² Hoci študentský pochod nebol priamym spúšťačom revolúcie a nebol ani priamym podnetom pre vznik prvých štrajkových výborov, v slovenskom kontexte sa považuje za

prológ k Nežnej revolúcii.³ Jeho organizátori však nesporne akcelerovali situáciu v Bratislave a na Slovensku tým, že už ráno 19. novembra v aule Univerzity Komenského prakticky deložovali vedenie Filozofickej fakulty a *de facto* sa ujali vedenia ďalšieho študentského pohybu na tejto fakulte.⁴ Revolučná situácia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde študenti okupovali priestory auly a pripravovali svoje prvé verejné vyhlásenie, tak prispela k tomu, že prvé revolučné hnutie proti totalitnému režimu – Verejnosť proti násiliu (VPN) bolo založené 19. novembra popoludní v Umeleckej besede, len niekoľko metrov od vrejúcej auly. Na tomto mieste treba podčiarknuť, že sa tak stalo pár hodín pred vznikom Občianskeho fóra v Činohernom klube v Prahe, pričom prvé rezolúcie požadujúce vyšetrenie udalostí zo 17. Novembra na Národní třídě vznikli nezávisle od seba.⁵ Prvá verejná

¹ K všeobecnej literatúre o revolučných procesoch v roku 1989 v súvislosti s pádom komunistického režimu v bývalom Československu pozri bližšie: SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2009; BLEHOVA, Beata: *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Wien: Lit 2006; ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*. Bratislava: Ikar, 2009; *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti: Výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992*. Ed.: Viera HLAVOVÁ – Jozef ŽATRULIAK. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002; JAŠEK, Peter: *Pád komunistického režimu na Slovensku (1989 – 1990)*. In: *Securitas imperii*, roč. 26, č. 1, 2015, s. 2 – 27; 1989: *Rok zmeny: Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava, 4. – 5. novembra 2014*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014; 20. výročie Nežnej revolúcie: *Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 11. – 12. novembra 2009*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010; *Die Samtene Revolution: Vorgeschichte – Verlauf – Akteure*. Ed.: Niklas PERZI – Beata BLEHOVA – Peter BACHMAIER. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.

² K protestnému pochodu študentov 16. novembra 1989 pozri bližšie: Juraj KUCHARÍK: Bratislavský študenti a pochod mestom 16. novembra 1989. In: 1989: *Rok zmeny*, s. 154 – 184; Milan NOVOTNÝ: *November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989)*. In: 20. výročie Nežnej revolúcie, s. 138 – 145; *Študentský prológ k Nežnej revolúcii: Bratislava 16. november 1989*. Ed: Mária MIKOVÁ – Martin HOMZA – Milan NOVOTNÝ. Bratislava: Slovenské dejiny, 2019.

³ Pozri tiež: *Kronika Slovenska 2: Slovensko v 20. storočí*. Ed.: Dušan KOVÁČ. Bratislava: Fortuna Print, 1999, s. 503.

⁴ Pozri detaily: *Študentský prológ k Nežnej revolúcii, passim*.

⁵ ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*, s. 13. K založeniu VPN pozri bližšie JAŠEK, Peter: *Pád komunistického režimu na Slovensku*, s. 11 – 14.

diskusia v Československej televízii bola vysielaná v Štúdiu Dialóg v Bratislave 24. novembra, na ktorej po prvý krát v priebehu revolúcie vystúpili protagonisti VPN po boku vysokých komunistických funkcionárov, čím bola fakticky narušená štátna cenzúra v tomto dôležitom médiu. Disident Ján Budaj, jeden zo zakladateľov VPN ako aj známy herec Milan Kňažko požadovali počas verejnej debaty zrušenie vedúcej úlohy Komunistickej strany, ukotvenej v Ústave.⁶ Tlak demonštrujúcej verejnosti na námestiach prakticky vo všetkých väčších mestách na Slovensku bol od prvej manifestácie v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí 20. novembra taký silný, že vedenie Komunistickej strany Slovenska vystúpilo už na zasadnutí jej Ústredného výboru v dňoch 26. – 27. novembra s rezolúciou, v ktorej sa verejne požadovalo zrušenie vedúcej úlohy KSS, čo bolo ešte pred oficiálnym hlasovaním o zrušení ústavného článku č. 4 dňa 29. novembra Federálnym zhromaždením v Prahe.⁷

Podobne je nutné konštatovať, že ihneď po páde komunistickej totality sa opätovne so všetkou razantnosťou vynoril problém štátoprávneho usporiadania vyše štyroch desaťročí centralisticky riadeného československého štátu. Prvým

vážnym konfliktom v slovensko-českých vzťahoch sa stala voľba nového česko-slovenského prezidenta, ktorým sa napokon stal disident Václav Havel zvolený väčšinovo komunistickým Federálnym zhromaždením a s využitím nátlakových prostriedkov federálneho predsedu vlády, „pražského Slováka“ Mariána Čalfu. Alexander Dubček – symbol reformného procesu z roku 1968 s nebývalou popularitou aj po dvadsiatich rokoch od jeho mocenského pádu, ktorý takisto na post prezidenta ašpiroval, sa ním napokon nestal napriek návrhu jeho kandidatúry Predsedníctvom Slovenskej národnej rady a napriek faktu, že v prípade konania priamej voľby mal vysoké šance na zvolenie práve on.⁸ Spor o novú ústavu, o nový názov česko-slovenského štátu, spor o tzv. kompetenčný zákon, ktorým sa mali novým spôsobom prerozdeliť právomoci medzi národnými republikami a federálnymi orgánmi a v neposlednom rade aj spor o spôsob, akým sa mala uskutočniť ekonomická reforma a celková transformácia z plánovaného hospodárstva na trhové, tvorili v rokoch 1990 – 1991 hlavnú náplň rozporu medzi ponímaním o štátoprávnom usporiadaní na strane slovenských a českých vládnych predstaviteľov. Je to problematika, ktorá

⁶ ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*, s. 14 – 15; JAŠEK, Peter: *Pád komunistického režimu*, s. 16.

⁷ Akčné opatrenia na riešenie súčasnej situácie, prijaté na mimoriadnom zasadnutí Ústredného výboru KSS, 26. – 27. novembra 1989. In: *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 371 – 372, dok. č. 95. Vytlačené tiež *Pravda*, 28. novembra 1989, s. 1, 4. Pozri tiež ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*, s. 16.

⁸ Viac k voľbe československého prezidenta v decembri 1989 pozri SUK, Jiří: *Prezidentské drama 1989: Alexander Dubček, nebo Václav Havel?* In: *Dubček*. Ed.: Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol.: Bratislava: Veda, 2018, s. 374 – 382. Existujú domnienky, že posledný komunistický prezident Gustáv Husák v snahe zabrániť zvoleniu rivala Dubčeka za prezidenta, ktorý by ho vystriedal na Pražskom hrade, menoval za predsedu federálnej vlády takzvaného pražského Slováka a komunistu Mariána Čalfu, čím podľa platného zákona o federácii prezidentský post už nemohol vykonávať ďalší Slováka.

je dostatočne známa a spracovaná, preto sa jej nebudeme podrobnejšie venovať.⁹

Novozvolený prvý nekomunistic- ký prezident Václav Havel už v prvých dňoch po jeho inaugurácii podcenil tzv. slovenskú otázku, keď si za cieľ svojej prvej cesty vo funkcii prezidenta nezvolil hlavné mesto druhej konštitučnej republiky Bratislavu, ale Západné Nemecko, pričom jeho návštevu v Bonne možno interpretovať ako prejav rezignácie na proti-nemecké zameranie českej zahraničnej politiky. Ústretová politika voči zjednocujúcemu sa Nemecku znamenala návrat k tzv. svätováclavskej koncepcii českej politiky, v dôsledku čoho Slovensko strácalo strategický význam

pre posilnenie českej štátnej koncepcie.¹⁰ Pritom podpora procesu zjednotenia Nemecka v súčinnosti s európskou integráciou nebola v českých disidentských kruhoch v prostredí Charty 77 úplne nová a zdá sa, že federálne ministerstvo zahraničných vecí pod vedením Jiřího Dienstbiera nadväzovalo na predošlé iniciatívy disidentského hnutia.¹¹

Havlov prvý prejav na pôde Slovenskej národnej rady 12. januára 1990, ktorý predsedníctvo SNR považovalo za „výraz posilnenia významu federatívneho usporiadania našej vlasti a postavenia Slovenska v nej“,¹² neobsiahol štátnický rozmer, bol príliš formálny a slovenskú stranu nijako neuspokojil.¹³ Veľmi rýchlo sa upustilo aj

⁹ Bližšie k štátoprávnemu rozmeru pozri: RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vzťahy 1989 – 1992*. Bratislava: Academic Electronic Press 2002; HRNKO, Anton: *Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993 (Diskusný príspevok)*. In: *Na ceste k štátnej samostatnosti (Na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského)*. Ed.: JÁN BOBÁK, Martin: Matica slovenská, 2002; HRNKO, Anton: *Politické zápasy na Slovensku v lete a na jeseň 1990*. In: *Historický zborník*, roč. 11, č. 1 2001, s. 69 – 100. Pozri tiež edíciu dokumentov *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*.

¹⁰ HRNKO, Anton: *Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993*, s. 270. O tom, že Václav Havel a jeho skupina podcenili slovenskú otázku sa vyjadril aj český disident Jan Urban, ktorý sa s Havlom osobne poznal: J. Urban: *Václav Havel a jeho skupina Slovensko úplne podcenili*. In: *Teraz.sk*, 22. 11. 2019, www.teraz.sk/slovensko/j-urban-vaclav-havel-a-jeho-skupina-s-22.11.2019; pozri tiež: GÁL, Fedor – URBAN, Jan: *Velký tresk*, Bratislava: Petit Press a.s., 2019, s. 96 – 97. V súvislosti s principiálnou zmenou českej zahraničnopolitickej stratégie sú zaujímavé slová normalizačného ideológa KSČ Jana Fojtíka v prítomnosti bývalého spolužiaka a vplyvného poradcu Michaila Gorbačova, Vadima Medvedeva, ktoré možno približne nasledovne zrekapitulovať: „Čo od nás vlastne chcete? Chcete nás hodiť cez palubu? Ak áno, potom nám stačí vziať svätováclavskú korunu a ísť s ňou k Západným Nemcom.“ [ЧЕЖКА, Jaroslav]: *Aparát: Soumrak polobohů*. Praha: Fajma, 1991, s. 139. Pozri tiež BLEHOVA, Beata: *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*, s. 217.

¹¹ Dňa 11. marca 1985 bola zverejnená takzvaná *Pražská výzva* ako dokument č. 77/1985 Charty 77. Vo výzve sa vyzdvihovala myšlienka európskej integrácie ako aj bližšie nešpecifikované „právo na sebarealizáciu“, ktoré sa malo garantovať aj nemeckému národu. Podľa výzvy sa Nemci sami mali rozhodnúť, ako si predstavujú budúce spolužitie dvoch štátov, čím sa nepriamo nevylučovala ani možnosť zjednotenia Nemecka. Vo výzve sa tiež navrhovalo rozpustenie vojenských paktov na území Európy a síce Severoatlantického paktu a Varšavskej zmluvy. Výzvu podpísal okrem Václava Havla, Jiřího Dienstbiera aj Ján Čarnogurský. Pozri *Pražská výzva: Dokument Charty 77*, č. 7/1985. www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/prazska_vyzva_listy_1985_2_zm_ocr.pdf (6.12.2019). K vzťahom medzi Česko-Slovenskom a Nemeckom v rokoch 1989 – 1992 pozri bližšie: KUNŠTÁT, Miroslav: *Die deutsche Einheit als erkannte Notwendigkeit: die tschechoslowakische Perspektive*. In: *Europa und die deutsche Einheit: Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen*. Ed.: Michael GEHLER – Maximilian GRAF. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, s. 567 – 597.

¹² Toľko úvod predsedu Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) Rudolfa Šustera. Pozri bližšie *Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Stenografická správa a 20. schôdza SNR, konanej 12. januára 1990*. Stenozáznam. www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=1473 (21.5.2019).

¹³ ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*, s. 64.

od plánovanej funkcie viceprezidenta, ktorý by zastupoval slovenské záujmy a posilnil by postavenie Slovákov v štáte. Známy slovenský herec a revolučný tribún Milan Kňažko sa stal len jedným z mnohých poradcov prezidenta Havla s úlohou pre zastupovanie slovenských záujmov a neplnil očakávanú funkciu vyrovnania slovenských a českých záujmov v Prahe.¹⁴

Súbežne s procesom transformácie prebiehal v časti slovenskej spoločnosti zápas o slovenskú štátnosť, ktorý sa rozpútal bezprostredne po páde mocenského monopolu Komunistickej strany. Zápas o sebaurčenie bol jednak logickým pokračovaním historického emancipačného procesu Slovákov, nadväzujúc tak na štátoprávne snahy minimálne z druhej polovice 19. storočia. Jednak bol reakciou na niektoré neuvážené kroky českej strany, ako napríklad pokus federálnej vlády o prevzatie kompetencie pre riešenie národnostnej otázky, ktorý sa na Slovensku vnímal ako prejav arbitrárneho postoja Prahy v zložitých slovensko-maďarských vzťahoch. Prezidentom Havlom presadzovaný návrat k názvu republiky z medzivojnového obdobia, a tým pádom nadviazanie na masarykovsko-benešovskú tradíciu prvorepublikového čechoslovakizmu a podobne aj návrh predsedu federálnej vlády Čalfu na pokračovanie v príprave centralistickej, tzv. trojjedinej ústavy, mimoriadne

vyostriť napätie v slovensko-českých vzťahoch.¹⁵ Ohliadnuc od permanentného dlhoročného úsilia slovenského politického exilu po roku 1945 o slovenskú štátnosť, najmä z radov Slovenského oslobodzovacieho výboru, Slovenskej národnej rady v zahraničí, Slovenskej oslobodzovacej rady a v neposlednom rade Svetového kongresu Slovákov, ktoré je dodnes málo známe a historickou vedou zväčša ignorované, sa približne od jari 1990 začali na Slovensku objavovať prvé memorandá a politické programy požadujúce štátnu samostatnosť Slovenska.

Ústavné zakotvenie Slovenskej republiky ako národného štátu požadovalo po prvýkrát *Memorandum Slovákov z južného Slovenska* z 3. marca 1990, v ktorom sa postulovala aj potreba slovenského jazyka ako štátneho jazyka na území Slovenska.¹⁶ Nasledovalo *Memorandum Iniciatívy zorchované Slovensko* z 23. októbra 1990, známe pod názvom *Šesťdesiatjeden krokov k slovenskej identite*, ktorého priamym podnetom bolo veľmi nízke povedomie o celkovom postavení Slovenska v zahraničí a s tým spojené úsilie slovenskej vlády o zviditeľnenie Slovenska vo vzťahu k Európe a svetu.¹⁷ Významná postava slovenských cirkevných dejín druhej polovice 20. storočia, tajne vysvätený biskup Pavol Hnilica žijúci od roku 1952 v rímskom exile, konštatoval v auguste 1971 v rozhovore s dôverníkom česko-slovenskej Štátnej bezpečnosti, ktorý bol

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ HRNKO, Anton: Vznik Slovenskej republiky, s. 271.

¹⁶ Takzvané *Šurianske memorandum Slovákov z juhu*. Pozri bližšie: HRNKO, Anton: Politické zápasy na Slovensku, s. 69 – 70; MULÍK, Peter. Keď sa otvárali dvere slovenskej samostatnosti. Národná identita a štátna suverenita v dokumentoch nežnej revolúcie. In: *Slovenské národné noviny*, 22. apríl 2013. snn.sk/ked-sa-otvarali-dvere-slovenskej-samostatnosti (21. máj 2019); *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Ed.: Jozef ŽATKULIAK Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999, s. 95.

¹⁷ *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Výber dokumentov*, s. 125. Memorandum je publikované ako dokument č. 29 v rovnomennej edícii prameňov na s. 121 – 125.

na biskupa Hnilicu nasadený za účelom sledovania, že Slovensko je v rámci cestovného ruchu úplne neznáme, čo bolo spôsobené okrem iného aj tým, že na československých zastupiteľských úradoch neexistoval takmer žiadny propagačný materiál o Slovensku. Podobne sa biskup Hnilica pozastavil aj nad skutočnosťou, že slovenská veda a kultúra sú v zahraničí prakticky neznáme.¹⁸ Toto je len jeden z množstva príkladov o veľmi malom povedomí o existencii Slovákov a Slovenska vo svete, keď sa veľmi často slovenskí kultúrni, vedeckí ba aj cirkevní predstavitelia označovali za českých alebo československých dejateľov a Slovensko z dôvodu neexistencie vlastného štátu na medzinárodnej scéne bolo fakticky *terra incognita*.

Problematika zviditeľnenia Slovenska tvorila dôležitú agendu aj nového slovenského ministerstva medzinárodných vzťahov, ktoré sa konštituovalo bezprostredne po voľbách v júni 1990, (o čom ešte bude reč).¹⁹ V spomínanom memorande Iniciatívy zvrchované Slovensko sa požadovalo vyhlásenie zvrchovanosti zákonov Slovenskej národnej rady nad zákonmi Federálneho

zhromaždenia, čo v skutočnosti predstavovalo prvý krok k naplneniu štátnej suverenity. V uvoľnenej revolučnej atmosfére roku 1990 vznikali národné orientované spolky a združenia požadujúce zvrchovanosť, ako napríklad Štúrova spoločnosť, Spoločnosť slovenskej inteligencie Korene a v neposlednom rade sa aktivizovala aj Matica slovenská. Všetky spomenuté organizácie postupne ovplyvňovali verejnú mienku za štátnu samostatnosť Slovenska.²⁰

Od začiatku roka 1991 prešli úvahy o možnom vyhlásení zvrchovanosti do polohy priamej realizácie. V tejto súvislosti je nutné chápať návrh deklarácie o štátnej suverenite Slovenskej republiky zo 14. februára 1991 z dielne pronárodných občianskych iniciatív,²¹ *Druhé memorandum národa slovenského z prostredia Matice slovenskej* z 8. júna 1991²² a napokon výzvu iniciatívy *Za zvrchované Slovensko* z 11. septembra 1991, ktorú iniciovala Spoločnosť slovenskej inteligencie Korene a ktorá našla podporu významných politických osobností, akými boli Vladimír Mečiar, Michal Kováč, Milan Kňažko a Ján Budaj.²³ Dňa 19. júna 1991

¹⁸ ABS, f. Historický fond Státní bezpečnosti, H-530, akce „METÓD“. Záznam č. 121/71 (agent pod krycím menom STANO), 6.9.1971, s. 1 – 3.

¹⁹ MOJŽITA, Miroslav: *Kňažko/Demeš/Kňažko: Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993*. Bratislava: Veda, 2019, s. 17 – 18.

²⁰ V dňoch 25. – 26. augusta 1990 sa v Ružomberku konali spomienkové slávnosti na Andreja Hlinku, na ktorých sa zúčastnilo desiatky tisíc ľudí z celého Slovenska. Mnohotisícové zhromaždenie pod transparentmi „Za samostatné Slovensko“ žiadalo vládu, aby podnikla kroky na ústavné ukotvenie samourčovacieho práva slovenského národa a uzákonenie slovenského jazyka ako jediného úradného a štátneho jazyka na celom území Slovenskej republiky bez výnimky. HRNKO, Anton: Politické zápasy na Slovensku v lete a na jeseň 1990, s. 82 – 85.

²¹ Pronárodné občianske iniciatívy, ktoré memorandum zostavili: Zvrchované Slovensko, 31 krokov k slovenskej identite, Korene, Spolok slovenskej inteligencie, Štúrova spoločnosť, Syntéza 90. Dokument publikovaný v *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Výber dokumentov*, s. 170 – 173, dokument č. 38: Návrh deklarácie o štátnej suverenite Slovenskej republiky, 14. februára 1991.

²² *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti*, vol. 2. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 569.

²³ Výzva bola Mečiarom, Budajom a Kňažkom vlastnoručne podpísaná. Pozri Kópiu výzvy s textom: Súhlasím s výzvou iniciatívy *Za zvrchované Slovensko* zo dňa 11. septembra 1991. Archív Korene (v archíve autorky). Autorom iniciatívy bol akademický maliar Viliam Hornáček.

sa deklaráciou o zvrchovanosti zaoberala na podnet niektorých poslancov, najmä z radov Slovenskej národnej strany, aj Slovenská národná rada. Pre odmietavý postoj k jej schváleniu zo strany vládnych predstaviteľov ako aj vedúcich osobností z VPN návrh neprešiel.²⁴ V júni 1991 deklaráciu o zvrchovanosti a vytvorenie novej ústavy Slovenskej republiky podporil Svetový kongres Slovákov (ďalej SKS) osobitným memorandom určeným pre slovenskú vládu a Slovenskú národnú radu. V memorande sa vedenie SKS postavilo za „*samourčovacie právo slovenského národa, vyjadrené jeho plnou demokratickou štátnosťou*“, ktorú SKS považoval za „*cieľ svojich politických snažení*“, konštatovala sa „*podpora tým politickým stranám, hnutiam a skupinám, ktoré sú za čím skoršie a manifestačné uzákonenie ústavy suverénnej Slovenskej republiky*“ a odporúčalo sa, aby Slovensko vstupovalo do nadnárodných štruktúr (Európske spoločenstvo) ako „*samostatná politická jednotka*.“²⁵ Po parlamentných voľbách v júni 1992, ktoré boli faktickým referendum o budúcom štátoprávnom postavení Slovenska, keďže voľby vyhrali politické strany požadujúce medzinárodnoprávnu subjektivitu Slovenskej republiky a naopak prehrali politické strany zotrvávajúce na koncepcii unitárnej federácie, bolo prijatie *Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky* Slovenskou národnou radou 17. júla 1992, prijatie *Ústavy Slovenskej republiky*

1. septembra 1992, prijatie Ústavného zákona č. 542/1992 *Zbierky zákonov* o zániku Českej a Slovenskej federatívnej republiky z 25. novembra 1992 a napokon vyhlásenie vzniku nezávislej Slovenskej republiky 1. januára 1993 už len logickým zavŕšením emancipačného procesu.

V pohnutom revolučnom období posledného mesiaca „roka zázrakov“ 1989 sa tiež vykryštalizovali plány na vznik inštitúcie, ktorá by umožnila participovať na tvorbe zahraničnej politiky. Takzvaná slovenská vláda národného porozumenia, ktorá bola produktom revolučného procesu na Slovensku a mala preklenúť obdobie od Nežnej revolúcie do prvých slobodných volieb, rozhodla v decembri 1989 o vytvorení odboru medzinárodných vzťahov na Úrade vlády Slovenskej republiky. Novovzniknutý odbor sa mal v súčinnosti s federálnym Ministerstvom zahraničných vecí (ďalej MZV) podieľať na tvorbe zahraničnej politiky. Po parlamentných voľbách v júni 1990 vzniklo Ministerstvo medzinárodných vzťahov, ktorého vedením bol poverený minister Milan Kňažko, pričom existujúci odbor na Úrade vlády prešiel do pôsobnosti nového ministerstva. I keď nové ministerstvo zo strany pražského MZV nenašlo pozitívnu odozvu a v zložitých podmienkach zápasu o nové usporiadanie nefunkčnej federácie bolo jeho vybudovanie neľahkou úlohou, je možné konštatovať, že jeho založením vznikli

²⁴ Pozri bližšie RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa*, s. 196 – 198.

²⁵ Memorandum Svetového kongresu Slovákov adresované slovenským národným orgánom, jún 1991, Bratislava. In: *Literárny týždenník: Časopis Spolku slovenských spisovateľov*, roč. 4, č. 25, 21. júna 1991, s. 2. V memorande sa ďalej odporúčalo referendum o prijatí ústavy SR a o vstupe do nadnárodných organizácií, zriadenie Slovenskej tlačovej kancelárie, výber poradcov slovenských národných orgánov aj z radov zahraničných Slovákov, uznanie dvojitého občianstva, uznanie práva zahraničných Slovákov zúčastňovať sa volieb v SR, zohľadnenie poznatkov a skúseností zahraničných Slovákov pri zriaďovaní reprezentácií SR v zahraničí, všeobecná starostlivosť o zahraničných Slovákov zo strany slovenských národných orgánov, ako aj zriadenie pravidelného rozhlasového vysielania pre zahraničných Slovákov. Pozadie prijatia memoranda, ani vedomosť o tom, kto bol autorom, autorke zatiaľ nie sú známe.

predpoklady pre samostatnú zahraničnú politiku Slovenska.²⁶ Medzi priority ministerstva patrila úloha zviditeľnenia Slovenska v zahraničí, ako aj rozvíjanie kontaktov so zahraničnými Slovákmi. Postupne sa začali organizovať vlastné zahraničné aktivity ministerstva a koncepcne pripravovať zahraničné návštevy na Slovensku. Zahraničné návštevy na Slovensku z radov prominentných politikov a štátnych predstaviteľov tvorili rozsiahlu agendu; len v roku 1991 navštívili Slovensko nemecký prezident Richard von Weizsäcker, poľský prezident Lech Wałęsa, maďarský prezident Árpád Göncz, izraelský prezident Chaim Herzog, taliansky prezident Francesco Cossiga, ruský prezident Boris Jelcin, viceprezident USA Dan Quayle, britský následník trónu princ Charles, ako aj rakúsky spolkový kancelár Franz Vranitzky. Pritom nešlo už len o zdvorilostné návštevy v rámci návštevy Česko-Slovenska, ale ministerstvo pripravovalo samostatné podklady pre rokovania.²⁷

Ešte pred júnovými voľbami v roku 1992 sa pozície dominantnej českej politickej strany a budúceho víťaza volieb, to jest Občiansko-demokratickej strany

(ďalej ODS) na čele s Václavom Klausom a slovenského Hnutia za demokratické Slovensko (ďalej HZDS) na čele s Vladimírom Mečiarom v otázke štátoprávneho usporiadania federácie značne vyhranili. Klaus požadoval funkčnú federáciu alebo rozdelenie štátu, Mečiarovo HZDS sa programovo hlásilo ku konfederácii a vo volebnom programe predostrelo plán postupnej realizácie: 1. vyhlásenie zvrchovanosti Slovenskej republiky, 2. prijatie ústavy Slovenskej republiky, 3. medzinárodnoprávna subjektivita Slovenska, (to jest možnosť priameho nadväzovania bilaterálnych vzťahov), 4. vyhlásenie referenda²⁸ o suverenite a o novom usporiadaní vzťahov s Českou republikou, 5. uzavretie zmluvy s Českou republikou. Okrem referenda sa všetky tieto predvolebné programové body HZDS fakticky naplnili.²⁹

Po voľbách sa do úplne inej roviny dostalo aj budovanie rezortu Ministerstva medzinárodných vzťahov a vzťah k Černínskemu palácu najmä v súvislosti s vyhlásením zvrchovanosti Slovenskej republiky 17. júla 1992. Bolo viac-menej isté, že federácia potrvá maximálne do konca roka, i keď existoval aj skorší

²⁶ Viac k založeniu a fungovaniu Ministerstva medzinárodných vzťahov pod vedením Milana Kňažka a Pavla Demeša, k peripetiám nerovného vzťahu federálneho MZV a bratislavského MMV a k vymedzeniu kompetencií pozri bližšie: Mojžiša, Miroslav: *Kňažko/Demeš/Kňažko. Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993*, s. 17 – 39.

²⁷ *Ibidem*, s. 52.

²⁸ Na rozdiel od Česko-Slovenska prebehlo v Chorvátsku 19. mája 1991 úspešné referendum, v ktorom sa pri účasti 83% všetkých oprávnených voličov 93% vyslovilo za nezávislosť Chorvátska. Srbská menšina v Chorvátsku referendum bojkotovala. Na základe výsledku referenda ratifikoval chorvátsky parlament 25. júna 1991 štátnu nezávislosť Chorvátska. Medzinárodné uznanie nezávislosti Chorvátska však prebehlo až 15. januára 1992 po vojenských operáciách medzi chorváckymi vojenskými zložkami a juhoslovanskou armádou s ťažkými stratami na ľudských životoch na oboch stranách. Pozri Edgar Hösch: *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, 4. aktualizované a rozšírené vydanie. Mníchov: Beck, 2002, s. 276.

²⁹ Štátoprávne usporiadanie vo volebných programoch politických strán a hnutí, ktoré získali zastúpenie v Slovenskej národnej rade, 5. – 6. jún 1992, In: *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti 2*, dok. 313, s. 575 – 576. Pozri tiež Rychlík, Jan: *Rozpad Československa*, s. 274 – 275. Rychlík sa českému predvolebnému programu v texte knihy nevenuje vôbec, pričom ODS musela mať plán rozdelenia federácie. Je to téma, ktorej historiografia vo všeobecnosti venuje len málo pozornosti.

dátum jej rozdelenia, a bolo nevyhnutné pracovať v prospech medzinárodného akceptovania nového štátu a jeho uznania *de jure*. Dôležitým vodítkom pri koncipovaní postupu ministerstva v otázke uznania Slovenskej republiky boli výsledky zasadania Rady Európskych spoločenstiev v Bruseli v decembri 1991, kde členské štáty prijali zásady uznania nových štátov, ktoré vznikali po rozpade Sovietskeho zväzu a Juhoslovskej federácie. Uznanie podľa týchto zásad bolo podmienené tým, že nové štáty sa zaviazali rešpektovať *Chartu OSN*, čo znamenalo zaručiť ľudské práva a práva národnostných menšín, rešpektovať nedotknuteľnosť štátnych hraníc, prevziať záväzky v oblasti odzbrojenia a riešiť dohodou všetky otázky nástupníctva.³⁰

V prvých povolebných týždňoch v lete 1992 staronový predseda slovenskej vlády Vladimír Mečiar absolvoval sériu rozhovorov s diplomatmi akreditovanými na zastupiteľských úradoch v Prahe a Bratislave, ako aj so zahraničnými politikmi, zmyslom ktorých bolo informovať zahraničné vlády o aktuálnom vývoji a poskytnúť slovenskú interpretáciu vývoja. Časť týchto správ je uložená v diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky v Bratislave. Stretnutia predsedu vlády Mečiara sa zväčša konali na Úrade vlády Slovenskej republiky, konkrétne na Oddelení medzinárodných vzťahov a protokolu za prítomnosti vedúceho oddelenia a tlmočníka. Počas týchto rozhovorov slovenský

premiér v úvodnom stanovisku prezentoval postoj vlády k štátoprávnym otázkam, pričom evidentne v období mesiacov jún – júl 1992 preferoval konfederálne usporiadanie a to aj po vyhlásení zvrchovanosti Slovenskej republiky. Holandskému veľvyslancovi Hansovi J. Heinemannovi počas zdvorilostnej návštevy uskutočnenej 22. júla doslovne povedal, že Slovensko chce dosiahnuť rovnoprávny vzťah s Českou republikou, „*ísť na konfederáciu, ČR však požaduje alebo súčasný stav alebo okamžitý rozchod,*“ čo podľa premiéra nebolo v záujme ani jednej republiky.³¹ Pred nemeckým veľvyslancom Hermannom Huberom, sa v ten istý deň zmienil, že „*zatiaľ čo sa Slováci pohybovali v rovine ideologickej, česká polit. [cká] reprezentácia pripravovala rozpad štátu, čo trvá už viac ako rok.*“³² Zvláštnemu zmocnencovi rakúskeho ministra zahraničných vecí Albertovi Rohanovi, ktorý pricestoval 20. júla do Bratislavy za účelom získania aktuálnych poznatkov o situácii na Slovensku, Mečiar povedal, že všetky návrhy slovenskej strany na spoločné priority, akými boli spoločný trh a mena, obrana štátu, ochrana občianskych práv, voľný pohyb kapitálu a osôb, koordinácia zahraničnej politiky, boli českou stranou zamietnuté. Zdôraznil, že slovenská vláda chce zachovať ústavný postup, pripustil však, že na českej strane pripúšťajú aj jednostranný krok z ich strany. Mečiar sa v prítomnosti rakúskeho diplomata vyjadril aj k otázke nástupníckych práv: „*K otázke ohľadom riešenia nástupníctva (...) to budú*

³⁰ Bližšie pozri Mojžita, Miroslav: *Kňazko/Demeš/Kňazko*, s. 71 – 72.

³¹ Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí (ďalej MZVaEZ), fond Ministerstvo medzinárodných vzťahov (ďalej MMV), k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve holandského veľvyslancu, 22. júla 1992.

³² Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve veľvyslancu SRN v ČSFR, 22. júla 1992.

podľa ústavy ČSFR obe republiky, aj keď sú snahy v Čechách o prevzatie plného nástupníctva.“³³ V prítomnosti poľského veľvyslanca v Česko-Slovensku Jaceka Balucha³⁴ bol predseda slovenskej vlády ešte otvorenejší, keď hneď v úvode rozhovoru konštatoval, že v ČSFR je momentálne kríza, neexistuje vôľa po spolupráci, česká strana vyvíja tlak na rozdelenie štátu do konca septembra 1992, čo malo byť pre Slovensko absolútne neprijateľné. Ďalej Mečiar uviedol, že federálne ministerstvo vnútra, federálna televízia a federálny rozhlas mali pôsobiť protislovensky s cieľom izolovať ho od zahraničia. Dokonca použil pri vykreslení tejto nepriaznivej situácie výraz „studená vojna“. Ďalej predseda slovenskej vlády pokračoval, že existovali snahy prezentovať Českú republiku ako jediný nástupnícky subjekt, česká strana mala mať pripravenú tajnú správu pre prípad rozdelenia republiky, na ktorej mala pracovať už od roku 1990, na čo poľský veľvyslanec uviedol, „že sa nedá povedať, že by Slováci jednostranne rozbili republiku,“ a že Poľsko má záujem pôsobiť ako stabilizujúci faktor.³⁵ Krátke vyjadrenia poľského veľvyslanca možno interpretovať v podstate ako súhlas s rozdelením Česko-Slovenska, i keď zaznela narážka na prijateľné riešenie práv maďarskej menšiny na Slovensku, pretože podľa vyjadrení veľvyslanca by „prípadné zhoršenie vzťahov nutne viedlo k zhoršeniu poľsko-slovenských vzťahov.“³⁶

V rozhovore s francúzskym veľvyslancom slovenský premiér preukázal mimoriadnu otvorenosť. Na obavy francúzskeho diplomata z prenesenia vojnového konfliktu z Juhoslávie do strednej Európy, Mečiar odpovedal, že Slovensko nebude destabilizačným faktorom a poznamenal, že obavy sú skôr z vývoja v Maďarsku, ktoré sa zjednocuje na báze nacionalizmu, požaduje kolektívne práva pre maďarské menšiny, pričom vyjadril obavu zo separácie maďarskej menšiny na Slovensku. Doslovne povedal:

„Maďarské nacionalisticky orientované strany (na Slovensku) mali silnú podporu z Maďarska, preto sa dostali do parlamentu. Vytvorili obraz ohrozenia maďarskej menšiny.“

K aktuálnemu odstúpeniu prezidenta Česko-slovenskej federácie Václava Havla uviedol, že sa Havel pripravuje na post prezidenta Českej republiky. V ďalšom toku rozhovoru načrtnol francúzskemu diplomatovi vývoj, ktorý mal nastať po prijatí republikových ústav: česká strana mala trvať na rozdelení štátu k dátumu 30. septembra alebo najneskôr 31. decembra 1992, slovenská strana sa mala prikloniť k myšlienke konfederácie, alebo minimálne k uplatneniu maastrichtských dohôd medzi Českou a Slovenskou republikou. Uviedol, že Slovensko nie je pripravené na rozdelenie a trval na

³³ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve zomocnenca A. Mocka, 20. júla 1992, s. 1 – 2.

³⁴ Prof. Jacek Baluch (1940 – 2019) – významný poľský polonista a bohemista, literárny historik, znalec českej a slovenskej literatúry, pôsobil na Jagelovskej univerzite a v rokoch 1990 – 1995 bol poľským veľvyslancom v Prahe. Pozri bližšie: O žyciu, ambasadorovaníu i miłości do literatury: Rozmowa z profesorem Jackiem Baluchem. In: *Kontakty XVII*. Bratislava: Slovensko-poľská komisia humanitných vied, 2019, s. 81 – 98.

³⁵ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve poľského veľvyslanca, 22. júla 1992.

³⁶ Ibidem.

ústavnom postupe, ako aj na referende.³⁷ Tvrdenie, že Slovensko nie je pripravené na samostatnosť, Mečiar zopakoval aj v prítomnosti veľvyslanca Luxemburského kniežatstva počas zdvorilostnej návštevy 16. júla 1992 na Úrade vlády.³⁸ Podobné vyjadrenia zazneli aj počas návštevy čelných predstaviteľov Svetového židovského kongresu na Úrade vlády 10. júla. Mečiar uviedol, že pre slovenskú stranu malo byť prijateľné konfederatívne usporiadanie s priznaním suverenity, s čím ale česká strana vyjadrila zásadný nesúhlas. Ďalej konštatoval, že Česká republika mala byť lepšie pripravená na vznik samostatného štátu a nemala záujem čakať dlhšie ako do konca roka 1992. Predseda Svetového židovského kongresu L. Keller konštatoval: „*je smutné vidieť delenie ČSFR*“ a že Svetový židovský kongres stále dúfa, že republika sa nerozdelí. Vyjadril tiež obavy zo šírenia antisemitizmu.³⁹

Všeobecne možno konštatovať, že vyjadrenie ľútosti nad rozpadom Česko-Slovenska z úst spomínaných diplomatov až na citovanú výnimku nezaznelo, skôr prevládal pragmatický prístup, keď sa vývoj jednoducho bral na vedomie. Predseda slovenskej vlády bol niekoľko násobne ubezpečený, že zahraničné vlády prijímajú Slovenskú republiku ako rovnocenného partnera. Obavy, ktoré počas rozhovorov zazneli, sa týkali výlučne spôsobu rozdelenia federácie. Zahraničné vlády chceli mať istotu, že v prípade delenia Česko-Slovenska

sa nezopakuje juhoslovanský model, že rozdelenie sa udeje ústavnou cestou s vylúčením použitia akéhokoľvek násillia. Všetky tieto záruky predseda slovenskej vlády diplomatom poskytol. Najväčšie obavy z vnútropolitického vývoja zo strany západných politikov zazneli počas stretnutia Mečiara a generálnej tajomníčky Rady Európy Catherine Lalumièrovou 12. júla 1992, keď generálna tajomníčka vyjadrila znepokojenie nad vnútropolitickým vývojom poznačeným „*nacionalizmom, ultranacionalizmom, šovinizmom a antisemitizmom.*“ Obávala sa tiež rozšírenia juhoslovanského modelu, z čoho mala – ako doslovne uviedla – „*panický strach.*“ Vládne HZDS označila za „*národne-socialistické hnutie*“, čo malo vyvolávať asociácie s minulosťou. Napriek týmto obavám, vysoká predstaviteľka Rady Európy ubezpečila slovenskú stranu, že „*Západ rešpektuje existenciu práva národov na sebaurčenie*“ a že vývoj v ČSFR bol vnímaný ako vnútorná záležitosť.⁴⁰ Pre doplnenie celkového obrazu o tomto rozhovore treba uviesť, že slovenský premiér sa proti všetkým obavám zo strany generálnej tajomníčky Rady Európy ohradil. Uviedol, že „*nacionalistické úchyľky*“ v politických stranách na Slovensku neexistujú, HZDS je sociálno-demokratické hnutie, základ ústavy Slovenskej republiky bude tvoriť *Charta ľudských práv*. Rovnako poprel, že slovenská vláda chcela vystahovať príslušníkov maďarskej menšiny a vyjadril obavy z asimilácie slovenskej menšiny

³⁷ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve francúzskeho veľvyslanca v ČSFR, 20. júla 1992.

³⁸ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve veľvyslanca Luxemburského kniežatstva E. Bremera, 16. júla 1992.

³⁹ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), záznam o návšteve delegácie Svetového židovského kongresu, 10. júla 1992.

⁴⁰ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 54 (diplomatické správy o návštevách), správa o návšteve delegácie Rady Euópy, 12. júla 1992.

v Maďarsku. Na záver uviedol, že českú stranu opakovane ubezpečil, že zo Slovenska nevyjde jediný výstrel.⁴¹

V auguste 1992 predložil podpredseda vlády a minister medzinárodných vzťahov Milan Kňažko vládny návrh o zmene názvu Ministerstva medzinárodných vzťahov na Ministerstvo zahraničných vecí a vonkajších ekonomických vzťahov. V zdôvodnení návrhu sa uvádzalo, že nové ministerstvo zodpovedá za začlenenie Slovenskej republiky do medzinárodného spoločenstva, čo logicky vyplývalo z požiadavky ukotvenia medzinárodno-právnej subjektivity vo vládnom programe Mečiarovej vlády.⁴² Prvoradou úlohou sa v tomto zmysle javilo prehĺbenie bilaterálnych vzťahov so štátmi susediacimi so Slovenskom a v neposlednom rade získanie podpory pre črtajúcu sa štátnu samostatnosť Slovenska. Na jeseň 1992 preto minister Kňažko absolvoval niekoľko zahraničných ciest do susedských štátov: v septembri navštívil Taliansko, v októbri Francúzsko, v novembri

Rakúsko a Ukrajinu a v decembri Poľsko. Ešte v apríli 1992 jeho predchodca Pavol Demeš navštívil Budapešť a recipročne maďarský minister zahraničných vecí Géza Jeszenszky absolvoval bilaterálne rozhovory v Bratislave v septembri 1992,⁴³ teda v čase, keď Maďarsko vypovedalo jednostranne zmluvu o Vodnom diele Gabčíkovo – Nagymaros a zo strany čelných predstaviteľov maďarských menšinových strán na Slovensku vzišla požiadavka o územnej autonómii južného Slovenska. Maďarská vláda síce formálne uznala právo Slovákov na sebaurčenie, v nasledujúcom období však došlo k niekoľkým obštrukciám z jej strany v súvislosti s prijímaním Slovenskej republiky do radov Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (ďalej KBSE), Rady Európy a Stredoeurópskej iniciatívy.⁴⁴ Komplikácie z maďarskej strany konštatovala aj poľská premiérka Hana Suchocka v rozhovore s ministrom Kňažkom počas jeho návštevy v Poľsku začiatkom decembra 1992.⁴⁵

⁴¹ Ibidem.

⁴² MOJŽITA, Miroslav: *Kňažko/Demeš/Kňažko*, s. 73.

⁴³ Viac k návšteve Gézu Jeszenszského, potomka uhorských zemanov z Turca, pozri Ibidem, s. 76.

⁴⁴ Ibidem, s. 77. Návšteva ministra medzinárodných vzťahov Pavla Demeša v Budapešti sa konala 22. apríla 1992 na pozvanie maďarského ministra zahraničných vecí. Išlo o prvé pozvanie na úrovni ministrov zahraničných vecí z maďarskej strany, počas ktorého sa prediskutovali otázky vzájomných slovensko-maďarských vzťahov, najmä otázka maďarskej menšiny na Slovensku a recipročne slovenskej menšiny v Maďarsku. Rozhovor sa točil aj okolo rozpadu Juhoslávie, keď maďarský minister zahraničných vecí Jeszenszky konštatoval, že so Slovinskom a Chorvátskom má Maďarsko dobré vzťahy, čo ale neplatilo o Srbsku. Diskutovala sa nutnosť posilnenia slovensko-maďarských hraničných prechodov, ako aj obojstranná regionálna spolupráca. Demeš upozornil na „neštandardné“ stretnutie maďarskej menšiny so štátnym tajomníkom maďarského MZV, historikom A. Gergelyim v Komárne, bez oznámenia vopred bratislavskému MMV a všeobecne konštatoval, že niekoľkí príslušníci maďarskej menšiny na Slovensku neovládajú úradný slovenský jazyk. Pozri bližšie: Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, správy zo zahraničných pracovných ciest, reg. č. 111 – 113, Cestovná správa zo zahraničnej služobnej cesty do Maďarskej republiky dňa 22. apríla 1992, s. 2 – 6.

⁴⁵ Poľská premiérka Hanna Suchocka podľa záznamu z cestovej správy z oficiálnej pracovnej návštevy podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí Milana Kňažka sa mala vyjadriť v tom zmysle, že podpísanie Dohody o voľnom obchode medzi Českom, Poľskom, Maďarskom a Slovenskom by bolo pre Slovensko z politických dôvodov výhodné „vzhľadom na to, že Maďarsko sa rôznymi kanálmi snaží komplikovať jeho vstup do medzinárodného života.“ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 66 (Kancelária ministra, správy z ciest), Cestovná správa z oficiálnej pracovnej návštevy podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí Milana Kňažka v Poľsku 8. – 9. decembra 1992, s. 3.

Pamätná návšteva delegácie slovenského ministerstva zahraničných vecí v Poľsku v decembri 1992 a samotné prijatie Kňažka najvyššími predstaviteľmi poľského štátu, a síce poľským ministrom zahraničných vecí Krzystofom Skubiszewským, premiérkou Hanou Suchockou, poľským prezidentom Lechom Waľesom, maršálkom Senátu Augustom Chelkowským a vicemaršálkom Sejmu I. Kurczewským a napokon poľským prímasom, kardinálom Józefom Glempom, boli demonštratívnym privítaním nového susedského štátu v predvečer jeho vzniku. Bol to zároveň signál pre maďarskú vládu, že Poľská republika spochybňovanie slovenskej suverenity odmietala.⁴⁶

Počas návštevy Francúzska v októbri 1992, ktorá sa uskutočnila na základe slovenskej iniciatívy za cieľom prehĺbenia bilaterálnych vzťahov s kľúčovým partnerom, akým Francúzsko nepochybne dodnes je, sa francúzsky minister zahraničných vecí Roland Dumas nechal počuť, že chápe hľadanie vlastnej suverenity ako nevyhnutnú súčasť celého európskeho procesu. Nechal sa podrobne informovať ministrom Kňažkom o aktuálnom vývoji v slovensko-českých rokovaniach ako aj o postavení maďarskej menšiny na Slovensku s prísľubom pozitívneho informovania ostatných členských

vlád Európskeho spoločenstva.⁴⁷ Počas oficiálnej návštevy v Rakúsku, ktorá sa uskutočnila z iniciatívy rakúskeho ministra zahraničných vecí Aloisa Mocka 6. novembra 1992 vo Viedni, rakúska strana vyslovila návrh, že posúdenie otázky prechodu zmluvných záväzkov medzi ČSFR a Rakúskom na Slovensko a Česko by sa malo udiť urýchlenou sukcesiou na základe spoločných rokovaní expertných skupín. To v podstate znamenalo, že Rakúsko nekládlo žiadne prekážky ohľadom budovania riadnych bilaterálnych stykov so samostatnou Slovenskou republikou.⁴⁸ Prijatie oficiálnej pracovnej návštevy slovenskej delegácie na Ukrajinu v dňoch 25. – 26. novembra zodpovedalo už úrovni kontaktov dvoch suverénnych štátov. Ukrajinská strana podobne ako Poľsko s porozumením prijímala slovenské emancipačné snahy a bola pripravená uznať Slovenskú republiku ako subjekt medzinárodného práva medzi prvými a nadviazať diplomatické styky.⁴⁹ Ukrajinský minister zahraničných vecí Anatolij Zlenko prijal s uznaním a vďakou správu o pripravenej budove zastupiteľského úradu Ukrajiny v Bratislave na Radvanskej ulici. Na slovenskej strane sa s istým uspokojením vítalo objektívne stanovisko ukrajinskej vlády v spore o Vodné dielo Gabčíkovo

⁴⁶ K návšteve v Poľsku pozri: Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 66 (Kancelária ministra, správy z ciest), Cestovná správa z oficiálnej pracovnej návštevy podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí Milana Kňažka v Poľsku 8. – 9. decembra 1992. Bývalý minister Kňažko v rozhovore pre Ústav pamäti národa priznal, že najväčšie porozumenie voči samostatnosti Slovenska pocítoval práve v Poľsku. Pozri bližšie Milan Kňažko: *S otvorenými očami*. Otázky kládli historici Ústavu pamäti národa Ondrej Podolec, Peter Jašek a (Beáta Katrebová Blehová). Banská Bystrica: TBB, 2019, s. 140.

⁴⁷ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 7 (sekcia ministra), Cestovná správa zo zahraničnej služobnej cesty do Francúzska v dňoch 7. – 11. októbra 1992.

⁴⁸ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, k. 66 (Kancelária ministra, správy z ciest), Cestovná správa z oficiálnej pracovnej návštevy podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí Milana Kňažka v Rakúskej republike dňa 6. novembra 1992.

⁴⁹ Diplomatický archív MZVaEZ, f. MMV, Správy zahraničných pracovných ciest, reg. č. 111 – 103, Cestovná správa z oficiálnej pracovnej návštevy podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí Milana Kňažka na Ukrajinu, Kyjev, 25. – 26. novembra 1992, s. 1.

– Nagymaros na zasadnutiach Dunajskej komisie a bol prijatý záväzok nevňšať územné nároky. V podstate možno konštatovať, že na základe citovaných správ z oficiálnych zahraničných ciest ministra Kňažka na jeseň 1992 ukrajinskí vládni predstavitelia veľmi ústretovo privítali snahy Slovenska o štátnu nezávislosť.

Na základe terajšieho stavu bádania nie je možné kvalifikovane odpovedať na otázku, ktorá zo svetových veľmocí, čím sa mienia najmä Spojené štáty americké, Sovietsky zväz, Francúzsko, Nemecko a Veľká Británia sa pozitívne, respektíve negatívne stavala k rozdeleniu Česko-Slovenska a tým pádom k vzniku dvoch nových samostatných štátov v strednej Európe. K danej problematike prakticky neexistuje žiaden výskum, čo je zjavne spôsobené aj neprístupnosťou diplomatických archívov spomínaných štátov, i keď v niektorých prípadoch je možné predpokladať, že cieľenou snahou zo strany slovenských vedeckých inštitúcií v súčinnosti so slovenskou diplomaciou by relevantné archívne pramene mohli byť čiastočne sprístupnené. Kľúčovou otázkou sa javí postoj Spojených štátov amerických tradične považujúcich Česko-Slovensko za vlastný výtvor. To vzniklo v roku 1918 v systéme povojnového versaillského mierového poriadku takpovediac ako vlastné dieťa liberálnej demokracie na základe formálneho práva národov na sebaurčenie, ukotveného v 14 bodoch prezidenta Woodrowa Wilsona z januára 1918. Spojené štáty americké sa síce odvolávali v *Atlantickéj*

charte z augusta 1941 a napokon aj v samotnej *Charte OSN* na právo národov na sebaurčenie, v prípade Slovenska však bolo toto právo fakticky ignorované a to napriek existencii silnej krajanskej komunity amerických Slovákov v USA v celom období 20. storočia, ako aj napriek pôsobeniu slovenského politického exilu na pôde USA hlásiaceho sa k myšlienke štátnej samostatnosti. (Predovšetkým Slovenskej národnej rady v zahraničí a jej pobočky v USA, ktorá pôsobila priamo vo Washingtone a v New Yorku v zastúpení slovenského diplomata Jozefa Mikuša a od roku 1970 Svetového kongresu Slovákov pod vedením Štefana Boleslava Romana.) Ignorovali sa aj požiadavky slovenských exilových osobností pôsobiacich v Rádiu slobodná Európa, ktorí od začiatku vysielania spoločnej československej redakcie požadovali zriadenie samostatnej slovenskej redakcie, pričom táto požiadavka sa naplnila až ku dňu vzniku Slovenskej republiky 1. januára 1993.⁵⁰ Na druhej strane je nutné konštatovať, že americké vlády boli o existencii slovenskej otázky dobre informované, či už prostredníctvom čelných predstaviteľov Slovenskej ligy v Amerike, ktorí disponovali určitými kontaktmi na Štátny department, prostredníctvom Karola Sidora. Ten v júni 1950 Štátny department osobne navštívil.⁵¹ Navyše už počas pôsobenia vo funkcii slovenského vyslanca pri Svätej stolici odovzdal v júni 1943 do rúk amerického diplomata Harolda Tittmana memorandum *La question slovaquie*.⁵²

⁵⁰ Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Rádio Slobodná Európa a Svetový kongres Slovákov. In: *Svetový kongres Slovákov: Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava, jún 2015*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018, s. 186 – 209.

⁵¹ Department of State (Confidential). Memorandum of Conversation, June 14, 1950. Subject: Activities and Views of Karol Sidor. Dokument v súkromnom archíve autorky. Za jeho poskytnutie vďačím p. Igorovi Uhríkovi. Pozri tiež: Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ: *Slovenská emigrácia v Taliansku 1945 – 1950*. Bratislava – Rím: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 64 – 66.

⁵² Pozri bližšie Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ: *Slovenská emigrácia v Taliansku 1945 – 1950*, s. 22 – 23.

V neposlednej rade vznik a pôsobenie Svetového kongresu Slovákov v roku 1970 do veľkej miery napomohlo zmedzinárodnieniu slovenskej otázky a jej sprítomneniu vo svetovej verejnosti.⁵³

Určité poznatky o postoji amerického prezidenta Georga W. Busha k slovenskej otázke v rokoch 1990 – 1992 je možné získať na základe dokumentov uložených v George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Ide zväčša o prepis rozhovorov medzi ním, jeho tímom poradcov a členmi česko-slovenských delegácií vedených zväčša prezidentom Havlom počas návštev v sídle amerických prezidentov v Bielom dome vo Washingtone. Z týchto rozhovorov sú v prvom rade zjavné sympatie a dôvera, akú prezident Havel požíval u amerického prezidenta. Napríklad v auguste 1991, keď v Sovietskom zväze prebiehal pokus o vojenský prevrat s cieľom odstavenia Gorbačova od moci, prezident Bush telefonoval do Prahy a ubezpečoval Havla, že zo strany Moskvy (sic!) Česko-Slovensku nehrozí žiadne nebezpečenstvo.⁵⁴ 9. júla 1992 na vrcholovom samite KBSE v Helsinkách počas osobného rozhovoru vyjadril Bush Havlovi úplnú dôveru a veľký rešpekt.⁵⁵

Je známe, že prezident Bush považoval napäté vzťahy medzi Slovenskom a Českom v súvislosti s rokovaniami o novom štátoprávnom usporiadaní federácie za vnútornú záležitosť Česko-Slovenska. Keď sa počas jedného z najdôležitejších

stretnutí medzi ním a prezidentom Havlom vo Washingtone 22. októbra 1991 nechal podrobne informovať o česko-slovenských vzťahoch, dostal od Havla nasledovný opis situácie: Československo má tri alternatívy, buď bude pokračovať vo federácii v demokratickejších podmienkach, alebo – čo sa Havlovi zdalo menej pravdepodobné – sa rozpadne na dva samostatné štáty. Tretiu, najhoršiu variantu predstavoval právny chaos. V ďalšom toku rozhovoru Havel uviedol, že osobne navrhoval referendum o otázke budúcnosti štátu, ktorý ale niektorí slovenskí politici odmietali. Prezidentovi Bushovi tvrdil, že existuje len jedna politická strana na Slovensku požadujúca nezávislý štát. Slovenská strana požadovala podľa vyjadrení Havla maximum autonómie a česká strana mala byť presvedčená, že v určitom bode prestane takýto spoločný štát fungovať. Doslovne povedal:

„I favor federation, but do not want to impose it. Citizens have a right to decide what kind of state they wish to live in. We are promoting a federal solution through constitutional and legal methods. We shall never use power methods to impose it.“⁵⁶

Prezident Bush Havlovi odpovedal, že vývoj v Česko-Slovensku vníma ako jeho vnútropolitickú záležitosť a že verí, že predsa len zvíťazí alternatíva federácie.

⁵³ K pôsobeniu Svetového kongresu Slovákov pozri bližšie *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Ed.: Peter JAŠEK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018.

⁵⁴ Bush Havlovi do telefónu doslovne povedal: „We see no Soviet threat to the security of Czechoslovakia nor do we believe they will want to give you any trouble because they have plenty of their own.“ George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of telephone conversation (with Vaclav Havel, President of Czechoslovakia), 19. augusta 1991. Za poskytnutie dokumentov z George Bush Presidential Library vďačím prof. Markovi Kramerovi z Davies Center for Cold War Studies..

⁵⁵ „I want to express as a President of the United States, my full confidence in President Havel and my great respect for him.“ George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of Conversation (Meeting with President Havel of the Czech and Slovak Federal Republic, 9. júla 1992, s. 1.

⁵⁶ George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of conversation (Meeting with Vaclav Havel, President of Czechoslovakia), 22. októbra 1991, s. 2.

Zároveň ale dodal, že vláda USA je pripravená zriadiť v Bratislave generálny konzulát namiesto konzulátu, čím by sa upevnili vzťahy so Slovenskom:

„(We) are prepared to upgrade our consulate in Bratislava to a consulate general. We hope that this will strenghten contacts with Slovakia and be symbolically helpfull as well.“⁵⁷

Keď sa po parlamentných voľbách v júni 1992 Havel opätovne stretol s americkým prezidentom na vrcholovom samite KBSE v Helsinkách, reč šla už o rozdelení štátu, pričom Bushovi podrobne opísal spôsob, akým k tomu malo dôjsť, to jest pri zachovaní ústavnosti a zdržania sa akýchkoľvek násilných prostriedkov. Prezident Bush reagoval opätovne v tom zmysle, že USA rešpektujú tento proces ako vnútornú záležitosť a nechcú sa do neho miešať. Zároveň ale naznačil, že akceptuje vývoj smerom k osamostatneniu Česka a Slovenska, keď doslovne povedal: *„if there are two separate countries, we want to work with both.“⁵⁸* Prezidentovi Bushovi bola opcia federácie zjavne predsa len bližšia, keď sa otvorene spýtal, či by vláda USA nemohla urobiť niečo v zmysle zachovania federálneho štátu v medziach medzinárodného práva.

Najväčšou obavou USA po skončení studenej vojny nebola otázka úspechu

alebo neúspechu Gorbačovovej perestrojky. Americká diplomacia bola oveľa viac hnaná obavou, že Gorbačovova idea *„spoločného európskeho domu“* by sa mohla stať realitou, a že KBSE by ako nová bezpečnostná štruktúra mohla nahradíť Varšavskú zmluvu, ako aj Severoatlantickú alianciu. Podľa americkej profesorky dejín na Harvardskej univerzite, Mary Elise Sarotte, bolo hlavným zmyslom stratégie Washingtonu (a Bonnu) začiatkom roka 1990 urýchliť beh udalostí, prezentovať svetu jeden *fait accompli* za druhým s cieľom zotrvania NATO v Európe.⁵⁹ V intenciách americkej vládnej administratívy bolo rozšírenie Atlantickkej myšlienky do strednej Európy súčasťou novej politiky a v tomto zmysle Bush dostal od Havla počas stretnutia v Bielom dome v októbri 1991 uistenie:

„Czechoslovakia is convinced that the U.S. should be present in Europe (...). We believe in the trans-atlantic dimension, not only in the security field, but also the civilizational ties between our countries.“⁶⁰

Havel, ktorý sa počas jeho prvej návštevy v Spojených štátoch amerických vo funkcii česko-slovenského prezidenta vo februári 1990 vyjadril v prospech rozpustenia všetkých vojenských aliancií v Európe, neskôr sa ale očividne s myšlienkou

⁵⁷ Ibidem. Požiadavka o znovuzriadenie amerického konzulátu v slovenskom hlavnom meste bola postulovaná v memorande Svetového kongresu Slovákov Štátnemu departmentu z 4. novembra 1989. Memorandum to the Department of State. SNA, f. Dušan Tóth, K. 15. Počas návštevy Georga W. Busha v Prahe 17. novembra 1990 slovenský predseda vlády Vladimír Mečiar požiadavku zopakoval v prítomnosti amerického prezidenta. George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of Conversation. Meeting with Slovak Leaders, 17. novembra 1990.

⁵⁸ George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of Conversation (Meeting with President Havel of the Czech and Slovak Federal Republic, 9. júla 1992, s. 2.

⁵⁹ Mary E. SAROTTE: Perpetuating U.S. Preeminence: The 1990 Deals to „Bribe the Soviets Out“ and Move NATO In. In: *International Security*, roč. 35, 2010, č. 1, s. 136.

⁶⁰ George Bush Presidential Library (College Station, Texas). Memorandum of conversation (Meeting with Vaclav Havel, President of Czechoslovakia), 22. október 1991, s. 4.

rozšírenia NATO do strednej Európy stožňnil, získal u amerického prezidenta jednoznačné sympatie.⁶¹ Havlov ústretový postoj k prítomnosti USA v Európe bol aj súčasťou diplomatickej správy sovietskeho veľvyslanca v Česko-Slovensku Viktora Lomakina zo 6. marca 1990, čo naznačuje, že Havel v podstate hneď po návrate z oficiálnej návštevy v USA vo februári 1990 začal podporovať prítomnosť NATO v Európe. V tajnej správe sovietskeho diplomata Lomakina sa uvádza, že priority zahraničnej politiky Československa sa zmenili v zmysle jednoznačnej prozápadnej orientácie. Lomakin v správe uvádza slová Havla, že v „*zjednotenej Európe bude dôstojné miesto pre najsilnejšiu demokraciu sveta, USA, zaručené*“, že USA a NATO zohrajú úlohu stabilizujúceho faktora a vyjadril podporu zotrvaníu amerických vojsk v Európe. Lomakin na margo uvedeného konštatoval, že „*tento úplne nový prístup v československej zahraničnej politike je dominantný*“.⁶²

Postoj Sovietskeho zväzu, respektíve Ruskej federácie k rozdelení Česko-Slovenska z dôvodov chýbajúcich archívnych prameňov nie je možné nateraz v úplnosti rekonštruovať. V doteraz publikovaných dokumentoch predovšetkým z proveniencie bývalého Ústredného

výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, v ktorom sa koncepcia postoja sovietskej vlády voči štátom východnej Európy tvorila, sa v žiadnom z dokumentov slovenská otázka nepertraktuje.⁶³ Podobnú skutočnosť možno konštatovať aj vzhľadom na správy pre tvorbu koncepcií relevantného Inštitútu ekonomiky svetovej socialistickej sústavy na Sovietskej akadémii vied (ďalej IEMSS) pod vedením uznávaného odborníka na východnú Európu Olega Bogomolova. Známa analýza IEMSS o vývoji v Československu od Pražskej jari po perestrojku, vypracovaná pre ÚV KSSZ, respektíve časť, ktorá bola doposiaľ publikovaná, sa slovenskej otázke, či slovensko-českým vzťahom nevenuje.⁶⁴ V publikovanej časti správy sa predovšetkým kritizuje pasívny postoj Gorbačovovho vedenia ku komunistickej nomenklatúre v ČSSR a navrhuje sa aj výmena sovietskeho veľvyslanca Viktora Lomakina, ktorý nepatrí medzi stúpcov nového sovietskeho kurzu. Non-intervenčný postoj sovietskeho vedenia, s čím súvisela aj neochota prehodnotiť udalosti z roka 1968, sa v správe označovala ako hlavná prekážka pre započatie hospodárskych a politických reforiem v bývalom Československu.⁶⁵ Podobne, v jedinej doteraz

⁶¹ Pozri bližšie Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ: „Novoje myšlenie“ ako faktor revolučných zmien v stredovýchodnej Európe. In: 1989: *Rok zmeny*, s. 35.

⁶² Politickésoje pismo posla SSSR v ČSSR V. P. Lomakina „O vnešnepolitičeskich aspektach izmenenij v Vostočnoj Jevrope.“, 6.3.1990 (tajné). In: *Konec epochi: SSSR i revolucii v stranach Vostočnoj Jevropy v 1989 – 1991 gg.: Dokumenty*. Ed.: I. V. KAZARINA – T. M. KUZMIČEVA – M. J. PROZUMENŠČIKOV – P. RUGGENTALER. Moskva: Rosspen, 2015, s. 704 – 705.

⁶³ Pozri napríklad KARNER, Stefan –KRAMER, Mark –RUGGENTALER, Peter –WILKE, Manfred et al.: *Der Kreml und die Wende 1989: Interne Analysen der sowjetischen Führung zum Fall der kommunistischen Regime: Dokumente*. Innsbruck – Wien – Bozen: StudienVerlag, 2014.

⁶⁴ Pôvodná analýza, ktorá je uložená v archíve Gorbačovovej nadácie v Moskve má 143 strán. Nie je preto vylúčené, že v originálnom dokumente je slovenská otázka podrobená určitej reflexii. Pozri Die Lage in der Tschechoslowakei „muss geradezu Unruhe hervorrufen. Den sowjetischen Botschafter und führende Sowjetdiplomaten in Prag auszutauschen.“ Bericht des Leiters des Wirtschaftsinstituts der Sowjetischen Akademie der Wissenschaften O. T. Bogomolovs an das ZK der KPdSU, 16. marca 1989. In: KARNER, Stefan et al.: *Der Kreml und die Wende*, s. 308 – 313, dokument č. 44.

⁶⁵ Ibidem.

publikovanej správe veľvyslaneckého radcu na sovietskej ambasáde v Prahe, Marata Kuznecova, o návšteve Slovenska v dňoch 4. až 9. apríla 1989, počas ktorej viedol rozhovory s prvým tajomníkom ÚV KSS Ignácom Janákom, predsedom slovenskej vlády Ivanom Knotekom a predsedom SNR Viliamom Šalgovičom a precestoval fakticky celé Slovensko, pričom sa stretol aj s okresnými a krajskými funkcionármi KSS, a v ktorej sa rozoberala aj politická situácia na Slovensku, sa slovenská otázka ako taká ne-reflektuje. Čiastočne sa v správe reflektuje problém česko-slovenských vzťahov v tom zmysle, že slovenské komunistické vedenie odmietalo akúkoľvek federalizáciu KSČ, na druhej strane však kritizovalo nedostatočné zastúpenie Slovákov vo federálnych orgánoch ako aj centralizačné snahy Prahy v oblasti hospodárstva.⁶⁶ Nespokojnosť slovenských komunistov s daným stavom *de facto* nefunkčnej federácie musela byť teda v Moskve aspoň čiastočne známa.

Najjednoznačnejšie stanovisko k problému slovensko-českých vzťahov možno nájsť v správe z prostredia sovietskeho ministerstva zahraničných vecí, ktorá bola pre potreby Medzinárodného oddelenia ÚV KSSZ vypracovaná na odbore socialistických štátov Európy 16. mája 1990, čiže v období bezprostredne pred prvými slobodnými

voľbami v Česko-Slovensku.⁶⁷ V správe sa vo všeobecnosti konštatovali hlboké zmeny v politickom systéme, principiálna zmena zahraničnej politiky, silný vplyv Kresťansko-demokratického hnutia na Slovensku, ako aj „posilnenie klerikálnych prúdov v československej spoločnosti po návšteve pápeža Jána Pavla II.“, ktoré malo priniesť vytesnenie Občianskeho fóra kresťanskými demokratmi v nastávajúcich parlamentných voľbách. Ohľadom slovenskej otázky sa v správe písalo nasledovné:

„Vážnym problémom pre budúcnosť Československa sa javí otázka slovenského samourčenia. So zánikom obmedzujúcej vlády KSČ nárast slovenského nacionalizmu naberá nekontrolovateľný charakter. Je potrebné vysporiadať sa s perspektívou konfederatívnej formy Československa, musí sa (tiež) počítať s existenciou nálad v prospech plnej samostatnosti Slovenska.“⁶⁸

Z tejto ojedinelej správy z prostredia sovietskeho ministerstva zahraničných vecí je možné vyvodiť záver, že v Moskve sa s eventuálnou štátnou samostatnosťou Slovenska počítalo už na jar 1990, čo by sa vzhľadom na riadne sovietsko-slovenské diplomatické vzťahy v období rokov 1939 – 1941 nemuselo zdať až také prekvapujúce.⁶⁹

⁶⁶ DUBČEK, Alexander: „Meine Zeit wird kommen.“ Bericht der sowjetischen Botschaft in Prag, 18.4.1989. In: KARNER, Stefan et al.: *Der Kreml und die Wende*, s. 335 – 338, dokument č. 50.

⁶⁷ Informácia upravenia stran Evropy MID SSSR „Vnutripolitičeskaja obstanovka v Českoslovakii i perspektivy jejo rozvítia“, 16.5.1990. In: I. V. KAZARINA, et al.: *Konec epochi*, s. 713 – 715. Správu parafoval a poslal na Medzinárodné oddelenie ÚV KSSZ riaditeľ odboru socialistických štátov na sovietskom MIDe G. Gorinovič s vedomím I. P. Aboimova. Vedúci sekretariátu Medzinárodného oddelenia ÚV KSSZ V. Carenko sa s ňou oboznámil 31. mája 1990. I. P. Aboimov bol námesníkom ministra zahraničných vecí ZSSR.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 715.

⁶⁹ K slovensko-sovietskym vzťahom pozri bližšie: Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Die slowakisch-sowjetischen Beziehungen, 1939 – 1941: eine ungleiche Partnerschaft. In: *Prague Papers on the history of international relations*. Praha: Karlova Univerzita, 2008, s. 375 – 428.

Rozdelenie Česko-Slovenska, respektíve postoj západných štátov a Ruska k vzniku dvoch samostatných štátov v strednej Európe, ktoré vznikli ako nástupnícke štáty česko-slovenskej federácie, nebol dodnes historickou vedou a prakticky ani širším spoločenským diskurzom náležite reflektovaný. Úplný opak možno konštatovať v súvislosti s fenoménom procesu zjednotenia Nemecka (a postoja medzinárodného spoločenstva), ktorý predstavuje jednu z najviac vyčerpávajúcich spracovaných udalostí svetových a najmä európskych dejín zo strany historickej vednej disciplíny. Podobne veľký záujem zo strany historikov možno zistiť aj vzhľadom na fenomén rozpadu Juhoslávie, či Sovietskeho zväzu. Bolo by preto zmysluplné aj s blížiacim sa okrúhlym výročím vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 2023 venovať medzinárodnému kontextu rozpadu Česko-Slovenska náležitejšiu pozornosť, prípadne usilovať sa o medzinárodný projekt, ktorý by bol prvou hĺbkovou sondou do uvedenej problematiky.

V druhej polovici roka 1992 a to najmä v súvislosti s prebiehajúcou vojnou v Juhoslávii neexistoval evidentne na strane žiadnej zo svetových mocností záujem zabrzdiť alebo zvrátiť proces delenia česko-slovenskej federácie. Je ale nutné zväziť, a slovenská historická veda by mala o túto problematiku prejať širší záujem, nakoľko bol tento viac-menej ústretový postoj svetových mocností a susediacich štátov so Slovenskom dôsledkom

obáv z prenesenia juhoslovanského modelu do strednej Európy a nakoľko mal hlbšie historické konotácie. Ako podstatná sa javí aj otázka rešpektovania práva na samourčenie národov ukotvená vo všetkých záväzných medzinárodných normách, predovšetkým v *Charte OSN* z roku 1948. Nateraz je na základe prístupných archívnych prameňov možné konštatovať, že najústretovejší postoj k vyhláseniu štátnej samostatnosti Slovenska pretrvával na strane Poľska a Ukrajiny. Naopak určité obavy zo snahy pribrzdzenia integračných snáh Slovenskej republiky po jej vzniku možno badať na strane maďarskej diplomacie.

Nemenej zaujímavá a dodnes málo reflektovaná zostáva aj problematika vzniku slovenskej diplomacie a prvých rokov, či skôr mesiacov jej pôsobenia. Vznik slovenskej diplomacie pritom možno datovať už do obdobia revolučných zmien na Slovensku v období Nežnej revolúcie v novembri a decembri 1989. Neznámym faktorom naďalej zostáva aj pôsobenie slovenského exilu, predovšetkým Svetového kongresu Slovákov, ako aj jednej z najvýznamnejších krajanských organizácií amerických Slovákov, Slovenskej ligy v Amerike, a iných slovenských exilných organizácií, ktoré po roku 1945 postupne vznikali v slobodnom svete. Tento príspevok sa preto považuje za prvú sondu do témy medzinárodného kontextu rozdelenia Česko-Slovenska dúfajúc, že po nej bude nasledovať koncentrovanejší vedecký výskum.

ONDREJ PODOLEC*

Štátoprávne míľniky Slovenska v 20. storočí (paralely s Chorvátskom)**

Milestones of State Legal Status Development of Slovakia
in the 20th Century (Parallels with Croatia) / Meďaši razvitka državno-
pravnoga statusa Slovačke u 20. stoljeću (Paralele s Hrvatskom)

This paper deals with the development of the rule of law in Slovakia, mainly in the 20th century, partially comparing it with the development in Croatia and pointing out several common features. Until the end of the twentieth century, Slovakia formed part of different multinational states. Therefore, Slovaks shared a common fate with several Slavic nations in Central and (South) Eastern Europe. In their framework, the pinnacle the Slovak political leaders could aspire to until the end of the 1930 was autonomy. This autonomy only came true twenty years into the existence of the Republic of Czechoslovakia, under the intricate circumstances brought about by the 1938 Munich Agreement that led to the establishment of Slovakia as an independent country. However, it was a client-state of Nazi Germany. Over the post-war years, i.e. 1945 to 1948, the development of the conditions in Slovakia within the renewed Czechoslovakia were marked by the implementation of an asymmetric model of relations and the gradual curtailment of the competencies of the autonomous Slovak national authorities until Slovakia became once again an independent country. After 1948, the centralised government model of communist Czechoslovakia was best reflected in the 1960 constitution, commonly known as “socialist”. A more fundamental amendment of the Czech- Slovak relations only came about in 1968 when Czechoslovakia became a federal republic. As the result of the restoration of political pluralism after the fall of the totalitarian communist regime in 1989, all national emancipation questions — which the lack of freedom of speech had only “suppressed” — re-emerged again and became the central topic of domestic politics. In 1993, the cultivated division of the country culminated in the creation of two successor independent countries.

Keywords: History, State, Law, Constitution, Slovakia, Czechoslovakia, Yugoslavia, Croatia, Nation, Right to self-determination, Autonomy, Federation, World War II, Communism, Nazism, Fascism, 1989

Kedže Slovensko bolo až do konca 20. štátov, Slováci zdieľali osud viacerých storočia súčasťou viacnárrodných slovanských národov strednej a (juho)

* Ondrej Podolec, Ústav pamäti národa, Bratislava a Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky Právnickej fakulty Univerzity Komenského Bratislava (Slovenská republika).

** Štúdia bola spracovaná ako súčasť riešenia projektu VEGA č. 1/0379/19 Exil zo Slovenska po komunistickom prevrate roku 1948 – identita, integrácia, asimilácia.

východnej Európy. Predkladaný príspevok sa zaoberá štátovým vývojom Slovenska predovšetkým v 20. storočí a vzhľadom na tematické zameranie publikácie aj s čiastočným zreteľom na paralely pri komparácii s vývojom v Chorvátsku.

Je pozoruhodné, že v štátovom vývoji týchto dvoch krajín (národov) nachádzame takú vysokú mieru spoločných znakov. Z hľadiska „sociologickej“ charakteristiky išlo o dva slovanské národy s približne podobnou veľkosťou populácie a s početne dominujúcim katolíckym konfesijným prvkom. Pred prvou svetovou vojnou (predovšetkým v 18., 19. i na začiatku 20. storočia) patrili v mnohonárodnostnom Uhorsku k národom zápasiacim o svoju národnú existenciu, pričom Slovensko na rozdiel od Chorvátska nedisponovalo ani minimálnym stupňom štátoprávnej subjektivity. K úzkej spolupráci národných reprezentácií došlo počas „jari národov“ v revolučných rokoch 1848/49, osobitne treba spomenúť viaceré aktivity bána Josipa Jelačića v prospech Slovákov.¹ Inou vážnou kapitolou sú vedecké, kultúrne, politické či cirkevné prepojenia. Ako príklady zo slovenskej strany možno spomenúť pôsobenie Štefana Moyzesa, Juraja Haulíka, či Martina Kukučina.

Po roku 1918 sa obidve krajiny (národy) stali ako „štátotvorné“ elementy

súčasťou viacnárrodných slovanských nástupníckych štátov, ktoré v rámci Versailleského systému vznikli na troskách Rakúsko-Uhorskej monarchie – Československej republiky a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (neskôr Juhoslávie). Zároveň však neboli takzvanými dominujúcimi, respektíve „vládnucimi“ národmi, ktorých príslušníci predstavovali základ personálneho aparátu najvyšších ústavných orgánov štátu. Obidva štáty vznikli ako viacnárrodné, no takmer od začiatku sa v rámci nich prejavovali postupne sa stupňujúce centralizačné tendencie, ktoré našli vyjadrenie aj v ústavách.² Československo i Kráľovstvo SHS (respektíve Juhoslávia) úzko spolupracovali v rámci takzvanej Malej dohody,³ kde ich spájali predovšetkým obavy z maďarského iredentizmu.

Z hľadiska národnoemancipačného vývoja slovenského národa bola limitom štátoprávnych ambícií všetkých slovenských politických reprezentácií až do konca tridsiatych rokov dvadsiateho storočia autonómia v rámci viacnárrodného štátu. Keďže bolo Slovensko súčasťou viacnárrodných štátov, ktoré boli budované ako unitárne, väčšina projektov zostala nerealizovaná. Prvé autonomistické projekty sa na Slovensku zrodili už v polovici 19. storočia – v rokoch revolúcií 1848/49, keď celoeurópska vlna prebudeného nacionalizmu neobišla ani

¹ Bližšie pozri napríklad: *Československo a Juhoslávia: Z dejín československo-juhoslovenských vzťahov*. Ed. Jozef HROZIENČIK. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968; PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Slovenské dejiny*, vol. III: 1780 – 1914. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 158 a n., PODRIMAVSKÝ Milan et al.: *Dejiny Slovenska*, vol. III: *Od roku 1848 do konca 19. storočia*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 26 a n.

² Bližšie pozri: TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2017; PRJJEVAC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992*. Praha: Argo, 2000; HAVLÍKOVÁ, Lubomíra et al.: *Dějiny jihoslovenských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001; *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovenských vzťahov*. Ed.: Jozef HROZIENČIK. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.

³ Bližšie pozri: Sládek, Zdeněk: *Malá dohoda 1919 – 1938*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2000; FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Sovietske Rusko a Malá dohoda*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988.

slovenský národ. V rámci tohto pohybu sa zrodil aj prvý ucelenejší projekt administratívneho vyčlenenia územia obývaného prevažne Slováckmi, ktoré malo byť v rámci vymedzených právomocí spravované samosprávnymi orgánmi. *Žiadosti slovenského národa*, vyhlásené v Liptovskom Svätom Mikuláši 10. mája 1848, obsahovali okrem občianskoprávných a sociálnych otázok aj požiadavku slovenskej autonómie, ktorá však na rozdiel od neskorších podobných dokumentov nebola inštitucionálne ani územne vymedzená. Jediným podrobnejšie špecifikovaným štátovým atribútom mal byť osobitný národný snem ako samosprávny orgán.⁴ Konkrétnejšie boli

autonomistické požiadavky formulované v *Memorande národa slovenského* z roku 1861, no prvým uceleným a precízne formulovaným štátovým projektom slovenskej autonómie bol až návrh *Privilegia Slovenského okolia*. Bol akousi právnický prepracovanou verziou pôvodného memoranda a v tejto podobe bol deputáciou na čele s biskupom Štefanom Moyzesom aj predložený 12. decembra toho istého roku vo Viedni panovníkovi. Navrhovaný štátový subjekt, Slovenské okolie, bol presne územne vymedzený, pričom mal byť vytvorené z piatich prevažne slovenských žúp⁵ a zo Slováckmi obývaných častí národnostne zmiešaných žúp.⁶

Obr. 1: Mapa Slovenského okolia (podľa Martin Homza a Daniel Gurňák).

⁴ Žiadosti slovenského národa. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, vol. I. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 307 – 310.

⁵ Išlo o Trenčiansku, Oravskú, Turčiansku, Liptovskú a Zvolenskú župu.

⁶ Za župy zo zmiešaným obyvateľstvom boli považované: Prešporská, Nitrianska, Tekovská, Hontianska, Novohradská, Gemerská, Spišská, Šarišská, Turnianska, Abovská.

Zásadnú zmenu orientácie v slovenskom politickom prostredí priniesla až prvá svetová vojna. Pre domácu slovenskú politickú reprezentáciu, oslabenú dlhoročnou represívnou politikou uhorského štátu, znamenalo úplné vymanenie sa Rakúsko-uhorskej monarchie natoľko ambicióznym cieľ, že už dostatočne dôrazne neriešila aj otázku garancií postavenia Slovenska v budúcom československom štáte. Ako politicky rozhladenejší sa (nie len) v tomto smere ukázali predstavitelia slovenských krajských organizácií v severnej Amerike, ktorí v spolupráci s organizáciami českej krajskej komunity vyvíjali veľkú aktivitu v snahe napomôcť k vytvoreniu československého štátu. Ako jedni z hlavných finančných donorov zahraničného odboja stanovili aj požiadavku na záruky postavenia Slovenska v pripravovanom spoločnom štáte. Ich garanciou mali byť dohody definujúce budúce štátoprávne vzťahy konštitutívnych národov, ktoré boli uzavreté ešte na americkom kontinente. V prípade *Clevelandskej dohody* z roku 1915 išlo o federatívnu, to jest symetrickú koncepciu, pričom členské subjekty si mali svoje veci riadiť autonómne. Mali disponovať širokým penzom kompetencií, vrátane finančnej samostatnosti a samostatne riadenej štátnej správy.⁷ Neskoršia *Pittsburská dohoda* z roku 1918 zakotvovala asymetrickú koncepciu, v rámci ktorej Slovensko malo predstavovať autonómny subjekt. V tomto smere teda bola istým ústupom od modelu v *Clevelandskej dohode*. Základným kameňom samosprávy mal byť opäť snem, pričom jeho postavenie nebolo ani v tomto prípade bližšie

špecifikované. Autonómne mala byť ďalej riadená aj administratíva i sudy. Popri krajských organizáciách bol kľúčovým aktérom dohody Československej republiky Tomáš Garrigue Masaryk, predseda vedúceho orgánu zahraničného odboja – Národnej rady Česko-Slovenskej, ktorý dokument sám koncipoval. *Pittsburská dohoda* zohrala dôležitú úlohu aj ako jeden z kľúčových argumentov v nasledujúcom vnútropolitickom zápase o slovenskú autonómiu (a prispela k tomu aj rola, ktorú pri jej vzniku zohral budúci prezident republiky). Nepochybne predstavovala silný politický záväzok, hoci odporcovia slovenskej autonómie argumentovali najmä právnou nezáväznosťou dokumentu pre ďalší vývoj v československom štáte.⁸

Československá republika (v mierových zmluvách Versailleského systému Česko-Slovenská republika) však napokon bola budovaná ako centralistický štát, pričom takzvaný čechoslovakizmus (idea jednotného československého národa) bol aj v ústave z roku 1920 formulovaný ako základná štátna doktrína.⁹ Táto idea bola pri vzniku štátu legitímne zdôvodniteľná, ako z pohľadu medzinárodnoprávneho uznania, tak snáď aj z vnútropolitického pohľadu, najmä vzhľadom na bezpečnostnú situáciu v etablovujúcom sa štáte. V ďalšom vývoji československého štátu sa však z hľadiska slovenského národa stala regresívnym činiteľom. Z hľadiska platného právneho poriadku išlo o akúsi východnú časť „štátotvorného“ „československého národa“, ktorá používa slovenčinu ako jednu z foriem „československého jazyka“. Cieľom

⁷ Clevelandská dohoda. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*, 1998, s. 445 – 447.

⁸ Pittsburská dohoda. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*, s. 485 – 487.

⁹ Ústavný zákon č. 121/1920 Sb. z. a n.

oficiálnej štátnej politiky bolo postupne premeniť túto právnu fikciu na skutočnosť v podobe politického národa, ktorý by prípadne evolučne nadobudol aj etnickú podobu. V otázke samostatnosti jazykov, ktorý je jedným z atribútov národnej identity môžeme nájsť ďalšiu z paralel voči vývoju v Juhoslávii, minimálne v štátnej politike voči srbsko-chorvátskej relácii (srbský a chorvátsky verzus „srbo-chorvátsky“ jazyk). Popri „štátotvornej“ koncepcii mohli byť autonomistické požiadavky nastolené aj z pohľadu práva na sebaurčenie národa žijúceho ako jedna z menšín v rámci štátu. Nešlo by teda o národnostnú menšinu prislúchajúcu k národu ktorý svoje sebaurčenie realizoval v susedných štátoch, ale skôr o analógiu s postavením obyvateľstva Podkarpatskej Rusi.¹⁰

Aj napriek tomu, že v novovzniknutej Československej republike už boli Slováci v pozícii takzvaného štátotvorného národa a nový štát objektívne vytvoril podmienky na doformovanie sa moderného slovenského národa, až do roku 1938 nedošlo z hľadiska jeho štátoprávneho postavenia oproti prijatej ústave k výraznejším zmenám. Medzivojnový centralizmus bol z jednej strany chápaný ako dočasný ústupok Slovákov v prospech konsolidácie a bezpečnosti nového štátu, na druhej ako jeho základ pripúšťajúci v nevyhnutnej miere isté kompromisy smerujúce k decentralizácii.¹¹

Požiadavka autonómie sa tak stala jednou z ťažiskových otázok slovenskej

politiky v medzivojnovnej Československej republike. Od kľúčovej otázky existencie samostatného slovenského národa disponujúceho právom na sebaurčenie závisel aj charakter požadovanej autonómie. V prípade jej uznania išlo o realizáciu legitímnych štátoprávnych ambícií v rámci existujúceho štátu. Naopak, ak by sa vychádzalo z oficiálnej štátnej doktríny takzvaného československého národa, išlo by len o problematiku zohľadnenia miestnych špecifik pri správe regiónu, to jest otázku miery decentralizácie verejnej správy. Za predpokladu neexistencie samostatného slovenského národa, a vychádzajúc z predpokladu, že štát najefektívnejšie funguje ako unitárny a centralizovaný, totiž nemala autonómia v dobovej medzinárodno-politickej, či bezpečnostnej situácii racionálne zdôvodnenie.

Z politického hľadiska nebol spor o podobu štátoprávneho postavenia Slovenska len zápasom slovenských autonomistov s pražským politickým centrom, ale aj interným slovenským politickým a ideologickým sporom. Aj časť slovenskej politickej reprezentácie sa totiž z rôznych pohnútok a v rôznej intenzite stotožnila s centralistickou politikou, či dokonca s koncepciou jedného „československého národa“. Oporcovia programu autonómie obvykle argumentovali tým, že Slovensko autonómii nepotrebuje alebo ju už reálne má.¹² Prívrženci čechoslovakizmu oprávnenne videli v požiadavke HSLS zmarenie cesty

¹⁰ Vládní nařízení č. 17/192 Sb. z. a n.; Zákon č. 122/1920 Sb. z. a n.; Spoločná Česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica, Národné zhromaždenie 1935 (1935 – 1938), Senát – tisky Senát Národného shromáždění R. Čs. r. 1938., IV. volební období, 7. zasedání, Tisk 713. (citované 17. júna 2019). Pozri <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=8&termNr=1935>

¹¹ Letz, Róbert: *Slovenské dejiny*, vol. IV: 1914 – 1938. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, s. 156.

¹² *Ibidem*, s. 156 – 158.

vytvoreniu jednotného politického a neskôr aj etnického národa. Spolu s „centralistami“ navyše videli v autonomistickom programe ohrozenie jednoty štátu a zárodok separatizmu, pričom jeho prívržencov obviňovali zo spolupráce s nepriateľskou politikou Maďarska, Poľska i Nemecka¹³.

Viacerí z nich si napríklad aj uvedomovali, že by v rámci prípadného samosprávneho štátoprávneho subjektu by mohli byť demokratickými voľbami politicky majorizovaní najsilnejšou slovenskou stranou (Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou), ktorá pôsobila v celoštátnom politickom rámci až na krátku epizódu v opozícii. Existujúci politický systém jej tak neumožňoval „pretaviť“ volebné výsledky na Slovensku do reálnych mocenských pozícií. Požiadavka autonómie Slovenska teda bola akousi „vlajkovou loďou“ politického programu prevažne opozičnej HSLS a snahy o jej presadenie sú rámcované niekoľkými návrhmi zákonov predloženými na pôde Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia. Z tohto dôvodu mali decentralizačné návrhy ostatných strán (snáď s výnimkou Slovenskej národnej strany) skôr tendenciu sa tomuto pojmu vyhnúť. Stanovenie chýbajúcich jasných štátoprávnych východísk autonomistických požiadaviek tak komplikovala politická

a koncepcná rôznorodosť – tak na strane prívržencov, ako aj odporcov.

K realizácii slovenskej autonómie (zároveň i podkarpatoruskej) nakoniec došlo až za radikálne zmenených vnútropolitických podmienok po *Mníchovskej dohode* v roku 1938. Mocensky výrazne oslabené pražské centrum, navyše konfrontované s možnosťou úplnej separácie Slovenska za podpory Nemecka, bolo nútené akceptovať autonomistické požiadavky dvoch východných častí republiky.¹⁴

Z geopolitického hľadiska viedol prienik nacistického Nemecka do stredovýchodnej Európy k neskoršej dezintegrácii viacnárrodných štátov – Československa i Južoslávie. Prenechanie tohto priestoru do záujmovej sféry Tretej ríše (prípadne Mussoliniho Talianska) bolo spojené s rezignáciou európskych demokratických veľmocí na Versaillský systém európskych hraníc, ktorého existenciu dovtedy garantovali. V oboch prípadoch bolo záujmom Hitlerovej politiky rozbiť oba spomínané štáty ako „produkty“ mierových dohôd po prvej svetovej vojne. V rámci svojich zámerov využil ako svoje nástroje nenaplnené národnoemancipačné ambície Slovákov, respektíve Chorvátov, ktorí vytvorili samostatné štáty v pozícii satelitov Nemecka (respektíve aj Talianska v prípade

¹³ Ibidem, s. 155.

¹⁴ K vnútropolitickému vývoju v období Druhej česko-slovenskej republiky bližšie pozri: GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938 – 1939: Svár demokracie a totality v politickém, spoločenskom a kulturním živote*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004; BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava: Prodam, 2008; RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 – 1939*. Praha: Karolinum 1997; HOENSCH, Jörg K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika: Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001; BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav: *Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska*. In: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Eds.: Milan ZEMKO – Valerián BYSTRICKÝ. Bratislava: Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004, s. 199 – 239; BYSTRICKÝ, Valerián: *Prestavba republiky na federáciu v roku 1938*. In: *Slovensko v politickom systéme Československa (Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991)*. Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 65 – 67.

Chorvátska).¹⁵ Pozoruhodnou zhodou je, že vyhláseniu nezávislosti predchádzal v oboch prípadoch okolnosťami vynútený ústupok centrálnej vlády vo forme udelenie autonómneho statusu (autonómna Slovenská krajina, respektíve Chorvátska bánovina). Navyše v oboch prípadoch išlo o modifikáciu dovtedajšieho územnosprávneho usporiadania krajín, keď sa jeho základom stali dovtedajšie územné celky.

Pri ich porovnaní javí Slovenský štát (neskôr Slovenská republika) silnejšie znaky konsolidovaného samostatného štátneho subjektu z hľadiska základných teoretických atribútov (efektívna štátna moc, štátne územie, obyvateľstvo), ako aj z hľadiska medzinárodnoprávného uznania. Jeho existencia bola založená aj na väčšej podpore obyvateľstva, ktorého väčšia časť sa s ním minimálne v prvej fáze z rôznych pohnútok stotožnila. Nezávisna država Hrvatska sa mohla len v menšej miere opierať o efektivitu štátnej moci, navyše bolo otázne jej efektívne uplatňovanie na celom území štátu.¹⁶ Pri komparácii oboch nedemokratických politických režimov možno konštatovať, že chorvátsky mal represívnejší charakter.

Obidva satelitné štáty a ich politické režimy čelili domácemu i zahraničnému

protifašistickému odboju, ktoré prerástli do povstania, respektíve partizánskeho spôsobu boja. V oboch prípadoch si odboj ako jeden z hlavných programových cieľov vytýčil obnovu medzivojnovej viacnárodnej štátnosti, to jest Československa, respektíve Juhoslávie.

Vznik Slovenského štátu bol oficiálne dovnútra i navonok prezentovaný ako uplatnenie práva národa na sebaurčenie prostredníctvom snemu ako jeho zastupiteľského orgánu. Z medzinárodnoprávného hľadiska bol uznaný (na rôznej diplomatickej úrovni) relatívne vysokým počtom štátov (27),¹⁷ vrátane západoeurópskych demokratických veľmocí – Veľkej Británie a Francúzska (diplomatické styky s nimi trvali do vypuknutia druhej svetovej vojny).¹⁸

Z ústavnoprávného hľadiska však existuje viacero faktorov, ktoré aktu štátu ako čisté uplatnenie sebaurčovacieho práva problematizujú. Legitimita Snemu Slovenskej krajiny bola limitovaná mechanizmom jeho kreácie, ktorý zodpovedal pomerom autoritatívneho štátu. Hoci sebaurčovacie procesy slovenského národa smerujúci k nadobudaniu určitých foriem štátnosti objektívne existovali, pričom mal v sebe potenciál evolučne dospieť až k úplnému naplneniu

¹⁵ RYCHLÍK, Jan: Slovenský štát a Nezávisna država Hrvatska. In: *Ve službách česko-slovenského porozumění/porozumenia*. Eds.: Ed. Ivan GUBA – Michal MACHÁČEK – Marek SYRNÝ. Praha: Československé dokumentační středisko, o.p.s., Praha, ve spolupráci s Fakultou politických věd a mezinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela a s Múzeom Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, 2016, s. 154 – 160; RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIČ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011; TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a revoluci 1939 – 1945*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008; TKÁČ, Ján: Slovensko-juhoslovenské a slovensko-chorvátske vzťahy v rokoch 1939 – 1941. In: *Historický zborník*, a. 19, 2009, nr. 1, s. 154 – 168; IDEM: *Chorvátsko v politike Slovenskej republiky v rokoch 1941 – 1945*. In: *Historický časopis*, a. 58, 2010, nr. 4, s. 659 – 683; HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al.: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Veda, 2015.

¹⁶ RYCHLÍK, Jan: Slovenský štát a Nezávisna država Hrvatska, s. 154 – 160; IDEM – PERENČEVIČ, Milan: *Dějiny Chorvatska*; TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a revoluci 1939 – 1945*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2008.

¹⁷ PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, spol. s.r.o., 2011, s. 55.

¹⁸ Ibidem, s. 150 – 170.

v podobe samostatného štátu, legitimitu uplatnenia práva na sebaurčenie spochybňovala absencia väčšej miery slobodnej vôle. Vyhlásenie štátu sa totiž uskutočnilo fakticky pod ultimátom ríšskeho vodcu a reálnej hrozby okupácie územia Slovenska. Z medzinárodnoprávneho hľadiska sa vtedajšia politická reprezentácia totiž nachádzala pod tlakom Nemecka i susedných štátov, to znamená v stave neodolateľného donútenia a krajnej núdze.¹⁹ Zásadným limitom suverenity nového štátu bol jeho vzťah s Nemeckom. Normatívne ho upravila takzvaná *Ochranná zmluva (Schutzvertrag)* podpísaná 18. a 23. marca 1939 vo Viedni a v Berlíne s platnosťou na 25 rokov. Touto zmluvou sa kodifikoval a prehĺbil subordinačný vzťah k hegemónovi tohto geopolitického priestoru, ktorý trval už v prípade Druhej česko-slovenskej republiky. Nemecká ríša získavala voči Slovenskému štátu štatút takzvanej „Ochranej“ veľmoci, ktorá mala garantovať jeho politickú nezávislosť a územnú integritu. Zmluva umožňovala Nemecku zriadiť na širokom pohraničnom pásme pozdĺž spoločnej hranice „Ochranné pásma“, na území ktorého mohla dislokovať vojenské jednotky. Zároveň na tomto území zavádzala exteritoriálnu pôsobnosť nemeckého práva a nemeckých súdov, ktorá sa vzťahovala na osoby s nemeckou štátnou príslušnosťou. Ďalšie dva články zmluvy podriaďovali zahraničnú politiku Slovenského štátu i velenie jej ozbrojených síl koordinácii s politikou Nemeckej ríše.²⁰ Súčasťou

zmluvy bol aj tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci, ktorý podriaďoval jeho hospodársku i finančnú politiku kontrole Nemeckej ríše.²¹

Pokiaľ ide o hranice nového štátu, tie nezodpovedali dnešným hraniciam Slovenskej republiky. (Aj v tomto prípade môžeme nájsť paralelu s vývojom v Chorvátsku.) Podpísali sa na nich územné zmeny (v podobe územných strát československého štátu) vyvolané zásahom nacistického Nemecka do Versaillského systému prostredníctvom *Mníchovskej dohody*. Nemecko okupovalo strategické časti hlavného mesta Bratislavy (druhý breh Dunaja – Petržalka a obec Devín na sútoku Dunaja a Moravy), Poľsko na základe ultimáta niekoľko obcí na severe a Maďarsko po prvej *Viedenskej arbitráži* južný pás územia pozdĺž spoločných hraníc. K menším zmenám hraníc došlo aj počas prvého roku existencie nového štátu, čím sa hranica definitívne stabilizovala. Susedné Maďarsko krátko po diplomatickom uznaní Slovenského štátu ho vojensky napadlo z územia Podkarpatskej Rusi, ktorú od 15. marca 1939 okupovalo. Zatiaľ, čo slovensko-maďarskú hranicu sa Maďarsko vo *Viedenskej arbitráži* zaviazalo rešpektovať, okupácia Podkarpatskej Rusi mu umožňovala spochybníť jej nový úsek na východe, ktorý bol predtým administratívnu hranicou medzi dvoma správnymi jednotkami v rámci Česko-Slovenskej republiky (t.j. Slovenskom a Podkarpatskou Rusou). Táto vojenská agresia vyvolala vojenský konflikt, pre ktorý sa

¹⁹ BEŇA, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Belav Banskej Bystrici, 2001, s. 46 – 50.

²⁰ Zmluva o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom č. 226/1940 Sl. z.

²¹ Ibidem, porov.: Mičko, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku (Krakov) v spolupráci s Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010, s. 105 – 108.

vžil historický názov Malá vojna. Postup maďarskej armády bol zastavený, no obsadené územia boli so súhlasom Nemecka ponechané v maďarskej okupácii. (Išlo o územia v okolí Sniny a Sobraniec s vyše 40 000 obyvateľmi.)²² K územným zmenám došlo aj na severnej hranici štátu. Jednotky slovenskej armády sa zúčastnili na nemeckej vojenskej agresii proti Poľsku, ktorá začala 1. septembra 1939. Po jeho porážke boli ústavným zákonom k územiu Slovenskej republiky inkorporované územia Slovenska okupované Poľskom po ultimáte v súvislosti *Mníchovskou dohodou*, ktoré boli pred 30. septembrom 1938 súčasťou Československej republiky. Pripojené boli aj územia, ktoré boli do roku 1918 súčasťou Uhorska a po prvej svetovej vojne boli postúpené Poľsku. Tie boli do skončenia druhej svetovej vojny boli okupované Slovenskou republikou a po obnove predmníchovských československých hraníc sa stali opäť súčasťou Poľska.²³

Oficiálnym názvom štátu bol Slovenský štát, pričom jeho politický systém sa nachádzal v stave ústavného provizória. Jeho orgány sa konštituovali alebo postupne prispôbovali na podmienky samostatného štátu pričom ich vzájomné vzťahy často neboli presne vymedzené.

Ústavnoprávne základy vzniku Slovenského štátu položil zákon č. 1/1939 Sl. z. zo 14. marca 1939. V § 1 bola Slovenská

krajina vyhlásená za samostatný štát a Snem Slovenskej krajiny sa stal Snemom Slovenského štátu (používal sa aj názov Slovenský snem). V § 2 bol provizórne ustanovený najvyšší orgán výkonnej moci vláda, ktorú menovalo Predsedníctvo snemu. Väčšina rezortov i úrad predsedu vlády mohla vo svojej činnosti nadviazať na príslušné ministerstvo autonómnej vlády, respektíve na Úrad predsedu vlády Slovenskej krajiny. Ako úplne nové úrady museli byť vybudované ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo národnej obrany. *Zákon č. 1/1939 Sl. z.* bol teda akosi malou provizórnou ústavou *sui generis*,²⁴ ktorá konštituovala „ústavné jadro“ vznikajúceho štátu v podobe dvoch najvyšších orgánov zákonodarnej a výkonnej moci – snem a vládu a zároveň upravila aj ich vzájomný vzťah.

Pokiaľ ide o súdnu moc, nedošlo bezprostredne po osamostatnení Slovenska k radikálnejším zmenám. Už súdy na autonómnom Slovensku sa totiž na základe novembrového ústavného zákona úplne oddelili od československej sústavy. Existujúca súdna štruktúra mohla byť ako celok prevzatá do nového štátu, rovnako ako sudcovský a úradnícky aparát. Na základe nariadenia z 15. marca 1939 bolo jedinou podmienkou prijatia do služby zloženie prísahy novému štátu.²⁵ Neodkladnou úlohou zostalo len zriadenie

²² Bližšie pozri: *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Ed.: Ladislav DEÁK. Bratislava: Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1993; PODOLEC, Ondrej: *Vojenský konflikt na pozadí prvých týždňov samostatného štátu*. In: *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa. Zborník z konferencie organizovanej Ústavom pamäti národa a mestom Spišská Nová Ves v dňoch 19. – 20. marca 2015*. Ed.: Martin LACKO – Michal MALATINSKÝ. Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o. z. Múzeum ozbrojených zločiek SR 1939 – 1945, s. 76 – 92.

²³ Ústavný zákon č. 325/1939 Sl. z.

²⁴ Zákon č. 1/1939 Sl. z.

²⁵ Vládne nariadenie zo 6/1939 Sl.z. Sudcovskí čakatelia skladali túto prísahu „*Prisahám na Boha živého, že vždy budem verný Slovenskému štátu a poslušný jeho vláde, prisahám, že budem plniť povinnosti svojho úradu usilovne, svedomite a nestrannne podľa zákonov a že úradné tajomstvo neprezradím. Tak mi Pán Boh pomáha.*“

najvyššieho súdu, aby nahradil Najvyšší súd v Brne, ktorý dočasne vykonával funkciu najvyššej súdnej inštancie aj pre autonómne Slovensko. Príslušnými nariadeniami vlády teda boli zriadené Slovenský najvyšší súd,²⁶ Najvyšší správny súd²⁷ a Hlavný poisťovací súd.²⁸

Definitívnu podobu usporiadania ústavných orgánov priniesla až ústava štátu, prijatá snemom v júli 1939.²⁹ Okrem vzorov, pochádzajúcich z „ochrannej veľmoci“ – nacistického Nemecka (predovšetkým išlo o zákony o občianstve a rasové zákony), sa základnými podkladmi pre jej prípravu stali ústavné dokumenty Talianska, Portugalska a Rakúska. Napriek príslušnosti Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 do záujmovej sféry nacistického Nemecka, nepredstavoval jej politický systém kópiu nacistického vzoru. Prevzal z neho len niektoré ustanovenia v otázke zakotvenia štátneho občianstva a viaceré prvky rasovej legislatívy. Konzervatívne krídlo na čele z predsedom vlády Jozefom Tisom boli oveľa bližšie autoritatívno-korporativistické modely Portugalska, bývalého Rakúska a čiastočne aj Talianska. Na konečnej podobe hybridného modelu politického systému, ktorý síce počítal aj so zavedením stavovského zriadenia, no ťažisko fungovania štátu spočívalo na klasickom parlamentno-vládnom usporiadaní,³⁰ sa podpísalo viacero faktorov – predovšetkým dominancia Tisových prívržencov v legislatívnom procese, ústavné tradície bývalej ČSR a vývoj

politiky nemeckých nacistov voči satelitnému štátu. Kodifikovaným názvom štátu bola Slovenská republika, no v politickej praxi sa často duálne naďalej používal aj názov Slovenský štát.

Na výslednej podobe politického systému sa tak podpísali štyri základné faktory: 1. vnútropolitický zápas, 2. politika „ochrannej veľmoci“, 3. postoje a činnosť právnicko vzdelanej komunity „normotvorcov“ a orgánov aplikujúcich právo, 4. zahraničné vzory v podobe európskych autoritatívnych a totalitných politických režimov a 5. vojnová situácia, ktorá si často vynucovala vyššie spomínané *ad hoc* opatrenia a tiež bola príčinou odkladu reforiem väčšieho rozsahu. Novým bezprecedentným prvkom v právnom poriadku bola rasová legislatíva, ktorá zasahovala do všetkých právnych odvetví. Suspendovala ústavné ľudské a občianske práva Židov, zasahovala do ich vlastníckeho práva k hnutelným i nehnuteľným veciam a vstupovala do nájomných vzťahov k stavbám i pôde. Vyčleňovala Židov zo štandardných vzťahov v mnohých oblastiach úpravy vzťahov v rámci správneho práva, vrátane záujmovej samosprávy. Príprava legislatívy sa odohrávala predovšetkým v réžii pronacistického politického krídla a bola oblasťou, kde bolo prevzatých najviac nemeckých modelov.³¹ Politická realita autoritatívneho štátu zodpovedala písanej ústave len čiastočne, pričom jej aplikáciu limitovali a korigovali aktuálne mocenskopolitické pomery.

²⁶ Vládne nariadenie č. 49/1939 Sl. z.

²⁷ Vládne nariadenie č. 62/1939 Sl. z.

²⁸ Vládne nariadenie č. 27/1939 Sl. z.

²⁹ Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z.

³⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Snem Slovenskej republiky, kr. 68.

³¹ Komplexný prehľad protižidovskej normotvorby podáva edícia dokumentov *Holokaust na Slovensku*, vol. 2: *Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945): Dokumenty*. Ed.: Eduard NIŽŇANSKÝ – Ivan KAMENEC. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003.

Pozícia nemeckej politiky v otázke zasahovania do slovenskej politiky nebola jednoznačne definovaná, keďže určovanie presnej podoby či štruktúry politického systému satelitného štátu nepatrilo medzi jej priority. Zameriavala sa skôr na konkrétne otázky, ktoré riešila buď *ad hoc*, alebo dlhodobejšie prostredníctvom dosadeného poradcu (*berátera*). Patrili medzi ne predovšetkým takzvané riešenie židovskej otázky, či zásahy do slovenského hospodárstva za účelom zabezpečenia materiálnych potrieb Wehrmachtu. Ani v samotných nacistických kruhoch nepanovala jednotná doktrína v otázke miery zasahovania do vnútorných pomerov satelitných štátov. Zaznievali aj hlasy, že národný socializmus nie je „vývozným artiklom“, a to aj napriek snahám niektorých domácich slovenských politických síl o vytvorenie bizarnej syntézy národného socializmu s politickým katolicizmom. V posledných rokoch vojny možno hovoriť skôr o politickom pragmatizme s hlavnou prioritou udržiavať politického *status quo* zabezpečujúceho Wehrmachtu bezpečné frontové zázemie. V slovenských pomeroch to znamenalo udržiavanie mocenskej rovnováhy medzi pronacistickým a konzervatívno-klerikálnym krídlom, respektíve zachovanie aspoň akých-takých pozícií pre Tukovu skupinu, ktorá už mocenský zápas na domácom poli prehrala.³²

Zásadný zlom vo vývoji Slovenskej republiky znamenalo vypuknutie Slovenského národného povstania na 29.

augusta 1944. Územím Slovenska sa od tejto chvíle tiahla frontová línia, ktorá fakticky oddeľovala dva štáty, ktorých existencia či legalita sa navzájom vylučovala. Na jednej strane to bolo Československo, právnu kontinuitu existencie ktorého už v tomto čase uznávali štáty protihitlerovskej koalície, považujúc ho po *Mníchovskej dohode* za okupovanú krajinu. Na povstaleckom území mohli reálne vykonávať exekutívny orgány československého štátu, hoci právny vzťah medzi Slovenskou národnou radou (ďalej SNR) a orgánmi dočasného štátneho zriadenia ČSR v Londýne zostával plný rozporov. Existencia Slovenskej republiky na druhej strane frontu bola, naopak, závislá od zotrvania usporiadania Európy, ktoré nastolilo nacistické Nemecko.

Viditeľným znakom nových vnútropolitických pomerov, respektíve začiatku novej etapy vo vývoji štátu bola výmena vlády. Slovensko bolo po potlačení SNP už *de facto* vojensky okupovaná krajinou. Najväčším problémom novej vlády Štefana Tisu tak bola jej obmedzená schopnosť reálne vykonávať exekutívny na území Slovenska, v praxi totiž väčšinou nebola schopná zabrániť svojvôli nemeckej brannej moci. Frontová línia postupujúca Slovenskom fakticky oddeľovala zmenšujúce sa územie Slovenskej republiky (pod jurisdikciou bratislavskej vlády) a územie obnovujúcej sa Československej republiky, kde preberala moc Slovenská národná rada, ktorá sa konštituovala počas SNP. Dňa

³² Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard: Rokovania nacistického Nemecka o deportáciách Židov v roku 1942 – príklad Slovenska, Rumunska a Maďarska. In: Historický časopis, a. 58, 2010, nr. 3, s. 471 – 495; PODOLEC, Ondrej: Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945). Ed.: Michal ŠMIGEL – Peter MIČKO – Marek SYRNÝ. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica, 2006, s. 15 – 31; Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944: Dokumenty. Ed.: Vilém PREČAN. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965; SCHVARC, Michal: Pod „ochranou“ tretej ríše. In: MIČEV, Stanislav a kol. Slovenské národné povstanie 1944. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2009, s. 18 – 25.

4. apríla 1945, keď Červená armáda dobyla Bratislavu, opustili územie Slovenska najvyšší ústavní činitelia Slovenskej republiky – prezident i vláda, ktorí boli dočasne evakuovaní v Holíči a Skalici. V exile na území Rakúska sa neskôr stali vojnovými zajatcami USA. Viacerí z nich (vrátane prezidenta) boli následne núteno repatriovaní a spolu s ďalšími predstaviteľmi bývalého režimu podrobení retribučnému súdnicstvu.

Slovenský aj chorvátsky povojnový exil na Západe sa ocitol vo veľmi podobnej situácii. Ich pôsobenie (najmä aktivity voči predstaviteľom západných demokratických veľmocí) problematizovalo, že okrem snahy o obnovu samostatnej štátnosti svojich národov niesli aj „pečať“ spojenectva s nacistickým Nemeckom (respektíve fašistickým Talianskom) i nedemokratického politického režimu, s ktorým bola nedávna „vojnová“ štátnosť spojená. Tento problematizujúci faktor umocňoval aj fakt, že viacerí z exilových predstaviteľov boli exponentami bývalých režimov (často dokonca bývalými vysokými predstaviteľmi vládnuccich strán, či ústavných orgánov). Oproti prívržencom československej štátnosti v „paralelnom“ exile garnitúra slovenských exulantov z roku 1945 početne dominovala. Popri odpore voči komunistickému režimu sa

vymedzovala aj voči obnovenej Československej republike.³³

Koniec druhej svetovej vojny a porážka nacistického Nemecka znamenala v prípade Slovákov i Chorvátov *restitutio ad integrum*, to jest obnovu medzivojnového usporiadania štátov v zásade v ich medzivojnových hraniciach. Zatiaľ, čo povojnová Juhoslávia bola už od začiatku obnovy štátu budovaná ako federácia národných republík, v Československu bola spočiatku stále predmetom politického zápasu aj otázka uznania samostatnosti (svojbytnosti) slovenského národa.³⁴ Povoijnové Československo sa tak nevydalo cestou vytvorenia federácií, ktoré boli štátoprávnym usporiadaním viacnárodných komunistických štátov sovietskeho bloku – predovšetkým Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) a Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie (do roku 1963 Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie).³⁵

Nástup totalitného komunistického režimu túto „národnú otázku“ v oboch krajinách do určitej miery „zakonzervoval“. Akákoľvek liberalizácia pomerov v rámci režimu ale potom priniesla jej okamžitý návrat do centra spoločenského diskurzu. Výsledkom „slovenského predjaria“ z rokov 1963 – 1967³⁶ a „československej jari“ z roku 1968 tak bola federalizácia československého štátu.

³³ Bližšie pozri: ŠPETKO, Jozef: *Líšky kontra ježe: Slovenská politická emigrácia 1948 – 1989*. Bratislava: Kalligram, 2002; VONDRÁŠEK, Václav – PEŠEK, Jan: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*. Bratislava: Veda, Ústav politických vied SAV, 2011. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Ed.: Vladimír REPKA. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 1996; KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil 1948 – 49*. Liberec: Dialog 2007; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1915 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019.

³⁴ KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém: *Cesta ke Květnu Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948*, vol. 1. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965, s. 425 – 437.

³⁵ Bližšie pozri ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol.: *Státní zřízení evropských socialistických zemí*. Praha: Orbis 1973; ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol.: *Státní právo evropských socialistických zemí*. Praha: Orbis, 1976.

³⁶ Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – ŠIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjari: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: Veda, 2002.

Nástup komunistického režimu mal v oboch krajinách rozdielny charakter.³⁷ V Juhoslávii sa komunistický odboj napokon stal dominujúcou zložkou odboja, ktorý sa s nemeckou a talianskou okupáciou (respektíve akousi formou protektorátu) vysporiadal viac-menej vlastnými silami. V prípade Slovenska ako súčasť povojnového Československa bol vývoj druhej svetovej vojny určujúcim činiteľom v zaradení štátu do záujmovej sféry víťaznej komunistickej superveľmoci. Prechod frontu jeho územím bol zároveň spojený s vojenským obsadením, respektíve prítomnosťou jednotiek Červenej armády, ako spojeneckého štátu. Rozdielny mechanizmus oslobodenia spod nadvlády nacistického Nemecka (respektíve aj fašistického Talianska) predznamenal aj rozdiel v satelitnom charaktere dvoch komunistických štátov voči ZSSR, lebo každý pokus o „samostatnejšiu“ politiku komunistického štátu bol pre Moskvu nebezpečným a neprípustným precedensom. Snahy vedúcej osobnosti juhoslovanského odboja i povojnovej Juhoslávie Josipa Broza Tita o čiastočne samostatnú politiku tak viedli ku konfrontácii so ZSSR personifikovaným Josifom Vissarionovičom Stalinom a niekoľkoročnej izolácii Juhoslávie od celého sovietskeho bloku. Podobným pokusom o emancipáciu a vlastnú politiku bola aj česko-slovenská jar 1968. O rozdieloch v postavení oboch štátov svedčil i spôsob „riešenia“, ktorú zvolila komunistická superveľmoc. Vrcholom Stalinovej konfrontačnej línie bolo len akési „vyobcovanie“ (či izolácia)

juhoslovanského režimu, pričom jeho nástupca zvolil ústup a postupnú normalizáciu vzťahov. Naopak, Dubčekovu politiku považovala Moskva za akútne ohrozenie integrity sovietskeho bloku a potenciálne narušenie geopolitickej línie, ktorú Červená armáda vybojovala v druhej svetovej vojne.³⁸ Jej augustovej vojenskej intervencii bezprostredne predchádzala práve oficiálna návšteva J. B. Tita v Československu, ktorú možno vykladať aj ako akési demonštratívne gesto podpory.³⁹

Ústavný vývoj na Slovensku po roku 1945 mal (minimálne spočiatku) úplne autonómny charakter. Povstalecká SNR sa počas SNP po revolučnom „zdvihnutí moci z chodníka“ vyhlásila za jediného nositeľa všetkej moci na Slovensku a až do takzvaných troch *pražských dohôd* sa jej podarilo udržať si legislatívnu zvrchovanosť na Slovensku. Platnosť normotvorby príslušných celoštátnych orgánov teda bola podmienená schválením SNR, navyše jej predsedníctvo disponovalo viacerými právomocami typickými pre hlavu štátu. Okrem toho si SNR vytvorila aj vlastné výkonné orgány – povereníctva. Na povstaleckom území bolo provizórne vytvorené aj samostatné súdnictvo, pričom existujúce súdy najnižšej inštancie boli podriadené novovytvoreným vyšším inštanciam.⁴⁰ Najmä kvôli postaveniu Slovenska v obnovujúcom sa štáte SNR odmietala automaticky uznať platnosť ústavy z roku 1920, keďže z jej pohľadu malo ísť vnútropoliticky o nový (respektíve novo sa tvoriaci) štát. Právnu

³⁷ Bližšie pozri VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik a, vývoj a rozpad Sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000.

³⁸ K vývoju na Slovensku v Československu v roku 1968 bližšie pozri napríklad LONDÁK, Miroslav – SÍKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Od predjaria k normalizácii*. Bratislava: Veda 2017.

³⁹ Československo v tom čase navštívil aj ďalší exponent „samostatnejšej“ politiky – vedúci predstaviteľ rumunského komunistického štátu Nicolae Ceaucescu.

⁴⁰ BEŇA, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 124.

kontinuitu Československej republiky uznávali len z medzinárodnoprávneho hľadiska (ako subjektu medzinárodného práva). Ohľadom platnosti ústavy teda na tajnom zasadnutí 29. septembra 1944 prijali nasledovné stanovisko:

„Skutočným vývojom v dôsledku potrieb zahraničného i domáceho odboja boli prekonané mnohé podstatné princípy ústavy z roku 1920 a revolučné orgány v zahraničí v nejednom ohľade sa od nich odklonili, sme preto toho názoru, že ústava ako celok toho času nemôže byť podkladom vnútro politickej úpravy pomerov ČSR“.⁴¹

Snahe prezidenta Edvarda Beneša podriaďiť si SNR ako akýsi lokálny národný výbor (to znamená, že by bola len vykonávateľom, nie suverénnym nositeľom moci), čelil tento orgán jasným stanoviskom odmietajúcim sa podriaďiť jeho právomoci.

Po obnove československého štátu sa rozdelenie kompetencií medzi vládou a SNR najprv riešilo „od prípadu k prípadu“, neskôr bolo postupne stanovené troma *pražskými dohodami*.

Namiesto obnovenia platnosti medzivojnovej ústavy, zastupoval akúsi neoficiálnu ústavu *sui generis* – *Košický vládný program (Program novej československej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov* z 5. apríla 1945). Ten predstavoval aj ďalšiu etapu vo vývoji „slovenskej otázky“ v povojnovom Československu. Práve problém postavenia Slovenska vyvolala aj najväčšie spory pri rokovaníach o jeho obsahu.⁴² České politické strany neboli

ochotné uznať, že Slováci sú samostatným národom (predstavitelia Československej strany národnosocialistickej dokonca na protest dočasne opustili rokovania), na druhej strane zas delegácia Slovenskej národnej rady požadovala federalizáciu štátu. Článok VI. programu napokon znamenal uznanie Slovákov za svojbytný národ (zo strany oficiálnych československých orgánov vôbec po prvýkrát) a zakotvoval asymetrické usporiadanie československých štátov, vrátane existencie autonómnych slovenských národných orgánov. Dobovo bol vzletne označovaný za novú „*Magnu chartu slovenského národa*“.

Košický vládný program bol výsledkom rokovaní v Moskve (v marci 1945) medzi politickými stranami pôsobiacimi v československom exile v Londýne a Komunistickou stranou Československa. Nová vláda pod vedením bývalého československého vyslanca v Moskve Zdeňka Fierlingera bola prezidentom Edvardom Benešom menovaná v Košiciach 4. apríla 1945. Hoci formálne neobsahoval *Košický vládný program* právne normy, zakotvoval základy nového povojnového politického systému – tzv. ľudovej demokracie. Ten niesol viaceré autoritatívne prvky, nepočítal s existenciou politickej opozície a obmedzoval politický pluralizmus, keď znemožňoval voľnú súťaž politických strán. V konečnom dôsledku uľahčil cestu k nástupu totalitného komunistického režimu vo februári 1948. Komunistická strana využila výhodnú vyjednávaciu pozíciu (rokovalo sa v Moskve, Československo sa stalo súčasťou sovietskeho bloku a na jeho území sa nachádzala sovietska armáda) na presadenie mnohých

⁴¹ PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*. s. 600; BEŇA, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 126.

⁴² KLÍMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém: *Cesta ke Květnu Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948*, vol. 1. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965, s. 378 – 453.

prvkov diskontinuity s medzivojnovou Prvou Československou republikou. Išlo napríklad o deklarovanie zmeny zahraničnopolitickej orientácie (prioritne na Sovietsky zväz), socializujúce opatrenia v národnom hospodárstve (znárodnenie), či nový systém miestnej správy (národné výbory).

Po prijatí vládneho programu sa už existencia samostatného slovenského národa nepovažovala za spornú, takže základnou otázkou bola miera, respektíve šírka kompetencií národnej autonómie. Autonómne orgány – zákonodarný – Slovenská národná rada a výkonný – Zbor povereníkov sa oficiálne nazývali Slovenské národné orgány. Pre neskoršie oslabovanie ich kompetencií (v prípade Zboru povereníkov aj na likvidáciu orgánu) sa stali ideologickou zámienkou účelovo použité idey marxizmu-leninizmu (proletársky internacionalizmus). K faktickému obnoveniu unitárneho charakteru štátu tak prišlo po komunistickom prevrate vo februári 1948.

Návrat k centralistickej podobe československého štátu, to jest postupné zbavenie SNR a Zboru povereníkov všetkých relevantných právomocí prinášali už tzv. tri *pražské dohody*.⁴³ Podobne ako *Košický vládný program* boli považované za všeobecne záväzné, hoci nemali formu zákona (napríklad *prvá pražská dohoda* bola publikovaná ako príloha vyhlášky ministra vnútra,⁴⁴ ale odvolával sa na ňu aj ústavný zákon⁴⁵).

*Prvá pražská dohoda*⁴⁶ uzatvorená 2. júna 1945, ktorá bola výsledkom rokovania celoštátnej vlády a Predsedníctva SNR, zakotvila politickú autonómiu Slovenska s prvkami federalizmu. SNR v nej bola deklarovaná ešte ako nositeľka štátnej moci na Slovensku, pričom jej právomoc bola vymedzená negatívne. Celoštátnym orgánom bola taxatívne výpočtom zverená právomoc v dvadsiatich oblastiach, čo zahŕňalo takmer celú štátnu agendu. Okrem toho riešila napríklad aj zastúpenie Slovákov v najvyšších súdnych inštanciách.

*Druhá pražská dohoda*⁴⁷ uzatvorená 11. apríla 1946 predovšetkým obmedzila právomocí slovenských národných orgánov v personálnych otázkach a preniesla ich na prezidenta republiky. Ďalej zjednotila obidva najvyššie súdy do jedného so sídlom v Brne, a tiež posilnila postavenie celoštátnych orgánov v ekonomických veciach (ceny, centrálné plánovanie, štatistika a kontrola). Zmluvné strany zároveň v dodatku konštatovali, že normy uverejnené v *Zbierke zákonov* majú celoštátnu platnosť a účinnosť. Na riešenie kolízií medzi slovenskou a celoštátnou legislatívou bol vytvorený koordinačný orgán pri Úrade Predsedníctva vlády s paritným zastúpením Čechov a Slovákov.⁴⁸

Podobu *tretej pražskej dohody*⁴⁹ zásadne ovplyvnil volebný úspech Demokratickej strany na Slovensku vo voľbách v roku 1946 a s ním spojená zásadná zmena politiky Komunistickej strany Slovenska.

⁴³ KVEČKO, Martin: *Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov a Slovákov vo oslobodenej vlasti*. Bratislava: Bystrica, vydavateľské a podnikateľské združenie, 1947.

⁴⁴ Vyhláška ministra vnútra č. 66/1946 Zb.

⁴⁵ Ústavný zákon č. 65/1946 Zb.

⁴⁶ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, vol. II. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 430 – 432.

⁴⁷ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*, s. 442 – 444.

⁴⁸ BEŇA, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 196 a n.

⁴⁹ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*, s. 445 – 448.

Jej náhly príklon k pražskému centralizmu bol motivovaný oslabením jej pozície v slovenských národných orgánoch, a preto začala vyvíjať tlak na ich úplnú marginalizáciu. Na základe dodatku dohody pribudla medzi spoločné veci aj oblasť organizácie vnútornej správy. Najvýraznejšou zmenou dokumentujúcou návrat Československa k centralizmu bola zmena statusu slovenských národných orgánov. Tie už neboli nositeľmi moci, ale len vykonávateľmi rozhodnutí celoštátnych orgánov na Slovensku. Prípadná samostatná legislatíva SNR mala byť podrobená preventívnej i posteriornej kontrole vlády, ktorá mala skúmať, či nejde o právnu úpravu vo veciach celoštátnej povahy. SNR ako zákonodarný orgán tak bola fakticky podriadená výkonnému orgánu na celoštátnej úrovni. V oblasti výkonnej moci zas mohol minister celoštátnej vlády sa rozhodnúť, či bude svoju právomoc na Slovensku vykonávať priamo alebo prostredníctvom podriadeného povereníka.

Paritne zložený koordinačný orgán na riešenie nezrovnalostí medzi celoštátnou a slovenskou legislatívou nahradila unifikačná komisia menovaná celoštátnou vládou, ktorá sa mala postarať o nahradenie staršej zákonodarnej činnosti SNR celoštátnymi normami. Dohoda bola uzatvorená medzi stranami českého a slovenského národného frontu a mala právnu relevanciu ako uznesenie vlády.

Definitívne podriadenie Zboru povereníkov celoštátnej vláde priniesol dodatok k *tretej pražskej dohode* v podobe „Záväzného výkladu ustanovení článku II. odstavca 2 tretej pražskej dohody“ prijatý 18. novembra 1947. Vláda získala právo

veta pri jeho kreovaní a možnosť kedykoľvek bez uvedenia príčiny povereníka odvolať. Zároveň mohla poľahky vyvolať situáciu, keď povereníkov priamo sama menovala.⁵⁰ Menovanie povereníkov Slovenskou národnou radou sa tak stalo už len čisto formálnym aktom. Toto rozdelenie bolo viac-menej recipované aj do prvej komunistickej ústavy československého štátu z roku 1948 (*Ústava 9. mája*).⁵¹

Centralistický model riadenia komunistického československého štátu sa v najkoncentrovanejšej podobe odzrkadlil v ústave z roku 1960 (takzvanej *socialistickej*). Slovenských národné orgány v nej boli zbavené aj zvyšku symbolických právomocí, navyše bol zrušený aj ich výkonný orgán – Zbor povereníkov. Ďalším symbolický krokom vládnucej garnitúry prvého tajomníka Komunistickej strany Československa Antonína Novotného bolo aj zrušenie historického symbolu Slovenska v štátnom znaku (dvojkříž na trojvrší) a jeho nahradenie neheraldickým novotvarom (partizánskou vatrou pod Kriváňom).⁵²

Obr. 2: „Živánska“ pod Kriváňom, ako nový symbol socialistického Slovenska.

⁵⁰ Ibidem, s. 454.

⁵¹ Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

⁵² Ústavný zákon č. 100/1960 Zb

Vývoj postavenia Slovenska v rámci Československa po roku 1945 bol teda charakterizovaný obnovou asymetrického modelu vzťahov, postupným okliešťovaním právomocí autonómnych slovenských národných orgánov až po návrat k unitárnej podobe československého štátu. K zásadnejšej úprave česko-slovenského vzťahu došlo až federalizáciou Československa v roku 1968, keď sa po prvýkrát upustilo od asymetrického modelu.

Federalizácia bola fakticky jediným „výdobytkom“ pokusu o demokratizáciu komunistického režimu v Československu na jar roku 1968, ktorý ukončili vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy. Popri ZSSR a Juhoslávii sa tak Československo stalo ďalšou z komunistických federácií vo východnej Európe. V rámci symetrického usporiadania boli vytvorené dve národné republiky (Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika) so svojimi parlamentmi a vládami a nad nimi federálne orgány (tiež parlament a vláda).⁵³ Oproti pôvodnému projektu bolo na začiatku takzvanej normalizácie ich vzájomné usporiadanie zdeformované smerom k centralizmu. Navyše nebolo federalizované skutočné centrum moci – Komunistická strana Československa. Tá fungovala naďalej v asymetrickom modeli (obyvatelia Slovenskej socialistickej republiky boli formálne členmi Komunistickej strany Slovenska podriadenej „celoštátnej“ strane). V komunistickom

režime, kde sú ústavné orgány len vykonávateľmi rozhodnutí vedenia vládnucej strany, má ich vzájomné usporiadanie v ústave len symbolický význam. Ústavne zakotvené „veto“ Slovenska (zákaz majorizácie prostredníctvom Snemovne národov federálneho parlamentu – Federálneho zhromaždenia) zohralo kľúčovú rolu až v podmienkach „štandardného“ politického zápasu po páde komunistického režimu.

Obnovenie politickej plurality po páde komunistických režimov znamenalo okamžité otvorenie otázky usporiadania, či ďalšej existencie viacnárrodných postkomunistických štátov. Kľúčovou témou domácej politiky sa zakrátko stala problematika národnej emancipácie, ktorú totalitný režim neumožňujúci slobodu prejavu len „zakonzervoval“. Zatiaľ, čo republiky bývalej Juhoslávie netvorili etnicky homogénne celky, a tak ich osamostatnenie bolo spojené s krvavým vojnovým konfliktom, medzi českou a slovenskou časťou Československej republiky neexistovali žiadne relevantné územné spory. Navyše česká politická reprezentácia, čeliaca faktu neprelomiteľného slovenského ústavného veta, sa napokon paradoxne stala hybnou silou pokojného a kultivovaného rozdelenia štátu na dve nástupnícke republiky.⁵⁴ V oboch vládne v súčasnosti všeobecne prijímaný konsenzus, že vzťahy medzi oboma národmi sú lepšie ako v časoch spoločnej štátnosti.

⁵³ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb.

⁵⁴ Bližšie pozri RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa: Česko-slovenské vzťahy 1989 – 1992*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002; STEIN, Eric: *Česko-Slovensko konflikt roztržka, rozpad*. Praha: Academia, 2000; GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989 – 1992*. Praha: Argo, 2018.

Završetak Domovinskog rata u Hrvatskoj: Vojne operacije i mirna reintegracija

The End of the Croatian Homeland War: Military Operations
and Peaceful Reintegration / Koniec chorvátskej občianskej vojny:
Vojenské operácie a mierová reintegrácia

The Serbian and Montenegrin aggression was stopped by the end of 1991 and Croatia's international legitimacy recognized on January 15 1992 by the countries of the European Union. Also, Croatia became a member of the United Nations on May 22, 1992. The next basic goal of Croatian politics was establishing full sovereignty and territorial integrity in its internationally recognized boundaries. The key event that initiated the political framework for the peaceful reintegration of the rest of Croatia (the Danube Region of Croatia) was the 1995 military-police Operation Storm.

Keywords: Military Storm Operations, Flash, Croatian Danube Region, Erdut Agreement, UNTAES.

Nakon rušenja Berlinskoga zida (1989.), Hrvati su, kao i većina europskih naroda, na višestranačkim izborima (1990.) odbacili komunizam. U skladu s voljom građana izraženom na referendumu (19. svibnja 1991.) Hrvatski sabor je 25. lipnja 1991. usvojio *Ustavnu odluku o suverenoj i samostalnoj Republici Hrvatskoj, Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske* (s odgodom stupanja na snagu za tri mjeseca, kako bi se mogli nastaviti pregovori o mirnom rješenju jugoslavenske krize)

i *Povelju o pravima Srba i ostalih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj*.¹ Međutim, srbijansko vodstvo, nakon što je odbilo priznati demokratski izabranu vlast u Hrvatskoj i prihvatiti bilo kakvu reformu Jugoslavije, krenulo je u ostvarivanje velikosrpskih planova. Prvo je organiziralo pobunu Srba u Hrvatskoj, a zatim je agresijom federalne vojske („Jugoslavenske narodne armije“) i srpsko-crnogorskih postrojbi do kraja 1991. okupirana gotovo trećina Hrvatske, koja je početak agresije dočekala razoružana (po nalogu

* Ana Holjevac Tuković, Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb (Republika Hrvatska).

¹ *Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske, Povelja o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj – Narodne novine*, a. 1991, nr. 31, 25 lipnja 1991. Vidi: *Domovinski rat – pregled političke i diplomatske povijesti*. Ed.: Ante Nazor – Tomislav Pušek. Zagreb: Nakladni zavod Globus – Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata. 2018, s. 93 – 95.

tadašnjih državnih vlasti) i praktično bez vlastite vojske. Na okupiranom području Srbi su počinili brojne zločine nad Hrvatima, a gotovo sve nesrpsko stanovništvo bilo je protjerano.²

Suprotno prognozama vojnih analitičara, utemeljenih na golemoj premoći u oružju i tehnici JNA, Hrvatska se ipak obranila. Hrvatski branitelji uspjeli su zaustaviti napredovanje agresora na svim hrvatskim bojištima, a pred kraj godine poduzete su i prve veće oslobodilačke operacije u zapadnoj Slavoniji. To je rezultiralo sklapanjem mira u Sarajevu (2. siječnja 1992.), kojim su privremeno prestala veća ratna djelovanja u Hrvatskoj.³

Za međunarodnu afirmaciju Hrvatska se izborila 15. siječnja 1992. kada su je priznale države Europske zajednice. Potom je, 22. svibnja 1992., Hrvatska zajedno s bivšim jugoslavenskim republikama Slovenijom i Bosnom i Hercegovinom postala i članicom OUN-a. No, nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine u travnju 1992. (Hrvatska je odmah priznala BiH kao nezavisnu i suverenu državu), Srbi su, uz pomoć Jugoslavenske narodne armije, pokrenuli rat u Bosni i Hercegovini.

Tijekom 1992., 1993. i 1994. godine Vlada Republike Hrvatske pokušavala je uglavnom mirnim putem, uz pomoć europske i svjetske diplomacije te pridošlih Mirovnih snaga OUN-a, vratiti okupirane

dijelove svoga teritorija.⁴ Istodobno, zbog rata u BiH Hrvatska je morala brinuti i o obrani Hrvata na tom području, kao i o sprečavanju srpskih postrojbi da iz BiH ugroze teritorij RH. Kao posljedica srpske agresije na BiH, a uskoro i zbog međusobnog hrvatsko-muslimanskog rata u BiH, više od 400.000 Hrvata moralo je napustiti BiH. Do sredine listopada 1994., dakle i tijekom hrvatsko-muslimanskog rata u BiH, u Hrvatskoj je zbrinuto više od 600.000 izbjeglica i prognanika iz Bosne i Hercegovine (oko 425.000 Bošnjaka-muslimana, oko 170.000 Hrvata i oko 5000 ostalih).⁵

Postojanje okupiranog područja, tj. samoprovane „Republike Srpske Krajine“ u srcu hrvatske države bila je ozbiljna prepreka političkom i gospodarskom razvoju Hrvatske. Uoči oslobodilačkih operacija hrvatskih snaga *Bljesak* i *Oluja* u Hrvatskoj je bilo registrirano 210.592 prognanika (83.683 prognanika iz Hrvatskog Podunavlja i 126.909 prognanika s okupiranih područja koja će biti oslobođena u spomenutim operacijama) te 188.672 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i SRJ, što znači da je RH tada skrbrila za ukupno 399.264 prognanika i izbjeglice.⁶

Početak 1995. vodstvo pobunjenih Srba odbilo je novi prijedlog međunarodne zajednice – tzv. *Plan Z-4* o političkom rješenju krize u Hrvatskoj. Plan je predvidio iznimno široku autonomiju Srba

² ŽIVIC, Dražen: *Demografski okvir i gubici: Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Školska knjiga, 2006, s. 470. BRANĐOLICA, Renato: *Svjedok vremena – objektivom kroz Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata. 2019, s. 11 – 12.

³ NAZOR, Ante: *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih / Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2011, s. 105 – 106.

⁴ HOLJEVAČ TUKOVIĆ, Ana: Hrvatski istok kroz djelovanje mirovnih misija Ujedinjenih naroda u Domovinskom ratu. In: *Hrvatski istok u Domovinskog rata-iskustva, spoznaje i posljedice: Zbornik Instituta Ivo Pilar, knjiga 48*. Zagreb: Institut Ivo Pilar, 2015, s. 121 – 141.

⁵ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba. In: *Narodne novine*, a. 1998, nr. 92/1248, 7. srpnja 1998.

⁶ Ibidem.

u Hrvatskoj, gotovo „državu u državi“, na području predviđenih kotareva Gline i Knina, koji bi obuhvatili sve općine s većinskim srpskim stanovništvom. Time su srpski političari jasno pokazali da ni pod kojim uvjetima neće prihvatiti mirnu reintegraciju u ustavnopravni poredak RH. Budući da su propali i svi kasniji pokušaji hrvatske vlasti i međunarodne zajednice da diplomatskim putem riješi pitanje okupiranoga teritorija, Hrvatska je početkom svibnja 1995. provela novu oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju *Bljesak*. Cilj operacije *Bljesak* bio je razbiti srpske snage i osloboditi okupirano područje zapadne Slavonije, izbiti na rijeku Savu i prijeći u obranu na njoj. Operacija je počela 1. svibnja 1995., a već dan kasnije glavnina srpskih snaga je bila poražena ili odbačena preko Save na teritorij BiH. Okružene srpske snage blizu Pakraca predale su se 4. svibnja. Operacijom *Bljesak* hrvatske snage oslobodile su zapadnu Slavoniju – UN sektor Zapad (oko 600 km²) i ostvarile sve zadane ciljeve. U samo 2 dana, 1. i 2. svibnja, slomljen je otpor srpskih postrojbi i oslobođeni su Okucani, Jasenovac i Stara Gradiška. Ostaci poraženoga 18. Korpusa „Srpske vojske Krajine“ predali su se u popodnevnim satima 4. svibnja iznad Pakraca, a organizirani otpor specijalnih snaga pobunjenih Srba prestao je sljedećega jutra, oko 6.30 sati u području Omanovca. U operaciji je poginulo 42 i ranjeno 162 pripadnika Hrvatske vojske i policije, a gubici srpskih snaga procjenjuju se na oko 350 – 450 mrtvih i više od tisuću ranjenih.⁷

Radi odmazde, srpsko vodstvo zapovjedilo je raketiranje hrvatskih gradova.

Raketama zemlja-zemlja sa okupiranog područja Banovine srpske snage gađale su Zagreb i pogodile dječju bolnicu, gimnaziju, Akademiju dramskih umjetnosti i druge civilne objekte. Pritom je ubijeno sedmero, a ranjeno najmanje 176 civila. Tijekom i nakon operacije *Bljesak*, hrvatske vlasti osigurale su humani postupak i sva građanska prava srpskom stanovništvu, a pripadnicima srpskih postrojbi zajamčena je primjena Zakona o oprostima. Unatoč tomu, većina stanovnika srpske narodnosti na okupiranom dijelu zapadne Slavonije napustila je to područje uoči i tijekom operacije *Bljesak*. Pod golemim pritiskom srpskoga vodstva i uz prijetnju nastavka bombardiranja Zagreba, UN je potom organizirao operaciju *Sigurni prolaz*, kojom je najveći dio preostalog stanovništva srpske narodnosti napustio zapadnu Slavoniju.⁸

Za cijelo vrijeme okupacije dijela hrvatskog teritorija, a službeno od početka 1993., postojala je stalna prijetnja artiljerijskih, zapravo terorističkih napada srpskih postrojbi s okupiranih područja na gradove i naselja na slobodnom teritoriju Republike Hrvatske (tzv. „strategija realne prijetnje“), kojom su pobunjeni Srbi u Hrvatskoj namjeravali Hrvate natjerati da odustanu od oslobađanja okupiranoga teritorija. U skladu s time, kao odgovor na operaciju *Bljesak*, uz Zagreb, srpske snage napale su i Sisak i Karlovac.⁹

Nakon poraza u *Bljesku*, vodstvo pobunjenih Srba pokušalo je preostali okupirani teritorij Republike Hrvatske ujediniti s dijelovima Bosne i Hercegovine pod srpskom kontrolom. Pripremom nacрта *Ustava Ujedinjene Republike Srpske*

⁷ MARIJAN, Davor: *Domovinski rat*. Zagreb: Despot infinitus – Hrvatski institut za povijest. 2016. s. 330 – 335.

⁸ NAZOR, Ante: *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih/Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's*. s. 167 – 168.

⁹ „Sisak i Karlovac opet na udaru“. In: *Večernji list*, 2. svibanj 1995, s. 5.

taj je proces u srpnju 1995. dosegao vrhunac.¹⁰ Istodobno, srpske snage bile su pred ulaskom u Bihać (grad u BiH blizu granice s RH), čijim bi osvajanjem ostvarile pobjedu od strateškog značaja te uzrokovale novu humanitarnu katastrofu. Zbog svega toga, vojna opcija nametnula se kao jedino i neodgodivo rješenje problema okupiranoga teritorija hrvatske države, ali i *bihaćke krize*.

Operacija *Oluja*, kojom je samoproglašena „RSK“ bila dokrajčena, odvijala se u širem kontekstu od operacije *Bljesak*, odnosno bila je usko povezana s operacijama koje su se neposredno pred njezin početak odvijale u Bosni i Hercegovini. Predsjednik RH Franjo Tuđman i predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović sastali su se 22. srpnja 1995. u Splitu, gdje su postigli dogovor o zajedničkoj obrani – *Deklaracija o oživotvorenju Sporazuma iz Washingtona, zajedničkoj obrani od srpske agresije i postizanju političkog rješenja sukladno naporima međunarodne zajednice*. Neposredan cilj ovog sporazuma bio je omogućavanje hrvatskim snagama da legitimno sudjeluju u deblokadi opsjednutog i napadnutog Bihaća u kojem je Armija BiH teško odolijevala napadima Vojske Republike Srpske i Srpske vojske Krajine. Na temelju dogovora predsjednika Tuđmana i Izetbegovića hrvatske snage provele su operaciju *Ljeto-95*, koja je razbila srpske snage na području Dinare – istočno i sjeveroistočno od Livanjskog polja, ovladale Bosanskim Grahovom i presjekle prometnicu Knin – Drvar, te zauzeli Glamoč. Time su zaustavili srpsku ofenzivu na Bihać i stvorili preduvjet za oslobađanje Knina i ostalog

područja pod srpskom okupacijom u sjevernoj Dalmaciji i Lici. Operacija *Ljeto 95*. počela je 25. srpnja 1995. i završena do kraja mjeseca. Svi postavljeni ciljevi su u cijelosti ostvareni.¹¹

Na političkom planu posljednji pokušaj mirnoga rješenja problema okupacije dijela hrvatskoga teritorija dogodio se 3. kolovoza 1995. u Genthodu kraj Ženeve, na sastanku predstavnika hrvatske vlasti i pobunjenih Srba iz Knina. Zahtjevi hrvatske delegacije bili su gotovo identični zahtjevima mirovne inicijative predsjednika Franjo Tuđmana iz studenoga 1993.: neodgodiva mirna reintegracija okupiranih područja; trenutno otvaranje svih komunikacijskih veza preko okupiranih područja, posebice otvaranje željezničke pruge Zagreb – Split preko Knina; otvaranje naftovoda u roku od 24 sata od završetka razgovora – uz kontrolu hrvatskih vlasti nad cijelom trasom naftovoda; neodložna primjena Ustava RH na okupiranim područjima i odredaba Ustavnog zakona o pravima srpske etničke zajednice, kojoj hrvatske vlasti jamce politička, građanska i nacionalna prava; predaja oružja hrvatskim vlastima uz svjedočenje UNCRO-a u roku od tri do osam dana, uz jamstvo građanske sigurnosti i opće amnestije, osim počiniteljima ratnih zločina. Pobunjenim Srbima iz Hrvatske ponuđeno je i održavanje slobodnih izbora za lokalnu samoupravu, odnosno pristupanje ustroju civilne vlasti i civilne policije na temelju nacionalne strukture stanovništva iz 1991., kao i provedba svih drugih odredbi *Ustavnog zakona*. No, izaslanstvo pobunjenih Srba odbijale su navedene prijedloge, a time su iscrpljene

¹⁰ Odluka Skupštine Republike Srpske Krajine o pristupanju provedbi ujedinjenja RSK i Republike Srpske., In: *Službeni glasnik RSK*, a. 1995, nr. 5, s. 135.

¹¹ MARIJAN, DAVOR: *Domovinski rat*, s. 345 – 346.

sve mogućnosti za mirno rješenje problema okupacije teritorija hrvatske države.¹²

Završnu oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju, nazvanu *Oluja*, Hrvatska je provela od 4. do 7., odnosno do 10. kolovoza 1995. godine. U prvim satima *Oluje* predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman pozvao je pripadnike srpskih postrojbi da predaju oružje, uz jamstvo da će svi koji nisu počinili ratne zločine po hrvatskim zakonima biti amnestirani, a građani srpske narodnosti na dotad okupiranom području pozvani su da ostanu kod kuće i bez straha dočekaju hrvatsku vlast.¹³ Hrvatska vojska i specijalne jedinice policije krenule su 4. kolovoza 1995. u 5 sati u napad duž crte od Bosanskog Grahova na jugu do Jasenovca na istoku, na bojišnici dugoj više od 630 kilometara. Hrvatske snage u istočnoj Slavoniji i južnoj Dalmaciji stavljene su u stanje pripravnosti radi mogućeg napada Vojske Jugoslavije i Vojske Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine. Najveći uspjeh u operaciji postignut je u prijepodnevnim satima 5. kolovoza, kad su pripadnici 4. i 7. gardijske brigade Hrvatske vojske oslobodili Knin. U sljedećim danima hrvatske snage zaposjele su državnu granicu, osigurale je i krenule u pretres oslobođenog prostora sjeverne Dalmacije, Like, Banovine i Korčuna (oko 10.500 km² ili 18,4% ukupne površine RH).¹⁴ Istodobno ta je područja tijekom spomenutih operacija napustila većina srpskog stanovništva koje je ondje

živjelo tijekom četverogodišnje okupacije, prema podacima iz Izvješću Vlade RH iz 1998., njih oko 130.000.¹⁵

Operacija *Oluja* omogućila je Armiji BiH da razbije srpsku opsadu Bihaća i spriječi novu humanitarnu katastrofu i pokolj kakav su srpske snage nedugo prije, u srpnju 1995., počinile u Srebrenici i Žepi, kad je, prema izvorima bošnjačke strane, ubijeno više od 8000 Muslimana.

Nakon operacije *Oluja*, u skladu sa sporazumom između predsjednika RH Franje Tuđmana i predsjednika Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića potpisanim u Splitu (*Splitska deklaracija*, 22. srpnja 1995.), hrvatske snage nastavile su s borbama protiv srpskih snaga na teritoriju susjedne BiH. Pobjedonosnim operacijama (*Maestral* u rujnu i *Južni potezu* listopada 1995.) hrvatske snage su, u koordinaciji s Armijom BiH, oslobodile znatan dio okupiranog teritorija BiH, a srpskoj vojsci prijetio je potpuni slom. U takvim okolnostima, međunarodna zajednica je u studenom 1995. primorala zaraćene strane na sporazum u Daytonu u SAD-u (*Daytonski sporazum*).¹⁶

Zaključno može se reći da je vojno-redarstvena operacija *Oluja* bila ključni događaj koji je promijenio odnos snaga i stvorio novu geopolitičku realnost. Porazi srpskih snaga u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini otvorili su put političkim pregovorima i postizanju Daytonskog mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu koji je potpisan u Parizu,

¹² NAZOR, Ante: *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih/Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's*, s. 168 – 169.

¹³ MARIJAN, DAVOR: *Oluja*. Zagreb: Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007, s. 138 – 140.

¹⁴ NAZOR, Ante: *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih/Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's*, s. 172.

¹⁵ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba. In: *Narodne novine*, a. 1998, nr. 92/1248 (7. srpnja 1998).

¹⁶ MARIJAN, DAVOR: *Domovinski rat*, s. 383 – 386.

u prosincu 1995. godine. Tim su sporazumom prestala ratna djelovanja u BiH, a tijekom *Daytonskog sporazuma* dogovoren je *Erdutskog sporazuma* kojim je započet proces mirne reintegracije preostalog okupiranog teritorija Republike Hrvatske (Hrvatsko Podunavlje).

Pitanje reintegracije okupiranih područja pod ingerencijom Ujedinjenih naroda u sastav Hrvatske dobilo je novo značenje u ključnim političkim pregovorima krajem 1995. Unatoč spremnosti Hrvatske vojske te snažnom pritisku hrvatske javnosti, posebice prognanika, da se okupirani dio Hrvatskoga Podunavlja te Vukovar kao simbol obrane i stradanja Hrvatske u Domovinskom ratu vrate vojnim putem, vodstvo Republike Hrvatske odlučilo je pregovarati s pobunjenim Srbima, odnosno okupacijskim vlastima. Nakon pregovora između hrvatske Vlade i srpskih okupacijskih vlasti, u kojima se tražio način da se mirnim putem riješi problem preostalog okupiranog teritorija, bilo je omogućeno postizanje sporazuma o mirnom i postupnom prijelazu toga područja pod hrvatsku vlast. Hrvatske vlasti i vodstvo Srba potpisali su *Temeljni sporazum o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnome Srijemu (Erdutski sporazum)* 12. studenoga 1995. u Erdutu i Zagrebu. Sporazum je omogućio uspostavu stabilnosti na tom području koje je bilo uništeno ratnim razaranja, ljudskim stradanjima, migracijama i općim društvenim i gospodarskim nazatkom. Pored mirovnih posrednika svoj potpis na sporazum o mirnoj reintegraciji stavili su Hrvoje Šarinić u ime Vlade RH, te Milan Milanović u ime srpske strane. Sporazum je predviđao prijelazno razdoblje

u trajanju od jedne do dvije godine, u okviru koga bi područje Hrvatskoga Podunavlja bilo pod administrativnim nadzorom UN-a. Njime je omogućena reintegracija područja i stanovništva, uspostava mira i povratak hrvatske vlasti na hrvatskom državnom teritoriju bez novih vojnih operacija, i ono što je najvažnije, bez novih žrtava. Proces mirne reintegracije tijekom svoga trajanja od dvije godine, osim uspješne provedbe, suočio je sudionike toga procesa s nizom poteškoća i problema koji su se očitovali kroz posljedice ratnih stradanja, kao i prihvaćanje činjenice o slomu političke ideologije koja je zastupala ideju života svih Srba u jednoj državi. Usprkos tome, uspjeh mirovne misije postignut je dobro osmišljenim diplomatskim potezima hrvatske vlasti, u okvirima svjetskih institucija Ujedinjenih naroda i Europske unije, te kooperativnim djelovanjem na terenu između hrvatskih vlasti, dijela lokalne srpske zajednice i Prijelazne uprave Ujedinjenih naroda.¹⁷

Realizacija mirovnog sporazuma započela je donošenjem *Rezolucije 1037 Vijeća sigurnosti* UN-a 15. siječnja 1996. Rezolucijom je uvedena Prijelazna uprava Ujedinjenih naroda, (UNTAES – United Nations Transitional Authority to Eastern Slavonia) na čelu s američkim generalom Jacquesom Paulom Kleinom. Rezolucija je osigurala i potvrdila reintegraciju okupiranog područja u sastav Hrvatske provodeći je u zadanom vremenskom okviru.¹⁸

Provođenje mirovnih odluka iz Sporazuma, uključivalo je razoružanje srpskih snaga, demilitarizaciju Hrvatskog Podunavlja, organiziranje slobodnih

¹⁷ HOLJEVAČ TUKOVIĆ, Ana: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*. Zagreb: Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata – Despot infinitus, 2015, s. 79 – 87.

¹⁸ Ibidem.

i pravednih lokalnih izbore te vraćanje Hrvatskog Podunavlje u ustavno-pravni sustav Republike Hrvatske. Ciljevi misije odnosili su se i na zadržavanje multietničkog i multikulturalnog karaktera područja te poštivanje najviših standarda ljudskih prava i temeljnih sloboda. Bilo je potrebno promovirati ozračje povjerenja uz omogućavanje svim prognanicima i izbjeglicama slobodan povratak svojim kućama. Uspješna provedba procesa mirne reintegracije uključivala je i reintegraciju društvenih i gospodarskih struktura, osobito školstva, zdravstva, prometna, komunikacijske i komunalne infrastrukture. U tom smislu bilo je potrebno promovirati ponovni razvoj i obnovu područja, a u tom kontekstu Hrvatska je u sklopu procesa mirne reintegracije, iz sredstava državnog proračuna i javnih poduzeća, uložila 1,7 milijarde američkih dolara u Hrvatsko Podunavlje. U odnosu na spomenuta novčana sredstva, samo 2 posto dala je međunarodna zajednica, odnosno 34 milijuna dolara.¹⁹ Iz toga proizlazi da je gotovo sve posljedice agresije Jugoslavenske narodne armije i srpskih snaga na Hrvatsku podnijela upravo Hrvatska.

Osnovna pretpostavka za uspješnu provedbu procesa mirne reintegracije, odnosila se na demilitarizaciju Hrvatskog Podunavlja. U trenutku dolaska snaga UNTAES-a, na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, bio je 11. korpus vojske Srpske vojske Krajine, s oko 15 000 do 20 000 vojnika. Tim snagama treba priključiti i snage lokalne milicije (oko 1500 pripadnika) kao

i paravojne postrojbe (Arkanovi tigrovi, Škorpioni, Poskoci) u snazi do 2000 ljudi. Demilitarizacija je, bez incidenata, uspješno završena u predviđenom roku, a njome je bilo obuhvaćeno 15000 srpskih vojnika, povučeno je 118 tenkova, 19 oklopnih vozila, više od 150 komada topničkog oružja i 40 do 50 protuzračnih sustava. Tijekom mjesec dana trajanja procesa demilitarizacije, povučeno je 90% teškog naoružanja (većina od 100 tenkova odvezena je u SR Jugoslaviju).²⁰

Uz naveden proces demilitarizacije, u organizaciji UNTAES-a tijekom trajanja misije, otkupljivalo se naoružanje i druga vojna oprema od strane civilnog stanovništva. Na taj način prikupljeno je 9 700 pušaka, 6375 komada protutenkovskog oružja oko 15 000 ručnih granata i 2 milijuna komada streljiva. Program otkupa oružja, ocijenjen je od strane UN-a kao vrlo uspješan, te je zajedno s drugim aspektima mirovnog procesa omogućio stabilnost područja koje se nalazilo pod upravom UNTAES-a. Usporedo s drugim programima koji su se odvijali u neposrednoj blizini (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo), jedino je program prikupljanja oružja u Hrvatskoj uključivao i otkup oružja, tj. novčanu naknadu donositeljima oružja. Vlada RH je za provedbu programa otkupa oružja platila oko 1,6 milijuna američkih dolara.²¹

Jedan od glavnih preduvjeta povratka prognanika bilo je razminiranje. Od početka provedbe razminiranja, od srpnja 1996. do rujna 1997., u Hrvatskom Podunavlju očišćeno je 8.364.183 četvornih metara od ukupno 760 milijuna

¹⁹ Vlada RH, 6.7.2.4, Izvješće VRH o provedbi Pisma namjere VRH o mirnoj reintegraciji Hrvatskog Podunavlja, 22. kolovoza 1997.

²⁰ HOLJEVAC TUKOVIĆ, Ana: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, s. 93.

²¹ ВООТНВУ, Derek: *The UNTAES Experience: Weapons Buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium, Croatia*. Bonn: Internacional center for conversion, Brief 12, 1998, s. 16 – 22.

čtvornih metara teritorija koliko je trebalo očistiti u RH. Ukupno 3653 objekta su sigurnosno provjereni, uklonjene su krhotine sa 170.273 kubnih metara, 6000 različitih mina i eksplozivnih naprava pronađeno je i uništeno. Proces razminiranja u Hrvatskom Podunavlju, u razdoblju od srpnja 1996. do lipnja 1997. koštao je ukupno 81.506.673 kn.²²

Prema odredbi provođenja mirovne misije, pod administrativnim nadzorom UN-a, na području Hrvatskoga Podunavlja trebala je biti ustrojena višenacionalna policija. U travnju 1996., prva skupina policajaca otišla je u Budimpeštu, gdje je započela obuka etnički izmiješanih policijskih snaga, što je ujedno bio prvi pokušaj programa u kojem su sudjelovali Hrvati i Srbi. Obuka u Budimpešti pripremala ih je za zajednički način rada, kao i na rad u etnički podijeljenim sredinama.²³

Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 15. prosinca 1997., preuzelo je zapovjedništvo nad 1715 pripadnika Prijelaznih policijskih snaga (829 Hrvata, 834 Srbina i 52 pripadnika drugih nacionalnih manjina). Uključivanjem Prijelazne policije u sastav Ministarstva unutarnjih poslova RH završen je proces rekonstrukcije policijskih snaga u Hrvatskom Podunavlju. Zadovoljeni su brožčani uvjeti nacionalnoga sastava policajaca, što je bilo jamstvo sigurnosti svih građana toga prostora. Unatoč tome, na zahtjev hrvatske Vlade, civilna policija UN-a ostala je još devet mjeseci od odlaska UNTAES-a, što

je bilo potvrđeno *Rezolucijom 1145*, pružajući dodatnu sigurnost stanovnicima na tom području.²⁴

Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja utjecala je na početak normalizacije međudržavnih odnosa Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) na regionalnom planu, kao i na početak normalizacije hrvatsko-srpskih odnosa u Republici Hrvatskoj. Sporazum o normalizaciji odnosa između Hrvatske i SRJ potpisan je 23. kolovoza 1996. na osnovi uzajamnoga priznanja i poštivanja teritorijalne cjelovitosti.²⁵ Potpisivanjem *Sporazuma o normalizaciji odnosa*, Srbija je priznala međunarodne granice Hrvatske i, na neki način, javno se odrekla svojih teritorijalnih pretenzija prema Hrvatskoj.²⁶ Može se reći da je to ujedno bila i snažna poruka Srbima u hrvatskom Podunavlju da se okrenu Zagrebu i prihvate geopolitičku realnost. Srbijansko vodstvo i crkveni predstavnici Srpske pravoslavne crkve uputili su jasan poziv stanovništvu srpske narodnosti koje je živjelo u hrvatskom Podunavlju da ostane živjeti na tom prostoru. Iako je bilo iseljavanja u Srbiju, ipak je znatan dio stanovništva srpske narodnosti poslušao taj poziv.

Jedan od ključnih trenutaka u vraćanju legalne hrvatske vlasti u Hrvatsko Podunavlje bilo je održavanje lokalnih izbora za općinska i gradska vijeća, te skupštine Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Zahtjev za preuzimanjem hrvatskih dokumenta bio je uvjet izlaska na izbore i ostvarivanja

²² Vlada RH, 6.7.2.4, Izvješće VRH o provedbi Pisma namjere VRH o mirnoj reintegraciji Hrvatskog Podunavlja, 22. 9. 1997.

²³ HOLJEVAČ TUKOVIĆ, Ana: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, s. 105.

²⁴ *Ibidem*, str.110.

²⁵ Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. In: *Narodne novine. Međunarodni ugovori*, a. 1996, nr. 10. (24. rujna 1996).

²⁶ NOBILLO, Mario: *Hrvatski Feniks: Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990. – 1997*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000, s. 518 – 519.

prava u sustavu hrvatske države. Hrvatska je u sjeni silnih zločina koji su se dogodili na ovom prostoru, morala raditi katkad i bolne kompromise, ne bi li proces reintegracije ipak bio uspješno završen. Jedan od njih, svakako je i Zakon o amnestiji, koji je amnestirao sudionike oružane pobune od kaznenog progona u Republici Hrvatskoj. Do 31. kolovoza 1997. izdane su domovnice za 154.443 osobe, što je znatno više od predratnoga broja Srba u Hrvatskom Podunavlju (1991. godine bilo ih je 70.000), a više je i od njihova broja pred dolazak UNTAES-a (1996. bilo ih je 120.000). Prema izvješću Vlade RH, to navodi na zaključak da je „čak 50.000 osoba, ranije povezanih s pobunom, zatim raseljenih u regiji, dobilo hrvatske dokumente, a svakako ukazuje na činjenicu da su 34.443 osobe, koje su živjele u drugim državama u regiji“, također dobile dokumente (domovnice).²⁷

Izbori su održani 13. travnja 1997., kada je uspostavljen politički sustav, jednak onome u drugim dijelovima hrvatskoga teritorija. Sudjelovanjem u izborima pripadnici srpske nacionalne manjine iz Vukovara i Hrvatskoga Podunavlja dobili su mogućnost izabrati svoje legitimne predstavnike u tijelima lokalne vlasti i samouprave. Nakon održanih izbora, srpsko stanovništvo aktivno se uključilo u politički život Hrvatske i sudjeluju u njejoj izvršnoj vlasti, a Zakon o amnestiji²⁸ to je omogućio i srpskim dužnosnicima iz vremena RSK.

U cilju uspješnog dovršetka proces mirne reintegracije predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman

uspostavio je u listopadu 1997. Nacionalni odbor za ostvarivanje programa uspostave povjerenja, ubrzanog povratka i normalizacije života na ratom strada- lim područjima Republike Hrvatske. Za predsjednicu Odbora imenovana je Vesna Škare Ožbolt, dok su zamjenici predsjednice bili Ivica Vrkić i dr. Vojislav Stanimirović. Odbor za Vukovar osnovan je 3. studenoga 1997. godine.²⁹

Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja utjecala je na početak normalizacije međudržavnih odnosa Hrvatske i SR Jugoslavije, na regionalnom planu, kao i na početak normalizacije hrvatsko-srpskih odnosa u Republici Hrvatskoj. Pitanje povratka prognanih i izbjeglih osoba bilo je jedno od glavnih odrednica Temelnog sporazuma i uvjet uspješnog dovršetka procesa mirne reintegracije. U skladu s preuzetim obavezama, Hrvatska je jamčila poštivanje manjinskih i ljudskih prava u duhu europskih standarda. Zajednička radna skupina zadužena za povratak izbjeglica i prognanika, sastavljena od predstavnika Vlade RH, UNTAES-a i UNHCR-a (United Nations High Commissioner for Refugees, Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice), nakon postignutog sporazuma 24. travnja 1997. potpisala je *Sporazum radne skupine o operativnim postupcima povratka*.³⁰ Sporazumom su definirana osnovna načela povratka u Hrvatsko Podunavlje i iz Hrvatskoga Podunavlja u ostale dijelove RH. Prema podacima Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH iz 1998., iz Hrvatskoga Podunavlja se u ostale dijelove RH vratilo 13.500 osoba srpske

²⁷ Vlada RH, 6.7.2.4, Izvješće VRH o provedbi Pisma namjere VRH o mirnoj reintegraciji Hrvatskoga Podunavlja, 22. kolovoza 1997.

²⁸ Zakon o općem oprostima od 20. rujna 1996. In: *Narodne novine*, a. 1996, nr. 80.

²⁹ HOLJEVAC TUKOVIĆ, Ana: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, s. 259.

³⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagreb: Hrvatski ured pri promatračkoj misiji EZ-a, *Sporazum radne skupine o operativnim postupcima povratka*, travanj 1997., kutija 36.

narodnosti, a iz SRJ i RS u RH vratilo se 18.700 osoba srpske narodnosti.³¹ Vijeće sigurnosti UN-a, *Rezolucijom 1145* od 19. prosinca 1997., dalo je punu potporu završetku mandata misije UNTAES-a. Unatoč problemima i poteškoćama koji su obilježile mirnu reintegraciju, a koji se djelom baštine i danas na navedenom prostoru, mirna reintegracija obavljena je bez novih ljudskih i materijalnih žrtava, na način kojim je Hrvatska pokazala svoju opredjeljenost za mir, demokraciju i suživot.³²

Zaključno može se reći da je ključni događaj koji je inicirao politički okvir mirne reintegracije preostalog dijela Hrvatske (Hrvatsko Podunavlje), bila je vojno-redarstvena operacija *Oluja* 1995. godine. Nakon niza pregovora, kriza nastala pobunom i ratom u Hrvatskoj riješena je završnim vojnim operacijama koje su uslijedile 1995. godine. Hrvatske oružane

snage u svibnju i kolovozu 1995., operacijama *Bljesak* i *Oluja* oslobodile su okupirani teritorij u zapadnoj Slavoniji te u Dalmaciji, Lici, Kordunu i Banovini. Nakon poraza pobunjenih srpskih snaga, bila je otvorena mogućnost političkih pregovora. Hrvatsko državno vodstvo odlučilo je vratiti okupirane dijelove mirnim putem, započevši pregovore s predstavnicima Srba na području Hrvatskog Podunavlja. Proces mirne reintegracije završio je 15. siječnja 1998., kada je Republika Hrvatska u cijelosti uspostavila nadzor nad svojim međunarodno priznatim granicama. Na temelju različitih iskustava u odvijanju procesa mirne reintegracije, misija UNTAES-a smatra se jednom od najuspješnijih mirovnih misija UN-a u svijetu, a Republiku Hrvatsku kao rijetku državu, koja je nakon uspješnih vojnih operacija, završila rat mirnim putem.

³¹ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba. In: *Narodne novine*, a. 1998, nr. 92/1248 (7. srpnja 1998).

³² HOLJEVAC TUROVIĆ, Ana: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, s. 265.

Politická situácia a prejavy násilia na futbalových štadiónoch na začiatku 90. rokov v Chorvátsku a na Slovensku

Political Situation and Acts of Violence at Football Stadiums
in the Early 90s in Croatia and Slovakia / Politička situacija i nasilje na
nogometnim stadionima ranih 1990-ih u Hrvatskoj i Slovačkoj

This study aims to illustrate how a turbulent political situation and complicated ethnic relations transformed people's behaviour at public events. As people's feelings and genuine opinions are revealed most often in tense situations, this study focuses on display of violence during football matches. The violent events at stadiums happened as a result of complicated geopolitical situations. Furthermore, in both Slovakia and Croatia football was and still is the most popular sport. For this reason, this paper concentrates on two case studies – the Dinamo Zagreb – Red Star Belgrade match of 13th May 1990 (the Serbo-Croatian conflict) and compares it with the situation in Slovakia during the Slovan Bratislava – Sparta Praha and Ferencváros Budapest matches, dating back to 1991-1992. Paradoxically, the Slovaks had worse relationships with the Hungarian ethnic minority than the Czechs.

The beginning of the 1990s was very troubled for both Czechoslovakia and Yugoslavia. This was evident in ethnic relations. In the former Yugoslavia, this led to a bloody civil war, while in Czechoslovakia, a peaceful split of the state was accomplished.

Keywords: Football, Violence, Ethnic relations, Football fans, Yugoslavia

Témou predkladanej práce je popísať, ako sa turbulentná politická situácia a zložité národnostné vzťahy pretransformovali do správania sa spoločnosti na verejných podujatiach. Keďže emócie a skutočné názory i vnútorné pocity ľudí sa najčastejšie naplno prejavia počas vypätých situácií, zvolil som pre tento účel šport, presnejšie futbalové zápasy. Práve prejavy diváckeho násilia na štadiónoch boli neraz spôsobené, respektíve do veľkej miery podnietené, komplikovanou

vnútropolitickou či medzinárodnopolitickou situáciou. Navyše, futbal bol a je, tak v Chorvátsku, ako aj na Slovensku, najpopulárnejším a najviac navštevovaným športom. Preto by som chcel priblížiť všetky tieto faktory na príklade nikdy neodohraného futbalového zápasu medzi Dinamom Záhreb a Červenou hviezdou Belehrad z 13. mája 1990 (teda chorvátsko-srbský konflikt) a porovnať ho so situáciou na Slovensku počas zápasov Slovana Bratislava so Spartou Praha

* Tomáš Černák, Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Slovenská republika).

a Ferencvárosom Budapešť z rokov 1991 – 1992. Pretože, paradoxne, medzi obyvateľmi rozpadajúceho sa Česko-Slovenska boli oveľa horšie vzťahy medzi Slovákami a Maďarmi, než medzi Slovákami a Čechmi.

Začiatok 90. rokov bol na území bývalej Juhoslávie, ako aj v bývalom Česko-Slovensku, veľmi komplikovaný. Prejavovalo sa to najmä v národnostných vzťahoch. V krajinách bývalej Juhoslávie vyústil tento stav až do krvavej občianskej vojny, kým v česko-slovenskom prípade do relatívne pokojného rozdelenia štátu. Za jeden z prvých veľkých prejavov vyostrenia národnostných vzťahov v bývalej Juhoslávii bývajú označované nepokoje a násilnosti na štadióne Maksimir v Záhrebe pred futbalovým zápasom Dinamo Záhreb – Červená hviezda Belehrad z 13. mája 1990. Stalo sa tak v čase čoraz viac vyostrujúcich sa národnostných sporov medzi Srbmi a Chorvátmi, ktoré o rok neskôr vyústili do občianskej vojny. Bolo to aj obdobie zásadných politických zmien.

Už 11. januára 1990 bola novelizovaná chorvátska ústava, ktorá otvorila cestu k legalizácii nekomunistických politických strán a k slobodným voľbám. Následne sa začali registrovať nové politické strany a bol prijatý volebný zákon umožňujúci realizovať slobodné voľby.¹ Dňa 28. februára 1990 sa uskutočnil ustanovujúci zjazd Chorvátskeho demokratického spoločenstva (Hrvatska demokratska zajednica), ktorého predsedom sa stal bývalý generál Juhoslovanskej ľudovej armády, politický väzeň a historik Franjo Tuđman. Práve táto strana sa stala

jednoznačne najsilnejšou politickou silou v Chorvátsku. V tomto období bol oficiálny názov krajiny Socialistická republika Chorvátsko (Socijalistička Republika Hrvatska – SRH), ktoré bolo stále jednou z republík Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – SFRJ).

Tuđmanova strana akcentovala vo svojom programe, a najmä na predvolebných zhromaždeniach, chorvátske národné požiadavky. Tie postupne prechádzali až do radikálneho nacionalizmu, ďalej antikomunizmu a jej predstavitelia sa nevyhýbali ani protisrbským vyjadreniam. V štátoprávnej otázke sa HDZ spočiatku vyslovila pre konfederáčne riešenie. Ako píše historik Jan Rychlík, výraz konfederácia mal urobiť program HDZ prijateľnejší pre tú časť Chorvátov, ktorí boli orientovaní juhoslovansky a nepriali si úplný rozpad Juhoslávie.² Postupom času sa však čoraz viac presadzovala politika úplnej nezávislosti Chorvátska, ktorá bola charakterizovaná aj radikálnym nacionalizmom. Logickým dôsledkom toho bolo, že sa srbské obyvateľstvo Chorvátska, ktoré si želalo naďalej zotrvať v Juhoslávii, začalo voči takejto politike vymedzovať a došlo k vytvoreniu samostatných srbských politických strán.

Najsilnejšou a najvplyvnejšou srbskou stranou v Chorvátsku sa stala Srbská demokratická strana (Srpska demokratska stranka – SDS), ktorá sa ustanovila vo februári 1990. Na jej čelo sa postavil psychiater z Kninu Jovan Rašković a od úplného začiatku bola SDS vedená v duchu Raškovićových názorov.³ Práve

¹ Viac k vývoju v Chorvátsku na začiatku 90. rokov pozri: RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 357 – 376 alebo MOSKOVIĆ, Boris: *Mezi Titem a Tuđmanem: Chorvatsko v letech 1989 – 1990*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 221 – 263.

² RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*, s. 361.

³ MOSKOVIĆ, Boris: *Mezi Titem a Tuđmanem*, s. 247.

mesto Knin sa stalo akýmsi politickým centrom chorvátskych Srbov. Bolo to celkom prirodzené, keďže v občine Knin žilo až 88% srbského obyvateľstva a celkovo tvorili Srbi v Chorvátsku približne 12 % obyvateľstva.⁴ Obyvatelia srbskej národnosti žili taktiež vo veľkých chorvátskych mestách ako Split, Rijeka, Osijek, a samozrejme, Záhreb.

Vzťahy medzi Chorvátmi a Srbmi sa od začiatku roka 1990 prudko zhoršovali, a to doslova z mesiaca na mesiac. Prispievali k tomu najmä protisrbské vyjadrenia predstaviteľov HDZ, ktorí, okrem iného, nechceli napríklad priznať srbskému obyvateľstvu v novej pripravovanej ústave štatút druhého štátotvorného národa. Politici SDS zase začali používať veľkosrbskú rétoriku a poukazovali na ustašovskú genocídu srbského obyvateľstva počas druhej svetovej vojny. Mnohí z nich tvrdili, že v samostatnom Chorvátsku by Srbov nečakalo nič dobré. Počas veľkej manifestácie srbského obyvateľstva 4. marca 1990 na Petrovej hore, ktorá je pre Chorvátov symbolická, zaznievali pokriky ako „*Nechceme rozdelenie*“, „*Tu je Srbsko*“ alebo „*Zabijeme Tudjmana*“.⁵

Túto manifestáciu brala väčšina Chorvátov ako provokáciu a vzťahy medzi oboma národmi sa ešte viac vyostřili. Čím viac sa blížili voľby, tým viacej narastalo aj napätie na oboch stranách. Voľby boli vypísané na 22. – 23. apríla 1990 a druhé kolo na 7. mája. Už po prvom kole volieb bolo jasné, že HDZ zaznamená triumfálne víťazstvo. Do chorvátskeho *saboru* (parlamentu) sa dostalo aj päť zástupcov SDS, čo bolo vzhľadom na

počet srbského obyvateľstva v Chorvátsku veľmi málo. Jovan Rašković vydal po voľbách pomerne umiernené vyhlásenie, v ktorom vyzval srbské obyvateľstvo k pokoju. Dokonca uznal, že nikto nemôže chorvátskemu národu upierať právo na vlastný štát a že srbské obyvateľstvo by malo budovať Chorvátsko ako svoj štát spoločne s chorvátskym národom.⁶ Zrealizovalo sa aj stretnutie Raškovića s Tudjmanom, ktoré vyznelo na prvý pohľad pozitívne. Tudjman a jeho prívrženci však reálne neurobili nič, čím by u Srbov zmiernili napätie.⁷ Náznak upokojenia pomerov medzi Srbmi a Chorvátmi preto trval iba niekoľko dní a k návratu napätia, ktoré reálne nikdy nezmizlo, prispel aj futbalový zápas medzi Dinamom Záhreb a Červenou hviezdou Belehrad.

V takejto vyhrotenej spoločensko-politickej atmosfére sa teda malo odohrať toto rizikové stretnutie.⁸ Dynamo Záhreb bol najúspešnejší a najpopulárnejší chorvátsky klub a Červená hviezda Belehrad zase srbský, pričom tento klub bol považovaný do istej miery aj za srbský národný symbol. Oba kluby mali veľa fanúšikov aj mimo vlastného Chorvátska a Srbska, takže sa očakával veľmi napätý a rizikový zápas. Na strane fanúšikov Dinama Záhreb pôsobila veľmi aktívna skupina s názvom *Bad Blue Boys* a na strane Červenej hviezdy Belehrad fanúšikovské zoskupenie *Delije*. Fanúšikovia z oboch skupín sa neskôr zapojili v radoch polovojských oddielov aj do občianskej vojny.

Priaznivci jedného i druhého klubu sa pripravovali na tento zápas veľmi

⁴ RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*, s. 367.

⁵ *Ibidem*, s. 362 – 363.

⁶ MOSKOVIĆ, Boris: *Mezi Titem a Tudjmanem*, s. 259.

⁷ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovy a Titovy Jugoslávie*. Praha: Argo, 2000, s. 469.

⁸ O tomto zápase bol natočený aj dokumentárny film, ktorý je dostupný na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=4d8Rw2kp160>.

intenzívne, boli radikalizovaný vplyvom politického napätia v Chorvátsku a vyostrených chorvátsko-srbských vzťahov. Nešlo teda len o bežnú podporu svojho klubu, ako v iných zápasoch, ale o niečo viac. Napriek tomu, že o majstrovskom titule už bolo rozhodnuté, keďže Červená hviezda bola v ligovej tabuľke prvá so 47 bodmi, Dinamo druhé so 42 bodmi a do konca súťaže zostávali len dva zápasy (v tom čase sa za víťazstvo udeľovali iba dva body). Obe mužstvá aj tak chceli vyhrať, zodpovedne sa na zápas pripravovali a rovnako i fanúšikovia. Išlo o otázku národnej prestíže a primárne nikoho nezaujímalo postavenie v tabuľke. Už pred zápasom tak bolo evidentné, že situácia bude veľmi napätá.⁹

V nedeľu 13. mája 1990 vycestovalo na tento futbalový zápas približne 3 000 fanúšikov Červenej hviezdy Belehrad vrátane neskoršieho vodcu polovojenskej skupiny *Tigry* Željka Ražnatoviča „Arkana“. Jeho úlohou však bolo zabezpečovať bezpečnosť belehradskej výpravy a nenachádzal sa priamo medzi priaznivcami Červenej hviezdy. Srbskí fanúšikovia prichádzali do Záhrebu nielen z Belehradu, ale v podstate zo všetkých oblastí Juhoslávie, kde žili Srbi. Do vlakov idúcich z Belehradu tak postupne pristupovali aj fanúšikovia zo Srijemu či Slavónie a do Záhrebu pricestovali aj Srbi z Kninu a okolia. Okrem vlaku cestovali srbskí fanúšikovia tiež autobusmi či autostopom.

Podobná situácia bola na strane domácich fanúšikov, keďže Dinamo Záhreb prišli podporiť Chorváti z iných miest a obcí, než iba zo Záhrebu. Paradoxne pôsobilo, že Dinamu fandili na štadióne Maksimir aj fanúšikovia Hajduku Split

(fanúšikovské zoskupenie *Torcida*), ktorí boli v rámci Chorvátska najväčší rivali záhrebského Dinama. Situácia jednoducho dospela do štádia, že zápas Dinamo – Červená hviezda verejnosť brala ako súboj Chorvátov so Srbmi. Na srbskú a chorvátsku spoločnosť stále silno pôsobili nedávne voľby v Chorvátsku a všetko, čo sa okolo nich dialo v posledných dňoch.

Prvé násilnosti medzi srbskými a chorvátskymi fanúšikmi prepukli ihneď po príchode priaznivcov Červenej hviezdy do Záhrebu, v nedeľu ráno 13. mája 1990. Bitky začali už na železničnej stanici, ďalej priamo v centre Záhrebu v parku Zrinjevac i na Námestí Republiky (dnes Námestie bána Josipa Jelačića – Trga bana Josipa Jelačića) a postupne sa presunuli do okolia štadióna Maksimir.¹⁰ V centre mesta boli porozbíjané výklady, obchody či kaviarne a prišlo k zraneniam. Zasiahnuť musela polícia, ktorej sa podarilo tieto výtržnosti ešte zvládnuť a dopraviť fanúšikov Červenej hviezdy na južnú tribúnu štadióna Maksimir.

Nedá sa povedať, že by polícia situáciu úplne podcenila. Aj podľa dochovaných televíznych záznamov dostupných na internete sa pred vstupom na štadión robili osobné prehliadky u fanúšikov, aby na štadión nemohli priniesť žiadne zbrane.¹¹ Organizátori však umiestnili priaznivcov Červenej hviezdy do dolných sektorov južnej tribúny, pričom na horných sektoroch sa nachádzali domáci fanúšikovia. Tieto dve skupiny neboli od seba oddelené žiadnou silnejšou bariérou. Prvé fyzické strety na štadióne tak boli len otázkou času. Došlo k nim približne vtedy, keď hráči oboch mužstiev vyšli na trávnik, aby sa pred zápasom rozcvičili.

⁹ Pozri napr.: *Borba*, roč. 69, 1990, č. 134, 12. – 13. mája, s. 17.

¹⁰ *Borba*, roč. 69, 1990, č. 135, 14. mája, s. 1.

¹¹ Pozri napríklad <https://www.youtube.com/watch?v=6UYLkPHIcFQ>.

V tom čase sa už zborovo kričali pokriky ako „Zagreb je Srbija“ (Záhreb je Srbsko), „Ubit čemo Tudjmana“ (Zabiť Tudjmana) a z druhej strany zase „Srbe na vrbe“ (v zmysle Srbov obesť na vrby). Nad sektorom fanúšikov hostí nachádzajúci sa domáci diváci začali hádzať kamene a slovné provokovali dolu stojacich Srbov. Netrvalo dlho, a hostia prelomili bariéry, začali trhať reklamné panely, sedačky a prebíjať si cestu k chorvátskym fanúšikom. Priamo na južnej tribúne sa nachádzalo len niekoľko policajtov a tí nemali šancu zabrániť vzájomným stretom. Polícia teda reálne nezasiahla a *Delije* tak nemali problém napadnúť chorvátskych fanúšikov a vyhnať ich z tribúny. Po celej južnej tribúne lietali vytrhané sedačky, ktoré oba znepriatelené tábory použili ako zbrane. Kto nestihol utiecť, bol doslova zlynčovaný.

Na tieto násilnosti zareagovala domáca skupina *Bad Blue Boys*, ktorá sa snažila prebiť si cestu k fanúšikom Červenej hviezdy. Najprv cez tribúny štadióna a potom priamo cez hraciu plochu. Podarilo sa im ukoristiť aj niekoľko hosťujúcich vlajok. Vtedy už bolo evidentné, že sa zápas určite neodohrá. Až v tomto momente zasiahla polícia, ktorá mala obrovské problémy zvládnuť dav domácich fanúšikov a priamo na hracej ploche sa strhla doslova vojna fanúšikov proti policii. Tá musela nasadiť vodné delá a slzotvorný plyn, domáci diváci zase používali proti policii kamene a vlastne všetko, čo mali k dispozícii. Za takého stavu bolo prirodzené, že prišlo aj k viacerým zraneniam, a to tak na strane polície, ako aj divákov. Redaktor denníka *Borba* M. Mitrović napísal, že sa cítil ako

vojnový dopisovateľ z Bejrútu a že nikdy nič takého nevidel.¹²

Fanúšikovia Červenej hviezdy zatiaľ stáli izolovaní v horných sektoroch južnej tribúny a na všetko sa iba prizerali. Domáci diváci sa ich snažili z hracej plochy napadnúť kameňmi, ale polícia ich postupne odvádzala zo štadióna preč. Násilnosti však pokračovali aj v okolí štadióna a polícia ich znovu mala veľkým problém zvládnuť. Z chorvátskej strany bola neskôr polícia obviňovaná, že tolerovala vyčíňanie srbských fanúšikov, kým proti domácim zasiahla s veľkou razanciou. Dávali to za vinu personálnemu zloženiu policajných zložiek, v ktorých mali mať údajne väčšinu Srbi.

Celá situácia bola však zložitejšia, keďže zloženie policajného zboru tvorili tak Chorváti, Srbi či Moslimovia, respektíve zloženie polície bolo vlastne kópiou mnohonárodnostnej Juhoslávie. Niekoľkí hráči Dinama Záhreb zostali na ihrisku a snažili sa brániť svojich fanúšikov pred policiou. Známym sa stal kopanec futbalistu Zvonimira Bobana do hrude jedného z policajtov, ktorý však zhodou okolností nebol Srb, ale Moslim menom Refik Ahmetović. Boban sa tak pre Chorvátov stal národným hrdinom a pre Srbov chorvátskym nacionalistom.

Každopádne, tlač už na druhý deň po týchto násilnostiach obvinila políciu, že zlyhala, respektíve nezasiahla včas, pokiaľ boli násilnosti len v zárodku. „Zostáva veľkou otázkou, prečo polícia nereagovala, prečo nezabránila kontaktu medzi fanúšikmi Dinama a Červenej hviezdy“, písalo sa v článku v denníku *Borba*.¹³ Zvonimir Boban na margo napadnutia policajta povedal, že „on prvý udrel mňa a ja som

¹² *Borba*, roč. 69, 1990, č. 135, 14.mája, s. 1.

¹³ *Ibidem*, s. 11.

mu to automaticky vrátil. Videl som predtým, ako ten policajt udrel obuškou nášho hráča Škrinjara a ako kapitán som predsa musel brániť svojho hráča.“¹⁴ Bolo veľkým šťastím, že počas týchto masových násilností neprišiel nikto o život.

Z vtedajšej tlače sa dozvedáme, že Futbalový zväz SFRJ (Futbalski savez Jugoslavije) na incident veľmi rýchlo zareagoval a začal ho vyšetrovať. Násilnosti v Záhrebe si všimli aj v ostatných európskych štátoch a zaregistrovali ho tiež orgány UEFA. Celá záležitosť bola o to citlivejšia, že sa blížili majstrovstvá sveta v Taliansku 1990, na ktorých mala štartovať aj reprezentácia Juhoslávie. Tá na majstrovstvá sveta nakoniec cestovala bez Zvonimira Bobana, ktorý dostal za svoj kop do zasahujúceho policajta šesťmesačný dištanc. Jeden z najlepších hráčov vtedajšej Juhoslávie tak doplatil na svoje konanie a rovnako aj celý juhoslovanský reprezentačný výber, ktorý by bol s Bobanom ešte silnejší. Samotný zápas bol kontumovaný v prospech Červenej hviezdy.

Česká a slovenská tlač priniesla správy o násilnostiach na štadióne Maksimir v utorok 15. mája 1990:

„Najväčší škandál v dejinách juhoslovanského športu sa odohral pred zápasom prvej ligy Dinamo Záhreb – Crvena Zvezda Beograd. Na štadióne prepukli bitky medzi divákmi, podnecované národnostnými spormi Srbov a Chorvátov, takže riaditeľ štadióna rozhodol, že sa zápas neodohrá.“¹⁵

Zaujímavý názor na celý incident priniesol redaktor slovenského denníka Smena Ivan Drábek v článku *Spoločná prehra na Maksimire*:

„Všetko nasvedčuje tomu, že športový stánok bol len náhodnou kulisou na výboj napätia, ktoré sa nakopilo vo vzťahoch národov a národností Juhoslávie. K explózii by zrejme prišlo na ľubovoľnom inom mieste, kde by sa rovnako, ako na Maksimire, dostalo do tesného kontaktu tisíce Chorvátov a Srbov. Kto si myslí, že bitky medzi fanúšikmi záhrebského Dinama a belehradskej Crvene Zvezdy, ktoré si vyžiadali deväťdesiat ľahko a desať ťažko zranených, sú len futbalovým škandalom, ten nič nepochopil. V predposlednom ligovom kole už ani Dinamo ani Crvena Zvezda nemali čo získať. Celá juhoslovanská federácia však nakoniec stratila až príliš veľa.

Nie náhodou si včerajší denník Borba v súvislosti s nedeľňajšou chorvátsko-srbskou ruvačkou kladie otázku, či nejde o začiatok niečoho strašného, na čo len čakajú znepríatelené nacionalistické hordy na všetkých stranách barikád. Belehradská politika ide v úvahách ešte ďalej, keď tvrdí, že bitka medzi fanúšikmi bola vopred pripravená silami, ktoré ju teraz budú chcieť využiť pre svoje šovinistické ciele.

Obavy, že záhrebská ‚futbalová vojna‘ môže spustiť lavínu násilia, nie sú ani trochu nadnesené. Juhoslávia so svojimi pätnástimi etnickými skupinami, viac než tuctom jazykov, šiestimi republikami a dvomi abecedami bola v posledných rokoch skôr kompromisom, než jednotným štátom... O budúcnosti Juhoslávie, o jej prežití, sa však bude s najväčšou pravdepodobnosťou rozhodovať najmä vo vzťahu medzi Beogradom a Záhrebom, metropolami dvoch najväčších

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Československý sport, roč. 37, 1990, č. 112, 15. mája.

*a najsilnejších republik. Práve Srbi a Chorváti sa preto musia najviac poučiť zo spoločnej nedeľnejšej prehry na Maksimire. Ak by totiž jedna zo strán zatúžila po odвете, začala volať po krvi a násilí, vohnala by celú krajinu do brutovražednej občianskej vojny, po ktorej by sa už Juhoslávia sotva spamätala.*¹⁶

Násilnosti na štadióne Maksimir v Záhrebe vyvolali ale najväčšiu vlnu ohlasu po celej vtedajšej Juhoslávii. Jedna strana obviňovala tú druhú z plánovaného vyvolania násilností a naopak. Tak chorvátske ako aj srbské politické elity sa snažili vytĺcť z týchto výtržností politický kapitál. Zahraničné médiá zase dodnes označujú tieto udalosti za začiatok chorvátsko-srbskej vojny, čo je však prehnané tvrdenie. Násilnosti boli súčasťou dlhšie trvajúceho procesu a narastajúcej animozity medzi Srbmi a Chorvátmi, nie začiatkom niečoho. Pri futbalovom zápase sa však naplno ukázalo, aké sú reálne vzťahy medzi týmito dvomi etnikami. Ak by nedošlo k tomuto zápasu, násilnosti by prepukli pri nejakej inej príležitosti, pri ktorej by sa stretlo väčšie množstvo Chorvátov a Srbov.

Čo sa týka situácie na začiatku 90. rokov v niekdajšom Česko-Slovensku, tak národnostné spory medzi Slováckmi a Čechmi nikdy nedosiahli takú zlú úroveň, ako tomu bolo medzi Srbmi a Chorvátmi. Napriek tomu sa prejavy národnostnej neznášanlivosti vyskytovali vo veľkej miere na futbalových štadiónoch pri zápasoch najlepších českých a slovenských mužstiev. Väčšinou išlo o urážlivé pokriky, a v niektorých prípadoch aj o väčšie fyzické strety medzi fanúšikmi. Týkalo sa to najmä klubov,

ktoré disponovali širokou základňou priaznivcov, boli populárne a súperili o prvé miesta v ligovej tabuľke.

Na radikalizáciu fanúšikov mali od začiatku vplyv politickej udalosti, ktoré sa spustili takmer ihneď po páde komunistického režimu. Prvý spor nastal ohľadne nového názvu republiky, ktorý stratil adjektívum socialistická. Česká strana preferovala názov Československá republika, ktorý slovenská politická reprezentácia odmietla, keďže tento názov pripomínal medzivojnovú republiku a jej oficiálnu ideológiu čechoslovakizmu. Spory o pomenovanie republiky sa ťahali dva mesiace, od februára do apríla 1990, a priniesli napätie v slovensko-českých vzťahoch. Nakoniec sa prijal kompromisný návrh, a to v podobe Česká a Slovenská federatívna republika (ČSFR).

Slovensko-české vzťahy ďalej zaťažovali aj spory o ďalší charakter federácie, presnejšie o kompetencie národných a federálnych orgánov. Slovenská strana presadzovala voľnejšiu federáciu a väčšie kompetencie pre národné orgány, pričom sa v časti slovenskej politickej reprezentácie začali ozývať hlasy na úplné osamostatnenie Slovenska. Tieto rozdielne predstavy o ďalšom charaktere spoločného štátu sa nevyriešili až do leta 1992, keď prišlo k definitívnemu rozhodnutiu o zániku ČSFR a vzniku dvoch samostatných štátov. Republika teda žila dva a pol roka v neustálych sporoch medzi slovenskou a českou politickou reprezentáciou.

K tomu treba prirátať aj slovensko-maďarské spory, keďže na Slovensku žila početná maďarská menšina, ktorej politickí predstavitelia sa dožadovali väčších práv a zaznievali aj hlasy

¹⁶ *Smena*, roč. 43, 1990, č. 112, 15. mája.

o autonómii. To následne komplikovalo vzťahy s Maďarskou republikou, ktoré boli už aj tak zaťažené sporom o vodné dielo Gabčíkovo-Nagymaros. Z tohto dôvodu prichádzalo ku konfliktom i počas zápasov slovenských mužstiev s klubom DAC Dunajská Streda, ktorému fandili Maďari žijúci na Slovensku. Slovenskí futbaloví fanúšikovia mali napäté vzťahy tak so svojimi českými i maďarskými súpermi na tribúnach štadiónov.

Začiatok 90. rokov bol charakteristický snahou Slovana Bratislava, ktorý sa stal v tomto období slovenským národným symbolom, zosadiť českú Spartu Praha z prvého miesta a získať ligový titul. Práve v rokoch 1991 – 1993 sa odohrali najväčšie federálne derby zápasy týchto dvoch súperov, zvláštne i tou skutočnosťou, že sa rozpadal spoločný štát a v spoločnosti začali prevládať národnostné vášne. Politika sa futbalu nemohla vyhnúť a prenášala sa i na tribúny štadiónov. Nevraživosť či vulgárne urážky na oboch stranách a vypätá atmosféra v hľadisku boli takmer bežnou súčasťou futbalových zápasov medzi najlepšimi slovenskými a českými mužstvami. Čím sa viac vyostrovala situácia medzi politickými reprezentáciami na oboch stranách, tým viac sa to prejavovalo i v hľadádkach. A nielen tam, pretože násilné strety sa prenášali aj do ulíc. Čoraz častejšie musela počas futbalových zápasov zasahovať polícia. Medzi najrizikovejšie patrili stretnutia Slovana Bratislava so Spartou Praha, Slaviou Praha alebo Baníkom Ostrava.

Treba si tiež uvedomiť, v akej dobe a na pozadí akých, najmä politických udalostí sa tieto zápasy hrali. Medzi českými a slovenskými politickými predstaviteľmi narastali rozpory ohľadne ďalšieho fungovania spoločného štátu, keďže každá strana mala svoje vlastné

predstavy. Dňa 14. marca 1991, počas osláv 52. výročia vzniku prvej Slovenskej republiky, bol na Námestí SNP v Bratislave napadnutý prezident ČSFR Václav Havel, ktorý tadiaľ prechádzal so svojim sprievodom (rovnaká situácia sa zopakovala na tom istom mieste aj 28. októbra 1991). Čoraz viac sa ozývali hlasy požadujúce samostatnosť Slovenska.

Jar roku 1991 bola na Slovensku skutočne turbulentná a tak sa celá situácia preniesla aj na tribúny. V Čechách začala narastať voči Slovákom averzia a obdobne na Slovensku voči Čechom. Morava, ktorej niektorí obyvatelia sa taktiež začali vymedzovať voči Čechom, bola v tomto smere výnimkou. Preto neprekvapí fakt, že Slovan Bratislava mal svojich fanúšikov aj na južnej Morave.

Na zápas Slovana Bratislava so Spartou Praha pricestovalo na začiatku mája 1991 do Bratislavy podľa policajného hlásenia iba sedemnášť spartfanských fanúšikov, ktorí mali na Tehelnom poli vylčený svoj sektor. Keďže sa predpokladalo, že ich príde oveľa viac, na štadióne bola posilnená usporiadateľská služba a rovnako sa zvýšil aj počet policajtov, pričom tí vytvorili koridor k sektoru fanúšikov hostí. Podľa vtedajšej tlače panoval na štadióne relatívny pokoj, až na zopár národnostných pokrikov a ku koncu zápasu si nadávky skôr vypočuli domáci hráči za svoj výkon, než spartfanskí hráči či fanúšikovia. Problémy nastali až po skončení stretnutia.

Skupiny domácich fanúšikov sa začali premiestňovať k spartfanskému sektoru a tak hosťujúcim fanúšikom polícia navrhla, že ich odvezie autami na železničnú stanicu. Pri nástupe Spartanov do policajných áut však vznikli konflikty medzi priaznivcami Slovana Bratislava a políciou. Vzduchom začali lietať kameň a tiež rôzne iné predmety, načo polícia

použila obušky a na mieste zadržala deväť domácich fanúšikov. Z radov polície bol zranený jeden príslušník.¹⁷ Podobné scenáre neboli v tej dobe pri podobných derby zápasoch ničím výnimočné. Pri zápasoch Slovana v Prahe či Ostrave sa diali rovnaké veci, len z opačnej strany, keďže v Čechách a na severnej Morave boli zase napádaní fanúšikovia Slovana.

Ďalší zápas proti Sparte Prahe na jar 1992 v Bratislave mal byť sviatkom futbalu pre celú republiku a Slovensko zvlášť. Výkony Slovana a jeho 27 zápasová séria bez prehry prilákali na Tehelné pole približne 43 000 divákov a Slovan by v prípade víťazstva mal majstrovský titul už takmer istý. Zápas so Spartou preto doslova zmobilizoval celé Slovensko. Pricestovali naň fanúšikovia z celej krajiny, vrátane východného Slovenska. Tento zápas však Slovan nezvládol a v domácom prostredí prehral 0:3. Napriek tomu sa počas stretnutia nevyskytli žiadne veľké násilnosti a všetko prebehlo na prekvapenie v pokoji. To sa však nedalo povedať o ďalšom národnostne motivovanom zápase.

Tentokrát išlo o slovensko-maďarské vzťahy, ktorých úroveň sa mala preukázať počas zápasov 1.kola Pohára európskych majstrov (ďalej PEM) medzi Slovanom Bratislava a Ferencvárosom Budapešť. Obe stretnutia sa mali odhrať počas septembra 1992. Najmä prvý súboj v Bratislave prilial olej do ohňa, ktorý sa naplno rozhorel medzi Slovákmi a Maďarmi po páde komunistického režimu. Demokracia totiž so sebou priniesla aj národnostné problémy, ktoré sa za socializmu zatlačali do pozadia. Maďarská menšina sa obávala vzniku

samostatného Slovenska tvrdiac, že po rozdelení ČSFR nebudú zaručené ich základné práva a slobody. Podobný názor zastávali niektorí politickí predstavitelia z Maďarskej republiky a tomuto problému sa často venovala i maďarská tlač. A práve udalosti okolo spomínaného futbalového zápasu využila na podporenie svojich argumentov.

Už pred stretnutím panovali určité obavy. Predseda Ferencvárosu István Szivos pred zápasom na tému možného rizika v hľadisku i mimo neho povedal: „Šport a politika sú dve veci. Dúfam, že oba tábory budú hlučné, ale na úrovni.“¹⁸ V podobnom duchu sa vyjadril i tréner Tibor Nyilasi. Treba dodať, že jeho zverencov sa chystali v hojnom počte povzbudiť aj ich priaznivci z juhu Slovenska, teda vtedy ešte česko-slovenskí občania maďarskej národnosti. Tento fakt tiež nepridával organizátorom na pokoji. Napriek tomu kompetentní a asi ani bežní fanúšikovia neočakávali výtržnosti a následný zásah polície v takom rozsahu, ako sa neskôr udial. Práve zásah slovenskej polície a zvlášť špeciálneho komanda proti maďarským fanúšikom rapídne vyostřil slovensko-maďarské vzťahy a v Maďarskej republike vzbudil ostré protesty či priamo násilné.

Násilné strety medzi fanúšikmi prebiehali už deň pred stretnutím a v deň zápasu vyvrcholili. Do Bratislavy prišlo povzbudiť Ferencváros približne desať tisíc fanúšikov, z ktorých väčšina pochádzala z južného Slovenska. Polícia síce zabavila pred zápasom niektorým fanúšikom Ferencvárosu nože, boxery, spreje, železné tyče alebo nunjaky, ale viaceré podobné veci sa podarilo ďalším z nich

¹⁷ *Pravda*, roč. 72, 1991, 7. mája, s. 17.

¹⁸ Už som hral proti Galisovi. In: *Denník Šport*, roč. 46, 1992, č. 219, 16. septembra.

preniesť na štadión. Za takejto organizácie sa v stredu 16. septembra 1992 o 17:00 hodine začal jeden z najrizikovejších zápasov v slovenskej futbalovej histórii.

Niektorí priaznivci Ferencvárosu v hľadisku nevedeli stráviť vývoj zápasu, ktorý sa vyvíjal v neprospech ich mužstva a na štadióne začali lietať plechovky, poháre, kusy betónu a rôzne železo. Množstvo lietajúcich predmetov rástlo priamo úmerne s gólmi v bráne maďarského brankára Balogha. Kus betónu rozbil hlavu napríklad aj fotoreportérovi denníka *Šport* Dušanovi Koutnému. Dobre organizovaní chuligáni zase napádali políciu a vyvolávali bitky so slovenskými fanúšikmi.

Veliteľ policajnej jednotky pre sektor C major Ludek Buchar neskôr povedal:

„Po strelení prvého gólu Slovanom došlo k hrubým národnostným urážkam a dusná atmosféra sa stupňovala každým ďalším gólom domácich. Už po treťom začali lietať medzi tábormi plné hliníkové poháre na pivo a limonádu, kamene, v plátne zabalené železá a nebezpečné sklené guľičky. Pri snahe oddeliť oba tábory muselo dôjsť k ráznemu zásahu zo strany polície a použitiu prostriedkov podľa zákona. Asi 60 fanúšikov sme zo štadióna vykázali.“¹⁹

Rázný zásah spočíval i v tom, že do sektoru C prišlo protiteroristické komando v kuklách a s obuškami bili maďarských fanúšikov. Bol použitý aj slzný plyn. Polícia doslova vyhnala časť fanúšikov Ferencvárosu von zo štadióna. Tribúny tomuto zásahu tliekali.

Vážne však hrozilo, že sa pri panickom úteku pred policajnými obuškami

udupú ľudia v tlačnici. Veliteľ bezpečnostných opatrení na štadióne podplukovník Anton Kršák sa k tomu vyjadril nasledovne:

„Každý zákrok policajtov bol vykonaný na základe podnetu, keď fanúšikovia porušovali zákon. Asi o pol siedmej sa rozpútala v dolných radoch tribúny AS bitka. Naši policajti zadržali hlavného iniciátora. Bol ním maďarský fanúšik. Keď ho vyvádzali von zo štadióna, priskočil k nim priazniviec Ferencvárosu a udrel jedného z policajtov do oka pravdepodobne boxerom. Náš príslušník utrpel poškodenie rohovky a je dodnes práceneschopný.“

Troja mestskí policajti boli zranení maďarskými fanúšikmi na parkovisku pred štadiónom Interu. Veliteľ sektoru C ma požiadal o nasadenie záloh, ktoré tvorili príslušníci Policajného pohotovostného útvaru. Ak by som nedal povel na zásah, mohol konflikt prerásť do masovej bitky, v ktorej by sa fanúšikovia ušliapali na smrť. Nemohli sme vylúčiť ani prípadné zvalenie ohrád a to aby sa nám bil obrazne povedané celý štadión. Za intenzitu použitia donucovacích prostriedkov zodpovedá každý policajt osobne. Ale podľa môjho názoru, ak by aj došlo k vybočeniu zo zaužívaných medzí, stalo sa tak neúmyselne. Pred zápasom som všetkých, ktorí sa podieľali na bezpečnostných opatreniach inštruoval, aby zakročovali tak, aby nedošlo k vážnejším zraneniam.“²⁰

Veliteľ zásahu v sektore C sa k akcii vyjadril takto: „(Zásah) Bol skutočne oprávnený a primeraný. V súlade s dikciou zákona. Použili sme hmaty, choaty, kopy

¹⁹ Hanba. In: *Smena*, roč. 45, 1992, č. 220, 17. septembra.

²⁰ *Futbalogika*. In: *Smena*, roč. 45, 1992, č. 222, 19. septembra.

a úderu obuškou.“ K otázke utekajúceho davu a možnosti, či sa neobával ušliapania povedal:

„Vonkoncom. Smer úniku sme predvídali. Nespratníci putovali priamo na ulicu za C tribúnu... Najagresívnejšie skupiny boli vnútorne presne organizované v 10 – 20 členných húfoch, ktoré sa pokúšali našich príslušníkov izolovať a fyzicky likvidovať. Maďarský kolegovia v civile tomu chceli zabrániť, no sami poriadne inkasovali. Mám pred očami epizódku, ako príslušníci bojovej skupiny Ferencvárosu po úspešnom výpade bozkávali svojho šéfa v zelenom šály.“²¹

Zápas a najmä udalosti s ním spojené vyvolali obrovský ohlas na Slovensku i v Maďarsku. Maďarské médiá priniesli po stretnutí správy, podľa ktorých by si nezainteresovaný čitateľ mohol myslieť, že pochádzajú zo vtedy vojnou zmiatanej bývalej Juhoslávie. Písalo sa o mŕtvych fanúšikoch, národnej neznášanlivosti, polícii, ktorá bije ľudí len preto, že sú Maďari, ohrození maďarskej menšiny na Slovensku. Vďaka tomu sa udalosti sprevádzajúce futbalový zápas dostali na rokovanie maďarskej i slovenskej vlády, a na istý čas opäť zostrili už aj tak veľmi zlé vzťahy na oboch stranách Dunaja.

Magyar Nemzet napísal:

„Nemožno samozrejme nevidieť zodpovednosť fanúšikov Ferencvárosu, ktorých časť si už pred tým vyslúžila pár policajných faciek po celej Európe. Brutálnej akcii slovenskej polície nahralo to, že časť maďarského tábora sa správala pred zápasom vyzývavo, provokatívne a arogantne a potom títo zďaleka nie triezvi

zelení orly na tribúne detinsky vpochodovali do slovenskej pasce. To isté sa potom stalo na trávniku i futbalistom FTC.“

Új Magyarország zašiel ešte ďalej:

„Fanúšikovia Ferencvárosu museli znášať utrpenie len preto, že sú Maďari... príslušníci systematicky chodili zo sektora do sektora na tribúnach a vyhľadávali Maďarov, aby ich mohli zmlátiť. Po tejto udalosti sa právom obávame o Maďarov žijúcich na Slovensku, pretože osamostatňujúce sa Slovensko už našlo nepriateľa i na futbalovom zápase.“

Triezvejší názor mal Magyar Hírlap:

„Je zrejmé, že pod povrchom pôsobí napätie v maďarsko-slovenských vzťahoch. Čo v tejto situácii možno robiť? Príslušné maďarské orgány musia zabrániť tomu, aby sa niečo podobné stalo pri budapeštianskom odvetnom zápase. V tejto súvislosti sa treba zamyslieť nad tým, či maďarské úrady urobili pred zápasom všetko, aby zabránili násilnostiam.“²²

Maďarská vláda sa prípadom zaoberala na svojom zasadaní a dospela k záveru, že zásah pohotovostných jednotiek bol bezpríkladný a neodôvodnený. Podobne sa téme venoval aj zahraničný výbor maďarského parlamentu. Protest voči zásahu podal aj Generálny konzulát Maďarskej republiky v Bratislave. Predseda Ferencvárosu vydal vyhlásenie, v ktorom uviedol, že zásah policajných jednotiek voči ich fanúšikom ovplyvnil psychický stav hráčov, a preto tiež podal protest proti neregulárnosti prostredia na Tehelnom poli.

²¹ Fradi tromfli rowdies. In: ibidem.

²² Ohlasy maďarskej tlače. In: *Dennik Šport*, roč. 46, 1992, č. 221, 18. septembra.

Tak sa zápas 1. kola PEM dostal na pôdu UEFA do Zürichu, kam musel osobne cestovať prezident ŠK Slovan Bratislava Jaroslav Čaniga, a okrem iných aj vtedajší právny poradca ŠK Slovan František Laurinec. Predstavitelia Slovana boli samozrejme nútení poskytnúť orgánom UEFA písomné stanovisko k celému incidentu. Konečný stav stretnutia sa však nezmenil. UEFA na rokovaní potvrdila výsledok dosiahnutý na ihrisku a oba kluby potrestala finančnými pokutami. Ferencváros za výtržnosti fanúšikov a Slovan za nedostatočnú usporiadateľskú službu. Odvetný zápas zaradila UEFA do kategórie vysoko rizikových.

Horúce chvíle prežívalo po futbalovom stretnutí i v nasledujúcich dňoch česko-slovenské veľvyslanectvo v Budapešti. Vtedajší veľvyslanec Rudolf Chmel si 17. septembra 1992 do denníka zapísal:

„Dnes ráno (respektíve od včera neskorého večera) žijeme v znamení protestov: slovenskí policajti zbili fanúšikov Ferencvárossu (Slovan vyhral pohárový zápas 4:1). Dokonca maďarské ministerstvo zahraničia protestovalo – nešiel som, vyslal som II. tajomníka Michala Černého. Spústa telefonátov, anonym sa vyhrážal vyhodnotením ambasády do povetria. Skutočne príjemná, oddychová štácia. Ešte jedna facka kdesi v krčme a môže vypuknúť tzv. lokálny konflikt. Redaktorovi Rudého práva, ktorý je tu, nerozbil ruzzúrený Maďar na križovatke auto len preto, že povedal, že je z Prahy. Skvelá, svetlá budúcnosť...“²³

O pár dní neskôr zasadal zahraničný výbor maďarského parlamentu:

„Zásah poriadkových zložiek na zápase Slovan – Ferencváros bol na zasadnutí zahraničného výboru maďarského parlamentu kvalifikovaný ako bezdôvodný a brutálny. K celej záležitosti sa vyjadril aj minister vnútra Péter Boross a štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí András Kelemen, ktorý okrem iného uviedol, že Bratislava musí určiť vinníkov krutostí voči maďarským občanom, zainteresovaní sa vraj majú ospravedlniť a vyplatiť náhradu za škody. Naozaj dojemné...“²⁴

Skutočne, situácia v Maďarsku bola v tom čase napätá až kritická. Zásah polície na Tehelnom poli sa stal v Maďarskej republike na dlhé dni témou číslo jeden. Média a politici vybičovali atmosféru až do krajnosti. Bolo nebezpečné, ako to nakoniec uviedol Rudolf Chmel, ukázať sa v Budapešti s česko-slovenskou poznávacou značkou alebo čo i len prehovoriť na verejnosti po slovensky. Ambasádu ČSFR museli dvakrát prehľadávať pyrotechnici, kvôli ohlásenému bombovému útoku. Bežné boli telefonické vyhrážky. ŠK Slovan Bratislava dostával tiež výhražné listy. Veľkým problémom sa z tohto dôvodu stala organizácia odvetného zápasu. Už pred prvým stretnutím mali priaznivci Slovana zakúpené lístky na odvetu, avšak za takejto situácie sa ukázalo vycestovanie do maďarskej metropoly ako veľmi nebezpečné. Až na jedného fanúšika Slovana nakoniec nevycestoval do Budapešti nikto.

Pred odvetou sa chuligáni Ferencvárossu rozdelili do skupín, ktoré hľadali po Budapešti akýchkoľvek fanúšikov Slovana s cieľom pomstiť sa im za to, čo sa

²³ CHMEL, Rudolf: *Moja maďarská otázka*. Bratislava: Kalligram, 1996, s. 249.

²⁴ *Ibidem*, s. 250.

udialo v Bratislave. Podľa ich neskorších vyjadrení si vedeli predstaviť aj situáciu, že by počas budapeštianskej odvety prišiel niekto o život.²⁵ Keďže priaznivci Slovana zostali doma, k masovým násilnostiam nakoniec neprišlo. Celá výprava bratislavského klubu však musela byť až extrémne strážená a na štadión Ferencvárosu dopravená v utajení.

Akonáhle si ju všimli v areáli štadióna domáci fanúšikovia, zahádzali autobus s výpravou Slovana kameňmi. Odveta, ktorá sa skončila výsledkom 0:0, sa tak odohrala vo veľmi vypätej atmosfére. Napätie v slovensko-maďarských vzťahoch pokračovalo naďalej a nezmizlo ani po vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

²⁵ MAREŠ, Miroslav – SMOLÍK, Josef – SUCHÁNEK, Marek: *Fotbaloví chuligáni: Evropská dimenze subkultury*. Brno: Centrum strategických studií, 2004, s. 103.

ALBERT BING*

Put Hrvatske u Europsku uniju

Croatia's Transition to the European Union / Chorvátska cesta do Európskej únie

The paper deals with the long process of Croatia's accession to the European Union. Along with an overview of the most important events and transition processes, the emphasis was placed on the particular circumstances of the Croatian path to the European Union. The breakup of the Yugoslav state, the state independence of Croatia and the imposed war marked the formative period of the Croatian transition. These circumstances significantly marked the dynamics of EU accession. The central motive is the continuity of Croatia's Euro-Atlantic orientation, despite significant fluctuations in the mood of its citizens – from a strong enthusiasm for EU accession to Euroscepticism. The article also includes a brief overview of the holding of the international community, especially the EC / EU towards Croatia and Former Yugoslavia, which essentially determined the dynamics of Croatia's accession to the Euro-Atlantic structures.

Keywords: Croatia, European Union, Transition, Former Yugoslavia, War in Croatia and Bosna and Hercegovina, Euroscepticism

Zacijelo niti jedna današnja članica zajednice europskih naroda nije imala tako dramatičan i mukotrpan put u Europsku uniju poput Hrvatske. Specifične okolnosti koje su u bitnom obilježile hrvatsku europsku integraciju odnosile su se na dramatičan raspad jugoslaven-ske države i ratove koji su se vodili na tlu Hrvatske i susjedne BiH u prvoj polovici devedestih godina 20. stoljeća. Stjecanje državnosti 1992. i oslobađanje zemlje 1995. nametnuli su se kao prioritetni ciljevi u odnosu na tranzicijske procese i pristupanje priželjkivanim euroatlantskim asocijacijama. Svi ti problemi nadovezali su se na veoma složenu prošlost Hrvatske. Zacijelo najkraći rezime

hrvatske povijesti 20. stoljeća sačinio je sociolog Slaven Letica u svojoj zbirci radova znakovita naslova *Obećana zemlja*:

„Za hrvatski narod i sve građane Hrvatske, dvadeseto stoljeće nije donijelo mnogo povijesne i životne sreće. (...) Hrvatski narod iza sebe ostavlja višestruko pokvarenu povijest: Tri rata (dva svjetska i ovaj srbijansko-srpsko-hrvatski), dvije propale ideologije (fašističku i komunističku) kojima je u manjini pripadao, dvije bankrotirane državne ideje (austroougarsku i jugoslavensku), četvrt stoljeća života pod velikosrbijanskom diktaturom i krunom (1918 – 1941) i pola stoljeća života komunizmu“¹

* Albert Bing, Hrvatski institut za povijest, Zagreb (Republika Hrvatska).

¹ LETICA, Slaven: *Obećana zemlja – Politički antimeoari*. Zagreb: Globus International, 1992, korice knjige.

Sve spomenute povijesne datosti predstavljaju čestice suvremenih povijesnih refleksija.²

Kroz povijest, Hrvatska je bila granica:

„Na periferičnoj udaljenosti od Istoka i od Zapada podjednako (...) Hrvatstvo nikada u historiji Istok, a nikada potpuno Zapad, pod fatalnim uplivom jakih civilizacija, južne mediteranske i sjeverne germanske, prelazno područje jakih ekonomskih interesa i koncepcija u sva četiri pravca kompasa, preslabo da se formira u samostalno političko i državno tijelo, a ipak toliko otporno da ne biva pretopljeno (...) Hrvatstvo tako životari od najstarijih glagoljaških vremena do danas: s glagoljicom u borbi protiv Rima, a s latinskim jezikom u borbi protiv madžarizacije, bogumilski poturčeno u Bosni, a protureformatorski protunarodno u Dalmaciji, uvijek jednako slabokrvno i ranjeno kao progonjena zovijer pred hajkom nerazmjerno jačih sila, s jednom mislju da spasi od propasti svoje bijedne, seljačke uslove za najprimitivniji život.“³

Položaj periferije između Istoka i Zapada jedno je od bitnih geopolitičkih, ali i kulturoloških obilježja koja kroz hirovita stoljeća ostavljaju tragove u identitetima – povijesti i kulturi, kako hrvatskog tako i drugih (južno)slavenskih naroda.⁴

U specifičnim geopolitičkim okolnostima Hladnoga rata položaj jugoslavenske države, kojoj je kao federalna jedinica pripadala i Hrvatska, koristio je njezin komunistički suveren Josip Broz Tito promovirajući blokovsku nesvrstanost i tzv. treći put. Raspadom jugoslavenske države, koja je i sama bila prostor razgraničenja, Hrvatska ponovno postaje granično područje. Danas, kada je nakon dugoga puta „u Europu“ napokon postala članicom Europske Unije, njezin prostor je ponovno granično područje utjecaja EU i NATO saveza prema neintegriranom i poslovično trusnom balkanskom prostoru na kome se uz zapadne, preklapaju i silnice globalnog utjecaja velikih država poput Rusije, Kine i Turske.

Unatoč složenom povijesnom i kulturnom naslijeđu (policentričnost hrvatske povijesti i kulture), geopolitičkim i ideološkim mijenama, Hrvatska je ustrajala u svojoj zapadno-europskoj orijentaciji. U vrijeme epohalnog urušavanja komunizma krajem osamdesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj je prozapadna orijentacija jasno artikulirana u gotovo svim društvenim slojevima. U procesu promoviranja političkog pluralizma 1989./1990. te posebice nakon državnog osamostaljenja i početka funkcioniranja hrvatske države kao suverenog međunarodno-pravnog subjekta, kao glavni strateški cilj Hrvatske jasno je

² Drugi svjetski rat ostavio je posebno traumatično naslijeđe na prostorima bivše Jugoslavije. Međutim, za problematiku recentne hrvatske povijesti najrelevantniji je period nakon drugog svjetskog rata, odnosno razdoblje socijalističke Jugoslavije i njezin raspad te uspostava samostalne hrvatske države početkom devedesetih godina 20. stoljeća.

³ KRLEŽA, Miroslav: *Malograđanska historijska shema: Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Zagreb: Zora, 1957., s. 100.

⁴ Miloš Đurić, primjerice, definiciju slavenske kulture iskazuje kroz pojam „slavenske duše“ koja „stenje u porodajnim bolovima između Istoka i Zapada“. Prema Đuriću Slaveni su narod koji „izmiče identifikaciji sa Istokom ili Zapadom i zato je njihova misija u sintezi ta dva kulturna kruga“. ĐURIĆ, Miloš: *Pred slovenskim vidicima: Prilozi filosofiji slovenske kulture*: Beograd: Sveslovenska knjižara, 1928, pp. 41 – 43, 57. Prema PRPA, Branka: Traganja za identitetom: Beograd. In: *Republika*, 1999, nr. 218 – 219.

istaknut ulazak u punopravno članstvo euroatlanstskih struktura – Europsku zajednicu (kasnije Uniju) te priključivanje NATO paktu. Taj put nije bio niti lagan niti kratkotrajan. Nisu izostale niti kontroverze:

„Dominantna pro-europska orijentacija, podjednako političkih vlasti kao i građana, te širok politički konsenzus u odnosu na pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, bili su ključnom pretpostavkom ostvarenja toga procesa, ali ne i dovoljnom.“⁵

EU je zahtijevala usvajanje konkretnih demokratskih vrijednosti i standarda iako nije razvila jasnu i učinkovitu politiku prema sudionicima procesa raspada jugoslavenske države. Jedna od posljedica kompleksnih okolnosti bilo je kašnjenje u razvoju demokracije te općenito manjkav uspjeh tranzicije:

„Produživanje razdoblja pridruživanja nije ubrzalo demokratizaciju koliko je dovelo do učvršćivanja euroskepticizma i sumnji prema EU. To je potaknuo ambivalentan odnos prema pristupanju Hrvatske, razmatranje prednosti i manjkova članstva u EU. Očigledan je stanovit paradoks: tijekom razdoblja u kome Hrvatska nije imala razvijene potrebne demokratske standarde, predanost pristupanju je bila razmjerno visoka, a kada su pak

ti standardi usvojeni, skepticizam prema članstvu je porastao, i bio je najizraženiji neposredno uoči ulaska u članstvo.“⁶

Europska orijentacija i povezanost Hrvatske s europskim integracijskim procesima može se pratiti u posljednjem desetljeću Jugoslavije. Institucionalne veze Socijalističke republike Hrvatske (SRH) s Europskom zajednicom regulirale su se različitim instrumentima posredstvom jugoslavenske države sve do formalnog državnog osamostaljenja Hrvatske u siječnju 1992. Institucionalni odnosi EZ-a i Jugoslavije bili su određeni već Sporazumom o suradnji od iz 1980. (stupio je na snagu 1. 4. 1983.). Prema Sporazumu, Jugoslavija je bila tretirana kao „nesvrstana, europska, mediteranska zemlja i članica grupe 77“ i imala je „dvostruki tretman“ od strane Europske zajednice;

„opća stajališta o politici prema zemlji, uključujući i institucionalni okvir suradnje, definirali su se u sklopu globalne mediteranske politike, dok se programima multilateralne pomoći (PHARE) bivša Jugoslavija tretirala kao srednjoeuropska zemlja.“ Takav dvostruki tretman, „kakav nije imala niti jedna druga europska zemlja“,

pogodovao je Hrvatskoj kao mediteranskoj i srednjoeuropskoj zemlji.⁷

⁵ MALDINI, PERO – PAUKOVIĆ, DAVOR (ur.), *Croatia and the European Union – Changes and Development*. Farnham: Ashgate, 2015, s. 4.

⁶ Ibidem.

⁷ SAMARDIJA, Višnja: *Europska unija i Hrvatska – Putevi povezivanja i suradnje*. Zagreb: IRMO, 1994, s. 160. Uz Sporazum o suradnji, iste godine (1980) potpisan je i dodatni Sporazum između Europske zajednice za ugljen, čelik. Prigodom obnove Sporazuma 1987. pridodani su protokoli kojima je regulirano pitanje trgovinskih aranžmana između EZ i Jugoslavije, a 1991. potpisan je i ugovor o suradnji na području transporta, što je bilo važno za tadašnju Socijalističku republiku Hrvatsku (druga privredna grana Hrvatske odmah nakon industrijske proizvodnje, i prije priljeva od turizma, bio je tranzitni promet). Međutim, izbijanjem rata svi ti pomaci izgubi su smisao. Tako je i prije formalnog raspada jugoslavenske države povučen već potpisani ugovor EZ-a i Jugoslavije o tzv. trećem financijskom protokolu za petogodišnje razdoblje pomoći u iznosu od 807 milijuna ECU-a (lipanj 1991.).

U tom kontekstu može se govoriti o kontinuitetu i drugačijem karakteru odnosa Hrvatske i EZ koji je predstavljao potencijalnu komparativnu prednost u procesu priključivanja europskim integracijama (bilo u sklopu jugoslavenske kon(federacije) ili kao samostalne države).⁸ Nakon korjenitih reformskih ekonomskih poteza posljednjeg jugoslavenskog premijera Ante Markovića 1989., čime je otpočeo oporavak Jugoslavije od teške ekonomske krize, pokrenuta je i federalna inicijativa za promjenom statusa u odnosu Jugoslavije prema Europskoj zajednici. Jugoslavija je 1990. službeno zatražila status pridružene članice u EZ, a bili su otvoreni i pregovori o uključivanju Jugoslavije u Vijeće Europe te i inicijativa za zaključivanje sporazuma s Jugoslavijom kao pridruženom članicom Europske zajednice (što je u lipnju 1991. posebnom rezolucijom o krizi u Jugoslaviji artikulirao njemački Bundestag).⁹ Istodobno, European Free Trade Association (EFTA) otvorio je mogućnost otvaranja slobodne trgovačke zone.¹⁰ Daka-ko, izbijanjem rata svi ti procesi bili su zaustavljeni.

I prije državnog osamostaljenja u Hrvatskoj je postojao izrazit osjećaj inkliniranja Zapadu. Nakon evidentnog urušavanja te konačno raspada komunizma do izražaja je došla i visoka razina svijesti o vrijednostima liberalnog Zapada; u tom sklopu pojavljuje se i motiv priključivanja europskim integracijama. Uz snažan osjećaj pripadnosti europskom zapadu zasnovan na povijesti i kulturi, tome su svakako doprinosile i posebnosti jugoslavenske inačice komunizma, otvorenost prema Zapadu i snažan utjecaj zapadne

kulture koji se počinje razvijati u Hrvatskoj i Jugoslaviji nakon raskida Tita i Staljina 1948. K svemu valja pridodati snažno hrvatsko iseljništvo te velik broj Hrvata koji su dominirali među žiteljima Jugoslavije koji su odlazili na privremeni rad u inozemstvo, zatim razvoj turizma, tranzitne privredne grane usmjerene prema zapadnim državama itd.

Pitanje (zapadno)europske orijentacije Hrvatske često je apostrofirano u hrvatskim intelektualnim krugovima. Do zaoštavanja međunacionalnih odnosa – posebice nakon dolaska Slobodana Miloševića na vlast 1987. i njegove politike Velike Srbije – povezivanje sa Zapadom razmatralo se u jugoslavenskim okvirima. Pritom, priključivanje europskim integracijama usko je povezivano s potrebama ekonomskih i političkih reformi, uključujući uvođenje otvorenog tržišta uz jasne naznake promoviranja pluralističke demokracije. U tom kontekstu važno je razlučiti liberalne vrijednosne značajke (usvajanje političkih, ekonomskih i socijalnih stečevina) od institucionalnih i/ili geopolitičkih okvira. S obzirom na višenacionalnu strukturu zajednica europskih naroda EZ/EU je ponekad uspoređivana s Austro-Ugarskom pa i s Titovom Jugoslavijom (sam Tito interpretiran je kao „posljednji Habsburg“). Međutim, za razliku od Austro-Ugarske i Jugoslavije u kojima je društveni model „oktroiran“, model integriranja Europe temeljio se na dijeljenju zajedničkih liberalnih vrijednosti i integraciji „odozdo“. Idejna osnova europskih integracija od njezinih samih početaka bilo je poštivanje „četiri temeljne slobode“: sloboda kretanja ljudi, roba, usluga i kapitala (prvih

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem i IVANKOVIĆ, Nenad: *Bonn – druga hrvatska fronta*. Zagreb: Mladost, 1993, s. 175 – 176.

¹⁰ SAMARĐIJA, Višnja: *Europska unija i Hrvatska*, s. 163.

šest članica, Rimski ugovori 1957).“¹¹ U tom smislu valja razlučivati europske vrijednosti i civilizacijske stečevine od pukog pripadanja „klubu“. Ova važna distinkcija bila je relevantna i za odnos Hrvatske prema EU. U razdoblju do raspada jugoslavenske države i stvaranja nacionalnih država na njezinim razvalinama, odnos prema Europi manifestirao se odnosom prema europskim vrijednostima iz jugoslavenske, a potom i uže, nacionalne perspektive. U slučaju Slovenije i Hrvatske početkom devedestih euroatlantska orijentacija izražena kao volja za prihvaćanjem vrijednosti liberalizma postaje važno političko razlikovno obilježje u odnosu na „srpski“ blok predvođen Slobodanom Miloševićem.

Kao jedan od mnogobrojnih primjera zapadne orijentacije može se navesti javni istup dvaju istaknutih hrvatskih intelektualaca u utjecajnom tjedniku *Danas* (prosinac 1987.), koji je privukao i pažnju hrvatske političke emigracije (izrazite protujugoslavenske i protukomunističke orijentacije). Tako 1988. najeminentniji emigrantski časopis za kulturu *Hrvatska revija* piše o reformskim prijedlozima „*dva istaknuta hrvatska ekonomista*“, Marijana Korošića i Slavka Goldsteina.¹² Kako prenosi HR

„oni zagovaraju otvorenu privredu s velikim mogućnostima za privatnike, razne vrste vlasništva, oslobađanje izvoza i uvoza svih spona, obustavu rada na promjeni Ustava, postavljanje

*privremene vlade s posebnim ovlastima za prijelazni rok, dopuštanje razvoja republičkog pluralizma u gospodarstvu i politici, ukidanje Fonda za nerazvijene i osnivanje Banke za razvoj, udaljavanje od siromašnog Trećeg svijeta i približavanje Europskoj Zajednici i odustajanje Saveza komunista od uloge 'partije vlasti', da bi postao predvodnikom u razvoju višeprogramske / pluralističke / socijalističke demokracije“.*¹³

Teška ekonomska kriza koja je potresala Jugoslaviju i zaoštavanje međunarodnih odnosa osamdesetih godina doveli su u pitanje monopolistički položaj komunističke partije (Savez komunista Jugoslavije). Samoupravljanje i delegatski sustav koji su se smatrali okosnicom „socijalističke demokracije“ nisu unaprijedili pokušaji reformi pa su se sve češće postavljala pitanja alternative u vidu promoviranja novoga tipa pluralističkih odnosa. Na tom tragu, krajem osamdesetih godina aktiviraju se i razni pokreti. Tako u iscrpnoj studiji toga razdoblja Davor Pauković navodi kako se „*ekološke inicijative i akcije s punim pravom mogu smatrati prvim naznakama sazrijevanja posttotalitarnog poretka u Hrvatskoj u drugoj polovici osamdesetih godina;*“ ekološki pokret bio je prepoznat i kao „politički pokret“ (Nikola Visković), a promoviranje zelenih inicijativa podudaralo se s važnim aspektima politike EZ-a.¹⁴ Na tragu demokratskih europskih vrijednosti bila

¹¹ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*. Zagreb: Ljevak, 2005, s. 44 i 55.

¹² Za svoju knjigu *Jugoslavija u krizi*, Marijan Korošić dobio je prestižnu Ninovu nagradu 1988., a Slavko Goldstein postao je prvi izabrani predsjednik prve registrirane političke stranke u Hrvatskoj, Socijalo-liberalne stranke Hrvatske.

¹³ Izvorni tekst Korošića i Goldsteina objavljen je u tjedniku *Danas* 1. prosinac 1988. te prenesen i komentiran u *Hrvatskoj reviji: Hrvatsko reviji* u ožujku 1988. Prema BING, Albert: *Socialist Self-Management between Politics and Economy*. Acta Histriae: Koper, 2019, s. 23 – 24.

¹⁴ PAUKOVIĆ, Davor: *Usred Oluje – Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989/90*. Zagreb: Srednja Europa, 2018, s. 55. U sklopu namjenskih sredstava koja je EZ odobrila Jugoslaviji, dio se odnosio na zaštitu okoliša. O tome vidi, SAMARĐIJA, Višnja: *Europska unija i Hrvatska*, s. 163.

je i djelatnost Udruženja za jugoslaven-
sku demokratsku inicijativu, osnovanog
u veljači 1989., u čijem su radu sudjelova-
li mnogi istaknuti intelektualci s ciljem
afirmacije tržišne ekonomije i demokra-
cije (predsjednik je bio istaknuti ekonom-
ski stručnjak Branko Horvat). Međutim,
unatoč tim mnogobrojnim inicijativama
članovi komunističkog aparata smatra-
li su kako „*samoupravljajuća demokracija
već uključuje nestranački pluralizam*“ (Ivo
Družić) te da bi pojava stranačkog plura-
lizma mogla dovesti do „*većih političkih
tenzija, stranačkih borbi, podmetanja, insinu-
acija, manipulacija, lijepih obećanja, a u više-
nacionalnim zajednicama i do nacionalnih tr-
zavica*“ (Predrag Vranicki).¹⁵ Dakako, šira
suradnja s EZ-om – koja je i zasnovana
na temeljima tržišne ekonomije i liberal-
noj demokraciji – nije bila moguća bez ra-
dikalnih ekonomskih, ali i političkih re-
formi. Napori premijera Ante Markovića,
koji je 1989. uz pomoć svjetskih stručnja-
ka (Jeffrey Sachs) otpočeo s radikalnim re-
formama, opstruirani su od velikosrpske
nacionalističke politike Slobodana Milo-
ševića, što je za posljedicu imalo jačanje
nacionalnih tenzija i ubrzanu eroziju in-
stitucija jugoslavenske federacije.

Sami začeci političkog pluralizma
u Hrvatskoj bili su u najužoj vezi s eu-
ropskom orijentacijom. Još u kolovozu
1988. ugledni zagrebački publicist Slavko
Goldstein u javnosti poziva na „*prihva-
ćanje europskih mjerila i uvođenje višest-
ranačkog sustava*“.¹⁶ Zajedno s istaknutim
intelektualcima Vladom Gotovcem,
Božom Kovačevićem i drugima, Gold-
stein pokreće Hrvatski socijalno-liberal-
ni savez (HSLs), koji će postati prvom

registranom nekomunističkom stran-
kom. U početnim fazama svoga djelo-
vanja HSLs je rješenje krize u Jugoslaviji
vidio u demokratskoj rekonstrukciji jugo-
slavenske države; pritom, HSLs ostvaruje
kontakte s organizacijama koje zagovara-
ju liberalne ideje i europsku orijentaciju,
npr. Društvom za jugoslavensko-europ-
sku suradnju (organizacija proslave 200
godišnjice Francuske revolucije u Hrvat-
skoj). Do legalizacije višestranjača dolazi
krajem siječnja 1990. a do parlamentarnih
izbora na proljeće iste godine. HSLs po-
staje politička stranka koja postupno na-
pušta jugoslavenski okvir, ali dosljedno
ostaje usmjerena prema europskim libe-
ralnim vrijednostima. Izborni pobjednik
nakon prvih demokratskih izbora bila je
stranka Hrvatska demokratska zajednica
(HDZ), koja u prvi plan pozicionira hr-
vatske nacionalne interese, ne odričući
se pritom – kao i gotovo sve novonasta-
le političke stranke – europske orijen-
tacije. Zahvaljujući dobroj organizaciji,
povezanosti s hrvatskim iseljeništvom,
Katoličkom crkvom, ali i uz snažno
uporište u komunističkim strukturama
u Hrvatskoj, HDZ postaje vodećom snagom
narastajućeg hrvatskog nacionalnog
pokreta.¹⁷ Ta stranka, te posebice njezin
predsjednik – kasnije i predsjednik Re-
publike Hrvatske – Franjo Tuđman, obi-
lježit će prijelomne trenutke recentne
hrvatske povijesti devedestih godina 20.
stoljeća: izlazak iz SFRJ i međunarodno
priznanje hrvatske države te pobjedu
u nametnutom ratu.

Unatoč nagloj eroziji federalnih
institucija europska orijentacija Hrva-
ta doživjela je svoju kulminaciju nakon

¹⁵ PAUKOVIĆ, Davor: *Usred Oluje – Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989/90*, s. 70 – 71.

¹⁶ Ibidem, s. 75.

¹⁷ Krajem listopada 1989. Kao najjača opozicijska stranka Savezu komunista Hrvatske, HDZ već krajem listopada 1989. ima oko 30.000 članova, što je bilo desetak puta više u odnosu na HSLs.

provođenja višestranačkih izbora 1990. O tome svjedoči anketa provedena u jugoslavenskim republikama na inicijativu EZ-a tijekom 1991., neposredno uoči izbijanja rata i već evidentnog raspada jugoslavenske države. Istovjetna anketa provedena je prije toga i u tri zemlje Srednje Europe, Češkoslovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj. Prema rezultatima ankete provedene u Hrvatskoj proizlazilo je kako građani Hrvatske imaju znatno višu razinu upućenosti i razumijevanja EZ-a – uključujući prednosti zajedničkog tržišta – u odnosu na ostale anketirane građane srednje-europskih država. U prosjeku 53% ispitanika smatralo se dobro ili čak veoma dobro informiranima o ciljevima i zadacima EZ-a, dok su ti pokazatelji bili na znatno nižoj razini u Čehoslovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj. Pozitivan stav prema ciljevima i aktivnostima EZ-a imalo je 78% stanovništva, a čak 89% posto iskazalo je pozitivan stav prema užoj suradnji, odnosno izravnom uključivanju Hrvatske u Europsku zajednicu. U tom razdoblju – razdoblju velikih previranja u Jugoslaviji – 73% Hrvata smatralo je kako se stjecanje punopravnog članstva može realizirati u roku od pet godina.¹⁸

Ogroman entuzijazam koji su žitelji Hrvatske gajili prema priključivanju zajednici europskih naroda bio je sukladan hrvatsko-slovenskim prijedlozima za konfederalnim preuređenjem Jugoslavije, s obzirom da su i Slovenija i Hrvatska, za razliku od srpskog bloka, jasno iskazivale želju za što bližom suradnjom s EZ-om. Pozivajući se na *Ustav Republike*

Hrvatske, Hrvatski je sabor već 21. veljače 1991. godine donio *Rezoluciju o postupku razdruživanja od SFRJ i mogućem udruživanju u savez suverenih republika*. Na referendumu provedenom 19. svibanja 1991., 94,17% (83,56% od ukupnog broja biračkog tijela) izjasnilo se za opciju koja je voljom građana legitimirala državno osamostaljenje, uz mogućnost konfederalnog preuređenja Jugoslavije.¹⁹ Na osnovu rezultata referenduma Hrvatski sabor je 25. lipnja 1991. godine izglasao ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, istovremeno donijevši i Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske. Međutim, nakon intervencije JNA u Sloveniji te izbijanja sukoba koji u Hrvatskoj poprimaju obilježja otvorenog rata u sukob se uključila diplomacija Europske zajednice. Nakon njihove intervencije donesena je sporazumna odluka o moratoriju u trajanju od 3 mjeseca. Međutim, sukobi su se nastavljali. Istekom moratorija, 8. listopada 1991. godine, Republika Hrvatska raskinula je državno-pravne veze s ostalim republikama Jugoslavije i proglasila se samostalnom i neovisnom državom.

Odmah nakon raskidanja institucionalnih veza s Jugoslavijom Hrvatska je kao glavni strateški cilj zacrtala priključivanje euroatlantskim strukturama. Izbijanje rata učinila su ta stremljenja nereálnim:

„U doba oružanih sukoba to je izgledalo kao fantaziranje jer još nije bilo jasno kako će nakon njihova prekida ovaj

¹⁸ SIROTIĆ, Sonja: *Povezivanje s Europskom zajednicom – stavovi stanovništva*. Zagreb: IRMO, 1992, s. 94; SAMARĐIJA, Višnja: *Europska unija i Hrvatska*, s. 157. – 158.

¹⁹ Referendumska pitanja oblikovana su na sljedeći način: 1. Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)? 2. Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi?

*prostor, pa i hrvatski, uopće izgledati. EZ se nije snalazila, nije znala kako reagirati na ovaj prvi oružani sukob nakon Drugog svjetskog rata u svom 'stražnjem dvorištu'.*²⁰

Unatoč tome Hrvatska je gajila očekivanja kako će internacionalizacijom jugoslavenske krize privući demokratski Zapad s obzirom na jasno opredjeljenje za priključivanje zapadnim integracijama i organizacijama. Drugi razlog može se sagledavati u već postojećoj institucionalnoj strukturi odnosa s Europskom zajednicom i regionalnim suradnjama (npr. Radna zajednica Alpe Jadran) koje je Hrvatska razvila već u razdoblju Jugoslavije. U trenucima nastanka Višegradske skupine početkom 1991. Hrvatska je propustila pridruživanje višegradskoj asocijaciji čiji je zajednički cilj bio priključivanje Europskoj zajednici i NATO savezu.²¹ Prema nekim interpretacijama odustajanje Hrvatske bilo je motivirano željom da „Hrvatska uđe u Europsku zajednicu i bez boraoka u nekoj od tranzicijskih čekaonica.“²² Na sličan način otklonjen je u Krakovu u prosincu 1992. godine poziv višegradske inicijative za priključenje Hrvatske CEFTI.

Reakcija međunarodne zajednice nije se odvijala prema hrvatskim očekivanjima. „Nakon malodušnih napora“

američkog Državnog tajnika Jamesa Bakera u Beogradu u lipnju 1991., Sjedinjene su Države „jasno dale do znanja da Jugoslaviju smatraju problemom Europe“; „Europa se sva sretna uhvatila u koštac s izazovom“.²³ Američka 'kapitulacija' pojavila se u trenucima trijumfalnog dokazivanja europskog jedinstva; dvanaestoro članica Europske zajednice najavila su formiranje Europske unije, formiranje jedinstvenog europskog tržišta („najvećeg svjetskog tržišta bez ograničenja“). Planirali su razvoj institucija koje će provoditi zajedničku vanjsku politiku i uspostaviti zajedničke mehanizme sigurnosti. Prebacivanje problema na Europu dogodilo se u trenutku kada je jugoslavenska kriza prerasla u prvi oružani sukob na europskom tlu nakon Drugoga svjetskog rata. Prepuna entuzijazma, Europa je preuzela izazov; štoviše, ta prilika „predstavila je povijesni izazov koji je Europi bio nuždan kako bi dokazala svoju svrhovitost i dosljednost. Jacques Poos, Ministar vanjskih poslova Luxembourg, izjavio je: 'Svanulo je doba Europe'“.²⁴ Dok je talijanski Ministar vanjskih poslova Gianni De Michelis govorio o aktivnijem angažmanu Europljana i istaknuo kako će EZ „izvještavati Amerikance o svojim aktivnostima, ali ne i provoditi konzultacije“, Poos je bio nedvosmišlen: „Ukoliko neki problem mogu razriješiti

²⁰ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 95.

²¹ Višegradska skupina osnovana je 15. Veljače 1991. s ciljem razvijanja regionalne ekonomske, kulturne, energetske i vojne suradnje na inicijativu karizmatičnog češoslovačkog lidera Vaclava Havela, mađarskog premijera Jozsefa Antalla te poljskog premijera Tadeusza Mazowieckog.

²² Prema istom izvoru pogledi hrvatskog predsjednika Tuđmana u bitnome su se razlikovali od „Havelove anacionalne, lijevo-liberalne retorike“, a nije mu odgovarala ni „Antallova sklonost oštrim reformskim rezovima u ekonomiji“. VREŠNIK, Viktor: Znamo li 30 godina nakon pada socijalizma kakvu Hrvatsku želimo? *Jutarnji list*, 19. listopada 2019. Model mirnog razdruživanja Češke i Slovačke pokazao je kako nije nemoguće uskladiti pojedinačni nacionalni interes zasnovan na težnji samostalnoj državi i zajednički interes priključivanja priželjkivanim širim integracijama. Nakon razdruživanja 1993. obje suverene države i nadalje djeluju kroz Višegradsku grupu (zajedno s Poljskom i Mađarskom) s ciljem regionalne suradnje, priključivanja europskim integracijama i NATO savezu.

²³ SILBER, Laura – LITTLE, Allan: *Smrt Jugoslavije*. Opatija: Otokar Keršovani, 1996, s. 154.

²⁴ Ibidem.

*Euroljani, to je jugoslavenski problem. To je europska zemlja i nije do Amerikanaca da se angažiraju. Nije do nikoga drugoga.*²⁵

Unatoč pompoznom najavama, europska dvanaestoroica nisu iskazala predanost u povezivanju političkih realiteta u Jugoslaviji s načelima koja su zagovarali u promoviranju europskog jedinstva. „Reakcija međunarodne zajednice na građanski rat“, kako je to formulirao austrijski ministar vanjskih poslova Alois Mock,

*„bila je inicijalno obilježena mješavinom oportunitizma, neznanja, krivih procjena i vrludanja. (...) Osjećalo se da bi mnogim zapadnim političarima bilo draže da su imali posla sa starom Jugoslavijom, s jednom, iako lijevofašističkom, marksističkom partijom – ali ipak s jednom vladom – a ne, odjednom, s više država, s više vlada i s još više stranaka“.*²⁶

Ključni potezi međunarodne zajednice, predvođene EZ-om, u pravilu su predstavljali neuspjele pokušaje hvatanja koraka s razbuktavanjem rata, koji se nakon kratkotrajne slovenske epizode punom žestinom koncentrirao u Hrvatskoj. *Brijunska deklaracija* (lipanj 1991.) kojom je dogovoreno primirje koje se nije provodilo (i za tri mjeseca prolongirano državno osamostaljenje Hrvatske i Slovenije), pokretanje Međunarodne konferencije o Jugoslaviji (rujan 1991.) i izrada tzv. *Vanceovog plana* (prosinac 1991.) na osnovu

kojega će na područje biše Jugoslavije doći UN-ove peace-keeping postrojbe, pokazali su se polovičnim i zakašnjelim rješenjima.²⁷

Dok su Europa i međunarodna zajednica isticali postulate ljudskih prava kao općenit temelj „mira i sigurnosti“ koji će odlučujuće doprinijeti prevenciji konflikta, konflikti i kršenje ljudskih prava u Jugoslaviji su eskalirali. Razvoj jugoslavenske krize i relativizacija principa u praktičnoj politici europskih moderatora pokazali su kako relativno nepravedan ishod nije alternativa sve krvavijem ratu, već zapravo njegova garancija. Kao što je zapazio Patrick Buchanan, „Za Hrvate, put u pakao je 1991. doista bio popločen dobrim namjerama“.²⁸

Zapažanja njemačkog diplomata Geert-Hinrich Ahrensa ukazuju da je doseg europskih mogućnosti zapravo bio prilično sužen:

*„Krajem osamdesetih upravljanje sukobima u nekoj trećoj zemlji bilo je iznad horizonta iskustava članica Europske zajednice. Postojeći instrumenti – politički kontakti i ekonomska pomoć – nisu odgovarali krizi takvih proporcija. Moderni međunarodni koncept poput preventivnog peace-buildinga, preventivne diplomacije, preventivnog angažmana stranih vojnih snaga, ili ‚odgovornosti za zaštitom‘, još nisu bili razvijeni, i nisu mogli biti temeljem međunarodne intervencije u Jugoslaviji“.*²⁹

²⁵ ALMOND, Mark: *Europe's Backyard War*. London: Mandarin Paperback, 1994, s. 32.

²⁶ MOOK, Alois: *Dossier Balkan i Hrvatska*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada/Hrvatski institut za povijest, 1998, s. 14.

²⁷ NIKIĆ, Gorazd (ur.): *Croatia Between Aggression and Peace*. Zagreb: AGM, 1994. Vidi u BING, Albert: *Croatia's State Independence: Between Principle and Realpolitik*. In: *Review of Croatian History* a. 7, 2011, br. 1, s. 219.

²⁸ BUCHMAN, Patrick: *The New A new indifferent order, U.S. taking a back seat*. In: *Washington Times*, 25. Septembra 1991.

²⁹ AHRENS, Geert-Hinrich: *Diplomacy on the Edge-Containment of the Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia*. Washington DC / Baltimore: Woodrow Wilson Center Press / The Johns Hopkins University Press, 2007, s. 487.

K svemu,

„Jugoslavija nije bila najviši međunarodni prioritet. Prijeteća dezintegracija Sovjetskog Saveza, prvi irački rat, razvoj u EZ-u te novo ujedinjenje Njemačke privlačili su više pažnje negoli ‚znakovi na zidu‘ u Jugoslaviji. Zbog svih tih razloga nije iznenađujuće da se međunarodna zajednica, uključujući i većinu članica EZ-a, nije željela angažirati u jugoslavenskom blatu. Neki su, ignorirajući predviđanja, bili skloniji političkoj, nadajući se da će kriza proći sama od sebe, i, općenito, nije postojao okvir političke volje za učinkovitu politiku.“³⁰

Neodređeno držanje Zapada, prije svega SAD-a i EZ-a od kojih je Hrvatska očekivala podršku i pomoć zbog jasne euroatlantske orijentacije, u bitnome će doprinjeti eskalaciji rata (u drugoj polovici 1992. rat se širi na BiH) i izmijeniti percepciju Hrvata o EZ-u i međunarodnoj zajednici. Jedna od posljedica bila je gubljenje vjere u „europske vrijednosti“ i demokratske standarde. Nepridržavanje načela otvorit će prostor za neprincipijelne realpolitičke manevre u kojima su uz „balkanske“ sudjelovali i međunarodni moderatori.³¹

Hrvatsko oduševljenje za Europu nakon najave demokratskih promjena, a zatim razočarenja koja su uslijedila nakon ravnodušnih reakcija na Zapadu, zorno opisuje član *Europskog pokreta Hrvatske*, književnik Stanko Lasić:

„Hrvatski narod krenuo je u rat s ogromnim povjerenjem u Europu i vladavinu

demokracije. Vidio je Europu kao prirodnog saveznika i stoga vjerovao kako će Europa u slučaju Hrvatske pokazati kako brani pravo naroda na samoodređenje, kako će priskočiti u pomoć onima koji su napadnuti, kako će osuditi agresora, kako će procijeniti povijesnu situaciju, kako suosjećati s onima koji pate.“³²

Umjesto politike koja bi bila u suglasju s vlastitim načelima Lasić u izjavama europskih čelnika razotkriva hipokriziju. Tako bilježi izjavu predsjednika Europske komisije Jacques Delorsa koji

„s pijedestala svoje moći i s lažnom skromnošću, stvara ovaj amalgam“: „Historija je tragična“, „u njoj destruktivne snage uvijek čekaju u zasjedi“, „i Hrvatska i Srbija odgovorne su, svaka na svoj način.“ (...) „U početku krize primio sam odvojeno, jednog po jednog, predsjednike jugoslavenskih republika i rekao sam im: ‚Vaša nezavisnost? Slažem se. Pravo na samoodređenje? Slažem se. Ali, jeste li, u skladu s helsinškom poveljom, spremni da pošujete pravo manjina, da nasilno ne mijenjate granice, da demokratizirate vaše uređenje?‘ Kao odgovor čuo sam jedino trabunjanje.“³³

Delorsova zapažanja Lasić je propračio ironičnim komentarom punim ogorčenja:

„Majstorski amalgam. Sve je pomiješano, nema krivca, svi u jedan koš. Umjesto da kaže koji je to predsjednik bio za nasilno mijenjanje granica, kojem se predsjedniku nije dalo demokratizirati

³⁰ Ibidem, s. 486.

³¹ BING, Albert: *Croatia's State Independence*, s. 219.

³² LASIĆ, Stanko: *Three Essays on Europe*. Zagreb: The Croatian Council of the European Movement, 1992., s. 40.

³³ Ibidem, s. 44 – 45.

uređenje, tko (u principu) ne poštuje pravo manjina, Jacques Delors se ponaša kao arogantni birokrat koji zna da mu ti predsjednici koje je ‚pozvao‘ i ‚primio‘ ‚jednog po jednog‘ ne mogu ništa pa obrće činjenice kako hoće samo da bi skinuo s Evrope svaku krivnju.“³⁴

Međunarodno priznanje Republike Hrvatske u siječnju 1992. pobudilo je nove nade za priključivanjem Hrvatske zapadnim integracijama. Međutim, prenošenjem rata u Bosnu i Hercegovinu na jesen 1992., europski put Hrvatske ponovno je odgođen, ovoga puta na neodređen vremenski rok. U razdoblju od 1992. – 1995. u BiH se rasplamsao rat koji je poprimio obilježje otvorenog genocida. Reakcije međunarodne zajednice bile su usporene i zakašnjele. Kako je 1994. zabilježio Visoki komesar za izbjeglice UN-a, Kanadčanin Louise Gentile

„teror se nastavlja, teror napada naoružanih ljudi noću, silovanja i ubojstva, djeca koja ne mogu spavati, tresući se u strahu (...) Onima koji su rekli sami sebi nakon što su vidjeli Šindlerovu listu, ‚Nikada više‘: Ponovno se događa. Takozvani vođe zapadnog svijeta znali su što će se dogoditi ovdje još prije godine i pol. Dobivali su ažurne izvještaje. Govore o progonu ratnih zločinaca, ali ništa ne poduzimaju da spriječe zločin. Neka im Bog oprosti. Neka nam Bog svima oprosti.“³⁵

Ambivalentno stajalište Hrvatske prema BiH predstavljalo je problem koji je ne samo usporavao put Hrvatske prema EU, već ga je u cjelosti i zaustavio.

Hrvatska je među prvima priznala državno osamostaljenje BiH, primila stotine tisuća izbjeglica i aktivno sudjelovala u njihovom zbrinjavanju. U javnim istupima predsjednik Tuđman naglašavao je „kako Hrvatska priznaje BiH u bivšim republičkim granicama“; međutim, mnoge njegove izjave dovodile su to u pitanje: „Hrvatska priznaje neovisnu Bosnu i Hercegovinu, ali ako Srbija pokaže aspiracije na neke njene dijelove, tada i Hrvatska može polagati pravo na neke druge dijelove.“³⁶ Na velikosrpsku agresiju nadovezao se i sukob žrtava te agresije, Bošnjaka i BiH Hrvata, pri čemu su mnogi pripadnici međunarodne zajednice počeli izjednačavati srpsku i hrvatsku politiku u BiH. Bez obzira na Tuđmanova stajališta (koja su podijelila i hrvatsku javnost) ostaje činjenicom kako je sama međunarodna zajednica – do 1994. predvođena EZ-om, a zatim SAD-om – svojim procjenama i realpolitičkim kompromisima izravno doprinjela takvom razvoju događaja. U tom kontekstu može se govoriti kako su događaji u bivšoj Jugoslaviji bili apsolutna negacija civilizacijskih dosega i europskih vrijednosti. Vojnom pobjedom Hrvatske 1995. okončana je velikosrpska agresija i stvorene su pretpostavke za mirovni sporazum u Daytonu, krajem iste godine. Ključan je bio i hrvatski doprinos mirnoj reintegraciji Hrvatskog podunavlja (1996. – 1998.). Unatoč tome, Hrvatska je sve do smrti prvoga hrvatskog predsjednika u prosincu 1999. ostala u svojevrsnoj međunarodnoj izolaciji. Dakako, time je bio zaustavljen i proces priključivanja europskim integracijama.

Ovakav razvoj događaja produbljivao je jaz između Hrvatske i EZ. Zajednica

³⁴ Ibidem, s. 45.

³⁵ MAAS, Peter: *Love Thy Neighbor, A Story of War*. London: Papermac, 1996., s. 116.

³⁶ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 98.

europskih naroda temeljila se na poštivanju različitosti – (npr. Milan Kundera vidio je Europu „kao maksimum različitosti na minimumu prostora“) – kao temeljne baštine europske povijesti i kulture. Postizanje europske kohezije proizlazilo je iz ekonomske integracije ali i poštivanja zajedničkih civilizacijskih dosegâ poput ljudskih prava, nepromijenjivosti granica itd. Načela integriranja Europe bila su dijametralno suprotna događajima i politikama koje su vođene pri raspadu jugoslavenske države. Kako primjećuje Ivo Banac postojala je

„naglašena matrica koja se proteže u kontinuitetu u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, od napada na Sloveniju preko pohoda na Kosovo pa čak do prelijevanja u Makedoniju 2001.; naime, da etničko čišćenje i stvaranje nacionalno homogenih država nisu bili posljedica, već prije, sam cilj rata.“

Premda ova postavka možda nije bila očigledna svim stranama u sukobu na početku rata, i svakako nije bila ista u različitim dijelovima Jugoslavije, postala je njihova zajednička orijentacija u razvijanju sukoba; koncept nacionalne homogenosti postao je prevladavajući politički obrazac:

„Vođe srpske, hrvatske, bošnjačke, kosovske albanske i drugih nacionalnih zajednica, s različitim varijacijama, očito su vjerovali da je nacionalna homogenost, tj. državnost bez manjina, činila pretpostavku političke stabilnosti i nudila jedinu istinsku priliku za mir.“³⁷

U tom kontekstu postavljalo se pitanje odgovornosti za stravične posljedice krvavog raspada Jugoslavije „po nacionalnim šavovima“. Kao što je primijetio Michael Ignatieff, prvi političar koji je počeo iskorištavati nacionalističku retoriku bilo gdje u istočnoj Europi bio je Slobodan Milošević.³⁸ Njegova takozvana „antibirokratska revolucija“ i „homogenizacija srpske nacije“ potaknula je pobunu hrvatskih Srba koji su postali peta kolona velikosrpskih težnji. Konačna posljedica Miloševićevog demagoškog pokušaja usklađivanja „komunističkog pojma jedinstva s nacionalnom homogenizacijom“ završila je – parafrazirajući Filipa Goureviccha – pojavom „genocida kao vježbe izgradnje zajednice.“³⁹ Okolnosti raspada Jugoslavije navele su međunarodnu zajednicu na osnivanje Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (ICTY) 25. svibnja 1993. Na optuženičkoj klupi našli su se i Hrvati iz BiH i Hrvatske što je izazvalo burne reakcije u Hrvatskoj: „Mnogi hrvatski građani gledali su na kazneni progon ratnih zločina kao na vanjski pokušaj podriivanja suvereniteta zemlje i osporavanje utvrđenog nacionalnog identiteta.“ Među političarima bilo je rašireno mišljenje da će Haški sud

„provenstveno kazniti agresora (Srbija) i potorditi Status Hrvatske kao žrtve velikosrpske politike. Tuđman i njegovi suradnici smatrali su da se Tribunal neće baviti ‚pojedinačnim‘ kršenjima međunarodnog prava počinjenim u obrambenom ratu.“⁴⁰

³⁷ BANAC, IVO: The Politics of National Homogeneity. In: *War and Change in the Balkans, Nationalism, Conflict and Cooperation*. Ed.: Brad K. BLITZ. New York: Cambridge University Press, 2006., s. 30.

³⁸ IGNATIEFF, Michael: *Blood and Belonging*. London: 1994., p. 75.

³⁹ SVENDSEN, Lars: *Filozofija zla*. Zagreb: Tim press, 2011., s. 121.

⁴⁰ MALDINI, Pero – PAUKOVIĆ, Davor (ur.), *Croatia and the European Union*, s. 43.

Haški sud nije ispunio ova očekivanja i nedovoljna suradnja sa Tribunalom postala je uzrokom međunarodne izolacije krajem 1990-ih. Predstavnici EU-smatrali su su da će potpuno poštivanje ICTY-ja postati „dokazom postizanja demokratskih standarda“. Nadalje, „suradnja s Haškim tribunalom na taj način bi iskazala spremnost Hrvatske za proces pregovora o članstvu u EU.“⁴¹ U praksi, izolacija je potrajala sve do smrti hrvatskog predsjednika (prosinac 1999.). Kad je 2000. godine nova vlada promijenila službeno stajalište prema Haškom tribunalu, izolacija je prestala i omogućila daljnje korake prema EU i NATO integraciji.

Preuzimanjem vlasti od strane šest koalicijskih stranaka nakon parlamentarnih izbora u 2000. stvorile su se pretpostavke za trasiranje nove politike prema EU. Na proljeće 2000. otpočeo je projekt „Hrvatska u 21. stoljeću“ u čijem se sklopu kao prioritetno pitanje artikulirala strategija ulaska Hrvatske u EU. Na izradi strategije sudjelovao je niz istaknutih stručnjaka u suradnji s Ministarstvom vanjskih poslova i Ministarstvom za europske integracije. Kao jedan od prioritetnih ciljeva Strategija je istaknula „postizanje spremnosti za punopravno članstvo u EU do 2006. godine i ulazak u punopravno članstvo najkasnije između 2008. – 2010. godine. Nakon dvije godine strategija nije niti odbijena niti prihvaćena.“ Ocijenjena je „kao dobra analitička građa“, ali je predsjednik Koordinacije Vlade RH za unutarnju i vanjsku politiku zaključio „da je riječ o nepotrebnom dokumentu jer su navodno strateški koraci i ciljevi koji su tu predlagani, bili već zastupljeni u nekoliko dokumenata, tako da nije bila potrebno donositi

još jedan.“⁴² Razlog takve konfuzije može se tražiti u nesposobnosti hrvatske državne birokracije koja je godinama zanemarivala strategiju priključivanja EU. Unatoč tome hrvatski Sabor krajem 2002. konsenzusom je prihvatio rezoluciju o potrebi ulaska u EU.

U vrijeme prvih koraka Hrvatske u provedbi postupka pridruživanja EU događaju su i krupne promjene u samoj Uniji. Tako je Rezolucijom Europskog parlamenta od 5. rujna 2001. uspostavljen formalni okvir za formiranje vojnih i civilnih struktura ESDP (European Security and Defence Policy) koji je potvrdio već ranije izraženu inicijativu za formiranjem europskih snaga sigurnosti (oko 60.000 vojnika). Na susretu europskih čelnika u Laekenu iste godine stvara se nacrt novoga Ustava EU – „Konvencija za budućnost Europe“ – kojim se trebao ojačati politički i međunarodni suverenitet Unije; sam Ustav EU potpisan je od strane 25 zemalja članica u listopadu 2004. Nakon „ukidanja“ granica ugovorom iz Schengena (1985.) i uvođenja zajedničke europske valute početkom 2002., EU je pored gospodarskog i monetarnog jedinstva učinila i važan korak u smjeru afirmacije međunarodnog političkog entiteta.⁴³ Primanjem novih deset članica 1. svibnja 2004. počela je i „prijelomna faza razvoja EU kao međunarodne integracije jer je time prvi put u europskom udruživanju prijedena granica ideoloških i civilizacijskih modela, kao i podjela na Zapad i Istok.“ Naknadnim zaključcima sa sastanka lidera EU-a i NATO-a pokazalo se da je riječ „više o političkom negoli gospodarskom projektu, usmjerenom na uspostavu dugoročne zone stabilnosti i sigurnosti u Europi“. Pritom, došlo je i do

⁴¹ Ibidem.

⁴² STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 213.

⁴³ Ibidem, s. 66 – 69.

dodatnog usuglašavanja kriterija za primanje novih članica.⁴⁴

Ukratko, EU je bila u dinamičnom procesu strukturnih, administrativnih i institucionalnih promjena, koje su svakako utjecale i na proces njezina „istočnog širenja“.⁴⁵ Pritom se iskazao raskorak u hrvatskim pripremama u odnosu na promjene u samoj Uniji. Tako, primjerice, u trenucima početka izrade „Strategije“ Hrvatska još nije potpisala *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU* (potpisan je tek 19. listopada 2001.) koji je bio važna pretpostavka daljnjih koraka u pridruživanju.⁴⁶ Svi integracijski pomaci Europske Unije morali su se u Hrvatskoj pratiti „u hodu“ i usklađivati. Svijest o izazovima prilagođavanja svih segmenata hrvatskog društva kriterijima i standardima EU zapravo nije bila jasno predstavljena hrvatskoj javnosti. Velika zapreka bila je prisutna u nepripremljenosti zemlje za reforme pravosuđa i gospodarskim prilagodbama koje su zahtjevale „potpuno nov te mnogo stručniji i racionalniji pristup poslu.“⁴⁷ Službena molba za prijem u punopravno članstvo Hrvatske u Europsku uniju upućeno je tek 21. veljače 2003.

Nakon izrade mišljenja Europske komisije u Hrvatsku je u srpnju 2003. upućen Upitnik s 4.560 pitanja na koja je hrvatska strana odgovorila u listopadu iste godine. Potom je u lipnju 2004., nakon uspješne evaluacije, Hrvatskoj odobren status kandidata. Početak pregovora

o punopravnom članstvu u EU zakazan je za ožujak 2005. Do zastoja u pregovorima došlo je zbog negativnog izvješća o suradnji Hrvatske s Haškim tribunalom. Razlog je bila optužnica protiv hrvatskog generala Ante Gotovine koji je pobjegao iz zemlje. Zbog sumnje u umješnost hrvatskih vlasti EU je odgodila početak pregovora o pristupanju Hrvatske. Hrvatska javnost pretežno je vjerovala da bilo koji dio optužnice protiv Gotovine „predstavlja pokušaj kriminalizacije hrvatskog Domovinskog rata. Gotovina je tako postao simbol onoga što su brojni Hrvati smatrali nepravедnim postupanjem Haškog suda.“⁴⁸ Nakon uhićenja Gotovine, Haški tribunal prestao je biti glavna tema u vezi s pristupanjem Hrvatske EU, ali javno je mišljenje iskazivalo sve više skepse prema EU. Problematičan odnos Hrvatske prema Haškom sudu

„istaknuo je kako neriješena pitanja državnosti i nacije mogu utjecati na demokratsku konsolidaciju i uzrokovati demokratske nedostatke. Osim toga, problemi s prihvaćanjem optužnica Haškog tribunala otkrili su probleme s potpunim prihvaćanjem vladavine zakona i tako ukazali na loše funkcioniranje tzv. trećeg parcijalnog režima, tj. režima građanskih prava.“⁴⁹

Početak formalnog postupka pristupanja pridruživanju Hrvatske EU iskazao je mnoge probleme. Specifičnosti

⁴⁴ Ibidem, s. 180.

⁴⁵ Europsko vijeće odredilo je inicijalno uvjete za novo članstvo u EU u lipnju 1993. godine tzv. kopenhaskim kriterijima.

⁴⁶ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju uspostavljen je početni okvir za proces prilagodbe Hrvatske u EU. Tri najvažnija dijela odnosila su se na gospodarstvo, zakonodavno i institucionalno prilagođavanje.

⁴⁷ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 72. Ova dva aspekta ostati će velikim problemom Hrvatske i nakon službenog ulaska u EU.

⁴⁸ MALDINI, Pero – PAUKOVIĆ, Davor (ur.), *Croatia and the European Union*, s. 44.

⁴⁹ Ibidem, s. 46.

hrvatske tranzicije, prije svega ratne okolnosti u prvoj polovici devedesetih, a potom i svojevrsna izolacije Hrvatske sve do kraja desetljeća, poremetile su „mnoge civilizacijske kriterije u njezinim unutrašnjim odnosima,“ ali i odnosima prema međunarodnoj zajednici. Problemi su se iskazivali u svim društvenim segmentima. Jedan od najvećih problema bio je „nevjerođodostojan i visoko korumpirani pravosudni sustav“; prema jednoj anketi Transparency Internationala, provednoj u studenom 2004., čak 38% ispitanika smatralo je „da je hrvatski pravosudni sustav najkorumpiraniji od svih drugih hrvatskih institucija“.⁵⁰ Neefikasno i u tranziciji opustošeno gospodarstvo također je iskazivalo mnoge slabosti. Hrvatska je imala izvrsne ekonomske stručnjake koji su početkom devedesetih aktivno sudjelovali u izradi tranzicijskih gospodarskih modela, međutim odluke o privatizaciji društvenog vlasništva donosio je hrvatski politički vrh. Sam predsjednik Tuđman „gledao je na brzu privatizaciju kao na sredstvo vesterinizacije i europeiziranja Hrvatske i raščišćavanje puta ka potpunoj neovisnosti i međunarodnom priznanju.“ Rukovoditeljska elita sastojala se od starih komunističkih tehnokrata i novih elita usko povezanih s državnim aparatom i vladom,

„bilo kroz članstvo u stranci, kroz neformalne mreže srođstva, regionalnog ili lokalnog podrijetla. Raspodjela bogatstva i moći te ključnih položaja i funkcija u skladu s patrimonijalnim, paternalističkim i klijentelističkim obrascima

pretvorili su hrvatsku tranzicijsku ekonomiju u crony kapitalizam.“⁵¹

Zbog takvih prilika, u izvješćima Europske komisije za razdoblje 2005. – 2009. o napretku Hrvatske prigovaralo se zbog „sporog napretka privatizacije“, dijelom i zbog „velikog broja tužbi protiv Hrvatskog fonda za privatizaciju;“ to je protumačeno znakom loše pripreme za zajedničko tržište EU. „Problemi „nacionalnog protektivizma i vladine kontrole“ također su shvaćeni kao uzrok slabe usklađenosti s europskim tržišnim standardima“.⁵² K svemu, treba pridodati i „mentalni sklop koji se teško prilagođavao osnovnim elementima liberalizma“.⁵³ Svi ovi složeni društveni problemi ostatak će prisutni u hrvatskom društvu i nakon formalnog pristupanja EU.

Unatoč očekivanjima hrvatski put u EU odužio se za još jednu deceniju (više od dvadeset godina nakon državnog osamostaljenja). Europski parlament dao je suglasnost za pristupanje Republike Hrvatske Europskoj uniji tek 9. prosinca 2011. Proces pristupanja priželjkivanoj zajednici europskih država pokazao se iznimno složenim i mukotrpnim i izazivao je veoma oprečne poglede građana na europske perspektive Hrvatske. U jednoj anketi provedenoj 2011. godine 58 posto građana izjasnilo se za ulazak Hrvatske u EU, a 31 posto bilo je protiv.⁵⁴ Istraživanja percpecije prednosti i mana pristupanja Hrvatske EU također su iskazivale polarizaciju. Euroskeptični građani smatrali su kako će Hrvatska ulaskom u EU „izgubiti svoj dugo godina iščekivani

⁵⁰ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 249.

⁵¹ MALDINI, Pero – PAUKOVIĆ, Davor (ur.), *Croatia and the European Union*, s. 39 – 40.

⁵² Ibidem.

⁵³ STANIČIĆ, Mladen: *Dugo putovanje Hrvatske u Europsku uniju*, s. 202 – 204.

⁵⁴ Istraživanje javnog mnijenja provele su tri različite agencije; od svibnja 2011, postotak onih koji su podržavali članstvo u EU kretao se između 55 posto i 63 posto.

suverenitet, to jest da će se potpuno izgubiti među svim tim razvijenijim zemljama.“ Prema tim razmišljanjima Hrvatska bi „trebala prvo urediti sebe da bi mogla biti članicom velikog europskog tržišta i društva.“ Isto tako, mnogi su smatrali kako „Hrvatska nije osposobljena kao pravna država u kojoj se svakome pojedincu može efikasno i pravedno suditi“ te da „nema europski svjetonazor i političku kulturu koja podrazumijeva i preuzimanje odgovornosti“ (kao argument se navodilo kako HDZ-ova vlada uopće ne zna o kojim se poglavljima pregovara).⁵⁵ Ostali argumenti odnosili su se na neefikasno gospodarstvo (vladala je velika nezaposlenost), mišljenje da obrazovanje u Hrvatskoj „nema kapacitet proizvesti kompetentne stručnjake na globalnim razinama te da je nedovoljno ulaganja u razvoj i istraživanje. Slijedili su navodi o tome da Hrvatska nije sklona inovativnom rješavanju problema i dijalogu s civilnim društvom te da je u Hrvatskoj

„vrlo niska razina političke kulture i ona se ne bi znala nositi sa izazovima koje nosi EU. Hrvatska će stoga, ako i uđe u EU, ostati zemlja nejednakih mogućnosti u kojoj korupcija i loša vladavina pridonosi ogorčenosti nacije koja i tako više ne zna što bi mislila, kome bi vjerovala pa će se naposljetku i pretvoriti u onaj podanički tip političke kulture, u kojem je svjesna stanja u državi, ali ne poduzima ništa.“

Kao negativna iskustva odnosa EU prema slabijim članicama navodio se tada aktualni slučaj „dužničkog ropstva“ Grčke, odnosno primjer Islanda koji se, zadržavši suverenitet, u vrijeme krize suprotstavio zahtjevima moćnih članica EU,

poput Velike Britanije. Zanimljivo je da su u velikom broju euroskeptične pozicije podjednako zastupali – inače suprotstavljeni – pripadnici organizacija civilnog društva kao i radikalnih nacionalnih grupacija⁵⁶.

Prednosti pristupanja EU sagledavane su kroz ulazak Hrvatske u prirodan geopolitički okvir, svojevrsnu sigurnosnu zonu lišenu balkanskih neizvjesnosti i kontroverzi. Isto tako, smatralo se, kako će pristupanje samo po sebi jačati demokratske procese u Hrvatskoj i otkloniti negativne efekte tranzicije. Od uključivanja u jedinstveno europsko tržište sa slobodnim protokom kapitala, tehnologije i radne snage, očekivalo se zaustavljanje trenda relativnog zaostajanja Hrvatske. Pomalo se bizarnim pokazalo razmišljanje kako će s „ulaskom na zajedničko europsko tržište rada hrvatski radnici moći konkurirati na tržištu na kojem se godišnje otvara 30 milijuna radnih mjesta“. Nakon pristupanja EU zapravo je došlo do masovnog egzodusa radno sposobnog stanovništva iz Hrvatske uz nesagledive demografske, gospodarske i socijalne posljedice radno sposobnog stanovništva iz Hrvatske uz nesagledive demografske, gospodarske i socijalne posljedice. Optimisti su također naglašavali kako će priključivanjem Uniji Hrvatska postati privlačnija stranim ulagačima te kroz interakciju s razvijenom Europom realizirati svoje potencijala:

„Hrvatska, iako spada među one relativno siromašnije zemlje EU, resursima s kojima raspolaže kao što su ljudi, prostor, Jadransko more, geopolitički položaj te razna prirodna bogatstva dobra su osnova za stvaranje bogatstva hrvatskih građana. Hrvatska je jedna od rijetkih

⁵⁵ MARELJA, Magdalena: *Dobre i loše strane ulaska Hrvatske u Europsku uniju*, <http://www.unidu.hr/novost.php?idvijest=1757> Pristup Internetu 13. Svibanj 2019.

⁵⁶ Ibidem.

zemalja koja na jednom mjestu ima i more i ravnice, ali i gore i planine. No, da bi se to ostvarilo, potreban je kapital, suvremena tehnologija i razumna organizacija hrvatskog društva, sve što Hrvatskoj nedostaje, a u EU ima u izobilju.“

Dakako, potporu pridruživanju Hrvatske EU iskazivali su tadašnji čelni ljudi Hrvatske predsjednik Ivo Josipović, predsjednica Vlade Jadranka Kosor te mnogi drugi čelnici.⁵⁷

Referendum o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji proveden je 22. siječnja 2012. Odaziv na referendum bio je razmjerno slab; na izjašnjenje o europskoj sudbini Hrvatske izašlo je tek 43,51% od ukupnog registriranog biračkog tijela. Unatoč podrške većine građana ulasku Hrvatske u EU (66,67%) čak 33,33% bilo je protiv. Kada se ovi podaci usporede s rezultatima povedenog referenduma o nezavisnosti – uz mogućnost udruživanja u nove asocijacije – iz 1991. godine, kada je vladala izrazita „eurofilija“, očigledno je da je entuzijazam za europske integracije doživio značajnu eroziju. Na proljeće 2012. Hrvatski Sabor ratificirao je Ugovor o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj Uniji, a samo stupanje Ugovora na snagu odigralo se 1. srpnja 2013. Tim činom otpočelo je novo razdoblje hrvatske povijesti.

U svim bivšim komunističkim državama poraz komunizma stvorio je prirodnu težnju promoviranja liberalnih vrijednosti, kako na političkom tako i na gospodarskom planu. U tom kontekstu povezivanje s europskim integracijama, koje su i nastale na univerzalnim liberalnim mehanizmima kohezije uz očuvanje nacionalnih država, bilo je poseban izazov za višenacionalne komunističke entitete (SSSR, Čehoslovačka, Jugoslavija). U vrijeme raspada komunizma Hrvatska

je bila jedan od entiteta koji je imao najbolje izgleda za uspješnu tranziciju i priključivanje Europskoj zajednici. Međutim, nametnuti rat zaustavio je taj proces i odložio taj cilj za više od dva desetljeća. Rat koji se odvijao na tlu Hrvatske i BiH bio je posljednji i jedini rat na tlu Europe nakon Drugoga svjetskog rata, a dezintegracija jugoslavenske države proces inverzan europskim integracijama. Tragedija se očitovala i u potpunom porazu europskih vrijednosti. Međunarodna zajednica, predvođena Europom, isticala je međunarodne konvencije i načela bez principijelnog određivanja prema akterima jugoslavenskog Rašomona. Zbog nerazrađenih mehanizama, nepostojanja konsezenza i nedostatka političke volje niti jedan od značajnih međunarodnih aktera ili asocijacija nije bio spreman poduzeti učinkovitu akciju protiv onih sudionika balkanske drame koji su kršili civilizacijske vrijednosti. Sve to polučilo je pojavu sumnje u priključivanje Hrvatske EU. Zbog problema u odnosima s međunarodnom zajednicom Hrvatska se u drugoj polovici 1990.-tih našla i u svojevrsnoj izolaciji što je praktično ponovno zaustavilo put u priželjkivane integracije. U pozadini rata i nacionalnog prioriteta državnog osamostaljenja te poslijeratne obnove odvijala se problematična privatizacija bivšeg društvenog vlasništva koja se tijekom desetljeća izrodila u kontinuiranu pljačku i pustošenje nacionalnih resursa. Opće pojave klijentelizma, korupcije, nepotizma te neefikasnog pravosuđa usporili su razvoj demokratskih institucija. Dakako, to se odrazilo i na usvajanje demokratskih i gospodarskih standarda koji su bili pretpostavkom učinkovitog približavanja europskim integracijama. Sve te okolnosti i činitelji uvjetovali su dug hrvatski put u Europsku uniju.

⁵⁷ Ibidem.

Izazov bavljenja problematičnom prošlošću u Hrvatskoj

Výzva na riešenie zložiteľj minulosti v Chorvátsku / The Challenge of Dealing with a Difficult Past in Croatia

When we look at the public debates in Croatia on several historical topics of 20th century history the idea of ongoing Memory Wars comes to mind. There is no shortage of texts and statements in the public sphere in Croatia about what is supposed to be the "correct" interpretation of various aspects of 20th century history, especially when it comes to so-called "sensitive issues" such as mass violence committed by the victorious communists in 1945. Competing interpretations of so-called "painful" oder "sensitive" topics of contemporary Croatian history spark not only historiographic debates but also fuel heated public discussions in Croatia, and the past often remains a political battlefield.

Keywords: World War II, difficult issues of traumatic historical experiences, "painful" or "sensitive" topics, Collective memory, Communist party of yugoslavia, Class enemies, ideologisation.

Ako želimo razumjeti zašto je tema Amasovnog nasilja počinjenog od pobjedničkih komunista 1945. godine i danas predmet nepomirljivih rasprava u Hrvatskoj, korisnim se čini razmišljanje o tome kako je povijest prikazana i tumačena u Hrvatskoj za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Način na koji se režim na vlasti nakon Drugoga svjetskog rata odnosio prema događajima na kraju rata, a koji je tijekom manje ili više cijelog vremena postojanja socijalističke države i njezine ideologije ostao na snazi, još uvijek se čini važnim za razumijevanje i današnjih rasprava u hrvatskom društvu o tim povijesnim događajima.

Moglo bi se općenito reći da je pitanje, kako se režim za vrijeme socijalizma odnosio prema problemu traumatičnog povijesnog iskustava, od velike važnosti i za razumijevanje povijesnih procesa koji su doveli do urušavanja i konačno do propasti socijalističke države i ideologije, nakon čega je došlo do uspostave demokratske hrvatske države 1990. godine. Međutim, tu se radi o vrlo kompleksnom pitanju, a cilj ovoga kratkog priloga mnogo je skromniji, i namjera je dati samo nekoliko kratkih napomena o izazovima suočavanja s bremenitom prošlošću u Hrvatskoj na primjeru rasprava u javnosti i u historiografiji koje

* Aleksandar Jakir, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu (Republika Hrvatska).

su povezane s traumatičnim povijesnim nasljeđem masovnoga nasilja na kraju Drugog svjetskog rata.¹

Općenito govoreći, kontroverze vezane za sjećanje i zaboravljanje određenih aspekata prošlosti, naravno, nisu tema o kojoj se samo u Hrvatskoj raspravlja. Sa priličnom sigurnošću možemo reći da predmetne kontroverze upućuju na to da uzajamno suprotstavljeni narativi i oprečna tumačenja povijesnih događaja koji su vezani za Drugi svjetski rat i poraće označavaju duboki jaz koji postoji u hrvatskom društvu. U tom smislu doista možemo govoriti o „teškoj“ ili „problematičnoj“ prošlosti. Francuski sociolog Maurice Halbwachs davno je tvrdio u svom radu o kolektivnom pamćenju da je sva memorija društveno konstruirana. Pri tom se čini prilično sigurnim da svi oblici institucionaliziranog kolektivnog pamćenja i interpretacije prošlosti podliježu potrebama sadašnjosti. To se odnosi na interpretacije koje stvaraju političke elite, i oni koji ih podržavaju, ali i na tumačenja njihovih protivnika, isto kao i na individualno pamćenje – svi oblici sjećanja upućuju na zaključak da je pamćenje društven a ne individualan fenomen, a historija, kao znanstvena disciplina

koja istražuje, uređuje ali i propisuje znanje o prošlosti, sigurno je tek jedno od mjesta proizvodnje značenja vezanih uz prošlost, tek jedno od područja kolektivnog pamćenja kao nadređenog pojma. Malo koji promatrač političkih rasprava u Hrvatskoj o povijesnim temama bi valjda osporio zaključak da su oko tumačenja povjesnih događaja u vremenu „*Doba ekstrema*“ (Eric Hobsbawm) u hrvatskom društvu prisutne duboke podjele. Traumatična sjećanja duboko su ušla u društveno tkivo, pogotovo u odnosu na ratove koji su se vodili u 20. stoljeću, i na posljedice tih ratova.

Suočavanje s prošlošću u doba socijalističke države značilo je prvenstveno postojanje određenih službenih narativa sa strane režima, koji je nekoliko desetljeća imao moć značajno utjecati na oblikovanje politike sjećanja kao i na oblikovanje društvenog pamćenja. Zasiurno ne bi trebalo podcjenivati ulogu koju je konstrukcija prošlosti imala kod legitimiranja socijalizma. Ako uzmemo u obzir da su revolucionarni počeci socijalističke Jugoslavije 1945. izravno bili povezani s politikom masovnog nasilja koje je uključivalo i politiku „etničkog čišćenja“,² moramo se upitati kako se to

¹ Ovdje ću iznijeti neke argumente koje sam djelomično koristio već u ovim svojim radovima, gdje se mogu naći i bibliografski podaci o literaturi i izvorima: JAKIĆ, Aleksandar: *Memories in Conflict: Remembering the Partisans, the Second World War and Bleiburg in Croatia*. In: *Balkan Memories: Media Constructions of National and Transnational History*. Ed.: Tanja ZIMMERMANN: Bielefeld: transcript, 2012, s. 187 – 205 i IDEM – VULIĆ, Paulinka: *Recepcija Bleiburga u hrvatskoj javnosti kao tema povijesnog istraživanja*. In: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, a. 6/7, 2015, s. 195 – 206.

² Misli se na protjerivanje Nijemaca i Talijana nakon 1945., tema koja se zasigurno kod pokušaja interpretacije mora staviti u širi kontekst zbivanja u ratu i nakon njega. Na kraju Drugog svjetskog rata cijelu je srednju i istočnu Europu obilježio proces masovne migracije stanovništva. Kao što je poznato, na konferenciji u Potsdamu u srpnju 1945. saveznici su potvrdili plan koji je raspravljan već tijekom rata, koji je priželjkivao poslijeratnu Europu formiranu na temelju, gdje god bi to bilo moguće, „etnički homogenih“ država. Moderni razvoj nacionalnih država doprinio je nedojbeno uspostavljanju ove ideje, kako je to ustvrdio Michael Mann u svojoj studiji „*Mračna strana demokracije*“ (2005.). U prvom redu bila je zapečaćena sudbina takozvanih Folksdojčera, etničkih Nijemaca, koji su izgubili svoje domove gdje su stoljećima živjeli. Računa se da je više od 12 milijuna civila koji su govorili njemačkim jezikom u Europi protjerano iz svojih domova nakon Drugog svjetskog rata. Sve zemlje središnje i istočne Europe svjedočile su manje ili više prisilnim

odražavalo u službenim interpretacijama prošlosti? Nisu li jednostrana službena tumačenja prošlosti tijekom socijalističkoga razdoblja jedan od razloga za duboku podjelu unutar hrvatskoga društva oko nekih povijesnih tema? Čak trideset godina nakon kraja socijalizma dio hrvatskoga društva još uvijek, izgleda, nije voljan suočiti se s dimenzijama masovnog nasilja kojim je bio popraćen dolazak na vlast Komunističke partije Jugoslavije (a, na žalost, također, izgleda, postoji i dio društva koji se nije voljan suočiti sa dimenzijom zločina koji je počinjen od ustaša tijekom Drugog svjetskog rata za vrijeme NDH, marionetske države stvorene 1941. od sila Osovine). U ovom se prilogu želim usredotočiti na razmatranje činjenice da je aspekt masovnog nasilja kojim je povezana uspostava vladavine KPJ nakon 1945. vrlo često zanemaren u povijesnim prikazima jugoslavenskog socijalizma. Nedvojbeno su jugoslavenski komunisti nakon svoje pobjede 1945. uveli sustav s ključnim totalitarnim obilježjima kao što je bio jednopartijski sustav, masovna izvansudska pogubljenja, kontrola masovnih medija s propagandom službene komunističke ideologije, formiranje političke oružane sile koja je bila podređena Komunističkoj partiji itd. Činjenicu masovnog nasilja kojim je komunistička revolucija bila popraćena (koja je uključivala i etničko nasilje³) smatram da bismo mogli nazvati,

ako ćemo se poslužiti naslovom poznatog romana Josepha Conrada, *srcem tame* jugoslavenskoga socijalizma. Društveni sistem koji se dugo vremena, nakon raskola Tito-Staljin 1948. prema vanjskom svijetu predstavljao kao najotvoreniji i najslobodniji tip socijalizma, nikad se nije suočio s masovnim zločinima koji su počinjeni s ciljem dolaska na vlast KPJ. Nije se raspravljalo o tome da je socijalistička revolucija u Jugoslaviji podrazumijevala ljudske žrtve u velikom broju. Koliko su bili radikalni naponi u uspostavljanju socijalizma u Jugoslaviji postaje jasno kad pogledamo broj „neprijatelja“ i „izdajnika“ koji su ubijeni na kraju rata i nakon što je Drugi svjetski rat službeno već bio završio. Mnogi od onih koje je Komunistička partija identificirala kao stvarne ili potencijalne neprijatelje, i kao prepreku uspostavljanju novog režima, ubijeni su bez ikakvog suđenja u proljeće 1945. godine. Jedan od najpriznatijih stručnjaka za ovu temu, povjesničar Vladimir Geiger iz Zagreba, koji se tim pitanjima bavi već desetljećima, ukazuje na činjenicu (nakon što je analizirao velik broj dostupnih izvora i postojeću znanstvenu literaturu, i uzimajući u obzir različite metodološke metode izračuna), da broj žrtava u neposrednom poslijeratnom razdoblju – a ovaj broj *ne uključuje* (!) ratne žrtve – iznosi „najmanje“ 70.000 do 80.000 mrtvih, uključujući „oko 50.000 do 55.000“ Hrvata.⁴ I da ovdje navedem

migracijama u obliku protjerivanja, deportacije, razmjene stanovništva itd. jer su se manjine u principu smatrale izvorom nestabilnosti, a nakon povijesnog iskustva Trećeg Reicha posebno se to odnosilo na postojeću njemačku manjinu. U slučaju Jugoslavije, iako Saveznici nikada nisu službeno odobrili deportacije, protjerivanja Nijemaca izvršeno je uz veliko nasilje. Za vrijeme socijalizma se, takoreći, nije spominjala činjenica da je pola milijuna bivših građana Kraljevine Jugoslavije nestalo s teritorija države nasljednice.

³ Nijemci, uglavnom iz Vojvodine i Slavonije, kojih je bilo preko pola milijuna, kao i talijanski tzv. „optanti“ bili su ubrzo nakon završetka rata bili prisiljeni napustiti Jugoslaviju.

⁴ Usp. GEIGER, Vladimir: Brojčani pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću. In: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj: Zbornik radova*. Ed.: Romana HORVAT. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012, s. 51 – 90, ovdje 77 i GRAHEK RAVANČIĆ, Martina:

još jednog inozemnog istraživača: Michael Portmann je također u svojim radovima broj ubijenih procijenio na 80.000.⁵

Ne može biti osnovane sumnje da su pobjednički partizani 1945. godine koristili masovno nasilje i teror protiv stvarnih ili zamišljenih neprijatelja. Dokazi za tu tvrdnju pružaju mnogi izvori i objavljeni dokumenti i rezultati historografskih istraživanja koji su prezentirani u novijim monografijama,⁶ čiji se zaključci također temelje na velikom broju izvora.⁷ Zasigurno se može reći da bez nasilja i terora Komunistička partija teško da bi bila osvojila vlast 1945. godine. Međutim, ta se činjenica nije spominjala niti se o njoj moglo raspravljati tijekom socijalističkoga razdoblja, a ona, dakako, nije našla mjesto u tadašnjim službenim prikazima i narativima. Desetljećima se

nasilje nakon završetka rata nad poraženim vojnicima i civilima u Jugoslaviji smatralo tabu temom, a uspostava komunističke vlasti u Hrvatskoj i drugdje u Jugoslaviji 1945. godine prikazivala se uljepšano, bez spominjanja žrtava na „krivoj“ strani. Valovi uhićenja i likvidacija, te kako su protivnici ili pretpostavljeni protivnici komunističke vlasti masovno i nemilosrdno uklonjeni, dugih desetljeća nisu bila tema ozbiljnih istraživanja. Za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata nova vlast, iza koje je stajala KPJ, koristila je optužbe za suradnju sa stranim silama koje su okupirale Jugoslaviju između 1941. do 45. protiv velikoga broja onih koji su smatrani klasnim neprijateljima i protivnicima novoga poretka. Tzv. *klasni neprijatelji*, kao i drugi ideološki i politički protivnici, eliminirani

Razmišljanje o broju pogubljenih i stradalih na Bleiburgu i Križnom putu. In: *Časopis za suvremenu povijest*, a. 40, 2008, nr. 3, s. 851 – 868 i od iste autorice: EADEM: Bleiburg i Križni put 1945: Historiografija, publicistika i memoarska literature. In: ibidem, s. 317 – 333 i EADEM: *Bleiburg i Križni put*. Zagreb: Hrvatski insitut za povjest, 2009; također GEIGER, Vladimir: *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*. Zagreb: Hrvatski insitut za povjest, 2013.

⁵ Usp. PORTMANN, Michael: *Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren, „Volksfeinden“ und „Verrätern“ in Jugoslawien während des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar danach* (Magisterarbeit). Wien: Grin Verlag, 2002 i IDEM: *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944 – 1952: Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008.

⁶ Usp. STARIČ, Jera Vodušek: *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. – 1946*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006; *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj: Zbornik radova*. Eds.: Romana HORVAT; Zorislav LUKIĆ; Luka VUKUŠIĆ i Vesna ZEDNIK. Zagreb: Matica hrvatska, 2012 i MATKOVIĆ, Blanka: *Croatia and Slovenia at the End and After the Second World War (1944 – 1945): Mass Crimes and Human Rights Violations Committed by the Communist Regime*. Irvine [CA]: Brown Walker Press, 2017.

⁷ Hrvatski državni arhiv (ed.): *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952., Svezak 1 1945 – 1948*. priredila Branislava Vojnović. Zagreb 2005; Hrvatski državni arhiv (ed.): *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952., Svezak 2 1949 – 1952*. priredila Branislava Vojnović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje (ed.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, knjiga 4 Dalmacija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje (ed.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti (drugo izdanje)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2005; MATKOVIĆ, Blanka and ŠTIMAC, Stjepan (eds.): *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima Ozne i Udbe i Narodne milicije (1944. – 1965.): Likvidacije i progoni*. Zagreb: Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat”, 2018 i MATKOVIĆ, Blanka (ed.): *Split i srednja Dalmacija u dokumentima OZN-e i UDB-e (1944. – 1962.): Likvidacije i zarobljenički logori*. Trilj: Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat” 2017.

su pod optužbama da su tijekom Drugog svjetskog rata bili suradnici okupatora. U očima novog režima neprijatelji i oni koji su se smatrali takvima morali su biti uklonjeni bez milosti. Cilj te strategije bio je ušutkati, marginalizirati i demotivirati potencijalne političke suparanike i njihove pristaše, kako bi se u društvu stvorila što veća politička homogenost. Čini se razumnim pretpostaviti da je uloga koju je nasilje igralo u uništavanju dotadašnjeg društvenoga tkiva zajednice bila ogromna. U svim tim procesima moramo biti svjesni ključnih implikacija koje je imala vodeća uloga Komunističke partije u politici i u procesu oblikovanja društva. Politička volja pobjednika bila je izvanredno snažna neposredno nakon 1945. To je također značilo da su odnosi između novog režima i vjerskih zajednica u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata bili izuzetno loši i da je režim i tu

često koristio represivna sredstva i nasilje, kako pokazuju izvori. U Hrvatskoj je Katolička crkva bila daleko najvažnija antikomunistička institucija, a režim ju je nakon osvajanja vlasti tretirao kao ideološkog protivnika.⁸ Neki su autori u tom kontekstu čak govorili o „*ratu protiv organizirane religije*“ u prvim godinama Titove Jugoslavije.⁹ Jozo Tomasevich navodi 354 ubijenih katoličkih svećenika za vrijeme rata i 31 koji je ubijen nakon završetka rata, ukupno 385 pripadnika katoličkog klera koji su izgubili život.¹⁰ S druge strane se mora spomenuti i to da je bilo i katoličkih svećenika koji su sudjelovali u antifašističkom otporu za vrijeme rata pod vodstvom komunista, a 46 svećenika ubijeni su kao pripadnici partizanskoga pokreta.¹¹

Sve u svemu možemo reći da se službene jugoslavenske brojke nikada nisu približile stvarnom obimu nasilja nakon

⁸ Usp. AKMAĐA, Miroslav: *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, vol. 1: 1945 – 1952; vol. 2: 1953 – 1960; vol. 3: 1961 – 1963. Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2008 – 2012. IDEM: *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.* Rijeka: Otokar Keršovani, 2004; IDEM: *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine: Primjer Zagrebačke nadbiskupije.* Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, 2003; IDEM: *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.* Slavonski Brod – Đakovo: Hrvatski institut za povijest, 2012; IDEM: *Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine.* In: *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, knj. II. Ed.: Ivica Lučić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011, s. 491 – 508; STELLA, Alexander: *Church and State in Yugoslavia since 1945.* New York: Cambridge University Press, 1979; KARAUŁA, Marijan: *Žrtve i mučenici stradanja bosanskih franjevacu u Drugom sojесkom ratu i komunizmu.* Sarajevo: Svjetlo riječi, 1999; KOŽUL, Stjepan: *Stradanja u zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća.* Zagreb: Društvo za povjesnicu, 2004 i KRIŠTO, Jure: *Katolička crkva u totalitarizmu 1945 – 1990.: Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1997.

⁹ Usp. RAMEТ, Sabrina P.: *Die drei Jugoslawien: Eine Geschichte der Staatsbildungen und ihrer Probleme.* München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011, s. 277.

¹⁰ Usp. TOMASEVICH, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941 – 1945: Occupation and Collaboration.* Stanford: Stanford University Press, 2001, s. 572; također AKMAĐA, Miroslav: *Primjena represivnog sustava prema Katoličkoj crkvi.* In: *Komisija Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovina za hrvatski martirologij: Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012. godine.* Ur.: Mile Bogović. Zagreb: Glas Koncila, 2013, s. 85 – 106.

¹¹ Usp. PETEŠIĆ, Ćiril: *Katoličko svećenstvo u NOB 1941 – 1945.* Zagreb: Vjesnikova Press agencija, 1982, s. 274 – 276 i MATIJEVIĆ, Margareta: *Između partizana i „pristojnosti“: Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.).* Zagreb: Plejada-Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, 2019.

Drugog svjetskog rata. Jugoslavenska historiografija dugo je jedino raspolagala podacima da su ratni sudovi u Jugoslaviji izrekli 5.484 smrtne kazne tijekom 1945. godine, od čega je 4.864 izrečeno civilima (mada bi se čak i ove brojke mogli smatrati jasnim pokazateljem stupnja nasilja kojim je novi režim došao na vlast). Međutim, u stvarnosti su ti brojevi bili mnogo mnogo veći. Utemeljene procjene polaze od toga da je broj onih koji su lišeni života na teritoriju Jugoslavije od pripadnika vojske koju su vodili komunisti, ili od drugih institucija komunističke vlasti tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću, najmanje šestoroznamenast. Dakako da kod tih procjena dolazi do odstupanja, ovisno o metodama izračuna. Međutim, sa priličnom sigurnošću se može reći da je proces uspostave komunističke vladavine u Jugoslaviji značio progon i smrt stotina tisuća stvarnih ili zamišljenih ratnih zločinaca, suradnika i „narodnih neprijatelja“, a milijuni ljudi (uglavnom civila) protjerano je i bilo prisiljeno napustiti svoje domove. Ovo kolektivno iskustvo masovnog nasilja dugo je držano „pod tepihom“, ali nikad nije prestalo postojati u sjećanjima onih koji su ga preživjeli, a zasigurno se unutar njihovih obitelji prenosilo i na sljedeće generacije. Monopol službenog tumačenja povijesti, dok je postojao za vrijeme socijalističke države, to nije mogao spriječiti, ali je stvorio potpuno drugačiju percepciju među onima koji nisu direktno bili pogođeni tim masivnim nasiljem, i kod njihovih potomaka. Do današnjega dana se, iako u međuvremenu možemo govoriti o tome da je nesporno utvrđeno da su ljudski gubici i među borcima i među civilima tijekom i nakon Drugog svjetskog rata bili iznimno visoki, i mada je to tema o kojoj se kontinuirano zadnjih desetljeća javno raspravlja, u Hrvatskoj ne nazire

konsenzus ni o nekim osnovnim činjenicama vezano za žrtve rata i poraća, niti unutar historiografije niti u društvu. Kad je u pitanju broj žrtava, ni u pogledu broja žrtava rata ni što se tiče broja žrtava revolucije, ne postoji što bi se moglo nazvati opće prihvaćenim činjenicama. Međutim, ono što postoji su suprotstavljeni „*narativni ogorčenosti i međusobnog okrivljavanja*“, kao ih je nazvala Sabrina Ramet. Nažalost, do danas se broj žrtava često namjerno preuveličava ili umanjuje iz političkih razloga. Također su i dalje česti sporovi oko pripadnosti i strukture žrtava, a koriste se (i zloupotrebljavaju) vrlo različiti brojevi u političkim i ideološkim raspravama. Rasprave se u današnjoj Hrvatskoj još uvijek često vrte oko postojanja ili nepostojanja nekog oblika (kolektivne) krivnje i odgovornosti o čemu onda postoje vrlo oprečna mišljenja, naročito kad se radi o tome čija je i kolika odgovornost. Mišljenja sam, ako u cjelini želimo shvatiti i taj aspekt ostavštine komunističkog sustava, ne smijemo odvratiti pogled od činjenice da za vrijeme postojanja tog sustava nikada nije utvrđena nikakva odgovornost, ni moralna ni pravna, za nijednog počinitelja. Historiografija za vrijeme socijalističkog razdoblja „rješavala“ je problem žrtava masovnih smaknuća 1945. na način da se uopće njima nije bavila, kamoli da je pitala za odgovornost, a čak je vezano za te događaje postojao (prešutan) stav kod nekih, koji se i danas, na žalost, kadkad može čuti i pročitati, da su svi oni koji su tada osuđeni na smrt ili koji su ubijeni bez suđenja takvu sudbinu i zaslužili. S druge strane, revizionistička je historiografija, poglavito ona koja je nastajala u krugovima hrvatske emigracije, znala tumačiti počinjeni zločin ponekad vrlo površno i shematski, kao izljev mržnje prema svemu hrvatskom, ili kao mržnju prema Katoličkoj crkvi,

kada se bavila zločinima kojima su bili pogodoeni pripadnici klera. Zasigurno je često nedostajala analiza šireg hrvatskog i jugoslavenskog povijesnog konteksta. I danas se ponekad čini da su povijesna znanost, kao i javnost u Hrvatskoj, izgleda, vrlo daleko od nekog bar minimalnog suglasja vezano za faktografiju kao i za pitanje odgovornosti za sudbinu koja je pogodila velik broj ljudi koji su na kraju Drugog svjetskog rata, uglavnom bez ikakvog prethodnog suđenja, izgubili život u obračunu komunističkih vlasti s „narodnim neprijateljem“.

Kao i pitanje ukupnog broja žrtava nakon 1945., tako je i pitanje ljudskih gubitaka u Drugom svjetskom ratu dugo bilo i ostalo, na žalost, političko pitanje u hrvatskoj javnosti. Problem ni tu u prvom redu nije, čini se, nedostatak izvora i pouzdanih pokazatelja, nego više nedostatak „dobre volje“ da se konkretna pitanja sustavno istraže bez obzira na bilo kakve ideološke implikacije. U ovom se kratkom prilogu ne mogu baviti procjenama i brojkama, ali bih želio izraziti uvjerenje da smatram potrebnim da se nužna daljnja istraživanja o masovnim ubojstvima nakon rata i o poslijeratnim prisilnim migracijama stanovništva pokušavaju provesti u većoj mjeri putem komparativnih i transnacionalnih projekata koji će, uvjeren sam, omogućiti nove uvide kroz napuštanje Prokrustove postelje nacionalne historiografije. Takav komparativni i transnacionalni pristup i u odnosu na pitanja koja su povezana s komunističkim osvajanjem vlasti i značajkama tih sustava općenito bi nam, vjerujem, bio koristan kod razumijevanja mnogih pitanja suvremene povijesti u bivšim socijalističkim zemljama, pa tako, naravno, i u hrvatskom slučaju.

Za kraj bih se još jednom želio vratiti fenomenu različitog poimanja „povijesne

istine“ o Drugom svjetskom ratu i poraću u hrvatskom javnom diskursu. (Ne) suočavanje s događajima neposredno nakon rata stvorilo je vrlo različite oblike povijesnog pamćenja, koji često ovise o pojedinačnim biografskim i obiteljskim iskustvima. Diskurs suprotstavljenih „povijesnih istina“ ostaje političko bojno polje u Hrvatskoj jer je bivša „službena“ povijesna pripovijest za vrijeme vladavine Komunističke partije, tada jedina s pravom glasa u javnosti, ostavila svoj duboki trag u dijelu društva, makar je drugi dio društva u potpunosti osporavao tu verziju povijesti koja je do 1990 predstavljala „službenu istinu“. Unutar mnogih obitelji prenosila se po svemu suprotstavljena interpretacija onoj službenoj, i time stvaralo potpuno oprečno povijesno sjećanje. Pri tome moramo uzeti u obzir da je za vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije pobjeda partizana u Drugom svjetskom ratu predstavljala osnovni legitimacijski mit te države, koji je služio kao obilježje i identifikacijska matrica unutar Jugoslavije isto kao i prema vani, u odnosu prema zapadnim zemljama kao i prema drugim socijalističkim zemljama. Socijalistička Jugoslavija bila je ponosna na svoj autohtoni pobjednički partizanski pokret koji je sam oslobodio zemlju od okupatora i domaćih izdajnika, kako je glasila službena verzija povijesti. U desetljećima nakon Drugog svjetskog rata socijalistički se režim neprestano pozivao na postignuća Narodnooslobodilačke borbe, predvođenu Titom i Komunističkom partijom, čime je KPJ legitimirao svoju vodeću ulogu u društvu. Sukladno tome se za vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije partizanska borba nekritički slavila u javnom prostoru, a o tamnim mrljama na blistavoj pobjedi dugo uopće nije smjelo biti govora, tek pred kraj socijalizma su se

otvarali neke od bolnih tema. Svejedno se povijesno sjećanje i tumačenje povijesti unutar hrvatskoga društva, upravo zbog različitih sjećanja, bar u jednom dijelu tog društva, znatno razlikovalo od službene verzije povijesti, bar kod onih čiji su se predci na kraju rata zatekli na „krivoj“ strani. Zasigurno službena verzija sjećanja na Drugi svjetski rat u socijalističkoj Jugoslaviji nije odražavala nikakav pluralizam, niti je uopće pokušavala integrirati različita stajališta i povijesna iskustva. Jedino su se promicala sjećanja i interpretacije događaja koja su podržavala režim i njegovu ideologiju, drugi su se narativi potiskivali. Nakon kraja socijalizma se o mnogim pitanjima vezano uz partizanski pokret i Drugi svjetski rat počelo javno potpuno drugačije raspravljati, i uočljiva je tendencija prevrednovanja u velikom dijelu javnosti mnogih prijašnjih „povijesnih istina“. No, očito je da u hrvatskom društvu do danas opstaju različiti narativi, koji se međusobno isključuju. Međutim, zadatak današnjih povjesničara, u Hrvatskoj kao i bilo gdje drugdje, trebao bi biti provođenje metodički osmišljenih i utemeljenih istraživanja čiji će rezultati moći služiti kao temelj i poticaj suočavanja društva s „teškim povijesnim nasljeđem“, što po svoj prilici neće biti moguće bez šire kontekstualizacije „bolnih“ ili „osjetljivih“ tema oko kojih je hrvatsko društvo danas podijeljeno. Ostaje nada da će nova istraživanja jedne nove generacije povjesničara uspjeti potaknuti dijalog u društvu,¹² što se čini jedinim ispravnim putem da se bar ublaže današnje podjele oko interpretacija tzv. „osjetljivih“ pitanja u društvu

i da se stvore nužni preduvjeti da se otvoreno mogu razmjenjivati argumenti i stavovi vezano za kontroverzna pitanja suvremene hrvatske povijesti. Ali, kako je i navedeno u *Dokumentu dijaloga*, pitanje kršenja ljudskih prava ne može i ne smije biti relativizirano te je potrebna nedvojbena osuda kršenja ljudskih prava koja uključuje masovne žrtve svih nedemokratskih režima, osudu takve prakse te pravnih normi i nezakonitih radnji koje su to omogućile. Time se iz rasprave odmiču ideološki, vjerski, nacionalni, socijalni i klasni razlozi i objašnjenja te na njima zasnovane osude ili opravdanja i nema takvoga političkog cilja koji bi opravdao masovne ljudske žrtve i sustavno kršenje temeljnih ljudskih prava.

Društveno suočavanje s posljedicama vladavine nedemokratskih režima zasigurno neće biti moguće bez sustavnog istraživanja i utvrđivanje činjenica o naravi i posljedicama tih režima. Sukobe i podjele u hrvatskom društvu se ne mogu razumjeti bez kontekstualizacije koja ih smješta u političke, svjetonazorske, kulturne, vjerske i druge antagonizme kojima je obilježena europska i svjetska povijest u 20. stoljeću. Traumatično povijesno nasljeđe i isključiva i međusobno suprotstavljena kolektivna sjećanja doveli su do suprotstavljenih i nepomirljivih razlika u shvaćanju te povijesti.

Nedemokratski karakter vlasti kroz, takoreći, cijelo 20. stoljeće u Hrvatskoj imao je značajne posljedice za cijelo društvo, a jedna od njih je stvaranje ideologiziranih narativa koji su još uvijek prepoznatljivi u dijelu društva, ovisno o individualnoj i obiteljskoj biografiji koja

¹² Usp. *Dokument dijaloga* dostupan putem poveznice <https://vlada.gov.hr/dokument-dijaloga-temeljna-polazista-i-preporuke-o-posebnom-normativnom-uredjenju-simbola-znakovlja-i-drugih-obiljezja/23424> i moje izdvojeno mišljenje vlada.gov.hr i <http://www.matica.hr/vijenac/630/reagiranje-27849/>

utječe na takve političke i svjetonazorske stavove. Znanstveno utemeljen način bavljenja prošlošću i kontekstualizacija činjenica na koje nailazimo u izvorima, mogu dati važan doprinos prevladavanju ideologizacije. Stoga je i neophodna potpuna dostupnost arhivskog gradiva, kao jednog od glavnih preduvjeta znanstvenog istraživanja.

Osuda svih zločina, otklon od svih nedemokratskih režima te prihvatanje multiperspektivnosti i činjenice da postoje pluralna sjećanja moraju ići usporedno

sa zalaganjem za društveni konsenzus koji se temelji na prihvatanju ustavnih vrednota. Pri tom valja izbjegavati svako pripisivanje kolektivne krivnje bilo koje kategorije. Zločin je uvijek individualan. Bez multiperspektivnog i pluralnog pristupa prema najkontroverznijim pitanjima naše prošlosti držim da nećemo moći doći ni do dubljeg razumijevanja, ni do pomirenja međusobnog uvažavanja i dugoročno nužne, demokratski posredovane kohezije hrvatskoga demokratskog društva.

RECENZIE A SPRÁVY

RECENZIJE I NOVOSTI

Mosković, Boris: *Mezi Titem a Tudjmanem: Chorvatsko v letech 1989 – 1990* [Između Tita i Tuđmana. Hrvatska 1989. – 1990. godine]. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017, 283 s. ISBN 978-80-7308-711-1¹

Záujem o vývoj v Chorvátsku počas obdobia začínajúcej juhoslovanskej krízy býva v historiografii zväčša zatienený analýzami, ktoré sa venujú udalostiam v Srbsku, prípadne v Slovinsku. Veľká časť doterajšej historiografie považuje za najdôležitejšie faktory pre spustenie rozkladného procesu v Juhoslávii najmä kosovskú krízu, nárast srbského nacionalizmu a politiku Slobodana Miloševića. Niektorí autori poukazujú taktiež na úlohu slovinsko-srbského antagonizmu, a na nielen demokratické, ale aj odstredivé tendencie v Slovinsku. Naproti tomu zostáva vývoj vo zvyšných republikách SFRJ skôr stranou. Väčšinou sa v literatúre iba konštatuje, že k zásadným udalostiam začalo v nich dochádzať až v reakcii na Miloševićovu agresívnu politiku. Chorvátsko je v takomto pohľade vykresľované pasívne, takzvaným chorvátskym mlčaním, a do centra diania sa dostáva až pri zostrení medzietnických vzťahov v samotnom Chorvátsku, pri vyhlásení nezávislosti a vypuknutí vojny.

Český historik s juhoslovanskými koreňmi, Boris Mosković, sa zamerail na obdobie konca takzvaného chorvátskeho mlčania, teda od začiatku roku 1989, kedy dochádza k nesmelej pluralizácii politického prostredia, až po pluralitné voľby v apríli a máji 1990, ktoré vyniesli k moci Chorvátske demokratické spoločenstvo. Práve toto obdobie, ktoré predchádzalo dramatickým udalostiam rokov 1990 – 1991, považuje pre vývoj v Chorvátsku za

klúčové. Detailná a mimoriadne vyzretá analýza tohto rok a pol dlhého obdobia poukazuje na dôležitosť prehodnotenia doterajšieho prevažujúceho pohľadu. Pre nedostupnosť archívnych dokumentov pracoval Boris Mosković s tlačenými periodikami, najmä so záhrebským *Vjesnikom* a splitskou *Slobodnou Dalmacijou*. Zohľadnil však aj politické týždenníky *Danas*, *Polet*, *Start* i celojuhoslovanský list *Borba*, a taktiež niekoľko nie veľmi početných memoárov, pokrývajúcich vtedajšie dianie v Chorvátsku.

Výsledkom tejto práce je neobyčajne pútavý, veľmi dobre štylisticky formulovaný, premyslený a citlivý výklad. Autor pozoruje tak dianie v chorvátskom straníckom vedení, ako aj proces vzniku politických strán i vývoj pomerov v srbskej komunite v Chorvátsku. Detailne sa zaoberá vznikom Zjednotenej juhoslovanskej demokratickej iniciatívy (UJDI), Chorvátskeho demokratického spoločenstva (HDZ) a Chorvátskeho sociálno-liberálneho zväzu (HSL). Na záver svojej práce mapuje aj počiatočnú činnosť Srbskej demokratickej strany (SDS) Jovana Raškovića. Niektoré otázky pritom necháva otvorené, keďže ich nie je možné, na základe dostupných prameňov, zodpovedne objasniť.

Medzi tieto otázky patrí napríklad prekvapujúco unáhlený vývoj udalostí od konca roka 1989, keď sa chorvátski komunisti veľmi rýchlo, zrejme pod dojomom pokusu o vývoz antibyrokratickej revolúcie do Slovinska, rozhodli vyhlásiť

¹ Recenzia bola uverejnená v srbskom preklade v časopise *Tokovi istorije*, 2018, nr. 1. s. 235 – 237.

* Ondřej Vojtěchovský, Ústav světových dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha (Česká republika).

pluralitné voľby. K ďalšej, nie úplne vyjasnenej otázke patrí aj rýchla zmena verejnej mienky, keď prevažujúce projuhoslovanské tendencie, vyjadrené okrem iného aj značnou popularitou reformistickej zväzovej vlády Ante Markovića alebo podporou Zjednotenej juhoslovanskej demokratickej iniciatívy Branka Horvata, vyústili až do chorvátskej národnej mobilizácie a drvivého volebného víťazstva Tudjmanovho HDZ.

Otvorenou otázkou, ktorá si vyžaduje ďalší výskum, sú postoje srbskej komunity. Keďže sa chorvátski Srbi cítili späť so srbským národom ako jednotnou entitou v politickom zmysle slova, a aké názory prevládali medzi nimi voči politike Slobodana Miloševića a voči obrode srbského nacionalizmu. Z Moskovičovho výkladu vyplýva, že väčšina chorvátskych občanov srbskej národnosti vyjadrovala projuhoslovanské a antinacionalistické stanovisko, bola pre posilnenie federálnych orgánov, avšak v mantineloch vymedzených titoistickou ideológiou bratstva a jednoty. Napriek niektorým incidentom reagovala srbská komunita, ako na srbské nacionalistické výzvy prichádzajúce zo Srbska (a Vojvodiny), tak i na prejavy radikálneho chorvátskeho nacionalizmu HDZ, zdržanlivo. Etnicky definovaná Srbská demokratická strana nezískala vo voľbách väčšinovú podporu srbských voličov.

Určitou, taktiež otvorenou otázkou, ktorú však autor priamo nerozvádza, sú dalmátske autonomistické tendencie, proti ktorým sa chorvátsky nacionalisti mali potrebu vymedzovať. Jediné, čo analýza nezahŕňa, je aktivita katolíckej cirkvi, ktorej býva v literatúre prisudzované dôležité miesto nielen v procese „liberalizácie“, ale aj nacionálnej mobilizácie chorvátskeho národa, a v jej dôsledku tiež eskalácia medzietnického napätia.

Kniha je nepochybne významným príspevkom do výskumu príčin a priebehu juhoslovanskej krízy, a to nielen v kontexte českej historickej balkanistiky. Poukazuje, okrem iného, aj na nesamozrejmosť historického vývoja, a keďže sa v tom prelomovom období rokov 1989 – 1990 hralo v Chorvátsku aj o iné alternatívy. V dnešnom Chorvátsku patrí rozpad Juhoslávie, nástup Franja Tudjmana k moci a vojna za nezávislosť k mýtizovaným pilierom redefinovanej národnej a štátnej identity. Cesta k nezávislosti sa dodnes prezentuje ako jediná správna a prirodzená voľba. Aj niektorí vtedajší politici Zväzu komunistov sa dnes vyjadrujú v medziach oficiálneho výkladu. Napríklad popierajú, že by sa snažili o záchranu Juhoslávie a snažia sa vydobýť si svoj podiel na zásluhách o nezávislosť. Práca Borisa Moskoviča, založená na dôslednom výskume, tieto účelové argumenty vyvracia.

Recenzovaná kniha Borisa Moskoviča je doplnenou a prepracovanou verziou magisterskej práce, ktorú autor napísal pod vedením Jana Pelikána a v roku 2015 obhájl na pražskej Filozofickej fakulte. Nie je pritom obvyklé, aby už absolventom magisterského štúdia histórie bolo ponúknuté publikovanie monografie vo fakultnom vydavateľstve. Takejto výsady sa skôr dostáva iba výnimočným dizertačným prácam. Dielo Borisa Moskoviča však stálo vysoko nad štandardom študentských prác. Bez preháňania patrí medzi najvýznamnejšie české práce k dejinám Juhoslávie posledných rokov. Bolo by nanajvýš vhodné, aby sa s ňou mohli zoznámiť, prostredníctvom prekladu, aj čitatelia v postjuhoslovanských krajinách.

Ondřej Vojtěchovský*
(z českého jazyka preložil
Tomáš Černák)

KOPŘIVOVÁ, Lenka – LEISSEROVÁ, Eliška (eds.): *Barvy chorvátske Moravy*. Praha: Sdružení občanů chorvátske národnosti v ČR, 2017, 262 s. – ISBN 9788027032488

V národnostnej mozaike Moravy, ako aj celej Českej republiky, chorvátska národnosť patrí k tým najmenej početným inoetnickým skupinám. Napriek tomu sa moravskí Chorváti tešili výnimočnej pozornosti cestovateľov, publicistov, maliarov, fotografov, historikov, jazykovedcov, národopiscov a ďalších záujemcov. Mohlo by sa teda zdať, že obraz o nich už bol dostatočne aj z rôznych zreteľov naplnený. Lenže zdanie býva neraz klamlivé, čo potvrdzuje aj pomerne nedávno vydaná publikácia s poetickým názvom *Farby chorvátskej Moravy* (2017). Vydalo ju Združenie občanov chorvátskej národnosti v Českej republike. Jej zostavovateľkami sú Lenka Kopřivová a Eliška Leisserová.

Podľa názvu tejto publikácie by sa mohlo zdať, že pojednáva o výtvarno-umeleckej stránke moravských Chorvátov, akou boli ich farbami žiariace ženské kroje, pestrofarebné ornamenty na stenách ich domov, alebo akými sú nespočetné obrazy a kresby Othmara Ruzicku s motívmi moravských Chorvátov. Hoci sú v knihe zastúpené aj takéto umelecky najvýpovednejšie témy a doklady o živote a kultúre moravských Chorvátov, najnovšia publikácia o nich je koncipovaná ako náročné vedecké dielo so širokým odborným záberom. Na jeho spracovaní sa podieľali dve desiatky bádateľov s historickým, jazykovedným, etnografickým, kultúrnohistorickým a umenovedným zameraním. Vďaka tomu táto reprezentačná monografia sprostredkováva celostný obraz o pôvode, historických osudoch, spôsobe života aj o zvláštnostiach ich chorvátskych kultúrnych tradícií.

Pripomeňme si, že moravskí Chorváti sú najsevernejším výbežkom chorvátskeho ostrova, ktorý sa sformoval v 16. – 17. storočí v priestore stredného Dunaja na území terajšieho Rakúska, Maďarska, Slovenska a Moravy. Táto masívna chorvátska migrácia sa udiala v dôsledku vojenských výbojov Osmanskej ríše v balkánskom a stredoeurópskom priestore. Vznikol rozložitý jazykový a národnostný ostrov burgenlandských/gradisčanských Chorvátov na ktorom sa skoncentrovalo asi dvesto tisíc chorvátskych kolonistov, ktorí pomohli populačne udržať pri živote približne dve stovky cholerynými epidémiami a vojenskými zrážkami spustošených a vyľudnených osád v niekdajšej Habsburskej monarchii. Na území Moravy, hlavne v okolí Mikulova, Valtíc a Drnholca, sa chorvátski kolonisti usadili vo väčších či menších skupinách približne v pätnástich lokalitách. Tam, kde mali iba menšinové alebo len nepatrné zastúpenie, v priebehu 17. – 19. storočia splynuli so starousadlým nemeckým, čiastočne aj českým obyvateľstvom. Avšak v troch obciach – Frélichov / dnes Jevišovka, Dobré Pole a Nový Přerov, kde boli dominantným obyvateľstvom, chorvátske komunity pretrvali až do polovice 20. storočia. Keďže žili obklopení prevažne nemeckým obyvateľstvom, ich druhým jazykom bola nemčina. K čiastočnému prechodu na češtinu dochádzalo až po vzniku Československej republiky.

Treba oceniť, že ambíciou tvorcov posudzovanej publikácie bolo spracovať taký obraz moravských Chorvátov, aby v ňom boli obsiahnuté všetky poznatky, ktoré boli zhromaždené v doterajšom

záujme o túto minoritu. Na takomto princípe sú koncipované všetky štyri časti publikácie: 1/ Prehľad a zhodnotenie publikovaných výsledkov, 2/ Moravskí Chorváti vo víre dejín, 3/ Chorvátsky jazyk a písomnosti, 4/ Ludová kultúra, pamiatky, odborná a umelecká dokumentácia moravských Chorvátov. Takýmto prístupom sa početnému autorskému kolektívu s najrozličnejším odborným zameraním podarilo predstaviť moravských Chorvátov v doposiaľ najcelistvejšej, vedeckými poznatkami a obrazovou dokumentáciou bohato nasýtený, takže aj vysoko výpovedný a presvedčivý obraz o takmer päť storočí trvajúcim jestvovaní tejto malej, avšak neobyčajne vitálnej a životaschopnej chorvátskej enklávy. Poznávaciú a čitateľskú príťažlivosť tejto publikácie umocňuje aj jej kultivované grafické stvárnenie.

Nedá sa prehliadnuť, že poslaním tejto edične náročnej a čitateľsky atraktívnej publikácie neboli iba odborné, čiže vedecko-poznávacie zretele. Rovnocenným, a treba povedať že aj záslužným počinom jej tvorcov bolo aktualizovať a širokej verejnosti objasniť takmer neznáme udalosti, ktoré spôsobili, že moravskí Chorváti boli z politických dôvodov v rokoch 1947 – 1952 zo svojich dedín hromadne vysídlení. Tým bola chorvátska Morava fyzicky zlikvidovaná, takže z etnografickej mapy tejto krajiny sa nenávratne vytratila jedinečná, kultúrne a národnostne svojbytná skupina. Čo sa vlastne s moravskými Chorvátmi vtedy udialo?

Hlavným dôvodom hromadnej deportácie obyvateľov chorvátskej národnosti z Jevišovky, Dobrého Poľa a Nového Přerova, s celkovým počtom 587 rodín a približne 2000 osôb, bolo obvinenie z kolektívnej viny kolaborácie s fašistickým Nemeckom. Jednak na sklonku tridsiatych rokov, keď sa vo

vtedajšej Československej republike aj medzi niektorými príslušníkmi chorvátskej národnosti vyskytli pronemecké postoje. No hlavne po rozbití Československa (1938), keď pohraničné oblasti s nemeckým osídlením boli pričlenené k hitlerovskému Nemecku. Takto sa aj chorvátske dediny na Mikulovsku ocitli vo vtedajšom Nemecku. Takže ich muži museli tiež rukovať do wermachtu. Čiže z pohľadu československých občanov títo moravskí Chorváti bojovali za záujmy nepriateľskej krajiny. To boli teda dôvody, že po skončení druhej svetovej vojny, keď Nemeckom zabrané územia boli prinavrátené Československu, občania s chorvátskou identitou na Mikulovsku boli po uplatnení kolektívnej viny označení za nespoľahlivých. Na program dňa sa dostali previerky, v roku 1947 aj prisaha vernosti Československej republike. Avšak po politickom prevrate vo februári 1948, sa otvorila cesta k definitívnemu vyriešeniu chorvátskej otázky. Politickým rozhodnutím boli chorvátske rodiny z Jevišovky, Dobrého Poľa a Nového Přerova, až na ojedinelé výnimky, úradne vystahované do 123 obcí, rozptýlených po celom území Moravy. Hoci sa v polovici päťdesiatych rokov úradne prehlásilo, že vysídlenie Chorvátov z ich obcí bolo nezákonné, návrat deportovaných rodín do ich rodných dedín nebol umožnený. V tom čase domy vysídlených chorvátskych rodín boli už pridele- né do vlastníctva českých a slovenských reemigrantov z Bulharska a Rumunska.

Až po páde totalitného režimu v roku 1989 sa otvorili možnosti prehodnote- nia postavenia chorvátskej menšiny, V roku 1991 vzniklo Združenie občanov chorvátskej národnosti v Českej republike, ktoré nastolilo požiadavku nielen prehodnotenia, ale aj nápravy v právnom postavení a majetkovom postihnutí

príslušníkov chorvátskej národnosti. K pozitívnym výsledkom Združenia patrí aj vydanie tejto monografie, ktorá prináša objektívne a neskreslené svedectvo o povojnových osudoch chorvátskej národnosti v Českej republike.

Premyslená koncepcia a obsahová presvedčivosť publikácie *Farby chorvátskej Moravy* je nepochybne docielená vďaka tomu, že editorkou, ako aj profílovou autorkou ťažiskovej časti o dejinách tejto tak kruto postihnutej minority, je Lenka Kopřivová. Ako vnučka starých rodičov z generácie obvinenej z kolektívnej viny, mohla obraz o jej osudoch vytvoriť na autentických svedectvách ľudí, ktorí tie dramatické príbehy sami prežili. Nevšednou jasnozrivosťou je naplnené aj posolstvo, s ktorým vyprevadila túto publikáciu jej čitateľom. Vyjadrila v ňom, že štyridsať rokov rozptylenia a národnostnej erózie malo pre chorvátsku

menšinu fatálne dôsledky. Moravskí Chorváti sa asimilovali, splynuli s českým prostredím. Prestali udržiavať svoje tradície, odložili kroje, moravskou chorvátčinou dnes rozpráva len niekoľko desiatok najstarších osôb. Čo je však v tomto posolstve nemenej dôležité, že sa v ňom vyjadrila aj k tomu, aké dôsledky mala či má likvidácia chorvátskej menšiny pre českú spoločnosť. Čo znamená zánik jednej svojbytnej kultúry pre celkové kultúrne dedičstvo tejto krajiny? Ako sa zmení mentalita národa, ktorý stratí skúsenosť spolužitia s odlišnou, no napriek tomu blízkou skupinou? Akú váhu či ťarchu má jedinečnosť a inakosť, a akú váhu či ťarchu má jej zrieknutie sa?

Je teda zrejmé, že čitatelia majú možnosť nielen prečítať si túto obsažnú monografiu, ale aj zamyslieť sa nad jej posolstvom.

Ján Botík*

UGREŠIĆ, Dubravka: *Baba Jaga zniesla vajce*. Z chorvátčiny preložil Martin Djovčoš. Edícia „Art Matters“. Košice – Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 2019, 268 s. – ISBN 978-80-89763-45-0

Kniha chorvátskej spisovateľky Dubravky Ugrešić (1949) je druhou knihou tejto autorky v slovenskom jazyku. Prvé jej kompletne dielo preložené do slovenčiny bola esejistická kniha *Európa v sépiovej*, ktorú z chorvátčiny preložil Tomáš Čelovský a bola publikovaná vydavateľstvom SALON z Bratislavy v roku 2017. Niektoré texty D. Ugrešić boli zriedkavo predstavované aj na stránkach našej literárnej periodiky v posledných 20. rokoch (napríklad v časopisoch

Aspekt, Revue svetovej literatúry a pod.). O jej spisovateľskej tvorbe bola dokonca obhájená aj diplomová práca, ktorú napísala Dominika Zahorská: *Poetika exilu: Dubravka Ugrešić v Chorvátsku a v zahraničí*. Školiteľ: doc. PhDr. Zvonko Taneski, PhD. Bratislava: Univerzita Komenského – Filozofická fakulta – Katedra slovan-ských filológií, 2017.

Dubravka Ugrešić vyštudovala literárnu komparatistiku a ruskú literatúru na Filozofickej fakulte v Záhrebe. Po

* Ján Botík, emeritný profesor Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (Slovenská republika).

ukončení štúdia dvadsať rokov pracovala v Ústave literárnej vedy Filozofickej fakulty v Záhrebe. Bola členkou politickej organizácie UJDI (*Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu – Združenie juhoslovanskej demokratickej iniciatívy*). Začiatkom 90. rokov (v roku 1993) z politických dôvodov opustila Chorvátsko a natrvalo sa usadila v Amsterdame. Dlhé roky prednášala na amerických, ale aj na európskych univerzitách a svojimi postrehmi aktívne prispievala do európskych novín a časopisov. Hoci v súčasnosti píše po chorvátsky, väčšina jej tvorby za uplynulé roky vychádzala v holandskom alebo v anglickom jazyku.

K jej celkovej poprednej tvorbe patrí nesporne aj priam vzorový postmoderný román *Baba Jaga zniesla vajce* (piaty v poradí), ktorý v origináli (*Baba Jaga je snijela jaje*) vyšiel v roku 2007 v Záhrebe vo vydavateľstve Vuković & Runjić, predtým však takisto v belehradskom vydavateľstve Geopoetika a pôvodne vznikol na podnet škótskej vydavateľskej agentúry Canongate. Dielo by sa dalo rozdeliť na tri hlavné myšlienkové celky, ktoré navonok ani (štylisticky) nesúvisia navzájom. Prvá časť hovorí o vzťahu matky a dcéry a je vyrozprávaná v prvej osobe: dcéra, ktorá žije v zahraničí a z času na čas prichádza domov na návštevu k „starnúcej“ matke, ktorá sama žije v novopostavenej bytovke v Záhrebe. Autorka je zároveň aj rozprávačom a svoju pozornosť zameriava na manifestácie staroby matky. Druhá časť knihy prináša udalosti troch Záhrebaniek, ktoré už „prežili väčšiu časť života“ a oddychujú niekde v českých kúpeľoch. Vševediaci rozprávač v tretej osobe tu odhaľuje motívy, ktoré majú bližšie k fantastike, než ku každodennému životu a túto časť nazýva „*kamuflovaným rozprávaním*“, v ktorom prináša aj rýmy poetického charakteru a tým dynamizuje text.

Posledná časť románu sa týka Baby Jagy, mýtov, osudov žien a slovanskej mytológie a sama o sebe predstavuje autentickú porovnávaciu štúdiu o mytologickej a folklórnej postave Baby Jagy vo viacerých kultúrnych priestoroch, v ktorej sa komentujú aj symboly a motívy z predchádzajúcich dvoch častí románu. Dubravka Ugrešić sa teda v románe zamerala na tému starnutia a jej posledná tretia časť obsahuje aj feministickú kritiku mužskej prevahy. Nečakane sa v nej totiž „vstupuje“ z mytologickej do feministickej interpretácie: Baba Jaga je viacvýznamový symbol mužských strachov, infantilných, kastrálnych, kompulzívnych, sociálnych. Pripomína zloby rozkoše historického repertoáru násilia nad ženami, ale pritom pomsta sa nečrtá. Namiesto meču, s ktorým pod hlavou spí v mnohých mytologických príbehoch Baba Jaga, autorka Ugrešić ponúka pero. Práve pero je prostriedok pripomenutia a rozuzlenia, ale aj dôkazom tvorivej samostatnosti, v rovnakej miere osobnej i rodovej (*gender*).

Pre Dubravku Ugrešić je takmer typické, že na začiatku svojej tvorby kládla dôraz na literárne postupy a pritom menej využívala autobiografické elementy, neskôr sa však hlavnou charakteristikou jej diela stali autoironia a metafikcia. Pozoruhodné v tomto jej románe je napokon aj pomerne obsiahla etnologická analýza samotných potenciálne emancipačných pohľadov postavy Baby Jagy (v južnoslovanskom priestore sa objavuje tiež ako Baba Roga) v spomenutej tretej časti románu a ich spojitosť s románovým subjektom, ktoré si iste nájdu svojich vďačných čitateľov najmä medzi Slovanmi. Baba Jaga totiž ako postava zo slovanskej mytológie je síce predovšetkým folklórna, u Ugrešićovej sa ale súčasne stáva autorskou a „novodobou“. A to nie je všetko. Dej prvej časti románu sa odohráva

v Záhrebe a v bulharskej Varne a v ňom dominuje vzťah naratorka – jej matka v pokročilom veku. V druhej a najdlhšej časti sa dej zas posúva do českých kúpeľoch, dominuje tam skupinka starších žien – jedna z nich je kamarátka rozprávačkinej matky z prvej časti románu. Tretiu časť, podobnú vedeckej štúdii, ktorá má formu malého mytologického slovníka, píše bulharská etnologička Aba, ktorú rozprávačka z prvej časti románu spoznala počas svojho pobytu vo Varne. To znamená, že ide celkovo o kreatívnu recykláž autorky aj vo vzťahu k niektorým jej ďalším vlastným dielam. A je to spisovateľská stratégia, ktorá si jednoznačne zaslúži pozornosť. Z toho hľadiska predkladané dielo *Baba Jaga zniesla vajce* sa dá vnímať zároveň aj ako encyklopedická forma parodického románu.

Podľa slovenského vydavateľa tejto knihy tak

„román spisovateľky Dubravky Ugrešić Baba Jaga zniesla vajce sa vzpiera jednoznačnej charakteristike: vychádza z toho najlepšieho v postmodernizme a zároveň postmodernu prekonáva, venuje sa feministickým témam, ale feminizmus prekračuje. Hlavným námetom románu je staroba žien, ktorú autorka podáva z viacerých pohľadov a striedanie perspektív používa ako účinný nástroj na rozvíjanie príbehu a kladenie provokatívnych otázok. Vyrovnávanie sa žien so starnutím je v tomto románe stvárnené ako zápas o život a o jeho nevyhnutný koniec, ktorý má mnoho podôb a jednu spoločnú túžbu – dôstojnosť. Univerzálnu tému autorka konkretizuje na priestore strednej Európy a na pozadí rozsiahlej slovanskej mytológie Baby Jagy, odrážajúcej podvedomú reakciu spoločnosti na prítomnosť starých žien v našom svete. Román s prvami tragiky aj frašky je

aktuálny a napojením na mýty dostáva nadčasový a archetypálny rozmer. Ugrešić využíva demiurgickú pozíciu rozprávania a majstrovsky znižuje ťaživosť námetu ironickým odstupom a typológiou postáv, ktoré prirodzene a zároveň jedinečne dokazujú zamýšľané tézy. Napriek tomu, že autorka si dáva záležať, aby román bol dokonale vyladeným literárnym dielom, jej cieľom je hranice literatúry prekročiť a dotknúť sa sveta skutočných a živých ľudí“.

Napokon si vydavateľ v poznámke zaradenej na konci knihy určil za povinnosť vysvetliť slovenským čitateľom aj to, že

„román chorvátskej spisovateľky Dubravky Ugrešić Baba Jaga zniesla vajce má niekoľko kompozičných úrovní a komplexný charakter. V diele sú použité viaceré jazyky, ktoré autorka niekedy preberá doslovne, inokedy prepisuje foneticky s ohľadom na situáciu a funkciu v texte. Do slovenského prekladu bol zápis jazyka prevzatý analogicky, zachovávajúc podobu chorvátskeho originálu. K malým odchýlkam sme pristupovali, iba ak si to vyžadovali okolnosti. Verše Dubravky Ugrešić prebásnil Ján Gavura. V románe sú tiež použité citáty z iných knižných prekladov do slovenčiny. Verše z poémy A. S. Puškina Ruslan a Ludmila sú citovane z rovnomennej publikácie (Prekl. Ján Smrek, Bratislava: Mladé letá, 1957). Citáty z rozprávok sú prekladané priamo alebo s prihliadnutím na knižné zdroje: Ruské národné povesti (Turčiansky Svätý Martin: Viktor Sekey, 1921); Baba Jaga a iné rozprávky (Prekl. Magda Takáčová a Marta Ličková, Bratislava: Reader's Digest Vyber, 2009) a DAHL, Roald: Čarodejnice (Prekl. Eva Preložnikova, Nitra: Enigma, 1996)“

Summa summarum: Veľmi dobrá a silná kniha, dosť náročná na redakciu, preklad výborný. Slušný vklad do

najnovšieho vývoja slovensko-chorvátskych literárnych a kultúrnych vzťahov.

Zvonko Taneski*

Slovenská historička v chorvátskej encyklopédii

Kvetoslava Kučerová (* 25. mája 1935 – † 21. decembra 2019)

Niekoľko dní pred Vianocami minulého roku naše rady opustila po dlhej a úmornej chorobe, matka a stará matka, manželka, vynikajúca historička, filologička, prekladateľka, vysokoškolská učiteľka, docentka, vzácna osoba, človek s veľkým Č – Kvetoslava Kučerová.

Stručné pripomenutie jej vedeckého diela na stránkach *Karpatsko-jadranských štúdií* si zaslúži svoje miesto z mnohých dôvodov. Narodila sa ešte pred druhou svetovou vojnou v Zlíne rodine moravských Slovákov Klímovcov. Otec – Rudolf Klíma pochádzal z Osvětíman (medzi Hodonínom a Uherským Hradištom) bol významným baťovským úradníkom a tak nečudo, že sa jej od útleho detstva dostalo systematickej formácie, ktorá jej prácu i život sprevádzala prakticky po celý čas. Matka Anna, rodená Helešicová, pochádzala z Lanžhotu. Neľahké roky vojny Kvetka prežila v Protektoráte a nerada na nich spomínala. Po druhej svetovej vojne sa jej rodina presťahovala do Žiliny, kam prišiel jej otec na pozvanie slovenských politických elít, aby dal do chodu slovenský textilný priemysel. Tu dokončila základnú školu a vyštudovala aj gymnázium. Len ako kuriozitu v súvislosti s trenčianskym gymnáziom treba povedať, že na ňom ešte ako piaristickom, študovali aj iné hviezdy slovenského historického

neba, dnešní profesori Richard Marsina, Jozef Novák, ale aj Kvetkin budúci manžel Matúš Kučera. Nová primanka, si ale kvartána Kučeru ešte nevyšímala.

S tým sa však zoznámila až v Bratislave počas štúdia klasickej filológie (latinčiny a gréčtiny) u profesora Miloslava Okála. Do Bratislavy sa v tom istom čase presťahovala v súvislosti s preložením jej otca aj celá jej rodina. Svojho manžela, ako radi spomínali obaja, spoznala v historickom seminári na 4. poschodí Univerzity Komenského, kam chodila ako usilovná študentka za odbornou spisbou. Matúš Kučera tam pracoval ako pomocná vedecká sila a neskôr ako mladý asistent, a vždy bol pohotovo nápomocný mladej, talentovanej študentke. Pri vzájomných konzultáciách sa zrodila aj téma neskoršej diplomovej práce Kvetky Klímovej s názvom *Rímska spoločnosť v Horatiových satirách*. V mnohých ohľadoch sa už tu ukázal vedecký potenciál budúcej vysokoškolskej docentky, ktorá v duchu aktuálne modernej metodológie skúmania sociálnych dejín, sa po prvý raz vôbec v slovenskej historiografii pozrela nie na literárnu hodnotu satír veľkého rímskeho básnika, ale aj na ich hodnotu ako historického prameňa, ktorý odhaľuje štruktúru rímskej spoločnosti v časocho panovania cisára Augusta. Význam tejto

* Zvonko Taneski, Katedra slovenských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava (Slovenská republika).

práce ocenili už v čase jej vzniku nielen jej profesor a vedúci práce, ale hovorilo sa o nej a v blízkom zahraničí, to jest v Brne a vo Viedni. O čom sa však už hovorí menej, práve táto práca kliesnila cestu k novému nazeraniu na klasickú filológiu, ktorá okrem antického odkazu sa čoraz viac začala posúvať aj k skúmaniu latinčiny v kontexte slovenských dejín, latinčiny ako jazyka slovenskej kultúry. Veď nie je žiadnym tajomstvom, že práve latinčina zostala v Uhorskom kráľovstve oficiálnym štátnym jazykom až do roku 1848 a okrem toho, že bola literárnym jazykom slovenských humanistov, literátov a vedcov používala sa aj ako jazyk hospodárskych, sociálnych i právnych aktov. Práve tento celkom nový pohľad na funkciu latinského jazyka v slovenských dejinách mal sprevádzať mladú vedkyňu aj počas jej nasledujúcich rokov.

Tie sa niesli najprv v duchu kariéry stredoškolskej profesorky na 2. štátnom gymnáziu v Trenčíne, neskôr prácou v Štátnom archíve v Bratislave, pôsobením v Ústave dejín európskych socialistických krajín, ktorý sa neskôr zlúčil s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied. Tu pracovala až do začiatku deväťdesiatych rokov, keď v roku 1992 prešla na novo zriadenú Katedru slovenských a všeobecných dejín (1992), dnes známu už ako Katedra histórie pri Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského. Učila tu latinčinu. Habilitovala sa v roku 1993 na Univerzite T. G. Masaryka v Brne. S touto školou ju spájala dlhodobá spolupráca, ktorú personifikovali jej vzťahy s prof. Josefom Macúrkom, zakladateľom Katedry ktorý svojho času pôsobil aj na Filozofickej fakulte univerzity Komenského v Bratislave.

Vysokoškolské vzdelanie, znalosť cudzích jazykov, dlhodobá prax práce s archívnym materiálom priamo v archíve, ale i schopnosť adaptovať vo svojom výskume moderné metodologické prístupy Kvetoslavu Klímovú, od roku 1959 Kučerovú, priviedol ponajprv k bádaniu hospodárskych a sociálnych dejín Malokarpatského regiónu, odkiaľ bol už iba krôčik k tomu, aby sa začala dlhodobo zaoberať skoro pionierskou témou chorvátskej, z časti aj srbskej diaspóry usadenej v tomto priestore v pomoháčskom období. Aj tu jej viac ako užitočnými boli predchádzajúce archívne zručnosti, ktoré využila pri narábaní s rôznymi portálnymi, dikálnymi súpismi, cirkevnými matrikami, pri spracúvaní rozsiahlej mnohojazyčnej korešpondencie. Nebála sa pritom použiť aj na svoju dobu priekopnícke metódy s prácou s priezviskami, ale vôbec aj všeobecne otázky využitia demografických dát. Prelomový a dodnes nie celkom zhodnotený vedecký text, v ktorom zúročila svoje dlhoročné skúsenosti bola nepochybne fundamentálna štúdia, dnes by sme povedali štúdia v rozsahu monografie – „Sťahovanie Chorvátov na Slovensko v 16. storočí“. Vyšla *Slovanských štúdiách* v roku 1966.¹ Na svoju dobu sumarizuje vedomosti o troch vlnách chorvátskeho osídlenia od 40. do 70. rokov 16. storočia najmä v regióne juhozápadného Slovenska. Tu, ako je už dnes i vďaka tejto práci Kvetoslavy Kučerovej všeobecne známe, vo väčšej alebo menšej miere kolonizovali, alebo dosídlili okolo 50 obcí.² Mladá vedkyňa v časoch politického odmäku však nezabudla ani na intelektuálny rozmer prieniku Chorvátov na Slovensko a tak v roku 1971 vydala v tom istom zborníku text *Južní Slovania na Trnavskej*

¹ Kveta KUČEROVÁ: Sťahovanie Chorvátov na Slovensko v 16. storočí. In: *Slovanské štúdie*, a. 8, 1966, s. 5 – 69.

² Miloš MAREK: *Národnosti Uhorska*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2011, s. 414 a násl.

univerzite v 17. storočí.³ Na tieto práce nadviazala štúdiou *Prehľad bádania o pohybe srbského a chorvátskeho obyvateľstva v 16. a 17. storočí*.⁴ Skúsenosti a vedomosti z tejto a ďalších nakoniec zmaterializovala v roku 1976 do rozsiahlej monografie *Chorváti a Srbi v strednej Európe*.⁵

V tematike prenikania južnoslovenských národov na Slovensko sa venovala aj v nasledujúcich rokoch. Jej práce vychádzali najmä v *Slovanských štúdiách* a *Historickom časopise*. Završila ich chorvátskym vydaním publikácie *Hrvati u Srednjoj Europi*,⁶ ktorá vyšla v roku 1998. Bolo to v čase, keď po boku svojho manžela Matúša Kučeru, veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku, pôsobila v Záhrebe.

Nie je to ani zďaleka posledný vedecký príspevok Kvetoslavy Kučerovej. Komplexnejšie spracovanie diela tejto historičky a filologičky by si ale vyžadovalo minucióznejšiu prácu. Tá však nezodpovedá žánru tohto textu. V súvislosti s jej vedeckými výskumami ešte azda treba pripomenúť aktivity Kvetky Kučerovej pomedzi Slováckmi v Chorvátsku. Systematika jej práce i na tomto poli bola pozoruhodná. Možno dokonca povedať, že pri kompletizovaní materiálu k svojej budúcej knihe nielen osobne prešla dostupné archívy, ale aglomerácie osídlené Slováckmi v Chorvátsku aj osobne prechodila. Niekedy aj za cenu vlastného zdravia. Aj túto svoju misiu nakoniec završila osobitnou publikáciou, ktorá nesie názov *Slováci*

v Chorvátsku: *Od začiatkov osídľovania*.⁷ Vyšla v roku 2006. Zabudnúť však nemožno ani na pôsobenie Kvetky Kučerovej ako tajomníčky Československo-južnoslovenskej komisie, na kongresoch ktorej predniesla viacero referátov. Aj v tejto svojej funkcii pôsobila ako akýsi prirodzený tmel. Osobným čarom, ale i vzdelaním totiž vedela utlmiť ne jeden konflikt, ktorý sa črtal v tejto komisii vzhľadom na jej naozaj rozmanité národné zloženie. V neposlednom rade však tiež treba pripomenúť jej pedagogickú kariéru na Katedre histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, ktorá síce netrvala dlho, ale zanechala v univerzitnom prostredí Bratislavy svoju hlbokú a nezmazateľnú stopu. Nebola to však jej jediná aktivita v súvislosti s vysokoškolským prostredím. Ešte ako manželka prvého veľvyslanca Slovenskej republiky sa zaslúžila o vznik Katedry slovenského jazyka a literatúry pri Oddelení západoslovenských jazykov a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe, ktorá minulý rok oslávila už svoje 25. výročie existencie.

To, čo si nie vždy vieme pripomenúť na Slovensku, a síce, že Kvetoslava Kučerová bola na Slovensku *de facto* zakladateľkou historickej slovenskej západobalkanistiky, ocenili chorvátski intelektuáli, ktorí ju zaradili ako jedinú slovenskú historičku do svojej encyklopédie významných Chorvátov a chorvatistov.⁸

Martin Homza*

³ Kvetka KUČEROVÁ: Južní Slovania na Trnavskej univerzite v 17. storočí. In: *Slovanské štúdie*, a. 11, 1971, s. 195 – 223.

⁴ EADEM: Prehľad bádania o pohybe srbského a chorvátskeho obyvateľstva v 16. a 17. storočí. In: *ibidem*, a. 14, 1973, s. 207 – 229.

⁵ EADEM: *Chorváti a Srbi v strednej Európe*. Bratislava: Veda, 1976, 327 s.

⁶ EADEM: *Hrvati u Srednjoj Europi*. Trans.: Lukrecja Vrnoga. Zagreb: Matica hrvatska – Matica slovačka, 1998, 326 s.

⁷ EADEM: *Slováci v Chorvátsku: Od začiatkov osídľovania*. Martin: Matica slovenská, 2006, 253 s.

⁸ Za všetky pozri napríklad *Hrvatska enciklopedija*, vol. 6, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2004, s. 321.

* Martin Homza, Katedra slovenských dejín Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava (Slovenská republika).

Tamo daleko, daleko – od mora Ferdinand Takáč (* 27. júna 1920 – † 6. apríla 2013)

V ťažkých časoch spoločnosti sa rodia osobnosti, ktoré ovplyvňujú celé generácie. Ferdinand Takáč nebol výraznou osobnosťou v slovenských dejinách, avšak významnou osobnosťou malej chorvátskej menšiny na Slovensku. Bol kňazom, politickým väzňom, prekladateľom. Narodil sa v roku 1920 ako druhé zo štyroch detí do katolíckej rodiny maloroľníka Martina Takáča a Júlie Takáčovej rodenej Ivčičovej v Chorvátskom Grobe. Celé svoje detstvo prežil v rodnej obci. Do ľudovej školy nastúpil v roku 1926 a skončil ju v roku 1933.

Už na konci ľudovej školy bolo jeho snom študovať na štátnom reálnom gymnáziu v Bratislave, kde nastúpil v roku 1935 a úspešne ho absolvoval v roku 1941.¹ Od roku 1941 študoval ako štipendista právo na univerzite v Záhrebe. V tomto období udržiaval kontakt so spisovateľom a predsedom Spolku svätého Hieronyma v Záhrebe Josipom Andrićom.² Vďaka nemu sa dostal na audienciu k jednej z najvýznamnejších postáv novodobých chorvátskych dejín a vtedajšiemu záhrebskému arcibiskupovi Alojzije Stepinacovi.³

Z dôvodu zhoršenia zdravotného stavu matky a priebehu 2. svetovej vojny sa

musel vrátiť naspäť na Slovensko. V roku 1945 bol v Bratislave zatknutý gestapom spolu s ďalšími ľuďmi z obce a niekoľko týždňov držaný a vypočúvaný v Bratislave.⁴ Medzi koncom vojny a pred nástupom komunizmu sa stal novinárom z povolania v redakcii denníka *Čas* novo-založenej Demokratickej strany, ktorej miestne organizácie sám pomáhal organizovať.⁵

Smrťou matky a ťažkými životnými podmienkami sa v ňom utvrdila jeho dlhodobá túžba vstúpiť do Spoločnosti Ježišovej, kde sa stal novicom v roku 1948 v Ružomberku.⁶ Ťažké časy sa pre Takáča nekončili a jeho sny o pokojom živote v jezuitskom ráde sa skončili komunistickou „Akciovou K“ namierenou proti mužským rehoľným rádom. So spolubratmi a ďalšími rehoľníkmi bol internovaný v premonštrátskom kláštore v Jasove.

O dva roky neskôr v roku 1955 bol v Bratislave vysvätený za kňaza biskupom tajnej cirkvi a budúcim kardinálom Jánom Chryzostom Korecom. Ešte v tom istom roku ho odsúdili vo vykonštruovanom procese za svoju náboženskú činnosť a za preklady textov pre chorvátskeho kňaza Tomislava Poglajeva Kolakoviča († 1990) na 8 rokov ťažkých prác

¹ Dnešné gymnázium na Grosslingovej ulici v Bratislave

² Josip Andrić (* 14. apríla 1894 – † 7. decembra 1967) pôsobil ako chorvátsky spisovateľ a muzikológ. Študoval právo v Záhrebe a Prahe, teológiu v Innsbrucku. Neskôr po prvej svetovej vojne bol redaktorom novín *Seljačke novine*. Naučil sa po slovensky a napísal slovenskú gramatiku *Slovnica slovačkog jezika* (1942) a dejiny slovenskej hudby *Slovačka glazba* (1944). Bol jedným z prvých, ktorí propagovali Slovensko v Chorvátsku a vytvoril tak základy chorvátsko-slovenského priateľstva. Pozri CHOMA, Branislav: *Chorvátska literatúra: Slovník spisovateľov*. Bratislava: LUFEMA, 1997, s. 37. Jeho významným dielom je román *Velika ljubav / Velká láska* z prostredia Chorvátov z Chorvátskeho Grobu na Slovensku. Na jeho pamiatku postavili v Chorvátskom Grobe pamätník na námestí.

³ Odovzdal pozdrav od miestneho farára z Chorvátskeho Grobu a žiadosť o vysvätenie vynoveného kostola. TAKÁČ, Ferdiš: *Sága môjho rodu – autobiografia*. Čadca: EMAUZ, 2009, s. 39.

⁴ Ibidem.

⁵ Pozri <https://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-ferdinand-takac-1920-2013/>.

⁶ Ibidem.

v pracovných táboroch, ako Pankrác, Ruzyně, Rтынě a Jáchymov. Po prepustení v roku 1960 pracoval ako opravár výťahov v Bratislave.

Neskôr po politickom odmáku takzvanej „Pražskej jari“ sa stal redaktorom *Katolíckych novín*, odkiaľ však po nástupe normalizácie musel odísť. Ďalších osemnásť rokov pôsobil u Milosrdných sestier svätého Vincenta v Slatinke pri Lučenci. Po politických zmenách na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov nastúpil do exercičného domu rehole jezuitov v Ivanke pri Dunaji. Tu už zotrval do konca svojho života a venoval sa svojej ďalšej dlhoročnej prekladateľskej činnosti. Na Záhrebskej univerzite mu bol v roku 2001 udelený titul *Doctor honoris causa*.

Značnú časť svojho života venoval prekladaniu chorvátskych diel do slovenčiny. Stal sa tak mostom medzi Chorvátmi a Slovákmi aspoň v literárnej oblasti. Jeho hlavnou náplňou prekladateľa bola morálka, náboženské učenie a láska k blížnemu. Väčšina diel, ktoré

preložil bola teda ohraničená kresťanskou tematikou, ako životopisné príbehy svätých,⁷ náboženské cvičenia,⁸ duchovné príručky,⁹ ale aj preklady románových životopisov.¹⁰ Mnoho diel, ktoré prekladal, však zostali vo forme rukopisov a niektoré sú súčasťou osobného fondu Ferdinanda Takáča v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu kultúry Chorvátov na Slovensku.¹¹ Detailnému rozboru publikačnej a prekladateľskej činnosti pátra Ferdinanda Takáča sa venuje diplomová práca *Duchovný a svetský portrét pátra Ferdinanda Takáča* z roku 2016.¹²

Ferdiš Takáč alebo Ferdo, ako ho priateľsky nazývali, sa aktívne zúčastňoval kultúrneho života svojich rodákov Chorvátov na Slovensku. Na základe osobnej blízkosti k chorvátskemu národu a vlastnej chorvátskej menšine na Slovensku napísal dve jedinečné lexikografické diela. Prvým bol *Hrvatsko-slovački rječnik* z roku 1999, ktorý obsahuje viac ako päťdesiat tisíc hesiel. V roku 2004 potom spracoval osobitý slovník nárečia svojej obce *Rječnik sela Hrvatski*

⁷ IVONIDES, Yves: *Hviezdy, ktoré nezapadajú: Dvadsať veľikánov Cirkvi*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Bratislava: LÚČ, 1993

⁸ CINDORI, Ivan: *Kam smeruje tvoj život? Duchovné cvičenia v každodennom živote*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Trnava: Dobrá kniha, 1999.

⁹ GALOT, Jean: *Inšpirátorka rehoľnej komunity*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Trnava: Dobrá kniha, 1994; NIKIĆ, Mijo: *Ako vierou premôcť strach*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Trnava: Dobrá kniha, 2006.

¹⁰ Medzi tieto diela patria napríklad GUSIĆ, Juraj: *Matky odvrnutých: Pôsobenie Matky Terezy z Kalkaty a jej Spoločnosti Misionárov Lásky*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Trnava: Dobrá kniha, 1997; alebo IVONIDES, Yves: *Obor kresťanstva: Románový životopis svätého Pavla apoštola*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Bratislava: Amos, 1990

¹¹ BEZIĆ, Živan: *Nová doba – Starý brak*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; FUČEK, Ivan: *Morálne-duchovný život: Život smrti*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; GOLUB, Ivan: *V proom rade člověk*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; GRENIER, Enrique: *Špiritualita apoštolátu modlitby*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; HORVAT, Vladimír: *Kardinál Alojz Štepinac*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; PERIĆ, Ratko: *Dekalóg: Desať Božích sústav*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku; SALES, Lorenzo: *Veľká láska Bohu zasvätených duší*. Trans.: Ferdiš TAKÁČ. Devínska Nová Ves: SNM-Múzeum Chorvátov na Slovensku

¹² PUMOVÁ, Alexandra: *Duchovný a svetský portrét pátra Ferdinanda Takáča* (diplomová práca). Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2016.

Grob, ktorý je zatiaľ jediným spracovaným slovnou zásobou chorvátskeho nárečia na Slovensku v konkrétnej obci, keďže chorvátska menšina na Slovensku nemá na rozdiel od gradišćanských Chorvátov v susednom Rakúsku zjednotený jazyk.¹³ Do jeho vlastnej tvorby patria ešte tri diela, v ktorých sa venoval svojmu životu a útrapám. Prvou publikáciou boli osobné spomienky na súdny proces a väzenie *Život ma naučil mať ľudí rád – Väzenské spomienky slovenského Chorváta jezuitu*.¹⁴ Neskôr sa vrátil k opísaniu svojich rokov detstva a štúdií v knihe *Sága môjho rodu*.¹⁵ No a napokon spracoval svoj životopis v publikácii *Tamo daleko daleko od mora*.¹⁶ Všetky knihy písal s dvojročným odstupom.

Páter Ferdinand Takáč posledné roky svojho života prežil v zariadení pre starších bratov z rádu jezuitov v Ivanke pri

Dunaji. Zomrel dňa 6. apríla 2013 a bol pochovaný na cintoríne vo svojej rodnej obci Chorvátsky Grob, hneď vedľa Kostola Krista Kráľa. Svojou činnosťou a príkladným životom zanechal významné stopy v kultúre a spoločnosti slovenských Chorvátov. Na jeho pamiatku ako významnú osobnosť obce mu bol pri kostole v roku 2018 odhalený pamätník.

Slovenskému národnému múzeu – Múzeu kultúry Chorvátov na Slovensku sa podarilo získať časť osobnej pozostalosti po Ferdinandovi Takáčovi v roku 2018 a začleniť do zbierkového fondu. Významným predmetom sa tak stal diplom *Doctor honoris causa* zo Záhrebskej univerzity a niekoľko osobných vecí. Súčasťou osobného fondu je niekoľko už skôr spomenutých rukopisných prekladov diel, na ktorých pracoval.

Andrej Solár*

Postavenie Slovenského národného múzea – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku v štruktúrach slovenského múzejníctva

Chorvátska menšina na Slovensku bola až do roku 1989 prakticky úplne mimo záujmu nie len verejnosti, ale najmä úradov, ktoré ju odmietali akceptovať. V dnešných dňoch síce patrí medzi najmenšie a miznúce menšiny u nás, avšak historicky zanechala významné stopy v celej spoločnosti. Stav sa začal meniť po zmene režimov počnúc najdôležitejším zákonom *Ústavou Slovenskej*

republiky.¹ Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky boli potom prijaté ďalšie legislatívne zmeny, ktoré dali priestor k emancipácii všetkých menšín na území nového štátu na mape Európy.

Mimoriadne zaujímavým úkazom na slovenskej kultúrnej scéne po 17. novembri 1989 tak bol vznik dokumentačných oddelení menšinových kultúr v štruktúrach Slovenského národného múzea

¹³ TAKÁČ, Ferdiš: *Hrvatsko-slovački rječnik: Chorvátsko-slovenský slovník*. Záhreb: Školska knjiga, 1999. IDEM: *Rječnik sela Hrvatski Grob*. Zagreb: Institut za Hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2004.

¹⁴ IDEM: *Život ma naučil mať ľudí rád: Väzenské spomienky slovenského Chorváta jezuitu*. Trnava: Dobrá kniha, 2007.

¹⁵ IDEM: *Sága môjho rodu*.

¹⁶ IDEM: *Tamo daleko, daleko – od mora*. Zagreb: Matica slovačka, 2011.

* Andrej Solár, Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku Bratislava – Devínska Nová Ves (Slovenská republika).

¹ Pozri <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk//legislativa-svsrnm/>.

– Historického múzea. Prvým takýmto oddelením bolo oddelenie Židovskej kultúry a po ňom nasledovali ďalšie autochtonne menšiny. Medzi posledné menšiny, ktorým sa ponúkla táto možnosť, bola Chorvátska národnostná menšina. Po intenzívnom úsilí vtedajšieho predsedníctva Chorvátskeho kultúrneho zväzu na Slovensku, vzniklo Dokumentačné oddelenie chorvátskej kultúry na Slovensku pod vedením univerzitného profesora Jána Botíka. Jeho odbornou činnosťou sa podarilo vytvoriť početný zbierkový fond a vydať niekoľko odborných publikácií.² Oddelenie fungovalo až kým sa nepodarilo získať dostatok finančných prostriedkov na stavbu vlastnej budovy pre potreby múzea ako samostatnej špecializovanej jednotky Slovenského národného múzea. V roku 2006 sa na základe medzinárodných dohôd a reciprocity podarilo získať finančné prostriedky na stavbu budovy v Devínskej Novej Vsi. Podmienkou bolo, aby sa nová budova stala centrom kultúrneho života chorvátskej národnostnej menšiny na Slovensku a sídlom Chorvátskeho kultúrneho zväzu na Slovensku. Do budovy sa múzeum začalo postupne sťahovať v prvej polovici roka 2006, avšak už predtým, v decembri 2005, tu bola za prítomnosti predsedov vlád Slovenskej a Chorvátskej republiky otvorená stála expozícia.

V personálnych otázkach sa múzeum vyvíjalo od počtu dvoch zamestnancov v roku 2006 až po ustálenie na počte

štyroch zamestnancov v roku 2017. Problémom bola a aj je častá fluktuácia zamestnancov počas celého obdobia existencie múzea, spôsobená z rôznych dôvodov. V prvých rokoch si múzeum najímalo odborných pracovníkov na skrátene úväzky alebo dohody pre rôzne odborné činnosti a prípravu výstav. Obmedzenie počtu dohôd sa podarilo až po roku 2014. Po odchode riaditeľky v roku 2010 sa v múzeu prejavila kríza pri obsadení pracovných pozícií, ktorá trvala až do roku 2013, keď boli obsadené všetky pracovné miesta.

V roku 2013 došlo k výmene vo vedení múzea, s čím sa začal nový proces transformácie inštitúcie. Bolo potrebné vyriešiť viacero problémov vrátane odborných činností a spracovávanie zbierkového fondu, priestorové otázky a spolupráce s chorvátskymi inštitúciami. Z dôvodu nedostatočného vedenia v predchádzajúcich obdobiach sa zastavil zbierkotvorňný proces a spracovávanie zbierkového fondu v CEMUZe, ktoré nariaďuje Zákon o múzeách a galériách.³ V súčasnosti vedie múzeum všetky predmety v druhostupňovej evidencii a postupne realizuje ich ďalšie odborné spracovanie.

Najpálčivejším problémom múzea ako fondovej inštitúcie bolo riešenie efektívneho uloženia zbierkových predmetov a revízie zbierkového fondu. Predmety boli nanovo uložené a označené podľa odporúčaní muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea. S tým bola spojená aj potreba technického

² BOTÍK, Ján: *Chorváti na Slovensku: Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti*. Bratislava: Slovenské národné múzeum 1996, s. 193 – 240. IDEM: *Chorvátska národnosť na Slovensku: História, onomastika, národopis*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1999, 180 s. IDEM: *Chorvátska šľachta na Slovensku: Výstava o pôvode, historickom vývoji a kultúrnom prínose príslušníkov chorvátskej šľachty na Slovensku* [Autor výstavy a katalógu] – IDEM: Bratislava, Slovenské národné múzeum – Historické múzeum v Bratislave – Veľvyslanectvo Chorvátskej republiky v Bratislave, 2003. 31 s. IDEM: *Slovenskí Chorváti: Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenských poznatkov*. Bratislava: Vyd. Lúč pre Slovenské národné múzeum, 2001, 232 s.

³ Zákon 206/2009 Z.z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov.

vybavenia depozitárov a prepracovanie depozitárneho režimu, ktorý by spĺňal všetky podmienky vyplývajúce zo *Zákona o múzeách a galériách*.

Ako pamäťová inštitúcia spĺňajúca vedeckovýskumnú a vzdelávaciu činnosť si vyžadovala existenciu odbornej múzejnej knižnice so všetkou potrebnou literatúrou. Pre tento účel bola založená knižnica SNM – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku v spolupráci s Chorvátskym kultúrnym zväzom na Slovensku, ktorá dnes obsahuje približne dvetisíc knižných titulov z oblasti histórie, etnológie, jazykovedy a beletrie. Tieto diela tvoria väčšinu knižného fondu.

S intenzívnou komunikáciou s mestskou časťou Bratislava – Devínska Nová Ves sa podarilo zrealizovať projekt Múzea starej Devínskej, ktoré sídli v budove mestskej časti a SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku a obsahovo ho doplniť vypracovaním scenára a realizáciou expozície Dejiny a kultúra Chorvátov v Devínskej Novej Vsi. Nová expozícia tak o sto percent zväčšila ponuku múzea pre návštevníkov. Malo to aj významný vplyv na návštevnosť, ktorá sa každým rokom zvyšuje. Neblahý vplyv na ďalší rozvoj má však poloha mestskej časti a teda vzdialenosť múzea od centra Bratislavy. V budúcnosti by sa táto situácia mala zmeniť, keďže v Devínskej Novej Vsi bolo v roku 2018 otvorené Múzeum colníctva a v roku 2020 sa postupne sťahuje do nových priestorov starej školy na Charkovskej ulici Múzeum školstva a pedagogiky.

Každoročne múzeum pripravuje sedem až osem výstav rôzneho tematického zamerania, najmä spoločenskovedného ale aj prírodovedného. Väčšinou ide

o zapožičané výstavy, prípadne výstavy realizované v spolupráci s ďalšími inštitúciami. Z dlhodobého hľadiska však je záujem o tvorbu výstav, ktoré budú výsledkom vedeckovýskumnej činnosti.

Po útlme v spolupráci s Chorvátskym kultúrnym zväzom na Slovensku sa v roku 2013 obnovila táto spolupráca pri uskutočňovaní spoločných podujatí a výstav. V roku 2019 sa aktívne zapojilo v príprave podujatia *Po staza naših starih*, ktoré sa uskutočňuje každý nepárny rok, aby si sprievodom pripomenulo príchod predkov z Chorvátska do krajín v strednej Európe. Tentoraz sprievod vďaka múzeu zavítal aj do Šenkvic (Malého Sisaku), niekdajšej veľkej chorvátskej obce a rodiska významného uhorského historika Gabriela Kolinoviča Šenkvickeho.⁴

Na podnet múzea sa začali realizovať v spolupráci s Chorvátskym kultúrnym zväzom na Slovensku výstavy prezentujúce jednotlivé chorvátske obce počnúc Jarovcami (2015), Čunovom (2016), Chorvátskym Grobom (2017) a končiac Devínskou Novou Vsou (2018). K týmto výstavám bola doplnená aj výstava o Osobnostiach Chorvátov na Slovensku (2019). Cieľom je v budúcnosti tieto výstavy prepojiť a spoločne prezentovať doma i v zahraničí. Všetko to boli výstavy v spolupráci. Prvá výstava vo vlastnej tvorbe múzea niesla titul *Etnograf Antonín Václavík* (2011). Prezentovala život a činnosť významného českého etnológa medzivojnového obdobia na Slovensku. Významný pre slovenských Chorvátov bol tým, že svojím najväčším vedeckým dielom, monografiou *Podunajská dedina v Československu*, sa zamerával na obec Chorvátsky Grob.⁵ Druhou a zatiaľ

⁴ SOLÁR, Andrej: Festival Dobro došli: Po staza naših starih – Po stopách našich predkov. In: *Hrvatska Rosa*, a. 18, 2019, č. 3, s. 13 – 14.

⁵ VÁCLAVÍK, Antonín: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské Družstvo, 1925, 440 s.

najväčšou výstavou z tvorby múzea bola výstava *Stopy Chorvátov na Slovensku* (2016), pripravená pri príležitosti desiateho výročia vzniku múzea a dvadsiateho výročia vzniku dokumentačného oddelenia. Pri tejto príležitosti sa uskutočnila aj medzinárodná konferencia *Stopy Chorvátov v strednej Európe* v priestoroch Faustovej siene Múzea mesta Bratislava.

SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku má dlhodobý záujem o spoluprácu s chorváckymi inštitúciami v susedných krajinách i domovskej krajine Chorvátov. V tejto súvislosti v posledných rokoch nadviazalo spoluprácu s inštitúciami gradiščanských Chorvátov v Rakúsku a so Sdružením občanů chorvátské národnosti v Českej republike. Od roku 2013 udržuje pracovné kontakty s Historickým múzeom v Záhrebe. Najintenzívnejšiu spoluprácu však nadväzuje so Slovenským kultúrnym centrom v Našiciach, s ktorým bolo v roku 2016 podpísané memorandum o spolupráci. Výsledkom tak už bola výmena dvoch výstav a ďalšie výmeny skúseností.

Medzinárodný ráz múzea potvrdzuje aj intenzívne navštevovanie osobnosťami a politikmi Chorvátskej republiky. Od vzniku v roku 2006 ho navštívili mnohé delegácie vyššej politickej ale i nižšej samosprávnej oblasti. V priebehu pätnástich rokov bolo múzeum poctené návštevou troch prezidentov. Poslednú návštevu absolvovala v decembri 2015

chorvátska prezidentka Kolinda Grabar Kitarović.

V roku 2019 sa múzeu podarilo v spolupráci s Chorváckym kultúrnym zväzom vyriešiť dlhoročnú problematiku trvalého umiestnenia v priestoroch v Devínskej Novej Vsi. Problémom bolo, že budova, v ktorej múzeum sídli je vo vlastníctve mestskej časti a múzeum bolo v podnájme na určité obdobie. Na základe dohody s novým vedením Devínskej Novej Vsi bol vypracovaný dodatok k nájomnej zmluve, predĺžený na deväťdesiatdeväť rokov a schválený miestnym zastupiteľstvom.

SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku má dlhodobý plán mapovania kultúry chorvátskej národnostnej menšiny na Slovensku a ďalšie aktivity v zbierkotvornej činnosti.⁶ Medzi najväčšie úspechy v tejto oblasti bolo získanie časti pozostalosti Ferdinanda Takáča v roku 2018 vrátane jeho diplomu *Doctor honoris causa* zo Záhrebskej univerzity. Dôležitým cieľom múzea tak zostáva aj rozvoj vedeckovýskumnej činnosti, vo vlastnej réžii a taktiež aj v spolupráci ďalším odbornými inštitúciami. Múzeum sa tak plnohodnotne začlenilo do štruktúr viac ako sto rokov fungujúceho múzejníctva aj napriek tomu, že vzniklo v podstate len pred nedávnom a patrí tak medzi najmladšie, ale najaktívnejšie múzea na Slovensku.

Andrej Solár*

⁶ Zbierkový fond SNM – MKCHS je z väčšej časti tvorený etnografickými zbierkami textilného i keramického materiálu. Nasledujú predmety bežného života z dreva a kovu a taktiež početné albumy fotografií a ďalšie osobné dokumenty.

* Andrej Solár, Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku Bratislava – Devínska Nová Ves (Slovenská republika).

Kaleidoskop slovenských udalostí v Chorvátsku v roku 2019

Medzinárodný seminár „Chorvátsko na ceste do OECD“

Dňa 28. marca 2019 sa v priestoroch Zastupiteľstva Európskej komisie v Záhrebe konal medzinárodný seminár organizovaný Veľvyslanectvom Slovenskej republiky v Chorvátsku „Chorvátsko na ceste do OECD“. Na podujatie sme pozvali veľvyslancov pri OECD v Paríži z krajín V4, ktorí sa priamo podelili so svojimi skúsenosťami z členstva v tejto prestížnej medzinárodnej organizácii. Cieľom tejto konferencie bolo aj predstavenie výhod, ktoré by budúce členstvo mohlo mať pre Chorvátsko – napríklad v oblasti daňových politik, reformy štátnej správy, zdravotnej starostlivosti a dôchodkového systému, boja proti korupcii a mnohých ďalších.

Spomienkové podujatia venované 100. výročiu tragickej smrti generála M. R. Štefánika

Ako vyvrcholenie spomienkových podujatí venovaných 100. výročiu tragickej smrti generála Milana Rastislava Štefánika zorganizoval Zastupiteľský úrad Slovenskej republiky v Záhrebe v utorok 30. apríla na pôde Záhrebskej univerzity besedu a projekciu dokumentárneho filmu o tragickom leteckom nešťastí 4. mája 1919 v Ivanke pri Dunaji pod názvom *Pravda o smrti Štefánika* spojenú s prezentáciou knihy Michala Kšíňana *Muž, ktorý hovoril s hviezdami*. Súčasťou podujatia bola aj prezentácia informačno-fotografickej výstavy *Milan Rastislav Štefánik – veľký slovenský a európsky diplomat*. Osemdesiatčlenné publikum tvorené študentami Filozofickej fakulty,

historikmi a ďalšími pozvanými hosťami (vrátane študentov bratislavského Súkromného gymnázia Vážska) ocenilo predovšetkým doteraz nezverejnené závery o smrti M. R. Štefánika obsiahnuté vo filme, ako aj informácie z prezentovanej knihy.

Podujatie završilo sériu akcií, ktoré k téme storočnice úmrtia M.R. Štefánika pripravil ZÚ SR v Záhrebe – prvou bola 17. apríla 2019 beseda veľvyslancu SR Petra Suska so študentmi katedry slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe, v ktorej veľvyslanec priblížil život, dielo a význam M. R. Štefánika pri zakladaní prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov, rovnako i kľúčové milníky v živote M. R. Štefánika. Osobitne spomenul jeho aktivity súvisiace so založením Československej národnej rady v Paríži a jeho aktívnym diplomatickým úsilím o vytvorenie česko-slovenského vojska bojujúceho na strane mocností v Prvej svetovej vojne. Spomienkové podujatia na M. R. Štefánika podporil veľvyslanec P. Susko tiež rozhovorom pre chorvátsku Informačnú agentúru Media Servis 23. apríla.

Chorvátsky denník *Večernji list* zverejnil 29. apríla 2019 pod titulkom *Už je to dokázané: slovenský hrdina zomrel pri nehode* autorský článok veľvyslancu P. Suska, venovaný okolnostiam a príčinám tragickej nehody lietadla, pri ktorej vyhasol pred 100 rokmi život M. R. Štefánika. Text vychádza zo známych faktov o slovenskom generálovi, pripomína jeho dejinný význam pre Slovensko a Slovákov, a podrobnejšie sa venuje okolnostiam a príčinám pádu lietadla Caproni pri Ivanke pri Dunaji 4. mája 1919.

Prednáška VZÚ k 15. výročiu vstupu SR do EÚ a NATO na Záhrebskej univerzite

Pri príležitosti 15. výročia vstupu Slovenskej republiky do EÚ a NATO ZÚ Záhreb zorganizoval 8. mája 2019 prednášku spojenú s besedou na pôde Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity. Veľvyslanec Peter Susko v nej študentom priblížil základné míľniky, ktoré predchádzali vstupu SR do EÚ a NATO, ako aj obrovský pokrok, ktorý SR zaznamenala v priebehu 15 rokov členstva v EÚ a NATO.

VZÚ skonštatoval, že vstup do EÚ pre Slovensko znamenal splnenie zásadných ambícií integrovať sa do rodiny najrozvinutejších európskych štátov, ktoré sú hodnotovo zakotvené v tradíciách humanizmu, dôstojnosti, slobody a mierového spolužitia. Osobitne poukázal na fakt, že členstvo v EÚ otvorilo Slovensku mnoho príležitostí, ktorých sa úspešne zhostilo: stali sme sa členmi eurozóny aj schengenského priestoru, úspešne sme absolvovali naše prvé predsedníctvo v Rade EÚ. Slovensko je dnes najväčším producentom automobilov na obyvateľa. Naše členstvo v EÚ sa v domácom aj medzinárodnom kontexte (vrátane zahraničných investorov) stalo inštitucionálnou zárukou v oblasti demokratických štandardov a právneho štátu. Umožnilo vláde SR, voleným poslancom v Európskom parlamente a iným slovenským predstaviteľom ovplyvňovať zásadné rozhodnutia, ktoré sa týkajú našej prítomnosti a budúcnosti. Slovensko sa tak stalo spoľahlivým partnerom s veľkou mierou integrácie.

Ako to P. Susko konštatoval, EÚ v poslednej dekáde prešla aj náročnými krízami: finančnú krízu, migračnú krízu alebo teroristické útoky využili populistí na rozsievanie strachu a negatívnych emócií. Tým sa im darí dostávať do úzadia

objektívny fakt, že EÚ je napriek všetkému úspešný projekt; pritom však neponúkajú žiadne riešenia a práve v tom vidíme hlavné nebezpečenstvo, ktoré ohrozuje stabilitu integračných procesov.

VZÚ poukázal na dôležitosť blížiacich sa volieb do EP, predovšetkým z pohľadu budúcnosti EÚ a vytvárania protivažy narastajúcim hrozbám extrémizmu a vynárajúcich sa nesystémových strán. V následnej diskusii sa študenti zaujímali o skúsenosti SR z transformačného procesu, o výhody a nevýhody členstva v EÚ a o vývoj zahranično-obchodných vzťahov SR s partnermi. Mnohé z otázok z pléna sa týkali aj nadchádzajúcich volieb do EP a dôvodov, prečo je účasť v nich kľúčová.

Oslavy Dňa Európy 2019 v Záhrebe

Oslavy Dňa Európy, v rámci ktorých sa v Chorvátsku uskutočnilo viacero podujatí (besedy so študentami, podujatie pre stredoškóľakov „Čo by som robil, keby som bol veľvyslancom?“, oslavné stretnutia organizované primátorom Záhrebu alebo Európskou investičnou bankou, a ďalšie) vyvrcholili v sobotu 11. mája na námestí Európy v Záhrebe. Zastupiteľské úrady členských krajín EÚ ponúkli občanom Záhrebu informácie o svojich krajinách. „Osviežením“ tohtoročných osláv bolo podujatie „Chute Európy“, v rámci ktorého jednotlivé veľvyslanectvá pripravili pre hostí drobné občerstvenie (sendviče) tradičné pre ich krajiny.

Zastupiteľský úrad v Záhrebe prezentoval na slovenskom stánku predovšetkým publikácie o slovenskej kultúre, informačné materiály miest a obcí Slovenskej republiky s atraktívnymi pamätihodnosťami, ako aj bulletiny a brožúry predstavujúce Slovensko ako modernú krajinu s vysokým potenciálom.

Podujatie slávnostným príhovorom otvorili predseda vlády Andrej Plenkovič a ministerka zahraničných a európskych záležitostí Marija Pejčinović Burić, ktorí následne navštívili stánky zastupení jednotlivých členských krajín EÚ. Zúčastnila sa tiež ministerka regionálneho rozvoja a fondov EÚ Gabriela Žalac, predstaviteľia mesta Záhreb a v pozícii organizátorov podujatia aj zástupcovia Európskej komisie v Chorvátsku.

Oslavy Dňa Európy sa tradične stretli s mimoriadnym záujmom zo strany chorvátskej verejnosti.

6. ročník Besedy v rámci programu Literatour

Posledný májový týždeň bol v Záhrebe aj „spisovateľský“ – na 6. ročník Besedy v rámci programu Literatour prijali pozvanie slovenskí autori Michal Habaj – literárny vedec z Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied v Bratislave, ktorý je považovaný aj za jedného z výrazných predstaviteľov súčasnej slovenskej poézie – a Peter Šulej – básnik, prozaik a predstaviteľ slovenského kultúrneho života, ktorý je súčasne aj šéfredaktorom umeleckého časopisu *Vlna* a riaditeľom vydavateľstva *Drewo a srd*. Literatour pripravili pre študentov slovakistiky na Záhrebskej univerzite Lektorát slovenského jazyka a kultúry MŠV-VaŠ SR pri Katedre slovenského jazyka a literatúry Inštitútu západoslovanských jazykov a literatúr Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity v spolupráci s občianskym združením „Literarnyklub.sk“ vydavateľa Kolomana Kertésza Bagalu.

Jazz koncert

Vo štvrtok 27. júna sme v priestoroch jazzového klubu Kontesa v Záhrebe

slávnostne ukončili ročné predsedníctvo SR vo Visegrádskej štvorke. Ako to v príhovore k pozvaným hosťom zdôraznil veľvyslanec SR v Záhrebe Peter Susko, V4 sa stala uznávaným partnerom pre mnohých aktérov na európskej aj medzinárodnej úrovni (vrátane Chorvátska), pričom spoločnou snahou skupiny krajín V4 je byť súčasťou riešenia problémov, ktorých je dnes na stole viac ako dosť.

53. ročník najväčšieho folklórneho festivalu v Chorvátsku Ďakovačské čipky so slovenskou účasťou

V dňoch 28. júna až 7. júla 2019 sa v meste Ďakovo konal už 53. ročník najväčšieho folklórneho festivalu v regióne Slavónie, ako aj v celom Chorvátsku – „Ďakovačské čipky“. Veľvyslanectvo SR v Záhrebe sa podieľalo na predmetnom podujatí formou partnerstva. Súčasťou „Slovenských dní“ (6. a 7. júla) bola prezentácia činnosti Matic slovenských v Chorvátsku – vystúpenia folklórnych súborov a telies, ukážky ručných prác, umeleckých diel, výšiviek, krojov, kuchárskeho a pekárskeho umenia. Slovenskú ľudovú tvorivosť a kultúru prezentovalo veľvyslanectvo prostredníctvom remeselníckej/umeleckej zručnosti remeselníkov z ULUVu – napríklad spracovateľ šúpolia, košíkárka, čipkárka, drotárka a pod. Okrem iného bola súčasťou podujatia aj bohatá ponuka gastronomických špecialít, typických pre Slovensko ako napríklad kapustové strapačky, orechové šúľance, syry, slovenské mäsové špeciality a podobne, veľvyslanectvo prispelo okrem iného aj prezentačnými materiálmi o Slovensku. Vyvrcholením programu bola profesionálna ukážka tancov – vystúpenie detskej folklórnej tanečnej skupiny „Klnka“ z Bratislavy, ktorej vystúpenia sa počas oboch dní tešili mimoriadnemu úspechu.

Slávnostná recepcia ku Dňu ústavy Slovenskej republiky

Zastupiteľský úrad SR v Záhrebe v spolupráci s krajskou organizáciou Zväz Slovákov v Chorvátsku usporiadal 16. septembra 2019 v záhrebskom hoteli Westin slávnostnú recepciu ku Dňu ústavy Slovenskej republiky. Na podujatí, ktoré otvoril veľvyslanec SR v Chorvátskej republike Peter Susko, sa zúčastnilo viac než 150 hostí z politického, spoločenského, kultúrneho, podnikateľského prostredia, diplomatického zboru, ako aj početní zástupcovia krajskej komunity.

Európsky deň jazykov

Pri príležitosti osláv Európskeho dňa jazykov, ktorý si každoročne pripomínáme 26. septembra sme v Záhrebe – tak ako po minulé roky – podporili podujatie organizované zastúpením Európskej komisie. Predstavili sme slovenčinu ako bohatý jazyk, ktorý sa oplatí študovať! Pozri https://www.facebook.com/SlovakEmbassyCroatia/?ref=aymt_homepage_panel&eid=ARCJaKq5GF4AZl-xmTViXvECghZRaLoc8u-hYe3xzY83bhvdJ21E4jff-0bWmkDxmpPaB0Evzw9l-4Plu

Interliber – promócia knihy *V mene otca*

„Ak hľadáte v knihách odpovede, dielo s názvom V mene otca, ktorého autorom je slovenský spisovateľ Balla, asi nie je pre vás. Ak ale hľadáte potvrdenie, že so svojimi otázkami nie ste sami, tak je to to pravé orechové. Potrebuje naozaj človek na to, aby sa cítil šťastným nešťastie niekoho iného? Ako benchmark, ktorým meria úspech, lásku, šťastie seba samého? Je to naozaj tak, že rovnako ako

sa otcovia musia naučiť byť otcami, aj synovia sa musia naučiť byť synmi.“

Chorvátsky preklad Ballovej knižky sme slávnostne, ale aj s trochou sarkazmu, pokrstili 15. októbra 2019 na najväčšom záhrebskom knižnom veľtrhu Interliber – ako inak, než slovenskou borovičkou. Novela v roku 2012 získala najprestížnejšie slovenské literárne ocenenie – cenu Anasoft litera. Preklad novely zabezpečila Spoločnosť chorvátsko-slovenského priateľstva v Záhrebe.

Výstava *Avari a Slovania*

V utorok 22. októbra 2019 bola v Archeologickom múzeu v Záhrebe otvorená veľká medzinárodná výstava *Avari a Slovania*, ktorá je koncepcne rozdelená na dve výstavy – chorvátsku *Avari a Slovania južne od Drávy* a slovenskú *Avari a Slovania severne od Dunaja*. Dve populácie z obdobia, ktoré siaha od polovice 6. do polovice 9. storočia, boli predstavené archeologickým materiálom z depozitárov chorvátskych a slovenských zbierok, výskumov, ako aj z fundusu slovenských múzeí a inštitúcií.

Na otvorení výstavy prítomných pozdravil Peter Susko, veľvyslanec Slovenskej republiky v Záhrebe, ktorý vyzdvihol duch priateľskej spolupráce, sprevádzajúci tento projekt – nielen na úrovni chorvátsko-slovenskej kooperácie, ale aj v tom, že v slovenskej časti výstavy spolupracovalo niekoľko múzeí z rôznych krajov Slovenska, medzi nimi bolo Podunajské múzeum v Komárne, Tribečské múzeum v Topoľčanoch, Archeologické múzeum v Nitre a Slovenské národné múzeum mesta Martin. Pochopenie a akceptovanie rozmanitosti je žiaľ dnes práve to, čo v medzinárodných vzťahoch, ale aj v spoločnosti všeobecne chýba. Keď mohli tak rozdielne

kultúry, ako boli Slovania a Avari spolu nažívať – hoci niekedy nie celkom v mieri – prečo by sme nemohli aj my?

V Záhrebe sa konala konferencia „Cesta ku slobode – 30 rokov po“

Pri príležitosti osláv 30. výročia Nežnej revolúcie usporiadal 12. novembra 2019 Zastupiteľský úrad Slovenskej republiky v Záhrebe v spolupráci so Zastupiteľským úradom Českej republiky konferenciu *Cesta ku slobode – 30 rokov po*. Panelistami konferencie boli protagonisti novembrových udalostí Ján Budaj a Martin Klíma, ktorí sa podelili so svojimi osobnými zážitkami a s účastníkmi konferencie diskutovali o skúsenostiach z priebehu novembrových a ponovembrových udalostí v Československu. Súčasťou podujatia boli výstavy fotografií ilustrujúce atmosféru novembra 1989. Hosťami konferencie, ktorá sa konala v priestoroch Delegatúry EK v centre Záhrebu, boli zástupcovia diplomatického zboru, krajanskej komunity, ale najmä chorvátski študenti z filozofickej fakulty Univerzity Záhreb, celkovo 70 hostí.

Spoločný koncert folklórnych súborov LADO a SLUK

Nebýva to často, aby spoločné narodeniny oslavovali hneď dvaja sedemdesiatnici naraz. Ale kto nelenil a v piatok večer 15. novembra zavítal do záhrebského Národného divadla, mohol sa presvedčiť o tom, že sedemdesiatka neznamená deficit energie a chuti, práve naopak! Prvé spoločné tanečné vystúpenie chorvátskeho folklórneho súboru LADO a slovenského SLUK-u bolo toho absolútnym dôkazom: atmosféra bola elektrická, tance strhujúce, piesne chytľavé a rozmanitosť garantovaná! Vďaka za skvelý zážitok!

Vianočný koncert Xplosion v Záhrebe

V atmosfére vianočných sviatkov usporiadal Zastupiteľský úrad Slovenskej republiky v Záhrebe v podvečer 4. decembra 2019 v Hudobnom pavilóne Parku Zrinjevac Vianočný koncert známeho slovenského husľového tria Xplosion z Bratislavy. Slovenské husľistky predviedli repertoár zložený z prerábok klasických skladieb v rockovom aranžmáne: od Vivaldiho, Madonny, švédskej legendy ABBA, až po Adele a záverečne „Zvončeky“ (*Jingle Bells*).

ZÚ zvolil formu otvoreného „open-air“ koncertu na jednom z tradične najnavštevovanejších verejných parkov záhrebského Adventu ako prostriedok synergie kultúrnej a verejnej diplomacie s cieľom priblížiť (ďalšiu) tvár slovenskej kultúry chorvátskej verejnosti. Pridanú hodnotu tejto myšlienky – v porovnaní s „indoor“ podujatiami pre vybraných hostí, predovšetkým z radov diplomatickej komunity a pozvaných hostí z inštitúcií HR – ocenili v osobných rozhovoroch s diplomatmi ZÚ priamo na mieste mnohí návštevníci koncertu.

Štvrtstoročie založenia Katedry slovenského jazyka v Záhrebe

Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity si v piatok 6. decembra pripomenula štvrtstoročie svojho založenia. V akademickom roku 1994/95 sa na tejto fakulte začala výučba slovenského jazyka najprv ako voliteľný predmet, a od roku 1997 ako samostatný študijný odbor. Na slávnostnom zhromaždení sa pri tejto príležitosti zišlo viac ako 60 expertov a hostí z 10 krajín sveta. Okrem iného poukázali aj na dôležitosť humanizmu v našom živote. Zhromaždeniu sa prihovoril aj veľvyslanec SR v Chorvátskej republike Peter Susko, ktorý podčiarkol dlhoročnú

vzájomne prospešnú spoluprácu medzi Katedrou slovakistiky a veľvyslanectvom SR v Záhrebe pri príprave

a organizácií osvetových, kultúrnych i spoločenských podujatí.

Zuzana Chudá*

Obhájené záverečné práce z kroatistiky na Katedre slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v roku 2019

Bakalárske práce

Dominika RUSNÁKOVÁ: *Toponymá chorvátskeho pôvodu na západnom Slovensku*. Školiteľ: prof. Dr. Miroslav Dudok, DrSc.

Ludmila ČERVENÁ: *Antroponymá chorvátskeho pôvodu na Slovensku*. Školiteľ: prof. Dr. Miroslav Dudok, DrSc.

Dominika HRUBOŠOVÁ: *Prekladateľ a básnik Peter Bella Horal*. Školiteľ: PhDr. Alica Kulihová, PhD.

Ivana MACKOVÁ: *Miesto Slovenských pohľadov v prezentácii chorvátskych autorov a ich diel*. Školiteľ: PhDr. Alica Kulihová, PhD.

Diplomové práce

Erika SZABÓOVÁ: *Ženské postavy v románoch Slavenky Drakuličovej*. Školiteľ: doc. PhDr. Zvonko Taneski, PhD.

Andrea SVENTEKOVÁ: *Anglicizmy v súčasnej chorváčtine*. Školiteľ: prof. Dr. Miroslav Dudok, DrSc.

Veronika PATOPRSTÁ: *Literárna tvorba pre deti a mládež chorvátskeho spisovateľa Zvonimira Baloga*. Školiteľ: doc. PhDr. Zvonko Taneski, PhD.

Dominika DIANOVÁ: *Usporedni pregled hrvatskog i slovačkog tradicijskog blagdan-skog naziolja*. Školiteľ: Mgr. Željko Predojević, PhD.

Veronika TOMKOVÁ: *Aktualizácie chorvátskych frazém s komponentmi Bog a vrag*. Školiteľ: Mgr. Milina Svítková, PhD.

* Zuzana Chudá, radca – minister, zástupca veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

SLIKOVNI PRILOG

Obr. 1: Neven Budak so slovenskými a chorvátskymi študentmi počas výstupu na hrad Ružica vo východnom Slavónsku v apríli roku 2009.

Obr. 2: Neven Budak a Martin Homza počas diskusie v slavónskej Pože.

Obr. 3: Neven Budak v diskusii so slovenskými študentami v Záhrebe, hlavnom meste Chorvátskej republiky.

Obr. 4: Neven Budak, Ivan Mrva, prvý veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku – Matúš Kučera a riaditeľ International Visegrad Fund Petr Vágner. Začiatok konferencie Slováci a Chorváti 1 (Auditorium maximum – Budova UK).

Obr. 5: Martin Homza otvára konferenciu Slovensko a Chorvátsko historické paralely a súvislosti (do roku 1780).

Obr. 6: Pokračovanie konferencie Rytierska sála historickej radnice v Levoči.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb

University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb, Croatia

Tel./Phone: +385 (0)1 6120-111; Fax: +385 (0)1 6156-879; www.ffzg.hr

**Letter of Intent
between
The Department of Slovak history at the Faculty of Philosophy, Comenius
University in Bratislava
and
The Department of History at the Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Zagreb**

- 1) On June 20th-24th, 2012 the international conference titled "Slovakia and Croatia: Historical parallels and relations until 1780" took place in Bratislava and Levoča with 45 participants from Slovakia, Croatia, Hungary, Poland, The Czech Republic, Rumania, the Ukraine, Russia, and Serbia.
- 2) This conference will be followed by the second one, titled "Slovakia and Croatia: Historical parallels and relations after 1780". It will be organized by the Croatian side with the help of its Slovak partners.
- 3) Both the Slovak and Croatian side will strive to seek financial contributions to cover the cost for the publication of papers presented at the conference held in Slovakia. The deadline for submitting the entries is the end of 2011. The texts will be released in the mother tongue of each author and in an English / German translation.
- 4) The organizers of the conference will initiate in their respective ministries the creation of a common Slovak-Croatian Commission for Humanities, the goal of which will be interdisciplinary exploration and research of our common heritage.

Zagreb/Bratislava, December 16, 2011

Head of the Department of History,
Zagreb
Prof. Damir Agičić, Ph.D.

Dean, Faculty of Humanities
and Social Sciences, Zagreb
Prof. Damir Boras, Ph.D.

Head of the Department of Slovak History
Comenius University Bratislava
Prof. Ján Lukačka, CSc.

Dean, Faculty of Philosophy,
Comenius University
Bratislava
Prof. PhDr. Jaroslav Šušol,
PhD.

Obr. 7: Dohoda o spolupráci medzi Katedrou slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Katedrou histórie Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity – anglická verzia.

Obr. 8: Pozvánka na slávnostnú promóciu diela Slovakia and Croatia, vol. 1. z roku 2013.

Obr. 9: Knihu uviedol do života vtedajší minister školstva Slovenskej republiky – Dušan Čaplovič.

Obr. 10: Do prvého radu si zasadli minister školstva SR, rektor, prorektori Univerzity Komenského, dekan Filozofickej fakulty UK. V strede uprostred druhého radu Željko Holjevac.

Obr. 11: Prvý rad čestných hostí v súvislosti s promóciou Slovakia and Croatia, vol. 1 v Záhrebe a slávnostným otvorením konferencie Croatia and Slovakia, vol. 2.

Obr. 12: Ján Lukačka otvára druhú konferenciu o slovensko-chorvátskych vzťahoch.

Obr. 13: Slovenská časť delegácie: Ján Lukačka, Roman Holec, Martin Vašš.

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE, FILOZOFICKÁ FAKULTA,
KATEDRA SLOVENSKÝCH DEJÍN

SVEUČILIŠTE COMENIUS U BRATISLAVI, FILOZOFSKI FAKULTET,
ODSJEK ZA SLOVAČKU POVIJEST

COMENIUS UNIVERSITY IN BRATISLAVA, FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF SLOVAK HISTORY

UNIVERZITA V ZÁHREBE, FILOZOFICKÁ FAKULTA,
KATEDRA DEJÍN

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, FILOZOFSKI FAKULTET,
ODSJEK ZA POVIJEST

UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

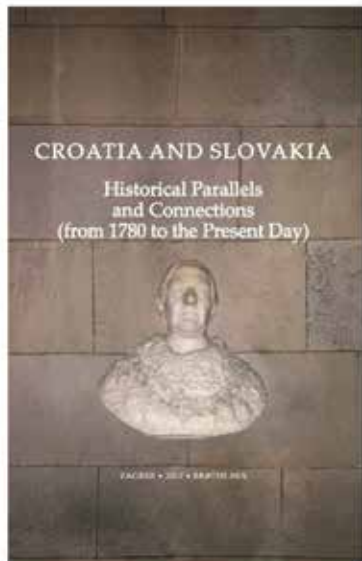
UNIVERZITA V ZÁHREBE, FILOZOFICKÁ FAKULTA,
KATEDRA ZAPADOSLOVANSKÝCH JAZYKOV A LITERATUR

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, FILOZOFSKI FAKULTET,
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI

UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF WEST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES

POZVÁNKA

Obr. 14: *Pozvánka na slávnostnú promóciu Slovakia and Croatia, vol. 2 v Bratislave.*

PROF. DR. SC. DAMIR BORAS
REKTOR SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
RECTOR OF THE UNIVERSITY OF ZAGREB

BAČAST POZIVATI VAS
HAS THE HONOUR TO INVITE YOU

NA PROMOCIJU ZBORNKA

HRVATSKA I SLOVAČKA

POVIJESNE PARALELE I VEZE
(OD 1780. DO DANAS)
VOL. II

TO THE PROMOTION OF THE BOOK

CROATIA AND SLOVAKIA

HISTORICAL PARALLELS AND CONNECTIONS
(FROM 1780. TO THE PRESENT DAY)
VOL. II

U SRIJEDU 21. STUDENOGA 2008. U 11 SATI
U AULI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
TRG REPUBLIKE HRVATSKE 14, ZAGREB

ON WEDNESDAY 21 NOVEMBER 2008, AT 11 AM
AT THE AULA OF THE UNIVERSITY OF ZAGREB
TRG REPUBLIKE HRVATSKE 14, ZAGREB

Molimo vas da naknadno poručite na tel. 01 919 42-13
ili e-adresom: mladenovacki@zagreb.hr

B.S.V.P. Telephone +385 (0)6 4213, E-mail: mladenovacki@zagreb.hr

Obr. 15: *Pozvánka na slávnostnú promóciu Slovakia and Croatia, vol. 2 v Záhrebe.*

Obr. 16: Slávnostný prejav rektora Záhrebskej univerzity Damira Borasa pri príležitosti promócie Croatia and Slovakia, vol. 2 a vzniku SChKHV.

Obr. 17: Slávnostný prejav rektora Univerzity Komenského Karola Mičietu pri príležitosti promócie Croatia and Slovakia, vol. 2 a vzniku SChKHV.

Obr. 18: Proklamácia veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku Petra Suska pri príležitosti vzniku Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied.

Obr. 19: Štátna tajomníčka Ministerstva školstva SR Oľga Nachtmanová odovzdáva dekréty slovenskej časti SChKHV a zároveň otvára jej prvé zasadnutie.

Obr. 20: Podpis protokolu z 1. zasadnutia SChKHV (Martin Homza, Martina Štiffelová a Željko Holjevac).

Obr. 21: Členovia SChKHV, ktorí sa zúčastnili jej 1. zasadnutia.